KONFERENCIAKÖTET

KÉNYSZERŰ RABSÁG, KETTÉTÖRT SORSOK, JELÖLETLEN SÍROK

A GULAG-kutatás fehér foltjai

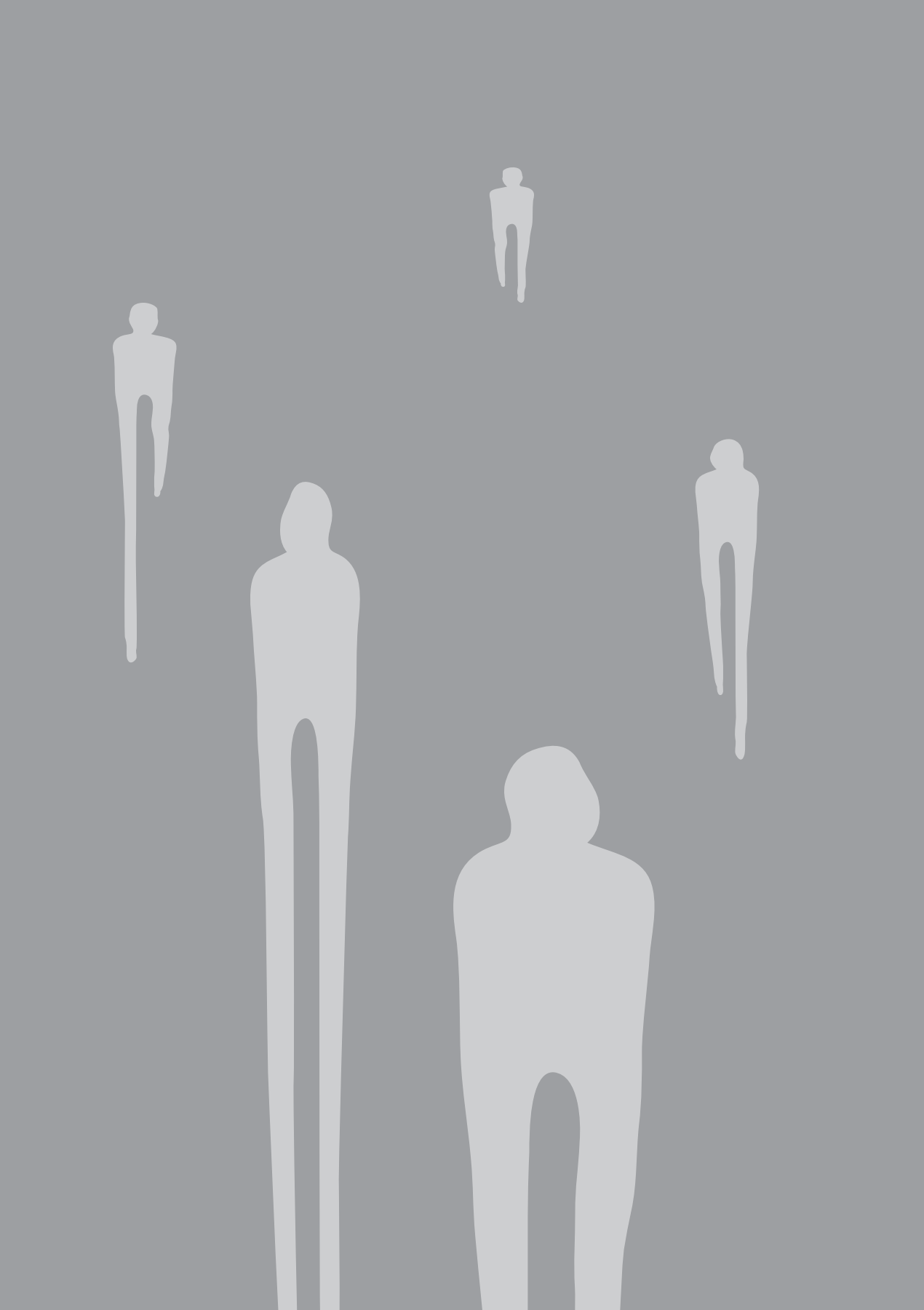

KÉNYSZERŰ RABSÁG, KETTÉTÖRT SORSOK, JELÖLETLEN SÍROK

A GULAG-kutatás fehér foltjai

Konferenciakötet

KÉNYSZERŰ RABSÁG, KETTÉTÖRT SORSOK, JELÖLETLEN SÍROK

A GULAG-kutatás fehér foltjai

Konferenciakötet

A GULÁGOKBAN ELPUSZTULTAK
EMLÉKÉNEK MEGÖRÖKÍTÉSÉRE ALAPÍTVÁNY

Budapest, 2021

A kötet megjelenését a

SZABADSÁGHARCOSOKÉRT KÖZALAPÍTVÁNY

támogatta.

TARTALOM

Nagyné Pintér Jolán: Köszöntő 7

Szalay-Bobrovniczky Vince: Köszöntő 8

Varga Benedek: Előszó 10

Cseresnyésné Kiss Magdolna: Történelmünk fehér foltjai 13

Bertalan Péter: A GULAG-tól a szuperhatalmi státuszig 16

Csarnai Márk: Református lelkészek kárpátaljai tragédiája 45

Domonkos László: Szovjet Spartacusok 58

Hajagos Csaba: Kecskeméttől Novoszibirszkig 68

Kiss Dávid: Az MKP hadifogoly-politikája 1947-ben 92

Kovács Emőke: Keserű valóság 115

Kovács Kálmán Árpád:
„[...] a serdülő ifjúság nem mert mutatkozni." 127

Máthé Áron:
Kommunista stratégiák a nemzeti kisebbségek körében 146

Miklós Péter: Tabu és történelem 153

Palasik Mária: Aki „a zengő szélből kihallotta a világ szavait" 166

Rácz János: Az angolszász álláspont és a szovjet táborok 194

Vigóczki Máté: Bűn, tudat nélkül? 214

Dunajszky Géza: A Nuzali GULAG felvidéki áldozatai 227

Nagyné Pintér Jolán:

Köszöntő

Kényszerű rabság, kettétört sorsok, jelöletlen sírok – hangzott konferenciánk és most jelen kötetünk címe. Lehetne akár egy hangzatos filmcím is, de sajnos ez a valóságot tükrözi. Gulagot megjárt szüleim és sorstársaik valóságát. A mai kor embere – érthető módon – általában csak szép és békés dolgokról szeret olvasni.

Közel 80 esztendeje térségünket elkerülik a háborúk és már csak hírből ismerjük az elhurcolások, a szovjet és hazai kényszermunkatáborok történetét. De mégis mindannyiunk családtörténetében fellelhetők nyomok ezen nehéz időszakokból. Generációink múltfeldolgozási stratégiáiban, múltunk megértésében, tiszteletében, a tanulságok levonásában, de a jövőbeni tervek és értékek kialakításában segíthet e kötet is.

Nem lesz könnyű olvasmány, elég, ha csak részenként olvassák és elgondolkodnak rajta: milyen sors jutott eleinknek a Kárpát-medencében 1945 táján? Milyen sors jutott a szovjet rabságba hurcoltaknak a hazatérést követően? S mi várt rájuk a rendszerváltoztatás után? Milyen tendenciák, történelmi folyamatok húzódtak a háttérben, hogyan viszonyult mindehhez a fejlett nyugati világ?

Megannyi kérdés, a válaszok részben e kötetben rejlenek! Fogadják szeretettel, múltunk iránti tisztelettel!

Nagyné Pintér Jolán,
a Gulagokban Elpusztultak Emlékének
Megörökítésére Alapítvány elnöke
Forrás: Gulag Alapítvány

Szalay-Bobrovniczky Vince:

Köszöntő [1]

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!
Tisztelettel köszöntöm a Gulág-kutatás fehér foltjait feltáró konferencia minden kedves résztvevőjét. Magam is nagyon készültem a részvételre, mert engem is érdekelnek e téma feltárásairól készült újabb kutatások eredményei. Azonban – Miniszterelnök urat képviselve – kérésének megfelelően február 24-25-én Párizsban veszek részt a „*European Jewish Association*" éves konferenciáján.

Amikor a 2015-ös évet GULAG-GUPVI Emlékévnek nyilvánították, mérhetetlenül sok embert szólított meg, és gondolkodtatott el a szovjet munkatáborokba elhurcoltak sorsának akkori bemutatása. Ahogy Kovács Emőke, az emlékév szakmai vezetője értékelte a közel két évet átölelő munka hatásait, kiderült, sok településen akkor tudtak először megemlékezni a messzi távolban mártírhalált halt szeretteikről. Különösen azoknak volt nehéz, akik addig csak magukba zárva hordozták lelki terhük súlyát.

A lágerekbe és a málenkíj robotra elhurcoltak története évtizedekig a XX. századi történelem elhallgatásra ítélt fejezete volt. Az emlékév kapcsán elkezdődött egy hosszú folyamat, mely azóta is folytatódik. Készültek adatbázisok, tudományos, művészi feldolgozások határon innen és határon túl egyaránt.

A Magyar Nemzeti Levéltár digitalizálta a Szovjetunióba hurcolt magyarok legnagyobb egységes iratanyagát, a Külügyminisztérium egykori Hadifogoly Osztályának dokumentumait. A Gulág Emlékbizottság támogatásával pedig egy multimédiás online oktatóanyagot készített a témában. Ezen adatok gyűjtése és közreadása az emlékév egyik legfontosabb eredménye lett.

Nem tudjuk, pontosan hány embert raboltak el, indítottak útnak, kik is voltak az egyes transzportokban; nem tudjuk meg, hogy már útközben is a túlzsúfolt vagonokban az éhínség, a szomjúság, a betegségek hány embert öltek meg…

[1] A 2020. február 25-én felolvasott megnyitóbeszéd szerkesztett változata.

Ma, amikor már szabadon beszélhetünk minderről, minden olyan településen, ahonnan akár csak egy embert is elvittek, méltó emlékhelyet állít az utókor. Minden emlékhely egy jel az erőszak, a kényszer, a megfélemlítés, a gyilkosság áldozatai és túlélői számára. De nemcsak az ő számukra, hanem a mi számunkra is.

Hiszem, hogy ez a konferencia is egy jel minden egyes előadásával, az emberfeletti terhet cipelő sorsok emléke előtt.

Komoly gondolatokat, értékes munkát kívánok!

A konferencia hallgatósága

Forrás: Gulag Alapítvány

Varga Benedek:

Előszó [1]

A Magyar Nemzeti Múzeum számára kiemelkedő jelentőségű, hogy évente több alkalommal helyet adjon a kommunizmus magyar üldözötteivel foglalkozó konferenciáknak. A tudományos előadások összegzik a kommunizmus áldozatainak szenvedéseit, a kommunizmus bűneit, az elhurcoltatásokat, a meghurcoltatásokat és a kényszermunkatáborokban a rabok szenvedéseit. A konferenciák jelentősége nyilvánvaló: a közemlékezet olyan kultúráját kell felépítenünk, amely kiterjed a 40-50 éven keresztül elhallgatott, elfojtott személyes és családi történetekre. Ne felejtsük, gyakran olyannyira erős volt az elfojtás gyakorlata, hogy még a családban sem beszéltek a szenvedésről, hiszen féltek az autoriter rendszer mindent behálózó ellenőrzésétől. Hosszú időnek kell eltelnie, míg ezek a sebek mind kitisztulnak, amíg ezeket a sebeket mind be tudjuk gyógyítani és ebben központi szerepet játszik a történeti emlékezet.

Sajátos kettősségről beszélünk ebben az esetben. A történetírás, a történelemtudomány a rendszerváltoztatás óta (kisebb mértékben a kommunista rendszer utolsó évei óta), mind megújuló erővel foglalkozik ezekkel a témákkal. Alapvető szerepet tölt be ebben az elmúlt években a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és számos egyetemi tanszék, kutatóintézet, amelyek munkája nélkül nem látnánk azokat a kereteket és mechanizmusokat, amelyek a kommunista rendszer működését meghatározták. A kutató ellenőrzött adatokkal és tényekkel dolgozik, ezeket tárja fel és összegzi tudományos kutatásai során.

Ugyanakkor a tudományos kutatás – bár első és elengedhetetlen lépcsője és folyamatos irányítója a tények feltárásának és értelmezésének, azonban – önmagában nem tudja megformálni a közösség emlékezetét. A feltárt és összegzett tudást el kell magyaráznunk nem csak Magyarországnak, nem csak a magyar nemzetnek, hanem a világ számára is. A Magyar Nemzeti Múzeum 2017-ben nyitotta meg *A pokol bugyrai… „Málenkij robot”* – Kényszermunka a Szovjetunióban című állandó kiállítását a Málenkij

[1] A 2020. február 25-én elhangzott megnyitóbeszéd szerkesztett változata.

Robot Emlékhelyen, a Ferencvárosi Pályaudvar mellett egy, a hidegháborús éveket idéző atombunkerben. A kiállítóhelyet évente több ezren keresik fel: iskolások, az elhurcolásban érintett családtagok és érdeklődők. A kiállítást tavaly sikerült eljuttatnunk az Év Európai Múzeum cím esélyesei közé. A 600 európai múzeum versengésében a legjobb 40 múzeumot tartalmazó szűkített listára kerültünk be. A versenyről dicsérő oklevéllel jöttünk vissza. Ama kevés múzeumok egyike vagyunk tehát, amelyek a 2019. évben az Európai Unió legjobb újonnan alapított vagy átalakított múzeumai közé tartoznak. Ez jelzi, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum, amely a régészeti muzeológiában, hazai és külföldi kiállítások sorozatában, konferenciákon, nemzetközi kutatásokban az elmúlt években ismét nagyra értékelt tevékenységet fejt ki nemzetközileg, a magyar történeti muzeológiában is fontos szerepet játszik.

Hadd mondjak el ezzel kapcsolatban egy személyes történetet. A napokban a Málenkij Robot Emlékhelyről készített velem interjút a Financial Times egyik újságírója. Fiatal, kiválóan képzett angol újságírónő, aki Budapestről tudósít a régiót illető ügyekben. Első kérdése az volt, hogy tulajdonképpen mi tartott 30 évig Magyarországon a rendszerváltás után, míg ez a kiállítás létrejött? A kérdés indokoltsága erősen zavarba ejtett és nem is volt rá válaszom. Azonban az interjú ténye egyben jelzi is, mi és mennyire kelti fel a világ érdeklődését. Ahogy jelzi az is, hogy a napokban az Egyesült Államok budapesti nagykövetségének mintegy 20 munkatársa tett látogatást a kiállítóhelyen. Az alapítási folyamat végével természetesen tisztában vagyok: Balog Zoltánnak, az EMMI akkori miniszterének, dr. Rétvári Bencének, az EMMI parlamenti államtitkárának és az üldözöttek szervezeteinek kezdeményezésére döntött Magyarország Kormánya 2016 decemberében a kiállítóhely létrehozása mellett, amelyet aztán a Magyar Nemzeti Múzeum – az említett szervezetek és a korszakkal foglalkozó tudományos kutatás képviselőinek hathatós támogatásával – 11 hónap alatt meg is valósított, a fentiekben ismertetett eredménnyel.

Az igazi kérdés, azonban a múzeum kapcsán ismét visszavezet bennünket az emlékezet témájához, ennek a konferenciasorozatnak a küldetéséhez. Hogyan tudjuk a történettudomány eredményeit minél jobban a közösségben megosztani? Hogyan tudjuk a közösség számára úgy megformálni azt a fajta tudást, amit levéltárakból, könyvtárakból, tárgyi gyűjteményekből, a személyes visszaemlékezésekből összegyűjtenek a kutatók? Hogyan tudjuk a közérdeklődést felkelteni, és a legvilágosabban megfogalmazni, hogy mindez bárki számára érthető legyen? Ezt a célt szolgálja a Málenkij Robot Emlékhely, a kiállítások, és ugyanezt a célt szolgálják a konferenciák is.

S végezetül engedjenek meg még egy gondolatot! A 20. század nem csak a technikai fejlődés és a népesség robbanását jelentette Európa számára, de még csak nem is a két világháború áldozatait, a geopolitikai viszonyok drasztikus megváltozását, évszázados birodalmak eltűnését, évezredes országok szétverését, és nemzeti közösségek erőszakos megbontását hozta magával. A demokrácia kultúrájának szempontjából Európa számára további máig tartó belső feszültséget jelent, hogy a kontinens nyugati és keleti felének számos országa a második világháborút követően is különféle típusú, ám egyaránt totalitárius diktatúrák markában volt.

Varga Benedek
Forrás: Gulag Alapítvány

Európa közös emlékezete azonban mintha élénkebben tartaná számon a jobboldali diktatúrákat: Franco Spanyolországát, Salazar Portugáliáját, majd később Görögország katonai juntáját. Arról, hogy mi történt 1945-öt követően Magyarországon, hogy mi történt Romániában, Lengyelországban vagy Csehszlovákiában, hogy milyen meghurcoltatásokon mentek keresztül a szovjet érában a balti államok, jóval kevesebb közös tudásunk van. Személyes meggyőződésem, hogy addig nem tudjuk megszilárdítani közös európai identitásunk pilléreit, a közös európai szellemi világunkat, amelyen megőrizve nemzeti történeti emlékezetünket és identitásunkat mégiscsak közös európai helyzetértékelésünk és cselekvéseink nyugodnak, amíg nem konstatáljuk kölcsönösen, hogy milyen szenvedések érték Európa különböző régióinak nemzeteit. Amíg ezeknek a szenvedéseknek az emlékeit nem osztjuk meg egymással, nem fogjuk fel és nem fogadjuk el kölcsönösen a jobb- és baloldali totalitárius rezsimek által Európára mért szenvedések azonosságát, amíg nem érezzük ezeket közös fájdalmunknak, addig nem fogjuk egymást megérteni. Ez a célja ezeknek a konferenciáknak, ez a távlatosabb célja ennek a mostani konferenciának is, s ezért alapvető jelentőségű számomra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban köszönthetem Önöket.

Köszönöm a figyelmüket!

Cseresnyésné Kiss Magdolna:

Történelmünk fehér foltjai

A kommunista diktatúrák áldozatainak emlékére

A kommunizmus magyar áldozatairól a rendszerváltozásig beszélni sem lehetett. A II. világháború lezárásával visszaállították Magyarország trianoni határait. Határon innen és túl üldözték a „klerikális" és a „deklasszált" elemeket, az elszakított területeken rekedteket nemzetiségük miatt is büntették.

Kitelepítések. beszolgáltatási kötelezettség, vagyonelkobzás, munkaszolgálat, Recsk, GULAG, „lógorok" világa, politikai kirakatperek, kegyetlen kínzások, halál, tömegsírok. A kiépülő rendőrállam és besúgói rendszer mindenhol jelen volt. A kirekesztettek és a meg nem alkuvók huszadrangú állampolgárként tengették életüket, gyermekeik előtt is bezárultak a továbbtanulás, a hivatali előmenetel lehetőségei. A történelmet meghamisították, a Magyar Tudományos Akadémiát szovjet mintára átszervezték.

A rendszerváltozás idejére erősen kettészakadt a magyar társadalom. A kialakuló új, többpártrendszeren alapuló politikai hatalomban megbújva a régi kommunista vezetők és gyermekeik lettek a rendszerváltozás gazdasági haszonélvezői is. Továbbra is a kommunizmus bűneit elhallgatók tanították az internacionalista kommunista történelemszemlélet jegyében az új nemzedékeket egyetemeinken. Sztálin, Tito, Beneš, Rákosi és Kádár illetve pufajkásaik bűneit takargatták és kicsinyítették.

A Magyar Országgyűlés 20 éve, 2000. június 13-án hozott 58/2000. (VI. 16.) számú határozata alapján már hivatalosan is emlékezhetünk arra a 100 millió áldozatra, akiket világszerte a kommunizmus áldozataként tartanak számon. E határozat szellemében lassan, de megindult a kommunizmus bűneinek hivatalos kutatása.

A fiatal történész társadalom nyílt és őszinte tudattal még idejében hallgatta meg a soha nem feledő túlélők emlékeit, szállta meg a levéltárakat, hogy a bizonyítékokkal támassza alá a borzalmakról beszámolók emlékezetét. Visszaemlékezők és történészek kutatásait ismertető konferenciák, kötetek, kiállítások sora szolgálja a kommunizmus áldozatainak emlékét

megőrző munkát. A 2015-ös évet GULÁG-GUPVI emlékévvé nyilvánító kormányrendelet végre széleskörű szemléletváltozást hozott a magyar társadalom történelem felfogásában.

A GULÁG-GUPVI emlékév szakmai vezetője, dr. Kovács Emőke történész és Pintér Jolán a GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke másodszor szervezett konferenciát a Nemzeti Múzeum dísztermében. A téma kiváló kutatóit hívták meg, briliáns előadások hangzottak el. Széles látókörű, fiatal történészek mutatták be kutatásaik helyi és világtörténelmi távlatait, éreztetve, hogy van még bőven feltárnivaló és vannak, akik elvégzik ezt a munkát! Rózsás János, Karig Sára, Rohr Magdolna és a többiek hiteles történetét bemutató felszólalások szívhez szólóan tárták elénk, hogy a kommunizmus borzalmait elszenvedők méltóak az utókor tiszteletére, emberi és lelki nagyságuk példaképpé vált a követő nemzedék számára.

Megtiszteltetés számomra, hogy a *Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítvány* részt vehetett a konferencia szervezési munkáiban, és bemutathatta *Délvidéki Magyar Golgota 1944-45* című vándorkiállítását. A huszonkét tablóból álló tárlat módszeresen vezet végig a titói kommunista partizánok által, mára már bizonyítottan etnikai alapon, elsősorban a magyar és a német lakosság ellen elkövetett népirtás történelmén. Emléket állít a több tízezer megkínzott, majd tömegsírba vetett és a szovjet mintára létrehozott koncentrációs táborokban elpusztult áldozatnak, a túlélőknek, az elüldözötteknek, az árvává és özveggyé lett leszármazottaknak, akik közül sokan máig nincstelen „háborús bűnösök" a trianoni határok mögé kényszerült szülőföldjükön.

A *Kényszerű rabság, kettétört sorsok, jelöletlen sírok* című konferenciakötet az azonos címmel megrendezett tanácskozás előadásait tartalmazza tudományos igényességgel szerkesztett formában, hasznos olvasmányként a történelem iránt érdeklődök számára, segítve a 20. századi történelemkutatás fehér foltjaink színesítését. Babits soraival „*Erős igazsággal az erőszak ellen: így élj, s nem kell félned, veled már az Isten.*"

A konferencia hallgatósága

Forrás: Gulag Alapítvány

Bertalan Péter:

A GULAG-tól a szuperhatalmi státuszig

Európa és Oroszország ambivalens viszonya a vonzás és taszítás függvényében

Globális kihívások, történelmi dimenziók

A kettős hiperkontinens Eurázsia részeit összekötő híd, Oroszország helyzete ma is világpolitikai fontosságú. A vírus okozta globális válság földrengésszerű hatására fel kell tenni több olyan kérdést, amelyek a jövő szempontjából relevanciával bírnak:

1. A globalizmus kohéziós hatásaival szemben a válság szakító hatása leválaszthatja-e Oroszországot Európától?
2. A válság széttépheti-e a hidat?
3. Európa határai meddig terjedhetnek, lehetnek-e Oroszország nyugati határai Európa peremvidékei?

A három kérdés szorosan összefügg, egyszerre politikai és történelmi jellegűek. Oroszország és Európa viszonya mindig ambivalens volt, s ma is az. A vonzás és taszítás dichotómiája jellemezte és jellemzi. Az Európából érkező impulzusokra, kihívásokra mindig reagált a maga módján a hatalmas ország. Az első ilyen jellegű kihívás volt a kereszténység. A vonzás abban érvényesült, hogy Bizánc szerepét a görögkeleti egyház vezetésében Moszkva vette át. Az orosz ortodox egyház feje 1701-től 1917-ig maga a cár volt. A nyugati kereszténységet képviselő római katolikus egyház sokszor közeledett a pravoszláv egyházhoz, de merev elutasításra talált mindig, ez jelenti a taszítás folyamatosan érvényesülő motívumát.

Európa nyugati fele a maga történelmileg meghatározott útján haladva elért a polgárosodáshoz, melynek ideológiáját a felvilágosodás eszmerendszere

jelentette. Az orosz cárok – Nagy Péter és II. Katalin – érzékelték országuk elmaradottságát, s reformokkal igyekeztek változtatni ezen. A vonzás újra érvényesült, de Oroszország a szándékok ellenére nem tudott lépést tartani az európai fejlődéssel, s lemaradt.

A történelem érdekes fintorának tekinthető, hogy a Habsburgok monarchiájának megmentésében a cári Oroszország a legaktívabb. A magyar-osztrák kiegyezés épp az orosz cárnak tetszik legkevésbé, mert a megszülető kettős Monarchiában az orosz nagyhatalmi törekvések egyik akadályát látja. A 19. század második felében az orosz hatalmi igények eszmei, politikai kifejeződése a pánszlávizmus. A nemzeti öntudatra ébredő kis szláv népek – csehek, szlovákok, szerbek, horvátok – Oroszországból importálják a szlávság összetartozásának gondolatát. Ez az eszme minden szlávot egy birodalomban akar egyesíteni orosz vezetéssel. Az állami pánszlávizmus gyakorlati politikává is válik. Oroszország külpolitikája nagyon aktívvá lesz, hatósugara megnő. A szuperkontinensnek tekinthető Eurázsia egészére kiterjed. A Balkán kerül a cári politika centrumába, Európa beteg emberét, a Török Birodalmat akarja felosztani, Konstantinápoly, a Boszporusz, a Dardanellák megszerzésének törekvésével bonyolult hatalmi játékba kezd. A cári Oroszország ekkor egész Európával szembe kerül. A Balkánon a Monarchia és az egységessé váló Németország ellenállásába ütközik, a meleg tengeri kijáratért folytatott küzdelemben angol, francia érdekeket sért. A cári Oroszország a Távol-Keleten is aktivizálódik.

Geopolitika és a 20. század

Az orosz hatalmi törekvéseket kifejező pánszlávizmus 1917-ig hű kifejezője az Európához való viszonyulás ambivalens érzésvilágának. A pánszlávizmus szemléletmódja, a nagyorosz nacionalizmus elvezet a geopolitikai, geostratégiai gondolkodáshoz, amelyet mai megfogalmazás szerint globális szemléletnek nevezünk. A német Friedrich Ratzel[1] 1897-es publikációjában jelent meg először a politikai földrajz új fogalmi kategóriaként. Oroszországról a következőket írja: *„Még az olyan óriási ország is, mint Oroszország, csak akkor válhatna világhatalommá, ha tovább terjeszkedne a Csendes-óceánnál, és megfelelő pozíciót foglalna el az Atlanti-óceánnál, merthogy csak a világtengerek nyitnák meg számára az utat egy esetleges hatalmi terjeszkedéshez a nyugati*

[1] Friedrich Ratzel (1844–1904): a német geopolitikai iskola megteremtője. 1869-ben publikálta a *Sein und Werden der organischen Welt in Darwin* című művét, 1892-ben két kötetben megjelentette az *Emberföldrajz, Társadalomföldrajz*, 1897-ben a *Politikai földrajz* című műveit.

és a déli félteke felé."[2] Ezután a brit John Mackinder[3] munkásságában a földrajz geostratégiai értelmezése kristályosodott ki. Mackinder érdekes fogalma a „Heartland", amely magyarul „magterület" vagy „szívtájék". A brit tudós gondolata: *„Aki uralja Kelet-Európát, parancsol a Heartlandnak. Aki uralja a Heartlandot, az parancsol a Világszigetnek (Eurázsiának). Aki uralja a Világszigetet, az parancsol a világnak."*[4]

Mackinder azt állította, hogy Oroszországnak azért van kulcsjelentősége, mert területén van az ún. magterület, amelynek szomszédságában Kelet-Európa terül el. Kelet-Európa megszerzésével pedig uralkodni lehet az eurázsiai kontinens, azon keresztül a világ felett. A 19. század orosz gondolkodói között többen a geopolitikai gondolkodást képviselik. A két világháború közötti időszakban ezt a gondolkodást többen is elismerik, és a Szovjetunió eurázsiai birodalmi mivoltának megtartásában többen Lenin és Sztálin teljesítményét ismerték el.[5]

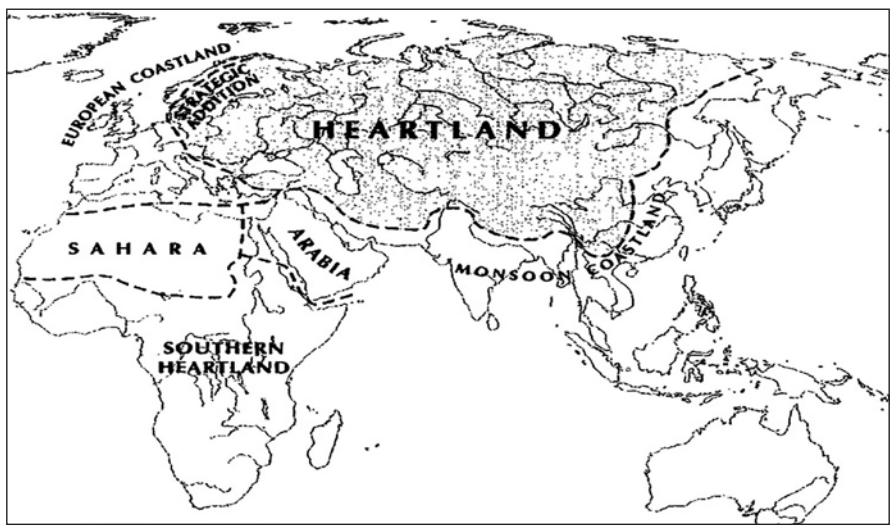

Heartland

Forrás: Saul Bernard Cohen: *Geopolitics. The Geography of International Relations*. New York, Rowman & Littlefield Publishers, 2009. 15.

[2] Szilágyi István: *A geopolitika elmélete*. Budapest, Pallas Athéné Books, 2018. 35.

[3] John Mackinder (1861–1947): az angolszász geopolitikai iskola egyik megalapítója, meghatározó személyisége, 1887-től 1905-ig a földrajz professzora az Oxfordi Egyetemen. 1892-ben egyik alapítója, 1903-ig vezetője lett a Readig Egyetemnek. Közreműködött a London School of Economics megszervezésében. 1903–1908 között az intézmény igazgatója. 1899-ben az Oxfordi Egyetemen segítette a Földrajzi Intézet létrehozását. Nevéhez fűződik a földrajz önálló tudományterületként történő beemelése az angol felsőoktatásba. 1925-ben egyetemi tanárként ment nyugdíjba. 1920 és 1939 között a Brit Birodalmi Hajózási Bizottság elnöke. 1932–1936 között a Londoni Királyi Földrajzi Társaság alelnöke. 1945-ben megkapta a Londoni Földrajzi Társaság legnagyobb elismerését.

[4] Gecse Géza: *Bizánctól Bizáncig*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007. 194.

[5] Gecse (2007) i. m. 195–196.

Mackinder logikáját tovább folytatva és gondolkodását a jelenlegi világszemléletbe helyezve újra kell és lehet fogalmazni a kérdést, mely több vektorú:

1. Hol húzódnak az új Európa határai?
2. Hogyan érvényesül a „Drang nach Osten" és a „Drang nach Westen" libikóka játéka, hogyan érvényesül az egyensúly Nyugat és Kelet között?

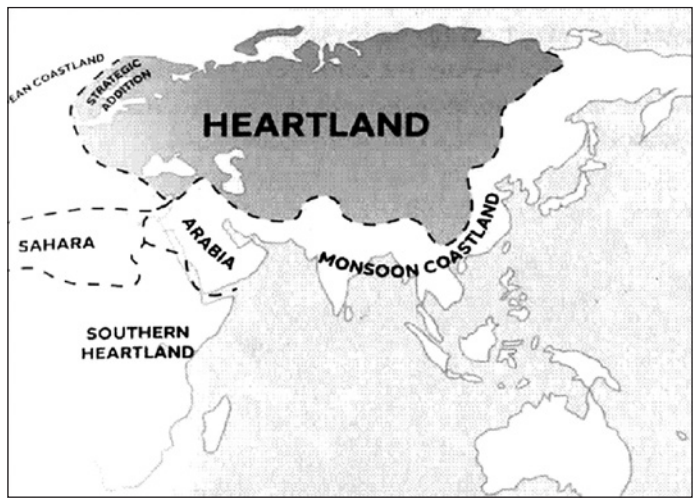

Mackinder világa 1919-ben

Forrás: Szilágyi István: *A geopolitika elmélete*. Budapest, 2018. 57.

Ahogy azt az ábra is mutatja, Mackinder a magterület integráns részének tekintette az általa stratégiai kiegészítés (strategical addition) névvel illetett Kelet-Közép-Európát. Külön nevesítésre került az európai tengerpart (European coastland) és az Indiát, valamint Kínát magában foglaló ázsiai monszun tengerpart (Monsoon Coastland): „*Az egész terület, amely a szibériai jeges síkság peremvidékétől Beludzisztán és Perzsia száraz és forró partvonaláig terjed, megközelíthetetlen volt a tengeri hajózás számára. A térséget, mivel korábban gyakorlatilag járhatatlan volt, a vasútvonalak nyitották meg, s amely nyitás a közeljövőben a légi utakkal folytatódik, ez forradalmasítja az embereknek a világ legnagyobb földrajzi realitáshoz való viszonyulásait. Ezt a régiót nevezzük a kontinens magterületének. A koncepció újra fogalmazásának alapját az 1918 után bekövetkező változások adták. Az első világháború befejezését követően eltűnt a három nagy európai kontinentális birodalom és Németország helyzete is megváltozott. Oroszországban a bolsevikok kerültek hatalomra.*"[6]

[6] Szilágyi (2018) i. m. 57.

Nicolas J. Spykman[7] felfogásában pedig: „*a magterületet övező félkör alakú peremterület három nagyobb egységből áll: az európai partvidékből, az arab-közel-keleti sivatagból és az ázsiai monszunterületből.*"[8]

A Peremterület mint ütközőzóna

Forrás: Szilágyi István: *A geopolitika elmélete*. Bp., 2018. 102.

Az amerikai tudós a peremterületet olyan sokszínű köztes régiónak fogja fel, amely a magterületet uralma alá hajtó szárazföldi hatalom és a part menti szigeteket és sziget-kontinenseket befolyása alatt tartó és birtokló tengeri hatalom ütköző zónájaként létezik. A peremterületet alkotó országok számára a biztonság problémája az alapvető kérdés.

Spykman szerint „*mint minden jó geopolitikai elemzés, a Mackinder-féle elemzés is az erők konstellációjának egy olyan képét mutatta, amely egy bizonyos időben létezett s egy bizonyos vonatkoztatási rendszeren belül volt értelmezhető.* […] *Más szóval, a szárazföldi és a tengeri hatalom között soha nem létezett minden további nélküli ellentét. A történelmi szövetségek mindig is a következőképpen álltak fel: a peremterület néhány tagja és Nagy-Britannia a peremterület más tagjaival szövetkező Oroszországgal szemben vagy Nagy-Britannia és Oroszország együtt, egy uralkodó peremterületi hatalommal szemben. Téves Mackindernek az a tétele, miszerint »Aki uralkodik*

[7] Nicolas J. Spykman (1893–1943): amerikai geopolitikus 1921 és 1923 között a Kaliforniai egyetemen tanult, ahol szociológiát is oktatott. 1925-ben a Yale Egyetemen a nemzetközi jog professzora lett, majd a Nemzetközi Viszonyok Tanszék vezetőjeként, később 1935 és 1940 között a Nemzetközi Tanulmányok Intézet igazgatójaként dolgozott.

[8] Szilágyi (2018) i. m. 101.

Kelet-Európán, kormányozza a magterületet; aki uralkodik a magterületen, kormányozza a világszigetet; aki uralkodik a világszigeten, kormányozza a világot. Ha már az Óvilág hatalmi politikáját mindenképpen egy jelmondatba akarjuk sűríteni, akkor annak a következőképpen kell hangoznia: Aki uralkodik a peremterületen, kormányozza Eurázsiát; aki kormányozza Eurázsiát, uralkodik a világ sorsa fölött.«"[9]

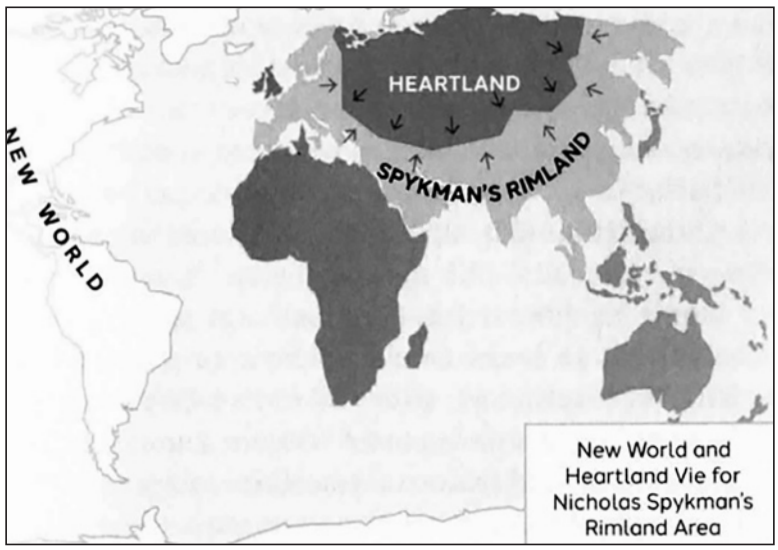

Nickolas John Spykman világképe 1944

Forrás: Szilágyi István: A *geopolitika elmélete*. Bp., 2018. 103.

A történelem sokszor megcsúfolja önmagát. Ennek egyik érdekes megnyilatkozása, hogy a nagyorosz pánszlávizmust az 1917-es forradalmi folyamatban hatalomra jutó bolsevikok, mint a cárizmus avítt elnyomó politikájának kudarcot, vereséget hozó termékét elutasították. A kommunizmus Európából érkező kísértete orosz talajon járva metamorfózison esett át. A proletár internacionalizmus az orosz paraszti társadalom cárizmus elleni gyűlöletéből adódóan a kísértetet materiális burokba öltöztette, s a világforradalmasítás eszméjével indította újra a már-már kimúló félben levő eszmerendszert. A vonzás és taszítás logikája érvényesült újra. A történelem furcsa fintora volt az is, hogy a „birodalom" egységét egy, az oroszok által elnyomott kis nép fia, a grúz Sztálin mentette meg.

[9] Szilágyi (2018) i. m. 102–103.

A második világháború geopolitikai dimenziói

A második világháborúban szovjet-Oroszország egy új totalitárius ideológiával, a nácizmussal találta magát szemben. A „Drang nach Osten" új köntösben jelentkezett. A globálissá váló világban a bolsevik szovjet Oroszország felhagyott a Nyugattal szemben gyakran megnyilvánuló, a taszítás érzését kifejező izolacionizmussal. A proletár internacionalizmus sajátos módosuláson ment át. A fasizmus-ellenességet a népfront gondolatban tette a Nyugat számára elfogadhatóvá. A hazafiság, a nagyorosz pánszlávizmus érzése újból mozgósító erőt jelentett. Az orosz érzelmekre apelláló költő Szimonov híres versének háborúellenes kérdésével mozgósít: „*Akarnak-e az oroszok háborút?*" A szovjet, az orosz jelző most egymás szinonimájaként szerepel. Sztálin az októberi forradalom évfordulóján a következőket mondta: „*Hitler ki akarta irtani a szláv nemzeteket, az oroszokat, a lengyeleket, a cseheket, a szlovákokat, a bolgárokat, az ukránokat és a fehéroroszokat. A nácik meg akarják semmisíteni a nagy orosz nemzetet, amely* […] *Szuvorovot és Kutuzovot adta az emberiségnek.*"[10] Az új demokratikus és a régi reakciós pánszlávizmus között a marxizmus-leninizmus szellemében igyekeznek különbséget tenni. A sztálini politika játszik az érzelmekkel. Az Internacionálé helyett bevezetik az új himnuszt. Ebben a „*szabad köztársaságok megbonthatatlan szövetségéről, a nagy Oroszország kovácsolta frigyről*" van szó. A nagyorosz nacionalizmus tehát újra felütötte a fejét. A háború során egyre erősebbé vált az a meggyőződés, hogy az egyetlen nép, amelyre a szláv kisnépek számíthatnak, az orosz. A sztálini nemzeti politika 1943 és 1944 között eltűntet a térképről négy muzulmán szovjet autonóm közigazgatási egységet. A Kalmük Autonóm Szovjet Köztársaság, a Csecsen–Ingus és a Karacsaj Autonóm terület, a Krimi Tatár Autonóm Szovjet Köztársaság eltűnik a térképről. Lakosságukat a közép-ázsiai területekre deportálták. Ezen népek szülőföldjének helységneveit megváltoztatták, és helyükre más nemzetiségűeket telepítettek. A hivatkozási alap a kollektív felelősség, bűnösség volt.[11]

Kiemelkedő értelmiségieket is magával ragadott az álságos sztálini hazafiasságra épülő politika. Sosztakovics, a nagy zeneszerző így fogalmaz: „*»Büszke vagyok rá, hogy orosz, szláv vagyok. A szláv nemzetek dicső nemes családja bátran fogja valóra váltani a történelem által rájuk bízott*

[10] Gecse (2007) i. m. 225.
[11] uo. 226.

küldetést!« Alekszej Tolsztoj a Pravdában a következőket írta a szlavofil történelemszemléletről: »Felül kell vizsgálnunk a szláv nemzetek történelmét. Ezer év során a mi fiatal szláv vérünk felfrissítette Bizáncot. A szlávoknak köszönhetően Bizáncnak sikerült ősi civilizációját megőriznie és átadnia a feudális Európának. A szorgalmas, szabadságszerető, békés és kulturált szláv nemzeteket kelet felől az egész világot leigázni szándékozó nomád birodalmak, nyugat felől pedig középkori császárok kívánták meghódítani. Erőfeszítéseik hiábavalónak bizonyultak. Ezek a keleti és nyugati agressziók a szláv világ bátor ellenállásába ütköztek. A szláv nemzeteknek az európai humanizmus kialakításában betöltött szerepét mind a mai napig nem értékelték érdemeihez méltóan.«"[12]

Az orosz hagyományok része volt az ortodox egyház is. Az ateista rezsim támaszkodott a pravoszláv egyházra. Az 1943. szeptemberi rehabilitációjával, Szergij moszkvai metropolita „*egész Oroszország pátriárkájává*" való megválasztásával a szovjet kormány politikája engedelmes eszközévé tette. Az egyház nem maradt hálátlan, Sztálint „*Krisztust-szerető nemzetünk Istenküldte vezérének*" nevezte.[13]

Útban a szuperhatalmi státusz felé, lágerek a Hruscsov korszakban

A második világháborúban aratott győzelem a Szovjetuniót új hatalmi dimenziókba helyezte. Szuperhatalom lett. Ez új kötelezettségekkel járt. Sztálin nem elégedett meg a megszerzett területekkel, hatalmi vágyai a cári Oroszország által már megjárt útra vitték. Szembe került a középhatalmi ambíciókat tápláló Jugoszláviával a Balkánon. Sztálin Tito elleni személyes gyűlölete világpolitikai következményekkel járt. Az a bolsevik politika, amely első lépéseinél a népek önrendelkezési jogának hirdetésével a cári Oroszország által elnyomott nemzetiségeket igyekezett megnyerni, a világháború után a kollektív felelősségre való hivatkozással saját állami keretein belül is népeket büntet, sőt a pánszlávizmus két megszállott képviselőjét – Beneš és Masaryk cseh politikusokat – segíti a Csehszlovákiában élő német és magyar lakosság kitelepítésében. A szovjet államnacionalizmus tehát a régi gyökerekből újra kisarjadó birodalmi szemlélet alapján épül fel. Európa keleti és nyugati fele még a háború utáni békeszerződés megkötésekor is élesen szembekerült egymással.

[12] uo. 227.
[13] uo. 229.

Sztálin elhunyta után a Kreml urai jelentős amnesztiával próbálták meg jelezni a világ közvéleménye számára látszat elhatárolódásukat a diktátor politikájától. A politikai foglyokat azonban nem érintette a közkegyelem. Köztörvényes, erőszakos cselekményeket elkövető bűnözők százezreit bocsátották szabadon. A szovjet nagyvárosokban, így Moszkvában is egyes kerületekben meredeken emelkedett a bűnözés, bűnbandák tartották félelemben a lakosságot. A Kreml új urai, a Nyikita Hruscsov nevével fémjelzett csoport igyekezett megszabadulni Sztálin terhes örökségétől. 1956 őszén már nem látszott célszerűnek a javítómunka-lágerek fenntartása. Döntés született a javítómunka-táborokká történő átszervezésükre, e határozatot azonban nem hozták nyilvánosságra. A nyugati történetírás sokáig Hruscsovot az „olvadás" képviselőjének tartotta, sokszor azonban 1964-ig a lágerekben még nehezebb volt az élet, mint közvetlenül a Sztálin halála utáni rövid átmeneti időszakban. 1956 februárjában az SZKP XX. kongresszusán megtörtént a sztálinizmus bűneinek elvi elítélése. Ezután a lágerek adminisztratív felügyelete 1956 októberében a belügy ellenőrzése alól az igazságügy-minisztérium kontrollja alá került. A Kelet-Közép-Európában 1956 nyarára kibontakozó ellenállás-sorozatra való reagálásként 1957 áprilisában az egész lágerrendszert visszahelyezték a belügyi intézmények sorába. Újra megemelkedett a politikai okokból bebörtönzöttek száma. A hatalom a megtorlás korábbi formái mellett bevezette a pszichiátriai kényszergyógykezelés intézményét, részben a GULAG, részben az erre a célra kijelölt városi kórházakban.[14]

Sztálin halála után az lett a fő kérdés, hogy a Szovjetunió nagyhatalmi politikája a globálissá váló kétpólusú világban hogyan érvényesül. A Sztálin-utódok sem tudtak szakítani a tradíciókkal, a cikcakkos, hajtűkanyarokkal tarkított szovjet politika alapvető jellemzője a „legyünk naggyá" jelszóval fogalmazódik meg tömören. E politika a hagyományos Nyugat-Kelet szembenállásban vállalja az USA-val, Nyugat-Európával és Japánnal a versenyt. Ennek fő összetevője katonapolitikai jellegű. A Szovjetunió amellett még világpolitikai szerepre is tört az ún. „harmadik világ", a volt gyarmati országok megsegítésével. Mindez meghaladta az erejét. Az élesedő verseny idején válságba került a Szovjetunió párt és állami vezetése. Az egyre öregedő vezetői garnitúra nem tudott szakítani a múltból örökölt hagyományokkal, rugalmatlanná vált. A hangzatos békepolitikát hirdető vezetés végzetes lépésre szánta el magát. 1979 decemberében a szovjet hadsereg bevonult Afganisztánba. Az agresszió súlyos következménye: 15.000 halott lett. Az 1980-as évek elejére kihalt a sztálini gerontokrácia. Nem volt

[14] Gereben Ágnes: *Beszélgetések a Gulagról*. Budapest, Helikon, 2008. 49-52.

utánpótlása. Ez tette lehetővé, hogy új szelek fújjanak a nagy birodalomban. A körülmények szerencsés alakulása után friss arcok jelentek meg a politikai élet színpadán. 1985 májusában lépett a porondra Mihail Gorbacsov.

A történelemben gyakran fordul elő, hogy a törvényszerűségek felismerésére alkalmas személyiség döntő szerephez jut. Nagy Sándor, Napóleon erre a legeklatánsabb példa. Gorbacsov történelmi szerepe is hasonló. A személyiségét cselekedetei és azok következményei alapján lehet értékelni: „*Mihail Gorbacsov, aki 1985 és 1991 között az SZKP főtitkára, 1990-től a szovjet állam önjelölt elnöke volt. A Peresztrojka Atyja, a Berlini Fal Ledöntője, Nobel-békedíjas, a szovjet típusú kényszerszocializmus és az egész szovjet birodalom sírásója, a Jaltai békerendszer felgöngyölítője, ki hátat fordított a hidegháborúnak, kivonta a szovjet csapatokat Afganisztánból és egész Közép-Európából, minden bizonnyal a 20. század egyik legjelentősebb politikusának, világtörténelmi alaknak látszik.*”[15] Ez Gorbacsov megítélésének egyik szempontja. A másik aspektus: „*A szovjet állam katasztrófáját azonban nem Gorbacsov idézte elő. Éppen megfordítva: ő volt az, akit előidézett a katasztrófa, akiben a végóra – hosszú keresgélés után – végre meglelte hősét.*”[16]

A történelmi távlatot ez a summás gondolat jelenti.

A hajdani Szovjetunió területi struktúráját a koncentrikus körök geometriai alakzatához hasonlíthatjuk. Az alakzat középpontja a szívtájék, a magterület. Oroszország európai része, a peremterületek, a közel külföldnek is nevezhető szubrégiókból áll. A volt birodalom megszűnése a szívtájék és a szubrégiók közötti kapcsolat felbomlásának köszönhető. A jövő kérdése, hogy létezik-e olyan kohéziós, centripetális erő, amely a centrifugális erőt legyőzi, s az egykori birodalom valamilyen módon helyreáll.

Az első számú szubrégiót az európai térség jelenti. Ez két alcsoportból tevődik össze, a balti államokból és az Ukrajnából, Fehéroroszországból, Moldvából álló államcsoportból. A balti államcsoport – Észtország, Lettország, Litvánia – a Gorbacsov elleni 1991 augusztusában végrehajtott puccskísérlet után lépett ki a Szovjetunióból. A szubrégió másik alcsoportját jelentő államok – Fehéroroszország, Ukrajna, Moldova – csatlakoztak az 1991. december 8-án létrejött új utódközösséghez, a FÁK-hoz. A Kaukázuson túli térségben két ősi keresztény kultúrájú és egy iszlám civilizációhoz tartozó közösség él. A Transzkaukázus volt (a Baltikum mellett) a Szovjetuniónak az a szubrégiója, ahol elsőként került napirendre a Moszkvától való fokozatos eltávolodás programja. Ebben Grúzia játszotta a vezető szerepet. Azerbajdzsán és

[15] Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása*. Budapest, Helikon, 1999. 251.
[16] uo. 251.

Örményország konfliktusokkal járultak hozzá a felbomlási folyamatokhoz. A harmadik szubrégió a közép-ázsiai térség – Kazahsztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán – a Szovjetunió legkevésbé fejlett térségének számított. Tádzsikisztán helyzete ezen a területen belül azért különleges, mert a posztszovjet térségben – Csecsenföld mellett – itt zajlott a leghosszabb és a legvéresebb polgárháború. A konfliktus mintegy 200.000 ember életét oltotta ki.[17]

Széthullás, megszűnés, átalakulás

A centrifugális és centripetális erők tehát működésbe léptek, működésük ma is tart. A két erő eredőjének kiszámítása, tér- és időbeli dimenziójának meghatározása politológiai szempontból nehéz. Számításba kell venni, hogy két nagy erőtér működik. Eurázsia nyugati felén az Európai Unió és az Oroszország vezette FÁK. A két erőtér működését befolyásolja a globális, sokpólusú világpolitikai térség. Arról azonban nem szabad megfeledkezni, hogy a volt Szovjetunió és az utódállamok között ma is működik a hosszú életű szimbiózisból származó egymásrautaltság is. Ebben fontos szerep jut annak, hogy a magterület, a szívtájék hogyan tudja az amúgy is hatalmas Oroszországot kellően ellátni vérrel, s a gazdasági vérkeringésből milyen erőt nyerhetnek az utódállamok. Ehhez meg kell vizsgálni Oroszország egészségi állapotát is.

A vizsgálat két alapvető szempontja a gazdaság- és a szociálpolitikai helyzet. Az Európai Unió gazdasági szemléletének prioritása a gazdasági térszerkezet fejlettsége, állapota. Ennek alapján lehet megítélni a mai Oroszország gazdasági állapotát, ha az Európai Unióval való kompatibilitás mértékére keressük a választ, a lehetőséget.

Oroszország a Szovjetuniótól térben különleges, sok tekintetben eltérő, egyenlőtlen fejlettséget mutató térszerkezetet örökölt. A tőkefelhalmozás, az iparfejlesztés a kommunista kormányzás évtizedeiben korlátozott számú régiót érintett. A birodalom felbomlását követően a legfejlettebb és a legszegényebb régiók közötti differenciák tovább növekedtek. Ennek legfőbb oka a piacgazdaságra való áttérés. A piaci liberalizáció hatása az egyes térségekben eltérő módon és mértékben érvényesült. Az elhúzódó mély gazdasági és politikai válság minden régióban éreztette hatását. Az állami beruházások minimálisra apadtak, a köztársaságok közötti szoros gazdasági kapcsolatok megszakadtak. Az ipari termelés az európai központi, szívtájéki régióban a

[17] Sz. Bíró Zoltán: *A Független Államok Közössége, 1991–2008*. História, 2009. 1. sz. 3–8.

legnagyobb, a déli és a távol-keleti régiókban csökkent. Az erőforrásokban gazdag szibériai és észak-oroszországi területeken az ipar visszaszorulása csekélyebb. A változások nyertesei kizárólag Oroszország európai központjai lettek. Moszkva és Szentpétervár fejlődése posztindusztriális vonatkozásokat mutat. Az új piaci szerkezetek (pénzintézetek, üzleti szolgáltatási intézmények, exportvállalkozások) meghatározó hányada e két városban található. Az ország régiói közül különösen azok kerültek súlyos helyzetbe, amelyek gazdaságát hatalmas vállalati koncentrációk, egyoldalú szakosodás jellemezte.

A szovjet birodalom széthullása döntően megváltoztatta Oroszország gazdasági struktúráját, s annak térbeli szerkezetét is. Ennek legfőbb jellemzői voltak:

1. A gazdasági térszerkezet szempontjából döntő volt, hogy a korábbi belső perifériák külső perifériákká alakultak.
2. A szigorú, kötött tervgazdálkodást felváltotta a liberális piac.
3. A korábban zárt, erodálódó gazdaság nyitottabbá vált.
4. A belső, sokszor államhatárnak is számító közigazgatási határokat áttörte a gazdaság átalakulása. A korábban vertikális felépítésű, felülről vezérelt gazdaság helyett a határokon átnyúló horizontális gazdasági térszerkezet jött létre, többek közt az energetikában, közlekedésben.
5. Az urbanizáció profilja is megváltozott. A korábbi monolit arculatú, csak az ipari technológiai követelményeket figyelembe vevő urbanizációs politika engedett az új városszervező szempontoknak, amelyekben az életkörülményeket javító, modern környezetbarát, minőségi igényeket kielégítő törekvések érvényesültek.

Az átalakulás differenciált termelés-visszaeséssel járt. Az egyes iparágazatokat – textil, műszer, vegyipar – épp úgy sújtotta, mint egyes régiókat. Ezen ágazatokon belül a visszaesés 50–70% volt. Az ipari növekedés 89 területi egység közül, csak 17-re volt jellemző. Oroszország ma meghatározó módon nyersanyag-kitermelő országnak számít. A világpiacon a nyersanyag-kitermelő régiók a versenyképesek. Ezek a térségek vezetik a beruházási listát, ide áramlik a tőke, a képzett munkaerő, itt történik az infrastruktúrafejlesztés döntő része. Mindez területi szegregációt eredményez, amely a kohéziót gyengíti. A 89 területi egységben mindössze 16-ban haladja meg az egy főre jutó GDP értéke az országos átlagot.

1994		2004	
Terület	**Részesedés**	**Terület**	**Részesedés**
Moszkva főváros	10,2	Moszkva	19,0
Tyumenyi	6,3	Tyumenyi	13,0
Szverdlovszki	3,8	Moszkvai	3,8
Moszkvai	3,6	Szentpétervári	3,6
Szentpétervári	3,2	Tatarsztan	2,8
Szanarai	3,2	Szverdlovszki	2,6
Krasznojarszki	3,0	Szamarai	2,5
Nyiznyij Novgorodi	2,8	Krasznojarszki	2,3
Baskíria	2,7	Krasznodari	2,2
Cseljabinszki	2,7	Baskíria	2,1
Összesen	**41,5**	**Összesen**	**53,9**

Oroszország 10 legfejlettebb régiójának GDP-részesedése

Forrás: Horváth Gyula: *Régiók Oroszországa.* Tér és Társadalom. 2006. 2. sz. 4.

Érdekesek a városhálózat társulásai. Ez következménye annak, hogy az orosz régiók egynegyedének gazdaságára a monokultúra jellemző. A termelési kapcsolatok nem hálózatokban fejlődtek ki, hanem vertikálisan. Az ország 23 régiójában a monofunkcionális városok száma meghaladja a városi települések 61%-át.[18]

A gazdasági térszerkezet átalakulása éles demográfiai és szociális egyenlőtlenségek forrása lett. Demográfiai súlypontnak a középnyugati és délnyugati régiók tekinthetők.

[18] Horváth Gyula: *Régiók Oroszországa*. Tér és Társadalom. 2006. 2. sz. 2–5.

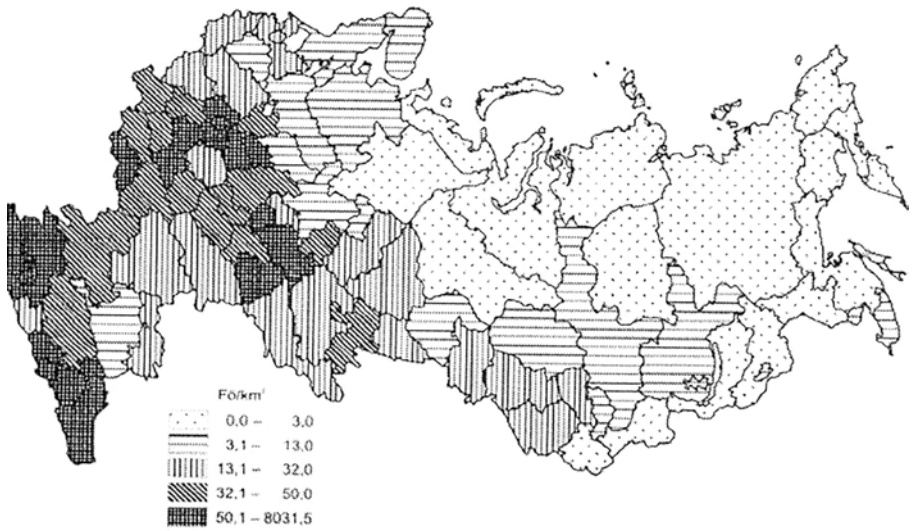

Az orosz régiók népsűrűségi mutatói, 2002 fő/km²

Forrás: Horváth Gyula: *Régiók Oroszországa.* Tér és Társadalom. 2006. 2. sz. 6.

Az erőltetett iparosítás miatt az orosz települések nagy része nem volt képes a normális reprodukcióra. A természetes szaporodás az ország régióinak többségében folyamatosan mérséklődött. Ez alól a keleti és déli perifériák jelentettek kivételt a magas születésszám miatt. Több olyan régió volt, ahol az elmúlt másfél évtizedben a településállomány egyharmada megszűnt. A falu elveszítette önreprodukciós képességét. Erőteljesen csökkent a munkaképes korú lakosság száma. 2010-ig várhatóan 3,6 millióval, 2018-ig 7 millióval lett kevesebb. A drámai folyamatok a migrációs tendenciák miatt veszélyt jelentettek geopolitikai szempontból is. Szibériában és a Távol-Keleten demográfiai vákuum keletkezett, ami Oroszország érdekeivel ellentétes gazdasági és migrációs folyamatokat indított el. A képzési rendszer is anomáliákat mutatott. Nagy hiány mutatkozott képzett munkaerőben a műszaki pályákon, túl sok volt a bölcsészettudományi végzettségű.

Az orosz társadalom szociológiai szempontból is erősen tagolt. 3% tekinthető tagoltnak, 20% tartozik a középosztályba, 70% sorolható az átmeneti csoportba, amely felemelkedhet, vagy lesüllyedhet, ezek 30%-a kifejezetten szegény, 10%-a rendkívüli szegénységben élő. A rendszerváltás után gyökeresen megváltozott a nemzetiségek aránya. A Szovjetunióban az orosz népesség 55% volt. Oroszország népességének ma 79,8%-a orosz nemzetiségű.

Az ország urbanizációs szintje jó, a népesség 74%-a városokban él. Érdekes jelenség, hogy a városiasodás foka és mértéke között ellentmondás van. A várossá nyilvánítás elsősorban népességszámhoz kötött. A városi települések száma Oroszországban csökkent. Ennek oka, hogy az átmeneti válságperiódusban sok agrárjellegű város kezdeményezte falusi településsé való visszaminősítését, azért, hogy lakosai mérsékelt közműdíjakat fizessenek, illetve igénybe vehessék az agrártelepüléssel kapcsolatos kedvezményeket. A városias életforma korszerű infrastruktúrája az orosz kis- és középvárosokban szinte teljesen hiányzik. A nagyvárosi gazdaságok összeomlása miatt az 1990-es évek közepéig az 500.000 fő feletti nagyvárosok 2,6 millió lakost veszítettek, miközben a 100.000 fő alattiak 1,6 millió fővel növekedtek. Ez utóbbiak a déli, a gyengén urbanizálódott és a nemzetiségi területeken találhatók. A feltörekvő régiókban a városok növekedése folyamatos maradt, a válságtérségekben a krízisjelenségek elsősorban a városi tereket sújtották.[19]

A Szovjetuniótól örökölt belső piac tördeltsége, szervezetlensége nem felelt meg a rendszerváltás után új utakra lépő Oroszország gazdasági fejlődésének. A rendszerváltozást követően a szovjet típusú területfejlesztés minden alapeleme megroppant. Ez tette szükségessé új koncepciók kidolgozását, reformok életbe léptetését. 2000-ben elnöki rendelettel hét szövetségi körzetet hoztak létre:[20]

Oroszország szövetségi körzetei

Forrás: Horváth Gyula: Regionális átalakulás Oroszországban.
In: *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban.* Szerk.: Horváth Gyula. Pécs, 2008. 54

[19] uo. 9–10.

[20] Horváth Gyula: Regionális átalakulás Oroszországban. In: *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban.* Szerk.: Horváth Gyula. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 2008. 54.

A Szovjetunió megszűnését egységesen a globalizációs világtörténeti folyamat eredményének tekinti a politológusok többsége. Fukuyama sajátos apoteózisként, az USA világ felett aratott győzelmeként, az amerikai demokratikus modell világra való kiteljesedéseként értékeli. A történelem végét látja benne.[21] Sokkal árnyaltabb Szilágyi Ákos megfogalmazása: a globalizmus *„a Nyugat népeinek fejébe verte bele a legkíméletlenebb eszközökkel a számok, a kalkuláció, a formális jog, a spekuláció, a mennyiségi szemlélet szívtelen és lelketlen egyetemes nyelvét."* A világ gazdasági alapon tagolódott *„a gazdag Északra, a szegény Délre, az uralkodó Nyugatra és a szolgáló Keletre, első, második, harmadik világra, centrumra, perifériára és félperifériára*."[22] – írja Szilágyi.

Oroszország számára a legfontosabb kérdés ma is, hol találja meg helyét ebben a bonyolult koordinátarendszerben, a Nyugat és Kelet vonzó-taszító rendszerében. A külső tényezők által indukált hatások politikai és morális vonatkozásúak. A szovjet birodalom összetartó ereje a pártállam volt. A rendszerváltás egyik legfontosabb politikai következménye, hogy az SZKP kártyavárként omlott össze, s vele együtt az állam is összedőlt. Az államot valahogy meg kellett menteni, mert ez volt az egyetlen kohéziós erő, amely az óriási birodalmat összetartotta. Ezzel Gorbacsov próbálkozott először.

1989 márciusában valódi többes jelöltes választásokat tartottak a törvényhozásban, a Népi Küldöttek Kongresszusában. Gorbacsov demokratizálást akart, de a párt vezető szerepét is meg akarta őrizni. 1990-ben a Népi Küldöttek Kongresszusa megválasztotta Gorbacsovot a Szovjetunió elnökének újonnan létrehozott posztjára. Az elnöki rendszer bevezetése fontos lépést jelentett a szovjet alkotmányosság történetében. A kongresszus elfogadta annak gondolatát, hogy a kormányzat élén a nép által választott elnök álljon. A rendkívüli körülményekre, valamint a kialakuló hatalmi vákuumra való tekintettel Gorbacsovot nem közvetlenül a nép, hanem a kongresszus választotta meg. Ez a döntés Gorbacsov szempontjából tragikus volt, mert a népfelség elvének alkalmazása népszavazással megerősítette volna pozícióját, tekintélyét.

Közben a demokrácia újabb megerősítését szolgáló kétes lépés volt, hogy a köztársaságoknak megengedték, hogy bizonyos fokig saját útjukat járják. A különböző köztársaságok különböző alkotmányos formákat választottak. Az állam központosított jellege megszűnőben volt. A nacionalista hangulatok felerősödtek.

[21] Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994.
[22] Szilágyi (2018*)* i. m. 53.

Az új alkotmányos berendezkedés érdekében 1991 márciusában arra is lehetett szavazni, hogy a szavazók szükségesnek tartják-e a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének megőrzését egyenrangú és szuverén köztársaságok megújult föderációjaként. A népszavazás megrendezését Észtország, Lettország, Litvánia, Moldávia, Grúzia, Örményország megtagadta, kifejezve ezzel önállósulási törekvését. Néhány más köztársaság további kérdésekkel egészítette ki az eredeti kérdéseket. A helyzet ezzel még zavarosabbá vált. Jelcin ezt az alkalmat használta fel, hogy létrehozza a maga számára az Orosz Föderáció elnöki posztját. 57%-ot kapott a népszavazáson. Ezzel Oroszországban olyan hatalomra tett szert, mely a későbbiekben meghatározó politikai pozícióba hozta. Ő nem szalajtotta el azt az alkalmat, amit Gorbacsov.

Nyitány és újrakezdés

A népszavazás eredménye Gorbacsov számára lehetővé tette, hogy bejelentse, a Szovjetunió népei továbbra is az együttélés folytatását kívánják. A megújult közös állam neve Szovjet Szuverén Köztársaságok Szövetsége lett volna. A szerződés ünnepélyes aláírására 1991. augusztus 20-án került volna sor. 1991. augusztus 19-én fegyveres puccsot szerveztek a régi rend hívei az orosz fővárosban, miközben Gorbacsov a Krímben nyaralt. A szovjet párt főtitkárának Borisz Jelcin, pontosabban a közben párhuzamosan kialakított vezetés segítségére sietett. Moszkva lakossága és Oroszország többi része passzív maradt. A puccs után karneváli hangulat uralkodott el Moszkvában. A puccs vezetőit letartóztatták. Jelcin Gorbacsov alól húzta ki a szőnyeget. A kettős elnöki hatalom 1991. december 25-én megszűnt. Gorbacsov belátta, hogy nincs mit keresnie a Kremlben, s ekkor le is mondott. Ezzel formálisan is megszűnt létezni a Szovjetunió.[23]

Az egymást gyorsan követő események divergálnak. A centrifugális és centripetális erők szinkronban működnek, jelezve a politikai állapotok átmeneti jellegét. A kohéziós erők működése több összetevőből jön létre.

I. A centrifugális erő összetevői:

1. A katonai – ipari komplexum összetartó ereje.
2. A peremköztársaságok gyengébb fejlettsége a magterületnél.
3. Az orosz ajkú lakosság nagy száma a FÁK új tagállamaiban.

[23] Kenéz Péter: *A Szovjetunió története a kezdetektől az összeomlásig.* Budapest, Akkord Kiadó, 2006. 380–381.

II. A centripetális erő vektorai:

1. Az egyes köztársaságok önállósulási törekvései.
2. A kisnépi nacionalizmusok összeütközése, oroszellenesség.
3. A határon kívüli vallási közösségek (elsősorban iszlám) vonzereje.
4. Az Európai Unió vonzereje (balti államok esetében).
5. A volt köztársaságok eladósodottsága.

Összefoglalva megállapítható, hogy a tömegvonzás tartja össze a FÁK államszervezetét.

A FÁK államai között Oroszország a hagyományos nagy állam dominanciáját élvezi. A kérdés a továbbiakban az, hogy a tömegvonzás hogyan érvényesül, a globális több pólusú világ melyik hatalmi tömbje, ereje szakíthatja szét, vagy tarthatja össze a FÁK államszövetségét? Az orosz diplomácia számol a megváltozott körülményekkel. A jelcini éra külügyminisztere, Primakov így jellemezte az új világállapotot: „*Megszűnt a nagy blokkok konfrontációja, de ez nem jelenti azt, hogy a demokratikus elvek automatikusan érvényre jutottak a nemzetközi kapcsolatokban.*"[24]

Primakov szerint kiterjedt a regionális konfliktuszóna, megjelent a terrorizmus, a kétpólusú világrend többpólusúvá vált. Utal arra is, hogy Európa regionális konfliktusövezetté vált. Ennek közvetlen jelentkezési formája a koszovói válság. Primakov koncepciója szerint az „*ENSZ rendelkezik a legfőbb mechanizmussal, amely biztosítja a kétpólusú világrendről a többpólusú* […] *világrendre való akadálytalan áttérést.*"[25]

Primakov úgy látta, hogy az ENSZ-nek nagyobb figyelmet kell fordítani a FÁK térségére.

Érdekes a nagyobb perspektívában való gondolkodás megjelenése is. Visszatérést jelent az egykori orosz izolacionalizmushoz, s a tanítás erejének szemléletéhez Danyilevszkijre hivatkozva Narocsnyickaja megállapítása, amely szerint „*Oroszország külön világ, amely azért nem integrálható Európába, mert a nagyobbat nem lehet a kisebbe integrálni.*"[26]

A globalitásban való gondolkodás nagy mestere Brzezinski. Vele egyetértésben gondolkodik az orosz politika egykori fenegyereke, Zsirinovszkij: „*A világtörténelem döntő kísérlete a csendes-óceáni medencében zajlik* […] *azért, mert pontosan itt ütközik oly élesen és átfogóan a prosperáló, nyugatosodó Kelet a civilizációs eredetiségének tudatát és misszióját őrző Kelettel.*

[24] Gecse (2007) i. m. 329.
[25] uo. 333.
[26] uo. 336.

Ez a választóvonal mindenekelőtt Japán és Kína között húzódik majd. […] *a kínai, az orosz és a hindu-buddhista civilizációk alighanem együtt fogják alkotni annak a nem-Nyugatnak a rendszerét, amelytől* […] *(az) új kezdeményezés kiindul.*"[27]

A huntingtoni gondolat sajátos verziója ez, mely továbbgondolkodásra serkent, még pedig azért, mert figyelembe kell venni a jelenlegi pénz- és hitelválságot, melynek teljes hatalmi következményével is számolni kell.

A pénz- és hitelválság kiváltó okát és kiindulási helyét már ismerjük. Elmélyülésének magyarázata a kölcsönös bizalmatlanság folyamatos növekedése. Amikor a Szovjetunió vezette keleti blokk kártyavárként omlott össze, az általános lelkesedés nem ismert határt. Arról a világgazdaság helyzetét ismerő és elemző közgazdászok is megfeledkeztek, hogy egy tőkére kiéhezett Kelet és egy undorodásig jóllakott Nyugat áll egymással szemben. Ez utóbbi szűkülő belső piacaival, a túltermelési világválság küszöbén állt. Az új helyzetre az ex lex állapot volt jellemző. Az állampártok összeomlásával az állam „elszökött", üres teret hagyva maga után. A tőkés fontos jellemzője, hogy gyors, hatékony megtérülésre számít. Ennek eszköze a látványos térhódítás. A Nyugat a hatalmas áruházakkal, a fejlett technológiával elcsábította Keletet. Hogy eredményes legyen a csábítás a nála bevált módszerrel, az olcsó hitelek nyújtásával serkentett túlfogyasztásra ott, ahol igen nagy volt a tőkehiány. Ebben a helyzetben a kockázati tőke bőven talált lehetőséget a maga számára. Csupán az volt a kérdés, milyen lesz a megtérülés nagysága és gyorsasága. A közgazdászok nagy tévedése az volt, hogy a Kelet gazdasági egészségi állapotát nem kellően mérték fel. Sem a megtérülés nagysága, sem gyorsasága tekintetében nem teljesültek az elvárások. Ez is lehetett egyik oka annak, hogy a szabályozatlan keleti piacot meg kellett regulázni. A kirobbanó pénz- és hitelválság rendet teremtett a világban. Oroszország 1987–1998 között zűrzavarba, anarchiába süllyedt. A hadikommunizmus (1917–24) időszakához hasonló állapotok uralkodtak el a gazdaságban. A cserekereskedelem a hiánygazdaság következménye volt. Működött a bankóprés, magasra szökött az infláció. Az áttekinthetetlen gazdasági helyzet következménye a kriminalizálódás volt. Óriásira duzzadt a kleptokrácia, a bandokrácia, ahogy Szilágyi Ákos nevezi *Oroszország elrablása* című könyvében. Az anarchia az állam után kiáltott. A kényszerűség visszahozta az államot. A 2000-ben hatalomra jutó Putyin már ennek az új típusú, centralizált államnak lett a képviselője.

[27] uo. 338.

Oroszország nélkül nincs stabil világpolitika, amennyiben Oroszország a 21. század elején Európa és Ázsia között szintetizáló, integráló szerepet játszik, a kultúrák, vallások szinergikus együttműködésének lehetünk tanúi, amennyiben nem regionális és lokális konfliktusokkal terhelt lesz a jövendő.

A jövő szcenáriói, a német-orosz kapcsolatrendszer hálózati-geopolitikai elemzése[28]

A globalizáció a világ hálózatosodásának folyamata. Bár az államok közötti „klasszikus" háború kitörésének valószínűségét a fokozatosan kialakult gazdasági interdependenciák rendszere csökkenti, a hatalmi játszmák folytatódnak. A geopolitika tudománya lépést tart a globalizáció felgyorsult folyamatával, a technológiai fejlődéssel, bővítve az elemzési kereteket. A háromdimenziós geopolitikai tér (szárazföld, tenger-óceán, légtér) átalakult, öt dimenzióban gondolkodunk, mely a cyberteret és az űrteret is magában foglalja. A kölcsönös függési rendszerek hálózati-geopolitikai elemzése új megközelítés alapján vizsgálja Németország és Oroszország kapcsolatát.

Az interdependencia forrása német oldalon az energiafüggőség, orosz oldalon az exportból származó bevételektől való függőség és az importfüggőség, különös tekintettel a német csúcstechnológiára. A British Petrol (BP) 2016 júniusában készítette el a 2015-ös évre vonatkozó statisztikai áttekintését a világ energiahordozóiról. Az adatok szerint Oroszország a második legnagyobb földgázlelőhely a világon Irán mögött, a világ teljes készletének 17,3%-a (32,3 billió köbméter) található az országban.[29] A földgázkereskedelemre vonatkozó adatok alapján az interdependencia-modell energiafüggőségi oldala elkészíthető. Németország fogyasztása 2015-ben 74,6 milliárd köbméter volt, termelése 7,2%. Összesen 104 milliárd köbméter gázt importált, melynek 43,46%-a érkezett Oroszországból, 33,56%-a Norvégiából, 22,12%-a Hollandiából, 0,86%-a más európai országokból. Az AG Energiebilanzen agytröszt által közölt adatok alapján a német energiafelhasználás 21%-át tette ki a földgáz 2015-ben. Mindezek alapján megállapítható, hogy Németország erősen függ az Oroszországból érkező gáztól.

A modell orosz oldala háromtényezős. Az első elem a gázexportból származó bevétel. Köztudott, hogy Oroszország gazdasága különösen érzékeny

[28] A szcenárió, valamint a modellek kidolgozása: Bertalan Péter – Nagy András: *Globális nagyhatalmi pókerjátszma* című háttéranyag alapján történt. Kéziratban.
[29] *BP Statistical Review of World Energy*, June, 2016. 20.

az olaj- és gázárak alakulására. 2013-ban az olaj és gázexport a teljes exportbevételek 68%-át adta, melyből a gáz 18%-ot tett ki. A Világbank Csoport 2016-os elemzése szerint az olaj- és gázbevételek csökkenése miatt drámaian nőtt az orosz költségvetési hiány.[30] Az orosz gazdaság sebezhetőbbé vált, így függősége is nőtt. A földgáz esetében a legfontosabb exportpartner Németország. A BP adatai szerint 2015-ben Oroszország 193 milliárd köbméter gázt exportált összesen vezetékeken keresztül. A legnagyobb mennyiségű gázt Németországnak szállították, 45,2 milliárd köbmétert, mely a teljes export 23,42%-a. A második tényező nehezen mérhető. Az orosz technológiai hátrányok ledolgozásához elengedhetetlen a német csúcstechnológia és tudás importálása. A harmadik elem, az importfüggőség bilaterális importdependencia-mátrixban ábrázolható, mely ugyan 2008-as adatokra épül, a folyamatokat jól szemlélteti.

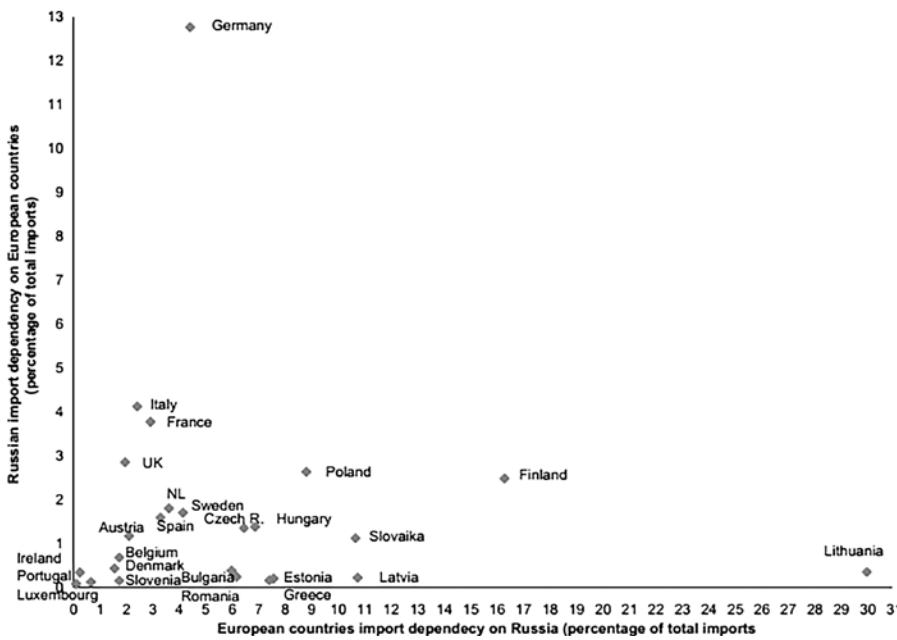

Importdependencia-mátrix

Forrás: Øistein Harsem–Dag Harald Claes: *The interdependence of European–Russian energy relations.* Energy Policy 59, 2013. 7.

[30] *Russia Economic Report, World Bank Group*, No. 35, April, 2016. 25.

Látható, hogy Németország előnyös pozíciót foglal el. 2008-ban az orosz import 12,76%-a érkezett Németországból. A két ország közti kapcsolat a modell alapján interdependens viszonyként írható le, nehezen határozható meg, melyik irányba billenhetne a mérleg nyelve. Az interdependens viszony a kapcsolatrendszert a kooperáció irányába tolja el. A Gazprom nyugati részvényesekkel közösen tervezett új projektje, az Északi Áramlat 2 is ezt igazolja. A nyugati cégek (német Uniper SE, BASF SE/Wintershall Holding GmbH, az angol-holland Royal Dutch Shell plc, az osztrák OMV AG és a francia Engie S.A.) a részvények 10–10%-át, a Gazprom az 50%-át birtokolja.

A geopolitikai helyzet ebben az esetben az interdependencia forrása, de hasonlóképp lehet aszimmetrikus interdependencia és dependencia forrása is. A kelet-közép európai országok esetében az utóbbiról beszélhetünk. A következő, szociális hálók elemzésén (SNA-Social Network Analysis) alapuló modell alapján látható, hogy a központi játékos Oroszország. Fontos megjegyezni, hogy a modell 2009-ben készült, az Északi Áramlat megépítésének tervezetét a piros vonal jelöli. Ukrajna ekkor fontos szerepet töltött be, azonban a gázvezeték megépülése után szerepe, mint tranzitország nagyon meggyengült. További megjegyzés a modellhez, hogy Németország az Északi Áramlat megépülésével és a tervezett 2. projekttel a kapcsolati háló még fontosabb csomópontja.

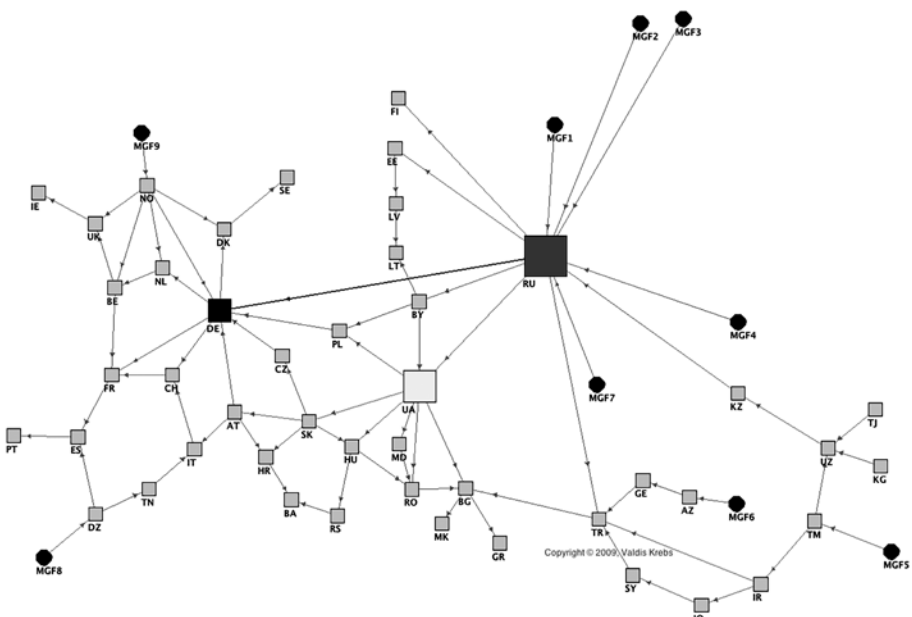

Gázszállítások Oroszországból

Forrás: Valdis Krebs: *Power in Economic Networks*. 2009. jan. http://www.thenetworkthinkers.com/2009/01/power-in-economic-networks.html (letöltés ideje: 2016. jún. 06.)

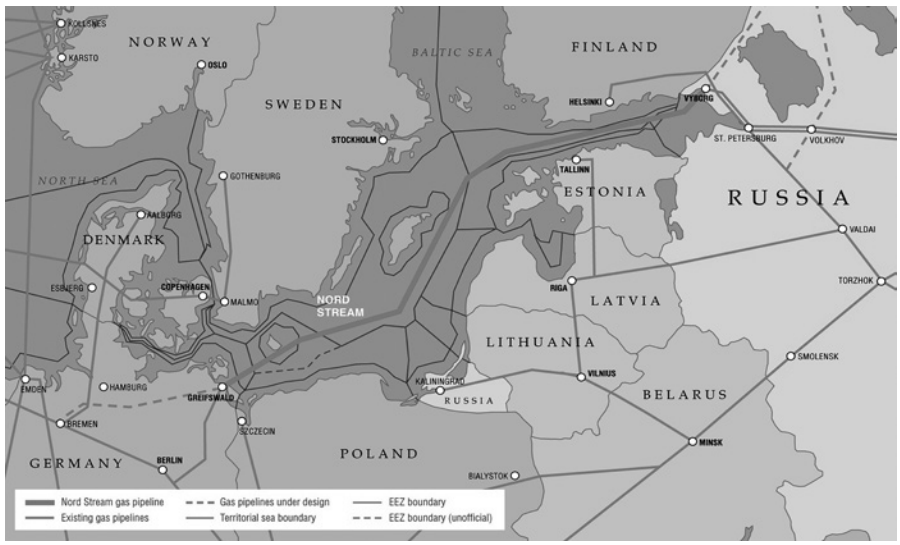

Északi áramlat

Forrás: http://www.gazprom.com/f/posts/34/784591/map-nord-stream-en.jpg (letöltés ideje: 2016. jún. 06.)

Nagy András kiváló Tudományos Diákköri dolgozatában részletesen kifejti: *„Milyen érdekek álltak az Északi Áramlat gázvezeték megépítése mögött? Hogyan befolyásolja ez Közép-Európa és az Unió energiabiztonságát? Az első kérdésre a válasz kézenfekvőnek ígérkezik. Ha szemügyre vesszük a szovjet időkből fennmaradt gázvezetékeket, valamint az azóta kiépített rendszereket, feltűnő, hogy a Nyugat-Európába szállítandó gáz tranzitállamokon keresztül jut el a célországokba. Az Északi Áramlat megépítésével Lengyelország és Ukrajna, mint tranzitország elveszíti fontosságát, kitettsége növekszik, a nyugat-európai piac közvetlenül elérhetővé válik Oroszország számára, akinek a stabil, megbízható, fizetőképes partnerek, mint Németország elengedhetetlen bevételi forrást jelentenek. Németország, mint az Európai Unió vezető állama az orosz export legjelentősebb célpontja, nemcsak az energia területén. A két állam viszonya a történelem során, mint az dolgozatomból is kiderült, többször átírta a szabályokat, új geopolitikai rendszert teremtve. Zbigniew Brzezinski*[31] *így ír a német-orosz viszonyról Amerika szemszögéből: »Az Egyesült Államok alapvetően egyre inkább magára marad Európa biztonságának végső felelősségével, s Európában abban bíznak, hogy Amerika továbbra is elkötelezett marad az egységes és szabad Európa határainak megvédésére.*

[31] Zbigniew Brzezinski: *Stratégiai vízió*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2013. 180.

Ezeket a határokat azonban áthághatja egy kialakuló német-orosz különleges kapcsolatrendszer; Németország üzleti elitjére egy modernizálódó Oroszország kereskedelmi kilátásai gyakorolhatnak leküzdhetetlen vonzerőt. Az Európai Unió ilyen módon mélyülő geostratégiai megosztottsággal néz szembe, amelyben egyes kulcsfontosságú államokat az Oroszországgal kialakítható kiváltságos üzleti lehetőségek, valamint politikai kapcsolatok lehetősége kísérthet meg.« Közép-Európa országai számára az Északi Áramlat a bizonytalanság fokozódását eredményezte, már nem szerves részei a rendszernek. A napjainkban Ukrajnában zajló események a helyzetet tovább súlyosbítják, már nemcsak energiabiztonsági, de nemzetbiztonsági kérdések is felmerülhetnek a térségben. Az Északi Áramlat megépítésének célja nem volt más, mint kikerülni azokat a kockázati tényezőket, melyek veszélyeztethetik a Gazprom és Oroszország bevételeit. Nem tisztán gazdasági alapú döntés született, hiszen a súlyukat vesztett tranzitországoknak jelentősebb orosz függési viszonnyal kellett szembenézniük, Oroszország növelte befolyását Közép-Európában, ezzel egyidőben biztosította az egyik legnagyobb exportpartner felé a gázellátást, magának pedig az ebből származó biztos bevételt."[32]

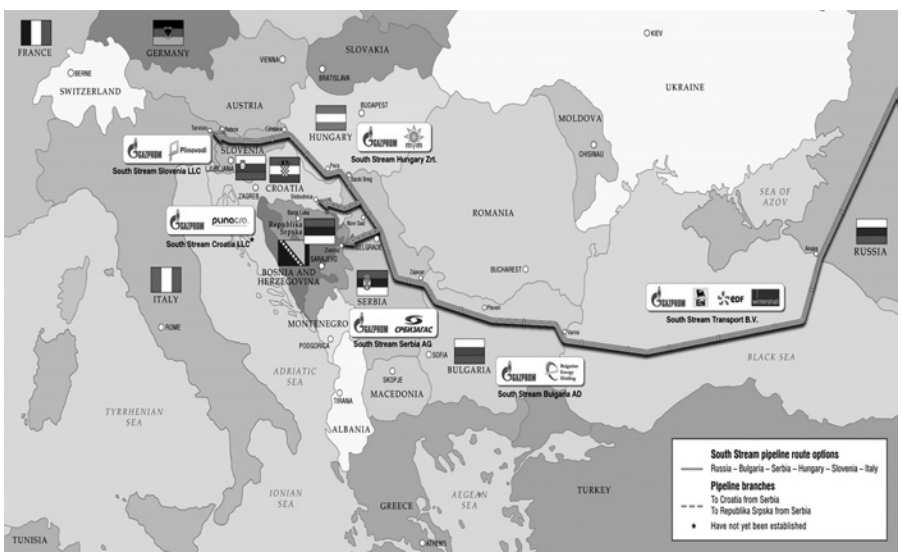

Déli áramlat

Forrás: http://www.gazprom.com/f/posts/85/290063/map_u_potok_eng_fin.jpg (letöltés ideje: 2016. jún. 06.)

[32] Nagy András: *A pánszlávizmustól az energiafegyverig – avagy az eurázsiai sakktábla a 21. században*. TDK dolgozat, 2014. 11. 06. 37-38. (Konzulens: Bertalan Péter)

Nagy András találó véleménye szerint:

„A Déli Áramlat lényege, hogy Oroszországból szállítana gázt a Fekete-tenger alatt, Bulgárián, Szerbián és Magyarországon keresztül Olaszországba. A projektről szóló egyetértési memorandumot 2007-ben írta alá a Gazprom és az olasz energiaóriás, az ENI. Bár az építést a gazdasági válság lelassította, folyamatosan bővült a résztvevő országok köre. Legutóbb, 2014. április 29-én Alexej Miller, a Gazprom ügyvezető bizottságának elnöke és Gerhard Roiss, az OMV vezérigazgatója írt alá szándéknyilatkozatot a projekt Ausztriába való bevezetéséről.[33] *A Déli Áramlat még elméletben sem jöhetett volna létre a Gazprom balkáni megjelenése nélkül. Oroszország a Gazprom és más cégek segítségével többségi tulajdont szerzett több balkáni energiavállalatban, valamint bankokban. Itt kap szerepet Szerbia is. A Déli Áramlat célja nem más, mint új, Oroszországhoz lojális államokon keresztül elérni a nagyobb piacokat.”*[34]

Déli áramlat 2.0

Forrás: http://www.gazprom.com/f/posts/64/656707/map_tur_potok_eng.jpg (letöltés ideje: 2016. jún. 06.)

[33] http://www.gazprom.com/press/news/2014/april/article189979/ (letöltés ideje: 2016. jún. 06.)
[34] Nagy (2014) i. m. 39.

Oroszország és Németország Eurázsiában geopolitikai csomópontok. A hálózatok dinamikája szerint a csomópontok közti erősödő kapcsolat a többi szereplő szignifikanciájának csökkenéséhez vezet a kapcsolati hálóban. Az összefüggés úgy is leírható, hogy minél szorosabbra fűzi kapcsolatait Németország és Oroszország, annál kiszolgáltatottabbá válik a rendszer többi eleme. Ez főként Kelet-Közép-Európa országait érintheti érzékenyen, hiszen kapcsolatuk Oroszországgal és Németországgal is dependenciaként írható le.

A játék komplexitását növeli transzatlanti és távol-keleti szereplők bekapcsolása a hálóba. Kína az orosz gázexport diverzifikációjában, az USA a palagáz-forradalom és az LNG[35] kapcsán.

Energiafegyver-modell

Milyen feltételeknek kell teljesülnie ahhoz, hogy egy ország az erőforrásait politikai célokra fel tudja használni? A modell alapvetően négy feltételhez köti az energiafegyvert, de mint a legtöbb modell, ez is a valóság leegyszerűsítésével működik, azonban igen jól szemlélteti a szükséges feltételeket.

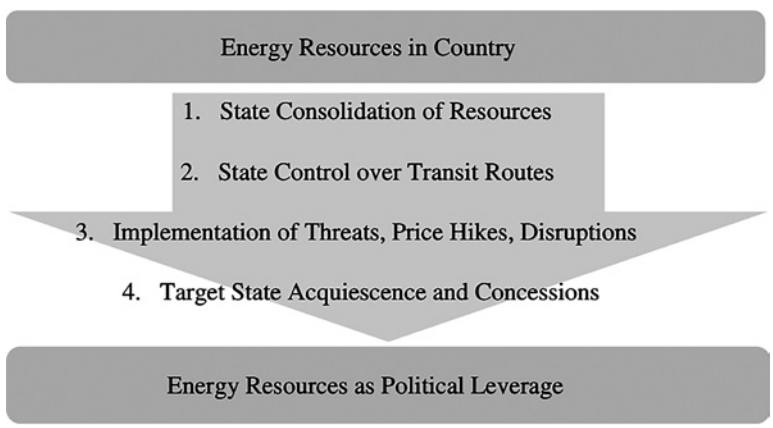

Energiafegyver-modell

Forrás: K. Smith Stegen: *Deconstructing the „energy weapon": Russia's threat to Europe as case study.* Energy Policy 39, 2011. 6506.

[35] LNG=Liquified Natural Gas: cseppfolyós földgáz

Az első feltétel, hogy az állam konszolidálja az ország erőforrásait. A második, hogy ellenőrzést szerezzen a tranzitútvonalak felett. A harmadik, hogy felhasználja az erőforrásokat a saját politikai céljainak elérésére, törekedve megfélemlítéssel, büntetéssel vagy épp jutalmazással. A negyedik feltétel a függő állam reakciója.[36]

Az erőforrások konszolidálása lényegében azt jelenti, hogy a gáz- és olajlelőhelyek nagy része közvetlenül vagy közvetve állami kézben vannak. A Gazprom vezetői mind a Putyinhoz hű elithez tartoznak. A Gazprom vállalatban az orosz államnak 50,002%-os részesedése van. A 75%-ban állami tulajdonban levő Rosneft a második legnagyobb olajcég Oroszországban.[37]

A már meglevő tranzitútvonalak feletti irányítás megszerzése az országon kívül a Gazprom feladata, mely az évek során több esetben is az egyes országok adósságára alapozva sikerrel szerzett többségi tulajdonrészt az adott vállalatban, többek között a Balkánon. Jelenleg a már említett Északi Áramlat 2 kiépítése a legfőbb cél, de a feltétel az Északi Áramlattal is teljesül.

A harmadik feltétel teljesülésére a legjobb példa Ukrajna. A gázcsap elzárásának nyilvánvalóan gazdasági okai voltak, azonban egyben kiválóan időzített üzenet is volt a balti országoknak, akik az Északi Áramlattal kapcsolatos környezetvédelmi aggályaikat hangoztatták. Ugyanakkor nemcsak negatív, de pozitív irányban is fel lehet használni az erőforrásokat. A Moszkvával baráti viszonyt ápoló országoknak kevesebbet kell fizetniük a gázért, mint azoknak, akik Európához vagy az USA-hoz közelednek.[38]

A modell negyedik feltételével kapcsolatban elmondható, hogy találunk példát annak teljesülésére és az ellenkezőjére is. Az érintett országok, főképp a balti államok, nem tettek eleget Moszkva akaratának az 1990-es években az orosz katonai jelenléttel kapcsolatban. Ukrajnával kapcsolatban már más a helyzet. Miután 2006-ban árvitákat követően elzárták az ellátást, a márciusi választásokon az oroszpárti politikusok és pártok jól szerepeltek. 2010-ben Janukovics megnyerte az elnöki választásokat és az ukrán-orosz kapcsolatok jelentősen javultak.[39]

A modell feltételrendszeréből három teljesült. Az energiafegyver bevethetősége országonként teljesen különbözik, ez nemcsak az eltérő függési viszonyokban mutatkozik meg, hanem az adott állam politikai elitjének gondolkodásmódjában és nyugathoz való kapcsolataiban is. A balti államok

[36] K. Smith Stegen: *Deconstructing the „energy weapon": Russia's threat to Europe as case study.* Energy Policy 39, 2011. 6506.
[37] uo. 6507.
[38] uo. 6509.
[39] uo. 6510.

a szovjet idők után érthető módon ellenállást tanúsítottak az orosz törekvésekkel szemben.

Az energiafegyver-modell kiegészítése, az aszimmetrikus interdependencia

Az első lépés annak a felismerése, hogy aszimmetrikus interdependenciáról van szó. Keohane és Nye megfogalmazása szerint a relatív alkupozíció fontossága vezet el az aszimmetrikus interdependencia fogalmához. Interdependencia, hisz a kelet-közép-európai országoknak szüksége van az orosz gázra és olajra, és Oroszországnak is a gáz- és olajexportból származó bevételekre. Aszimmetrikus, mert az országok jobban függnek Oroszországtól, mint fordítva.

Armstrong szerint az aszimmetrikus interdependencia csak három feltétel teljesülése esetén szolgálhat politikai eszközként:

1. Egy állam befektetéseinek nagy részét egy másik állam kell, hogy irányítsa. A Gazprom befektetései az európai gázpiacon erre jó például szolgálnak. A Gazprom vehet európai uniós alapítású cégeket, míg az orosz törvények tiltják, hogy az Unió ugyanezt tegye Oroszországban.
2. A függő ország képtelen máshonnan beszerezni az erőforrást.
3. A várt politikai hatás nem jelent fenyegetést vagy törést a gazdasági kapcsolatokban. Oroszország és Kelet-Közép-Európa viszonyrendszerében mindhárom teljesül.[40]

Az energiafegyver-modellt e három elemmel kell kiegészítenünk. Kelet-Közép-Európa országaira a modell minden pontja igaz. Diverzifikációs képességük minimális, kooperációs hajlandóságuk – bár retorikájukban megfigyelhető erre irányuló törekvés – szintén. A történelmi sérelmek, a gyakran eltúlzott nacionalista törekvések és a gazdasági válság mélyíti a köztük húzódó szakadékot. Az aszimmetrikus interdependencia elméletének feltételrendszerével kiegészített energiafegyver-modell teljesebb képet ad a régió geopolitikai helyzetéről. A régió és az Unió kapcsolata gazdaságilag dependencia, viszont sem az Uniónak, sem az Egyesült Államoknak nem érdeke, hogy a régió leszakadása Oroszország kebelére sodorja Kelet-Közép-Európát, teret adva Oroszországnak a Mackinder-i magterület kiterjesztésére.

[40] Øistein Harsem–Dag Harald Claes: *The interdependence of European–Russian energy relations.* Energy Policy 59, 2013. 785–786.

Konklúzió

Az emberiség továbbélésének alapvető záloga a 21. században és az utána következő időszakban is a játékelmélet alapvető törvénye a win-win játszmára való törekvés. A kooperáció és a konszenzus a hálózati innováció számára rendkívül hasznos alapelvek, növelik a hálózati innovációs potenciált, valamint megfelelő szinten tartják a hálózatokban az erős és gyenge kapcsolatok arányát. Az állandó konkurencia és konfliktus jelensége a hálózati kapcsolatokat rendezetlenné teszi, a hálózaton belüli gazdasági, társadalmi, perszonális kapcsolatrendszereket, struktúrákat, működési mechanizmusokat szétzilálja, végül a totális rendszerhalál állapotához vezet. Az entrópia, a káosz természetesen magában hordozhatja az újjászületés lehetőségét is. Mindezek az alapelvek és törvényszerűségek fokozottan igaznak tekinthetőek a diplomácia, a geopolitika rejtelmes, néha titokzatos világára is. A globalitás, regionalitás és lokalitás hármas szintje gyakran gyengíti, néha erősíti és kiegészíti egymást, a modern nemzetközi hálózati kapcsolatrendszerek komplexitása azonban egyik szint nélkül sem működik, erősítve ezzel a globális interdependencia fogalomrendszerének törvényszerűségeit.

Csarnai Márk:

Református lelkészek kárpátaljai tragédiája

1944. szeptember 27-én a szovjet 4. Ukrán Front katonái átkeltek a Tatár-hágón és egy hónappal később a régió központjának számító Ungvárt is elfoglalták.[1] Rácz Jenő gergelyugornyai református lelkész így írt a szovjet csapatok közeledéséről: *„1944. október 28-án jöttek az oroszok. Hihetetlen szörnyűségeket beszélt róluk a német parancsnok. Bár felajánlotta az üres szállító autóit, nem mentünk vele."*[2] Kárpátalja birtokbavételétől kezdve a szovjet forrásokban a régió hivatalos megnevezése Kárpátontúli Ukrajna volt. Ezzel megkezdődött a szovjet rendszer módszeres, áldozatokat nem kímélő kiépítése, melynek egyik fontos összetevője az ateista nevelés volt. Mindez nagymértékben veszélyeztette, majd megbénította a kárpátaljai református hitéletet.

Kárpátalja lakosságának 10,7%-a, azaz 91.651 fő tartozott a református felekezethez, mely a térség negyedik legnépesebb hívő közösséggel rendelkező egyháza volt.[3] A kárpátaljai magyarság jelentős része az 1940-es években református hitű volt,[4] többségük Beregszászban, Ungváron, Nagydobronyban, Munkácson, Visken, Várin, Técsőn és Nagyberegben élt. Ezeken a településeken számuk 2102 és 6218 fő között mozgott.[5] A szovjet megszállás és az azt követő rendszer azonban nem kímélte a magyar anyanyelvű felekezetet,

---

[1] Vehes Mikola – Molnár D. István – Molnár József – Osztapec Jurij – Ofcinszkij Román – Tokar Marian – Fedinec Csilla – Csernicskó István: *Kárpátalja évszámokban 1867–2010.* Ungvár, Hoverla Kiadó, 2011. 116.

[2] Fodor Gusztáv: A Kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In: *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet–közép Európában. Nemzetközi tudományos konferencia Beregszász, 2015. november 20–21.* Szerk.: Molnár D. Erzsébet–Molnár D. István. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2016. 174.

[3] Molnár D. Erzsébet: *A kárpátaljai elhurcolások történeti háttere a szovjet rendszer kiépítésének idején.* Debrecen, Debreceni Egyetem BTK, Doktori (PhD) értekezés, 2015. 46.

[4] *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941).* Szerk.: Kepecs József. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2000. 15.

[5] Molnár (2015) i.m. 46–47.

mely Trianon után ismét elszakadt a magyarországi anyaegyház kötelékétől. A református elit tagjai – Dr. Polchy István királyi közjegyző, a Kárpátaljai Református Egyházkerület főgondnoka, R. Vozáry Aladár prágai szenátusi tag, magyar parlamenti képviselő, zsinati tag, Egry Ferenc harangöntő, prágai szenátusi tag, magyar parlamenti képviselő, Ung megyei gondnok, Dr. Korláth Endre prágai parlamenti képviselő, magyar parlamenti képviselő, zsinati tag[6] – már a Vörös Hadsereg bevonulása előtt elmenekültek. A szolgálati helyüket elhagyó lelkészek létszámát illetőleg azonban nincsenek pontos adatok. Gulácsy Lajos egykori püspök visszaemlékezése szerint, miután a szovjet csapatok bevonultak, a Kárpátalja területén szolgáló 100 lelkészből már csak 60 fő volt a helyén.[7] Horkay Barna szerint a több mint 100 tagú lelkészi kar 1944 végére kevesebb, mint a felére csökkent.[8] A pontos létszám meghatározását nehezíti az a tény is, amit Révész Imre püspök állapított meg az első nagy lelkészi menekülthullám után, miszerint még 1945 júliusában is *„Ukrán és román uralom alól, folyton szivárognak át egyes kiutasított, vagy egyéb kényszerítő okokból helyt nem maradhatott lelkészek."*[9] A konventi és egyházkerületi adatok alapján Kárpátaljáról 25 lelkész/segédlelkész menekülése igazolható.[10] A felekezeti iskolák tanárai közül is rengetegen elmenekültek, akik maradtak, kántorként lettek alkalmazva a gyülekezetekben.

Az elhurcolások folyamata

A háború után a kollektív bűnösség vádjával megbélyegzett magyarság számára nem értek véget a megpróbáltatások. Rájuk nézve nem a béke, hanem a tömeges megtorlás és a kényszermunka időszaka következett. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-i ülésén operatív végrehajtásra

[6] Fodor Gusztáv: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek… A sztálini diktatúra koncepciós perei kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek.* Beregszász–Budapest, Kárpátaljai Református Egyház–Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017. 13. Továbbiakban: Fodor (2017a)

[7] Gulácsy Lajos: A Kárpátaljai Református Egyház történelme 1944–1990 közt. In: *Kárpátaljai református templomok*. Szerk.: Radvánszyk Ferenc–Palkó István. Ungvár–Beregszász, Tárogató Kiadó, 2000. 11.

[8] Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*. Nijkerk, Kom Over En Help Alapítvány, 1998. 207.

[9] Fodor Gusztáv: A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In: *HADIFOGSÁG, MÁLENKIJ ROBOT, GULÁG. Kárpát–medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly– és kényszermunkatáboraiba (1944–1953).* Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2016. november 17–20. Szerk.: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2017. 99. Továbbiakban: Fodor (2017b)

[10] uo.

jóváhagyták a 0036. számú parancsot[11]: „*Össze kell írni mindazokat a 18-50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élnek... A katonai parancsnokok a jegyzékbe vételkor kötelesek az érintettek tudomására hozni, hogy november 18-án ismét kötelesek megjelenni... A felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élő személyeket külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyre kell irányítani.*"[12] Aláírója Petrov hadseregtábornok, Mehlisz vezérezredes, Novikov vezérőrnagy és Kariofilli tüzérségi altábornagy volt.[13] A kilenc pontból álló dokumentum a legfelső katonai hadvezetés által jóváhagyott kollektív bűnösség és büntetés elvének alkalmazását írta elő. A parancsot másnap, 1944. november 13-án hirdették ki.

A rendelet értelmében a magyarlakta településeken három napi munkára, úgynevezett málenkij robotra kellett gyülekezniük a 18–50 év közötti férfiaknak. Azonban többről volt szó: hónapokig elhúzódó, embertelen körülmények között való sínylődés a szolyvai gyűjtőtáborban, majd az emberek gyalogmenetben, esetenként fűtetlen marhavagonokban történő elindítása a Szovjetunió kényszermunka- és hadifogolytáborai felé.

A kárpátaljai magyar közösség megpróbáltatásainak jelképe Szolyva lett.[14] A szovjetek által felállított tábor a Latorca bal partján, egy széles fennsíkon terült el és főszerepet játszott a 20. századi magyarság tragédiájában. Visszaemlékezők szerint a tábor mellett naponta 100–120 elhunytat földeltek el jeltelen tömegsírokban.[15] Mindez alapjaiban rázta meg a kárpátaljai református közösséget, hiszen több ezer munkaképes egyháztagot hurcoltak el.[16] Köztük volt Kovács Sándor egyházgondnok és Váradi Barna kántor, akik 1945-ben a boriszovi lágerben hunytak el.[17]

---

[11] Dupka György: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944-1946).* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2012. 32.

[12] Molnár (2015) i.m. 91–92.

[13] Dupka György: A Kárpátaljáról és a szomszédos megyékből internáltak, letartóztatottak, elítéltek, száműzöttek különböző útja a szovjetúnióbeli GUPVI- és GULÁG-táborokig (1944-1955). In: *„Ezer fogoly küldi imáját az égbe... Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!...". Internálás és genocídium a Kárpát–medence régióiban. Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése, megtorlás Kárpátalján.* Szerk.: Dupka György. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2016. 71.

[14] Máthé Áron: Emlékezetkultúra és identitás a XX. századi magyar történelem vonatkozásában. In: „*Gulag* történetek». Dél–alföldi magyarok és magyarországi németek a szovjet munkatáborokban. Szerk.: Máthé Áron. Kiskunmajsa, Konecsni György Kulturális Központ, Tájház és Városi Könyvtár, 2017. 15.

[15] Tóth Gábor: *„Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó". Deportálások Kárpátalján a második világháború idején.* KMMI-Füzetek 5., Ungvár, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2009. 27.

[16] Fodor (2017a) i.m. 13.

[17] uo. 604.

1944 decemberében már szinte alig akadtak munkaképes férfiak az istentiszteleteken. Orosz Aranka mátyfalvai gyülekezeti tag a következő sorokat írta 1944 karácsonyáról: „*Kovács Zoltán lelkipásztor jött Tiszaújlakról hozzánk úrvacsorát osztani. Felment a szószékre és némán sírt egy ideig, mert nem volt egy férfi sem a templomban...*"[18] A málenkij robot azonban a reformátusok és a római katolikusok mellett nem érintette a görögkatolikusokat. A szovjet megszálló erők őket ugyanis ukrán vagy ruszin nemzetiségűeknek tudták be, így megmenekültek az összegyűjtések elől. Fagyejev szovjet vezérőrnagy 1944. november 21-i keltezéssel jelentést készített Mehlisz vezérezredes részére, melyben részletes kimutatásban számolt be arról, hogy a november 18–20. közötti időszakban miként különítette el az általa felügyelt Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagybereg, Huszt, Tiszaújlak, Nagyszőlős, Bátyú, Kövesliget, Perecseny, Poroskó, Gyertyánliget, Szolyva, Szerednye, Nagyberezna és Kisberezna településeken élő ruszin, ukrán, cseh, szlovák nemzetiségű szlávokat.[19] December 6-án Petrov hadseregtábornok és Fagyejev vezérőrnagy kimutatást készített Lavrentyij Berijának, a Szovjetunió belügyi népbiztosának, amelyben a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által meghozott és életbe lépett 0036. számú rendelet végrehajtásáról számoltak be. A jelentésben hangsúlyozták, hogy a begyűjtési akció nem érintette a szláv lakosságot.[20] Mindezek jól mutatják, hogy a szovjetek csak a magyar és német lakossággal szemben alkalmazták a kényszermunkát.[21] Ezt támasztja alá Dálnoki Miklós Béla, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökének 1945. január 7-én kelt levele is: „*Bereg vármegyéből magyar férfiakat vittek el közel két hónappal ezelőtt munkaszolgálatra. Beregszász városából és a szomszédos községekből, melyek a trianoni szerződés értelmében Csehszlovákiához tartoznak, november 19-én elvitték a 18-50 év közötti magyarokat. Ugyancsak elvitték Bereg vármegye trianoni területéről, a beregszász-vásárosnaményi műúttól keletre eső községekből november 21-én a 18-50 év közötti férfiakat. Ez utóbbiak közül a papokat, ruszinokat, cigányokat, zsidó és görög katolikus vallásúakat visszaküldték Beregszászból a családjukhoz.*"[22] Asszonyi István

[18] Horkay (1998) i. m 136.
[19] Dupka (2016) i.m. 75.
[20] uo. 77.
[21] Stark Tamás: „Budapest felé fordultak védelemért…". In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Szerk.: Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 249.
[22] Molnár D. Erzsébet: A kárpátaljai elhurcolások történeti háttere a szovjet rendszer kiépítésének idején. In: *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-közép Európában. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2015. november 20–21.* Szerk.: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2016. 95.

forgolányi lelkész 1944. november 18-án eleget tett a jelentkezési parancsnak. Visszaemlékezései szintén megerősítik, hogy a szlávnak tartott görögkatolikusok mentesültek a parancs alól: „*A tiszaújlaki városparancsnok működési területén csak g-kat. lelkészek maradtak itthon.*"

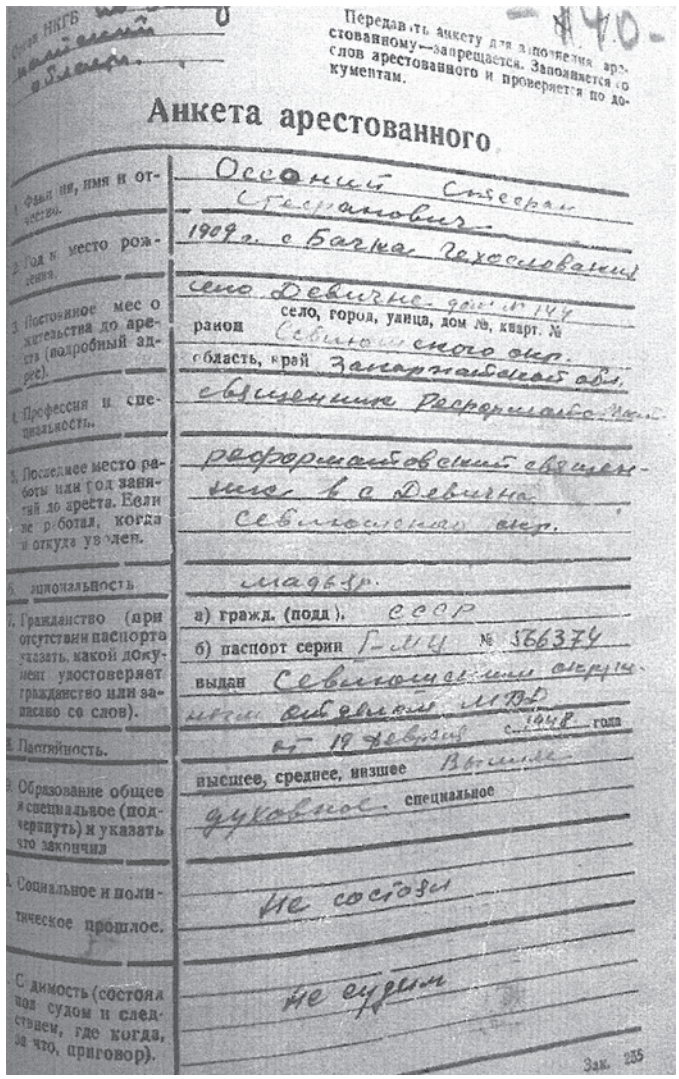

Передавать анкету для заполнения арестованному—запрещается. Запоминается со слов арестованного и проверяется по документам.

Анкета арестованного

1. Фамилия, имя и отчество.	Оссонний Стефан Стефанович
2. Год и место рождения.	1909 г. с Бачка Чехословакия
3. Постоянное место жительства до ареста (подробный адрес).	село Девична дом № 144 село, город, улица, дом №, квартир. № район Севлюшского окр. область, край Закарпатская обл.
4. Профессия и специальность.	священник Реформатской
5. Последнее место работы или год занятий до ареста. Если не работал, когда и откуда уволен.	реформатовский священник в с Девична Севлюшского окр.
6. Национальность	мадьяр.
7. Гражданство (при отсутствии паспорта указать, какой документ удостоверяет гражданство или записано со слов).	а) гражд. (подд.) СССР б) паспорт серии Г-ИЧ № 566374 выдан Севлюшским окрУМ или севлюшским МВД от 19 февраля 1948 года
8. Партийность.	
9. Образование общее и специальное (подчеркнуть) и указать что закончил	высшее, среднее, низшее Высшее духовное специальное
10. Социальное и политическое прошлое.	не состоял
11. Судимость (состоял под судом и следствием, где когда, за что, приговор).	не судим

Зак. 235

Asszonyi István letartóztatási okmánya

Forrás: Asszonyi László

A szovjet vezetésnek azon szándéka, hogy a háború után a magyarságot megbüntesse, már 1943 tavaszán körvonalazódott, amikor Sztálin a brit külügyminiszterrel, Robert Anthony Edennel folytatott megbeszélésen kijelentette: *„...a magyarokat meg kell büntetni."*[23] Néhány hónappal később Vjacseszláv Molotov, a Szovjetunió külügyi népbiztosa a következőket írta Archibald Clark Kerrnek, a moszkvai brit nagykövetnek: *„A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is."*[24]

A magyarok háború utáni megbüntetésének szándéka az 1943 decemberében Moszkvában megtartott szovjet-csehszlovák megbeszélések során ismét előkerült. December 14-én Molotov Edvard Benešsel, a csehszlovák emigráns kormány elnökével tárgyalva kijelentette, hogy *„A magyarokat példásan meg kell büntetni."*[25]

Bár maga a málenkij robot elsődlegesen nem a történelmi egyházak ellen irányult, ám a jelentkezési kötelezettség a 18 és 50 év közötti lelkészekre is vonatkozott. Miután ezt megtették, sokukat még a lakóhelyükön elengedték, mondván, hogy papokra nincs szükség. Forgon Pált így küldték haza Viskre, Zimányi Józsefet pedig Beregszászból fordították vissza.[26] Czirók Béla fertősalmási, Zsurky József nagypaládi, Herczegh Kálmán uszkai, Orgoványi György tiszakeresztúri, Kiss László vári lelkészeket a szolyvai táborból engedték szabadon 1944. december 5-én,[27] Bartha Tibor munkácsi hitoktató és internátusi igazgató pedig az utolsó pillanatban menekült meg a szambori gyűjtőhelyről.[28]

Több településen is előfordult, hogy a regisztrált létszámhoz képest jóval kevesebben jelentek meg. Ezt szintén Fagyejev vezérőrnagy jelentette 1944. november

[23] Máthé Áron: Tettesek és áldozatok, győztesek és vesztesek Közép-Európában a második világháború idején – gondolatok fogalmi kereteinkről a XX. századi történelemben. In: *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-közép Európában. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász, 2015. november 20–21.* Szerk.: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2016. 40.

[24] V. Molotov levele Sir A.C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethez. Moszkva, 1943. június 7. In: Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919-1945*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988. 341.

[25] Máthé (2016) i.m. 41.

[26] Fodor Gusztáv: Kárpátalja szovjetizálásának hatásai a Kárpátaljai Református Egyház életére 1944–1954 között. In: *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát–medencében.* Tanulmánykötet. Szerk.: Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor. Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017. 184. Továbbiakban: Fodor (2017c)

[27] Fodor (2017b) i.m. 101.

[28] Forgon Pál: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak. Egy kárpátaljai református lelkész a Gulágon*. Budapest, Kálvin János Kiadó, 1992. 21.

21-én Mehlisz vezérezredesnek, aki jelentésében megjegyezte, hogy Nagyszőlősön 1239 helyett 133, Nagyberegen 543 helyett 308, Munkácson pedig 1858 helyett csak 660 fő jelent meg.[29] A meg nem jelent személyek letartóztatása érdekében a szovjetek átfésülték a családi házakat, mezőket, erdőket és elhagyott gazdasági épületeket. Gyakran egyszerű járókelőket is elhurcoltak, hogy meglegyen a meghatározott létszám.

A lágerekben uralkodó embertelen körülmények híre már 1944 végén eljutott Magyarországra. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány december 26-án szót emelt a szovjet vezetésnél a polgári lakosság deportálása ellen. Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök 1945 elején levelében kérte az elhurcoltak szabadon bocsátását.[30]

Fagyejev vezérőrnagy és Boszij ezredes Petrov hadseregtábornoknak 1944. december 17-én küldött jelentése szerint december 16-ig 22.951 főt vittek gyűjtőlágerbe. Ennél azonban jóval több személyt gyűjtöttek össze. Erről a 4. Ukrán Front Politikai Főosztály parancsnoka, Pronyin altábornagy 1945. július 10-én, a Vörös Hadsereg Központi Politikai Főosztály parancsnokának küldött jelentése tanúskodik, melyben mintegy 30.000 hadköteles férfi elhurcolásáról tesz említést.[31] Ezt erősítik meg azok az összeírások is, melyeket 1945 nyarán a magyarlakta településeken a népbizottsági vezetők végeztek el. Az összeírás 30.194 lágerbe került személy nevét tartalmazza.[32] Az áldozatok száma 8–9000 főre tehető[33], ám Stark Tamás történész számításai szerint még a 10.000 főt is meghaladta.[34]

Mivel számos presbiter a szolyvai táborban raboskodott, így a presbitériumok határozatképessége is megingott.[35] A későbbi vagyonelkobzás sem ért fel azzal a veszteséggel, amit a református egyház 1944-ben szenvedett el 15–20.000[36] egyháztag elhurcolásával.

Kárpátalján a málenkij robot után sem következett nyugalom. Gyanús és bűnös volt mindenki, aki 1939 és 1944 között bármilyen állami, hivatali, közéleti vagy egyházi tisztséget töltött be. A szovjet megszállással kezdetét vette a kárpátaljai magyar reformátusság kálváriája.

Aláírt békeszerződés hiányában Kárpátalja sorsa még nem dőlt el, az emberek többségében pedig még élt a remény, hogy a megszállás nem lesz tartós, azonban

[29] Dupka (2016) i.m. 76.
[30] Molnár (2016) i.m. 95.
[31] Dupka (2016) i.m. 92–93.
[32] uo. 93.
[33] uo. 94. (Stumpf Benedek András és Dupka György számításai szerint)
[34] uo.
[35] Orbán Marianna: *A Kárpátaljai Református Egyház története 1944–1949 között.* Debrecen, Debreceni Egyetem, 2008. 307.
[36] Fodor (2017a) i.m. 13.

a terület beolvasztása a szovjet birodalomba a megszállást követően azonnal kezdetét vette.[37] Ennek a folyamatnak volt az egyik célja egy újfajta embertípus, a szovjet ember megteremtése, aki mentes mindenféle nemzeti, vallási, vagy bármilyen más „burzsoá csökevénytől", amelyek csak hátráltatják az általuk kitűzött célok megvalósítását.[38] Mindezt az erőszak és a megfélemlítés jellemezte.

Kárpátalja szovjetizálása két lépcsőfokban történt: 1944. október 27. és 1946. január 22. között a régió egyfajta átmeneti állapotban létezett Kárpátontúli Ukrajnaként, majd 1946. január 22-től – az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés értelmében – hivatalosan is betagozódva a szovjet típusú közigazgatási rendszerbe, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének megyéje lett Kárpátontúli terület néven.[39] A szovjet megszállás következtében a kárpátaljai magyaroknak a teljes reménytelenség állapotába kényszerülve kellett élniük éveken át.[40]

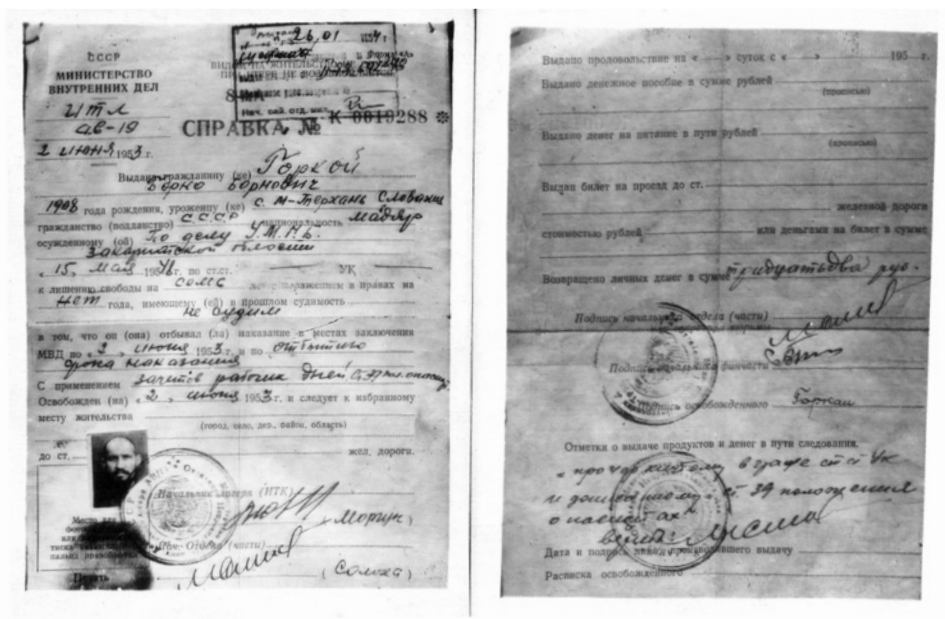

СССР
МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
СПРАВКА № К 0019288
Выдана гражданину (ке) Горкой Барко Бернович
1908 года рождения, уроженцу (ке) с. м-Тереховец Словакии
гражданство (подданство) СССР национальность мадьяр
осужденному (ой) Закарпатским Облсудом
к лишению свободы на семь лет с поражением в правах на нет года, имеющему (ей) в прошлом судимость не судим
в том, что он (она) отбывал (а) наказание в местах заключения МВД по 2 июня 1953 г. и по отбытию срока наказания
С применением зачёта рабочих дней
Освобожден (на) 2 июня 1953 г. и следует к избранному месту жительства
до ст. жел. дороги.

Выдано продовольствие на ... суток с ... 195 ... г.
Выдано денежное пособие в сумме рублей (прописью)
Выдано денег на питание в пути рублей (прописью)
Выдан билет на проезд до ст. железной дороги
стоимостью рублей или деньгами на билет в сумме
Возвращено личных денег в сумме трудодней руб.
Подпись начальника отдела (части)
Подпись начальника финчасти
Подпись освобожденного
Отметки о выдаче продуктов и денег в пути следования.
Дата и подпись лица, произведшего выдачу
Расписка освобожденного

Igazolás Horkay Barna szabadulásáról. Büntetését 1953. június 2-ig letöltötte...

Forrás: Horkay Anna

[37] A Munkácson 1944. november 26-án összeülő Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusa kiáltványban fogadta el Kárpátontúli Ukrajna Szovjet Ukrajnával történő egyesítését.
[38] Vass (2016) i.m. 98.
[39] A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 218. számú rendelete. In: Orbán (2008) i.m. 308.
[40] Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2006. 254.

Lelkészsorsok

A Szovjetunióba történő beolvadással megkezdődött a kolhozosítás és megkezdődtek a református lelkészek elleni letartóztatási hullámok is. Ezeket minden esetben a lelkipásztorokról való alapos és mindenre kiterjedő adatgyűjtés előzött meg, melyet az állambiztonság kárpátaljai nyomozó részlege, valamint az általuk működtetett besúgó hálózat végzett.[41] Az első letartóztatásra 1946. július 30-án került sor. Ekkor vették őrizetbe Gönczy Pál nagydobronyi lelkészt, majd őt követte október 18-án Balogh Sándor eszenyi, november 28-án Narancsik Imre nagymuzsalyi és december 11-én Csok József kisbégányi lelkész. A hatóságok által végzett megfigyelésre és adatgyűjtésre bizonyíték, hogy Narancsik Imre peranyagában már 1945 novemberében és decemberében született kihallgatási jegyzőkönyvek találhatóak.[42] A letartóztatott lelkészek elleni vád *„fasiszta szervezkedés, a megszálló magyar csapatok támogatása, a zsidók deportálásában történő részvétel, valamint szovjetellenes agitáció"* volt.[43] A koncepciós eljárásban Gönczy Pált és Narancsik Imrét 8 év, Balogh Sándort 5 év, Csok Józsefet pedig 4 év javító-nevelő munkatáborra, valamint több év jogvesztésre és vagyonelkobzásra ítélte a Kárpátontúli Területi Bíróság.[44]

Az új rendszerbe nem illett bele egy magyarul igét hirdető felekezet, ezért a következő évben az államvédelem lecsapott az 1936-ban Huszton alakult Keleti Baráti Körre, mely 1947-ben, a bátyúi lelkészkonferencián – az állammal szembeszegülve – elutasította a Moszkvai Baptista Egyházzal történő egyesülést. Ezzel ugyanis fennállt a veszélye annak, hogy a reformátusok nemcsak önállóságukat, hanem előbb-utóbb tanaik tisztaságát is elveszítik.[45]

1947 szeptemberében betiltották a nacionalistának és szovjetellenesnek bélyegzett Baráti Kört[46], majd október 15-én letartóztatták Horkay Barna nagyszőlősi és Zimányi József rafajnaújfalui lelkészt. Büntetésük 7 év javító-nevelő munkatábor volt.[47] A következő két évben – 1948-ban és 1949-ben – koholt vádak alapján előállították a Baráti Kör többi tagját is: Simon Zsigmond asztélyi, Pázsit József munkácsi, Györke István beregújfalui,

[41] Fodor (2017a) i.m. 14.
[42] uo. 15.
[43] uo. 36., 74-75., 105, 123.
[44] uo. 16-17. és Rózsás János: *Gulag Lexikon.* Budapest, Püski Kiadó, 2000. 26., 120., 270.
[45] Orbán Marianna: *Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban (1936–1947).* Acta Beregsasiensis 2. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2009. 241.
[46] Horkay (1998) i.m. 152.
[47] Fodor (2017a) i.m. 17. és Rózsás (2000) i.m. 145., 412.

Asszonyi István forgolányi, Huszti Béla kígyósi, Zsurki József nagypaládi, Kovács Zoltán tiszaújlaki lelkészeket, Fekete Gyula csetfalvai misszionáriust és Gulácsy Lajos munkácsi kisegítő lelkészt.[48] A vádak ellenük a következők voltak: *„magyar nacionalista propaganda terjesztése, az 1939-es magyar megszállás elősegítése, fasiszta szervezkedés, részvétel a partizánok elleni hajtóvadászatban és a zsidók deportálásában, titkos szervezkedés a szovjet hatalom ellen"*.[49] Nyolc lelkipásztort 25 év lágerfogságra ítélt a Kárpátontúli Területi Bíróság, egyedül Gulácsy Lajos büntetése volt 10 év javító-nevelő munkatábor.[50] Lágeréveit a *Mélységből a magasba* című életrajzi könyvében örökítette meg.

Az 1947-ben kezdődő letartóztatási hullám és a Baráti Kör elleni fellépés mögött azonban nem az állam, hanem a Bary Gyula és Gencsy Béla esperesek számára csúfos vereséggel végződő püspökválasztás állt. 1947-ben ugyanis a Baráti Kör a püspöki és főjegyzői tisztséget is a szavazatok többségével szerezte meg. Mindez annak volt a bizonyítéka, hogy a szovjet megszállás után megfélemlített és a málenkij robot által megtört kárpátaljai magyar reformátusság a megújulás felé fordult.[51] Ezt követően a Baráti Kör két lelkésze, Zimányi József és Horkay Barna elindultak, hogy bizonyságot tegyenek hitükről az államnak, ugyanakkor ezzel egy időben Bary Gyula beregi esperes is elindult, hogy Agafonov vallásügyi meghatalmazottal egyeztessen a Baráti Kör ellenében. Bary Gyula a püspökválasztás után Baráti Kör-ellenes körlevelet adott ki, s ezzel egyidőben egyházi és állami hadjáratot indított a Baráti Kör lelkészei ellen.[52] Hogy valóban Bary Gyula okozta volna a Baráti Kör lelkészeinek a letartóztatását, az nem bizonyított, ám az ő közreműködésével kerültek a szovjet államvédelmi gépezet figyelmébe. Ezt elősegítette az is, hogy Zimányi József és Horkay Barna maguk keresték fel az Állambiztonsági Hivatal beregszászi irodáját, amely nem tétlenkedett. Letartóztatási határozatukban már az szerepelt, hogy szovjetellenes tiltakozó levelet fogalmaztak meg, melyben a Szovjetunió valláspolitikáját bírálták.[53] Mindezt azonban csak a szovjet államvédelem terjesztette el.

1950-re az államhatalom szétzúzta az egyház érdekérvényesítésre való képességét, majd a Református Egyház több száz éves jogrendjét felváltották

[48] Fodor (2017c) i.m. 192–193., Rózsás (2000) i. m. 122., 206., 290. és Kovács Zoltán: *Bilincsben is békességben Istennel. Szibériai rabságom története.* Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1990. 18.
[49] Fodor (2017a) i.m. 217-218., 245., 260-261., 298., 338-339., 384-385., 429-430., 474., 510-511.
[50] Fodor (2017a) i.m. 20-22. és Rózsás (2000) i.m. 122.
[51] Fodor (2017a) i.m. 180.
[52] uo. 181.
[53] Fodor (2017a) i.m. 154., 194.

a szovjet egyházügyi törvények.[54] Ebben az évben további három lelkipásztort tartóztattak le és ítélték őket 25 évnyi lágerfogságra a kolhozok elleni agitálás, valamint a szovjet politikai vezetés bírálatának vádjával: Vass József técsői, Tárczy Dániel kisdobronyi és Szutor Jenő beregszászi lelkészeket.[55]

A sztálini éra utolsó letartóztatására 1951-ben került sor. December 13-án őrizetbe vették Forgon Pál viski lelkészt, akit 25 évnyi lágerbüntetésre ítéltek fegyveres ellenálló csoport szervezésének vádjával.[56] Az ellene indult hajszát egy névtelen levél váltotta ki még három évvel korábban, mely azt állította, hogy a szószéken a kolhoz ellen prédikált.[57] Később azt is rá akarták bizonyítani, hogy zsidók ingóságainak elvételében vett részt.[58] Bírósági tárgyalásán *„a megszálló magyar kormány kiszolgálásával"*[59] és a szovjet hatalommal szembeni propagandatevékenységgel[60] vádolták meg. A GULAG-on töltött éveit az *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak* című művében örökítette meg. Kovács Zoltán tiszaújlaki lelkész így emlékezett vissza ezekre az évekre: *„Ez az eljárás nem hagyott kétséget bennünk afelől, hogy nem működhetünk tovább, mint lelkészek, de arra nem gondoltunk, hogy láger lesz a vége."*[61]

Az 1946 és 1951 között elítélt 19 református lelkész közül hárman életüket vesztették: Balogh Sándor eszenyi lelkész 1948. február 25-én hunyt el a Szverdlovszki terület Tabori járásában.[62] A Kelet-Uráli Javító-munkaláger Irányító Hivatala a halál okaként a végtagok elfagyását nevezte meg.[63] Narancsik Imre nagmuzsalyi lelkész 1948-ban hunyt el Irkutszkban.[64] Szutor Jenő beregszászi lelkész letartóztatását követően kilenc hónappal, 1951. augusztus 29-én halt bele a bántalmazásokba.[65] Az életben maradt lelkészek Sztálin halála után szabadultak a táborokból, azonban a száműzetésből csak 1955-ben, illetve 1956-ban térhettek haza.

Gönczy Pál 1954-ben szabadult a Mordvin Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság területén található lágerből, és 1956-ig Krasznojarszk vidékén élt száműzetésben.[66] Horkay Barna 1953-ig a kolimai lágerben raboskodott, és

[54] uo. 24.
[55] Fodor (2017c) i.m. 194.
[56] Fodor (2017a) i.m. 591.
[57] Forgon (1992) i.m. 9.
[58] uo.
[59] uo. 13.
[60] uo.
[61] Kovács (1990) i.m. 18.
[62] Popovics Roxána: *Ártatlanul elítélve… Balogh Sándor eszenyi református lelkész elhurcolása.* Acta Beregsasiensis 14. évf. 1. kötet. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2015. 183.
[63] uo.
[64] Fodor (2017a) i.m. 16.
[65] uo. 566.
[66] Rózsás (2000) i.m. 120.

száműzetését is ott töltötte 1955-ig.[67] Kovács Zoltán és Forgon Pál az Omszk környéki kényszermunkatáborból szabadultak.[68] Pázsit Józsefet, Asszonyi Istvánt, Zsurki Józsefet és Gulácsy Lajost Kazahsztánba deportálták.[69] Zimányi Józsefet 1953-ig Norilszkban tartották fogva, és száműzetését is ott töltötte 1955-ig.[70] Simon Zsigmond a mordvinföldi Potyma lágerben töltötte szabadságvesztését, és csak 1956-ban térhetett haza.[71] Fekete Gyula lágeréveit Tajsetben, Györke István pedig Mariföldön töltötte.[72] Tárczy Dániel Abesz lágerében raboskodott.[73] Vass József az Urálon túli Omszkhoz közeli Petropavlovszk és a kazahsztáni Karaganda GULAG-táboraiban volt őrizetben.[74]

Az elhunytak hozzátartozói évtizedekig nem állíthattak emléket szeretteiknek, a túlélőknek pedig hosszú éveken át hallgatniuk kellett mindazokról, amiket átéltek a Szovjetunió lágereiben. Zimányi József *Tűzoszlopoddal jéghegyek között* című életrajzi könyvében erre így emlékezett vissza: „*Egy őrnagy behívatott és azt mondta: …ne beszéljen semmit a lágerről, nehogy újra idekerüljön…*”[75] A száműzetést követően hazatért lelkipásztorok hivatástudatát azonban nem törték meg a szenvedések, és még erősebb hittel álltak ismét szolgálatba. Gulácsy Lajos, a GULAG-ot megjárt kárpátaljai református lelkészek utolsó túlélője hitéről halála előtt néhány héttel, az 1956-os forradalom és szabadságharc hatvanadik évfordulójára emlékező budapesti zsinaton még utoljára tanúbizonyságot tehetett. Akik ott voltak, sosem felejtik szavait: „*Ne káromkodjatok! Imádkozzatok!*”

[67] uo. 145. és Dupka György: *Egyházüldözés Kárpátalján 1944-1991.* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2017. 43.
[68] uo. 105., 206. és Dupka (2017) i.m. 45., 47.
[69] Rózsás (2000) i.m. 122., 290., Dupka (2017) i.m. 45. és Fodor (2017a) i.m. 503.
[70] Fodor (2017a) i.m. 138. és Dupka (2017) i.m. 43.
[71] Rózsás (2000) i.m. 325.
[72] Kovács (1990) i.m. 28. és Dupka (2017) i.m. 45.
[73] Rózsás (2000) i.m. 371.
[74] Fodor (2017a) i.m. 526-527. és Dupka (2017) i.m. 47.
[75] Zimányi József: *Tűzoszlopoddal jéghegyek között.* Budapest, Éjféli Kiáltás Misszió, 2006. 217.

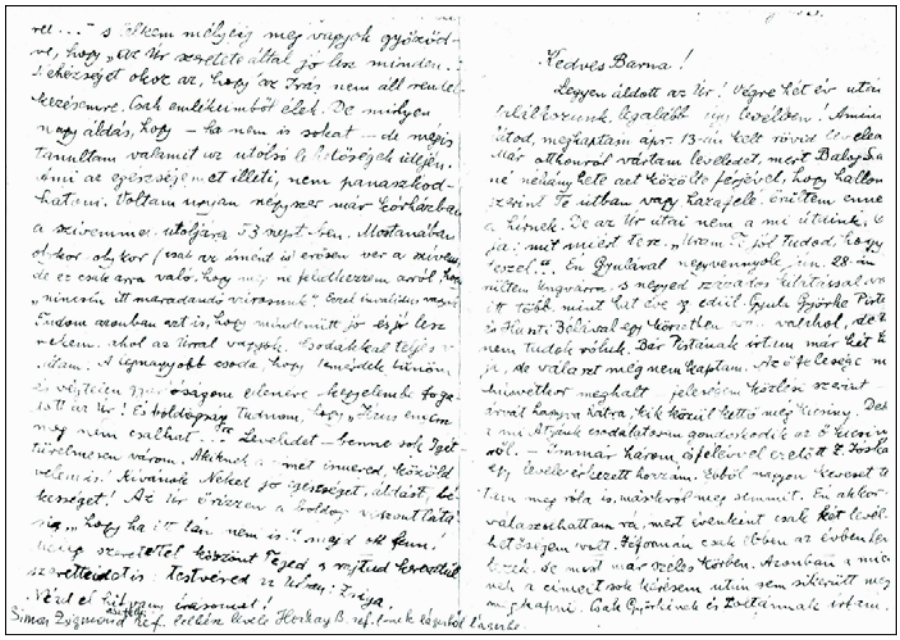

Simon Zsigmond Horkay Barnának (Potyma, 1955.05.03.)

Forrás: Horkay Anna

Domonkos László:

Szovjet Spartacusok

Rezisztencia a szögesdrót mögött

Majdnem pontosan hatvan évvel ezelőtt, 1960 őszén nagyszabású, igazi szuperprodukciót mutattak be a nagyközönségnek. Akik később megismerhették a neves rendező, Stanley Kubrick alkotásait, a *Mechanikus narancs*ot és a *2001 Űrodüsszeiá*t, nemigen hihetik el, hogy az ő neve fémjelezte azt az „őstipikusan" hollywoodi, Howard Fast amerikai író 1951-ben megjelent könyve alapján készült filmet is, amelynek fő- és címszereplője a nemrégiben 103 éves korában elhunyt Kirk Douglas volt. A Spartacus név máig a rabszolgalázadások jelképévé lett, némi osztályharcos felhanggal és „Spari" becenévvel 1945 után sportklubok tucatjai viselték Magyarországon. Anélkül, hogy a rabszolgalétben végrehajtott lázadások mélyebb valóságaiba akár csak meg is kíséreltünk volna belepillantani, filmekkel vagy azok nélkül, mindegy.

„*Az embernek, hogy létezzen, lázadnia kell* (…) *de az ember lelkében a lázadás annak elutasítása, hogy dologként kezeljék, és szimpla történelmére apasszák. A lázadás annak állítása, hogy minden emberben van valami közös, ami kicsúszik a hatalom kezéből.* (…) *'Lázadok, tehát vagyunk', mondja a szolga.*"[1] – Albert Camus fenti mondatai egészen különleges fénytörésbe kerülnek, ha a nagy francia író által kifejtett gondolatokat néhány ezer kilométerrel keletebbre próbáljuk érvényesíteni. Hiszen teljesen indokoltan gondolhatnánk: a Szovjetunió GULAG-birodalmának poklában lázadni, az ellenállás bármiféle nyílt formáját kimutatni a teljes lehetetlenségek, az elképzelhetetlen abszurdumok világába tartozott.

Amikor néhány éve mind sűrűbben kezdték emlegetni azt a számot, ami a világkommunizmus összes áldozatának vélhető összességét jelentette: körülbelül úgy éreztem magam, mintha a kvantummechanika részletkérdéseit kezdték volna taglalni. A felfoghatatlannal nem tudunk mit kezdeni.

[1] Albert Camus: *A lázadó ember.* Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1992. 285.

Egy, egyetlenegy ember meggyilkolásával annál többet. A poklok, az emberirtó gépezetek, a haláltáborok valóságával talán akkor a legtöbbet, ha a lehetetlent lebírókat nézzük. Ha a legirtózatosabbal szembeszegülőket vesszük szemügyre.

Az emberi lélek fensége nem ismer határokat. A mesebeli bátrak bátrainak vannak valós megfelelői. Jelenlegi ismereteink szerint 33 év alatt, 1923 és 1956 között összesen 18 lázadás – nagyszabású éhségsztrájkoktól a fegyveres felkelésekig – zajlott le a GULAG táboraiban, Vorkutától Ekibasztuzig, Kolimától Krasznojarszkig. Az ismeretek, a források rendkívüli hiányát nem árt rögtön a kezdet kezdetén hangsúlyozni, a megvalósult csodáknak ugyanis iszonyú ára van: hírmondó is alig maradt ezekből a majdnem-emberfölötti emberekből. Ha akár vázlatosan sorra vesszük a történteket, azonnal feltűnik a közvetlen élménybeszámolók alacsony száma, a tanúvallomások szűkszavúsága vagy éppen hiányos, gyakran csupán közvetett értesülésekre vagy információkra utaló mivolta vagy éppen az omerta, a hallgatás szűkölő parancsának szívósan tovább élő – meglehet, halhatatlan – jelenléte. Szolzsenyicin azt írja, aki ilyen élmények után életben marad, nemigen siet interjúval szolgálni.

Szolovki, Magadan, Vorkuta

A Fehér-tengerben fekvő Szolovki-szigetek az első hírhedtté lett GULAG-tábor helyszíneként vált ismertté: 1923 nyarán érkeztek ide az első szállítmányok, elsősorban az úgynevezett baloldali eszereket – szociálrevoljucionyeri, azaz szociálforradalmárok, a korábbi narodnyikok utódait, a cárizmus elleni harcban a bolsevikok legkomolyabb vetélytársait – szállították ide. Kezdetben még „csak" több százan voltak, mégis alig fél év múltán, december 19-én kitört az elégedetlenség. Azzal a moszkvai utasítással kezdődött, amely megtiltotta a foglyoknak a szabad levegőn történő sétát, azt csak este 6 és 7 óra között engedélyezve. A tiltakozás, a lázadás, a régihez, a változatlanhoz, a megszokotthoz történő makacs ragaszkodással is kezdődhet: a foglyok nem voltak hajlandók tudomást venni az új rendelkezésről és csatolt részeiről, konokul folytatták az addigiakat az immáron tiltott időben. Estére megérkezett a hatalom erősítése, csekisták és katonák csatlakoztak a riadóztatott őrséghez. A heves vitát rövidesen lövöldözés váltotta fel, a később mindenfelé ismert végkifejlettel: halottak és súlyos sebesültek mindenfelé, csönd, büntető szigor és csönd újra…

Igen érdekes, hogy az úgynevezett sztálini nagy terror idején, 1936-ban és 1937-ben az ekkorra már teljes mértékben kiépült és nagyüzemi módon működő GULAG-on két hírhedett táborkörzetben is fellángolt a tiltakozás, az ellenállás. Az alábbi tanúvallomás egy olyan, szintén lágerbe került

korábbi NKVD-nyomozótól származik, aki az adatközlő Nyikolaj Kozlov fia, Alekszandr szerint kikötötte: amennyiben tanúvallomását továbbadja, természetesen mindent le fog tagadni.[2] A néhai csekista számolt be a Magadan környékére hurcolt és sommásan csak trockistának minősített „buharinisták", „zinovjevisták", vagyis az első nagy sztálini kirakatperekben elítélt bolsevik vezetők híveinek hatalmas tiltakozó éhségsztrájkjáról, amely minden valószínűség szerint a legelső jelentékeny ilyen lázadás volt a nagyszámú hasonló tiltakozási-ellenállási forma között a szovjet lágerbirodalomban. Anne Applebaum azt írja, az 1936 októberében kezdődött akció célja „*kétségkívül politikai volt: a sztrájkolók azt követelték, hogy különítsék el őket a köztörvényes raboktól, hogy munkaidejük ne legyen több napi nyolc óránál, hogy munkájuktól függetlenül etessék őket – és hogy nyilvánítsák semmissé büntetésüket.*"[3] 1937 végén az elviselhetetlen körülmények miatt lázadt fel több tucat fogoly a Zöld Öböl Ambarcsik településén, ott, ahol a Kolima folyó a kelet-szibériai tengerbe ömlik. Ezeknek a rabszolgáknak halászkikötőt és hűtőházakat kellett építeniük a Zöld Öbölben. Nyolcvannál többen lázadtak föl, a hét vezetőnek tartott embert Magadanba küldték, a többieket – 76-ot – agyonlőtték. Az egyetlen tanú, a közeli faluból kiemelkedő Komszomol-munkája jutalmaként a felkelés leverésére a helyszínre vezényelt ifjúmunkás, bizonyos Gavril Kotelnyikov szerint egyikőjüknek, egy ácsnak megkegyelmeztek, hogy miért, csak találgatni lehet.[4]

Az északi sarkkörön mintegy 150 kilométerrel túl fekvő Vorkuta lágerkomplexumának leszorejdi táborában azonban a GULAG-szigetcsoport horror-históriájának egyik legnagyobb fegyveres lázadása tört ki 1942 januárjában. Egy 33 esztendős, tíz évre ítélt, akkoriban már vezető beosztásban robotoló, arhangelszki illetőségű férfiú, bizonyos Mark Retyunyin vezetésével. Az éppen a szombati fürdőbe bevonuló őrségre rázárták a fürdő ajtaját, a maradék őrséget lefegyverezték – tizenkét géppisztolyt és négy revolvert zsákmányoltak –, ruhákat osztottak a hozzájuk csatlakozóknak és késő délután a közeli Uszty-Usza városba vonultak. Megtámadták és elfoglalták a postahivatalt és a városi börtönt – megszakították az összeköttetést a külvilággal és erősítést kértek és kaptak a raboktól. A hatóságoknak mégis sikerült segítséget szerezniük: kitört a harc, a lázadók előbb súlyos veszteségeket szenvedtek, maradékuk egy rénszarvastelep közelében, egy vadászlakban talált menedéket – még mindig voltak vagy harmincan. Itt érte őket a végső

[2] *Resistance in the Gulag.* Collected and edited by Vozvraschenie, volume editor: Semyon Vilensky. Moscow, Vozvrashchenie, 1992. 67.
[3] Anne Applebaum: *A Gulag története I.* Budapest, Európa, 2005. 726.
[4] *Resistance…* (1992) i. m. 70-71.

támadás, amikor bezárult körülöttük a gyűrű, Retyunyin több társával együtt főbe lőtte magát. Az NKVD egyenként vadászta le a többieket, később lecsaptak az együttműködőkre, a segítőkre is, az utolsó negyvenkilencet 1942 augusztusában végezték ki. Egyetlen ember, Afanaszij Jaskin maradt életben – hírmondónak. Szerinte attól tartottak, hogy amint a németek mélyebben benyomulnak a Szovjetunió területére, az NKVD azonnal kivégzi a foglyokat, tudván, hogy a szovjet Gestapo távolról sem riadt vissza a tömeggyilkosságoktól, sőt… Így hát a „minden mindegy", a mi veszítenivalónk lehet? teljes és tökéletes szkepszisével vágtak neki hősiesen reménytelen harcuknak. Amelyről Applebaum joggal állapította meg, hogy jóval többnek nevezhető szokványos börtönlázadásnál: nyilvánvalóan politikailag motivált és nyíltan szovjetellenes volt, a résztevők elsöprő többsége politikai fogoly[5], közöttük, mint Irina Oszipova közli, a Komi Köztársaság 1938-ban letartóztatott vezetője, Alekszej Trofimov, valamint a trockizmus vádjával tizenöt, illetve öt évre elítélt két katonai vezető, Mihail Dunajev és Ivan Zverev. Ami pedig hatását, illetve következményeit illeti: Galina Ivanova kutatásai szerint már 1942. augusztus 20-án valamennyi lágerparancsnok emlékeztetőt kapott *Az ellenforradalmi tevékenység fokozódásáról az NKVD átnevelő munkatáboraiban* címmel. A dokumentum a leghatározottabban követelte az egyes táborokban fellelhető valamennyi „ellenforradalmi és szovjetellenes elem" két héten belüli felkutatását és kiiktatását. A rohamszerűen megindult vizsgálódások során persze elsöprő számban kerültek elő mindenféle állítólagos összeesküvő csoportok, a vorkutai Népi Felszabadító Bizottságtól az omszki Bolsevikellenes Orosz Megtorlási Társaságig és tovább. Ivanova közzétette azt az 1944-ben kiadott jelentést, amely szerint 1941 és 1944 között összesen 603 összeesküvő-lázadó csoportot lepleztek le, melyeknek állítólag 4640 tagja volt.[6]

Lázadások 1945 után

Ha a fenti adatok valódiságát alighanem a jólismert szovjet ellenségkereső hisztéria parttalan és mániákus fantáziájának számlájára kell is írnunk, annyi mindenesetre nagy valószínűséggel megállapítható: később, a háborút követő években kétségkívül megélénkült az ellenállás gondolata, a rezisztencia szelleme a GULAG-on. Újabb sztrájkok, éhségsztrájkok, fegyveres szökések, fegyveres lázadások jöttek. Mindez leginkább alighanem a háború végét követő

[5] Applebaum (2005) i. m. 729-734.
[6] Applebaum (2005) i. m. 734., *Resistance…* (1992) i. m. 72-76.

egyféle felszabadultság, könnyebbség-pszichózis speciális lágerbéli vetületeivel volt talán magyarázható. Azzal, amit Szolzsenyicin a GULAG szigetcsoport *Az a tavasz* című, 1945 májusát megelevenítő fejezetében így fogalmazott meg: „*Azok is, akik a legnyakasabbak voltak köztünk, bocsánatot reméltek azon a tavaszon, és sok engedményre voltak hajlandók, hogy egy kis darabot kapjanak még az életből.* (…) *az a tavasz is irgalomra inspirált: az a tavasz hozta meg a szörnyű háború végét. Láttuk ugyan, mint özönlenek a letartóztatottak milliói, köztük mi is, s hogy a lágerekben újabb milliók várnak bennünket – de az mégsem lehet, hogy ennyi embert börtönben hagyjanak a világraszóló győzelem után! Csak ijesztésből tartanak egyelőre vissza, hogy majd jobban emlékezzünk. Világos, hogy nagyszabású amnesztia várható s hogy hamarosan hazaengednek mindenkit.*" És a halványan pislákolni kezdő reményt a csalódottság dühe és elkeseredése váltotta föl: „*Nemzedékem számára így vált a leszámolás tavaszává az a gyötrelmes tavasz, melyet a győzelmi indulók harsogása közepett töltöttünk a börtönben.* (…) *Az a tavasz nem a mi tavaszunk volt.*" [7]

A háború befejezését követően, 1947-ben a Moszkvától mintegy 400 kilométerre keletre fekvő, a Nyizsnyij Novgorod-i területen levő zárt város, Szarov – ekkor már egy éve, egészen 1991-ig a több mint rejtélyes, science-fictionba illő Arzamasz-16 nevet viselő – településen több mint ötven rabszolga fegyveres szökést kísérelt meg. A dolog különleges pikantériáját pedig éppen a helyszín adta: atomfizikai kutatóintézetével itt volt a szovjet atomfegyvergyártás központja, ez számított a szovjet Los Alamosnak. És mint a Szolzsenyicintől jól megismert „saraskák" történeteiből tudhatjuk, a hatalom nagy előszeretettel alkalmazott itt megfelelő szakképzettséggel rendelkező extra-rabszolgákat, akik nemcsak roppant hasznos, de a legértékesebbnek is számító használati eszközök lévén, persze az értéküknek megfelelő extra ellátottsággal rendelkeztek. Éppen ezért egészen rendkívüli, hogy még így is, itt is győzött Camus örök emberi nagysága – annak elutasítása, hogy csupán dologként kezeljék… Persze, az orosz *Visszatérés* (Vazvrassényije) nevű történelmi-irodalmi társaság kutatásaiból megtudható: itt csaptak le rájuk talán még a többinél is kíméletlenebbül. A rendkívül hézagos információk alapján csak annyit lehetett kideríteni, hogy igen rövid idő alatt teljesen bekerítették és egy szálig megsemmisítették mindnyájukat. Ugyanígy végződött két év múlva, 1949-ben a GULAG egyik speciális tábor-típusának, az úgynevezett Berlagnak egyik, a kolimai körzetben levő táborában egy valamikori generális, bizonyos Szemjonov tábornok által vezetett hasonló kísérlet is. A totális kiirtás végső indoka nagy valószínűséggel a fegyverszerzés vagy annak kísérlete volt, hiszen az így

[7] Alekszandr Szolzsenyicin: *A Gulag szigetcsoport I-II*. Debrecen, Új Idők, 1989. 213-214.

megkísérelt szökést értelemszerűen sokkal veszélyesebbnek és persze jóval hatékonyabbnak tarthatták…

Megdöbbentő, hogy még Sztálin életében, vagyis a szovjetunióbéli rémuralom teljes, érintetlen közegében sorra törtek ki, jelentek meg a lázadás különféle formái, itt és ott, mindenfelé a gigászi GULAG-birodalomban. 1949-ben és 1950-ben több olyan nagyszabású eset is történt, amely a korábbiakhoz hasonló megrázkódtatást okozott.

Szolzsenyicin nagy művének „*Változtassunk sorsunkon!*" című fejezetében a következőképpen számolt be az alábbi – a Vazvrassényije kutatásösszegzéseiben is közreadott – esetről: Kolimában, az Elgen nevű helység közelében „*két keretlegény kísért egy fogolymenetet. Az egyik fogoly, anélkül hogy valakivel is összebeszélt volna, hirtelen az egyik őrre vetette magát, elvette tőle a fegyvert és mind a két őrt agyonlőtte. (Nevét nem tudjuk, de egy biztos: hogy frontot járt tiszt volt. Ritka, de annál dicsőbb példa, amikor egy frontharcos nem vált anyámasszony katonájává a lágerben!).*"[8] A lázadókhoz – állítólag – közbűnténeyes elítéltek is csatlakoztak, de a frontharcos kb. egy századnyi csapatát utolérték, a szökevény rabszolgákat rövidesen bekerítették és lelövöldözték. Szolzsenyicin hőse, akárcsak Retyunyinék, magának tartogatta az utolsó golyót.

A hírhedt kazahsztáni Dzseszkazgan környékén levő táborokból egy csapat rabságba vetett egykori tiszt Kudrjavsztev nevű vezetőjükkel az élen kísérelt meg hősies, fegyveres szökést 1950-ben. Valamennyijüket vagy elfogták, vagy lelődözték, ám az elfogottakat, ritka kegyként, a szerencse nem akármilyen áldásaként meghosszabbított büntetésekkel ugyan, de szétosztották más GULAG-táborokba. [9]

Éhségsztrájkok, szökések

A szögesdrótok mögötti ellenállás sajátságos és rohamosan terjedő formája volt a korábban Oroszországban szinte teljesen ismeretlen vagy alig ismert jelenségnek számító éhségsztrájk. A Szahalin szigetén levő Vakruzsenszkij-táborban például szintén 1950-ben közel ötszáz fogoly öt napig kitartott, de ez a teljesítmény később kiderült, korántsem nevezhető rendkívülinek (legföljebb csak a résztvevők igen magas száma). A tiltakozásnak és az ellenállásnak ekkorra már szinte hagyományos-tradicionális változata az 1930-as

[8] Szolzsenyicin (1989) i. m. II. 331 o.
[9] *Resistance…* (1992) i. m. 131.o..

években elterjedt, elsősorban az igen szervezett egykori anarchisták, trockisták és szocialisták (szociáldemokraták) éltek vele, vagy azok, akiket ezzel a váddal ítéltek büntetőtáborra. Anne Applebaum közli, hogy Vorkuta egyik táborában 1936-ban „*a feljegyzések szerint*" (nyilván megszakításokkal) az egyik éhségsztrájk állítólag 132, egy másik 115 napig tartott. Egyértelműen politikai – például Retyunyinékéhez nagyon hasonló, szinte azokkal azonos – követelésekkel. A megszaporodott incidensekre, a lázadó és lázító éhségsztrájkokra adott válaszként az NKVD kezdte mind komolyabban venni ezeket az akciókat: idővel nemcsak a résztvevők büntetéseit hosszabbították meg, de mind gyakrabban ki is végezték őket. A sztrájkokat – mindenekelőtt a munkabeszüntetéseket – rendkívül komolyan vették és drákói szigorral szankcionálták. Ezek álltak a leggyökeresebb ellentétben a láger-ethosszal, a szovjet-kommunista munka-mánia és munka-kultusz, az élmunkás munkaverseny-munkáshatalom-munkásélet mindenhatóságával. A lengyel Gustaw Herling-Grudzinski, aki 1940-ben került a GULAG-ra és nem akármilyen szerencsével ugyan, de éppen egy éhségsztrájk árán már két év múlva, 1942-ben szabadult, a szovjet lágerbirodalomról a világon a legelsők között szóló művek egyikében, az 1951-ben megjelent, világhírűvé lett *Más világ* című könyvében számolt be arról, hogy a munkamegtagadást azonnali tarkónlövéssel büntették. Másutt meg például azzal, hogy a meztelenre vetkőztetett rabnak addig kellett kint állnia a fagyban, míg be nem adta a derekát vagy míg meg nem halt. A visszaeső munkamegtagadókat Grudzinski tanúsága szerint a zónán kívül eső elkülönítőbe vitték, ahonnan időről időre géppuskasorozatok és sortüzek hallatszottak… Ugyancsak ő azonban – igencsak elgondolkodtató módon – így vallott saját éhségsztrájkja indítékairól: „*megmérgez a tudat, hogy harc nélkül adtam meg magam.*" [10] Szolzsenyicin ugyanezt a következőképpen fogalmazta meg: „*mit tegyen az ember, ha ellenállhatatlan undor fogja el és semmi áron sem akar élni s meghalni ezen a bekerített földdarabon? Miért ne próbálna szerencsét? Miért ne akaszkodnál bele a sors kerekébe?* (…) *Kiben van akkora elszántság, hogy* (…) *borzalmaktól se riadjon vissza?* (…) *De a kétségbeesett szív nem mérlegel.*"[11]

Két tömeges éhségsztrájk is szerveződött 1951-ben, illetve 1952-ben. Előbb Uktyizem táborban, ahonnan a résztvevőket áttelepítették a világ legnagyobb települései közül a legészakibbra, a sarkkörön túli, szinte halálos ítéletnek számító Norilszkba, majd pedig 1952-ben az észak-kazahsztáni Ekibasztuzba, amely nekünk, magyaroknak különleges jelentőségű. A leghíresebb magyar GULAG-fogoly, Rózsás János, részletesen beszámolt arról, mi és hogyan is

[10] Gustaw Herling-Grudzinski: *Más világ*. Budapest, Nagyvilág, 2004. 214.
[11] Szolzsenyicin (1989) i. m. II. 330. o.

történt 1952 januárjának végén abban a lágerben, ahol Rózsás Jánoson keresztül korunk egyik legnagyobb, orosz nemzetiségű írója megismerkedhetett a magyarsággal és a magyar nemzet egész lelki-szellemi habitusával. Akár pusztán ezt a tényt és persze a szolzsenyicini, alaposan dokumentált reakciókat is enyhén szólva figyelembe kellene venni Rózsás János már megkezdett karaktergyilkosságának megítélésekor!

Ekibasztuzban már 1951. november elején nagy port felvert szökési kísérlet történt (nem az első), a szökevényeket jó két hét múlva a tábortól majdnem ezer kilométerre kapták el. A felzaklatott állapotban alig két hónap múlva, 1952. január 22-én este kitört a lázadás, megrohamozták a tábor börtönét, azt követelve, engedjék ki az ártatlanul becsukottakat, egyben jelentősen enyhítsék a fegyelmi szabályokat. A megtorlásban a katonaság a szó szoros értelmében szétlőtt mindent, az őrök vasdorongokkal verték azokat a rabszolgákat is, akik csak passzívan figyelték a történteket. Tiltakozásul éhségsztrájk kezdődött, amely négy napig tartott. Végül persze – Rózsást idézve – „*a lázadásnak és a sztrájknak ígérgetésekkel, becsületszóval történt leszerelése után* (…) *árulással, csellel, furfanggal összeszedték mindazokat, akik csak gyaníthatóan részt vettek valamely nyilvános szereplésben, vagy felszólaltak a sorsdöntő napokban. A lágerben még tűrhetetlenebbek lettek az állapotok, mint a lázadás előtt. Az ellenállókat, szervezőket összefogdosták, a tömeg pedig csak tűrt fogcsikorgatva.*"[12]

Még 1951 tavaszán a KraszLag-ban, vagyis a Krasznojarszko körzetében található egyik táborban négy őr kísért tizenegynéhány foglyot, akik váratlanul nekiugrottak a keretlegényeknek, elszedték a fegyvereket, közülük négy beöltözött és több tucat társukat a keskenyvágányú vasút szerelvényéhez kísérték, ahol fára várt egy szerelvény. Elbántak az őrséggel és elindultak, hogy elérjék a transszibériai vasútat. Nyikolaj Fromozov és Szolzsenyicin információi szerint a hetven kilométerre levő csatlakozási pontra történő érkezés előtt, az életben maradt őrök riadóztatták a táborparancsnokságot, már útközben megtámadták a menekülőket, végül pár kilométerrel a transzszibériai vasút megállója, a hőn áhított pont elérése előtt szétszórták és egy szálig megölték valamennyijüket. Szám szerint összesen 64-et. 1952 folyamán a Jenyiszej menti Labitnyanginál az 505-ös táborban a *Szovjetunió Hőse* címmel kitüntetett Jersov kapitány vezetésével kitört fegyveres lázadás több közeli táborra is átterjedt. Az Ozerlag-tábor Tajsety közelében levő lágerében azután törtek ki zavargások, hogy egy őr hidegvérrel, kegyetlenül lelőtte az egyik sorban álló rabszolgát. Hasonló esetek egyáltalán nem számítottak ritkaságnak: a tatár

[12] Rózsás János: *Keserű ifjúság*. Budapest, Szabad Tér, 1989. 350-354.; Rózsás János: *Válogatott írások*. Nagykanizsa, Magyar Műveltség Kincsestár, 2008. 81-82.

származású Ajaz Giljazov (1928-2002) *Imádkozzunk!* című, 2017-ben magyarul – a GULAG Alapítvány jóvoltából – is megjelent memoárjában írt meg olyan, az egyik Karaganda környéki táborban megtörtént esetet, amikor a felhergelt rabtartók egyetlen, a sorból elhangzó felkiáltás miatt lőttek le egy embert, s ez olyan felzúdulást váltott ki, ami sztrájkhoz vezetett.[13]

Vera Michenet adta közre a valószínűleg a Sztálin halála utáni legelső rabszolgafelkelés tényét, az ukrajnai Ivano-Frankovszk-ból származó egykori fogoly, Jevgenyij Hricsjak egyik, 1991-es levele alapján: a norilszki Gorlag-táborban 1953. május 23-án egy Sirajev nevű alhadnagy agyonlőtt két foglyot. A feldühödött rabok tárgyalni akartak, kérték, vizsgálják ki a történteket és változtassanak a rendszabályokon. A Sztálin halála utáni új helyzetet azonban nemcsak ők, hanem a táborvezetőség is ki akarta használni. Egyszerre próbálva változatlan „szocialista-szovjet szigort" és engedékenységet is mutatni. Így egy-két hét leforgása után a legundorítóbb és legfelháborítóbb végkifejlet következett : miután megbeszélések folytak a 8 órai munkavégzés, a meghatározott pihenőidő, a havi két levél fogadása, látogatás engedélyezéséről sőt, még a számoknak a ruházatról való eltüntetéséről is, a vezetőség beszüntette a tárgyalásokat és közölte: minden további tiltakozó akció után fegyvert fog használni és rögvest példát is statuált. Több mint húszan sérültek meg, csak a véletlenen múlt, hogy a súlyos sebesültek közül senki sem halt meg. Persze az is lehet, csak az adatközlő nem tudott róla[14] És mielőtt a történelmi 1956-os esztendő elérkezett, már újabb lázadások és éhségsztrájkok történtek, Vorkután és a kazahsztáni Sztyeplagban. Előbbiről a GULAG-on hat évet töltött, itt és most szintén méltatott neves magyar műfordító, Karig Sára is beszámolt[15], utóbbiról pedig Vagarsak Batojan egyebek között azt írta, 1954-ben Dzseszkazganban az ásókkal, csákányokkal, feszítővasakkal és vasrudakkal felfegyverkezett lázadókhoz nők is csatlakoztak. Tajsetyben pedig már a XX. kongresszus és a dicsőséges magyar forradalom és szabadságharc évében fojtották brutálisan vérbe az elsősorban baltikumi rabok által szervezett és végrehajtott fegyveres felkelés-kísérletet.[16]

El lehetne vitatkozgatni azon, hogy a puszta szökés önmagában mennyire, milyen mértékben és minőségben tekinthető lázadásnak, ugyanolyannak, mint amikor a rabszolga elkeseredésében rátámad rabtartójára vagy munkamegtagadással vagy éhségsztrájkkal tiltakozik helyzete ellen. Érdemes elgondolkodni

[13] Ajaz Giljazov: *Imádkozzunk!* Budapest, A Gulagokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány, 2017. 233-235.
[14] *Resistance…* (1992) i. m. 132.
[15] Karig Sára: *A szerencse lánya*. Budapest, Magvető, 2019. 413.
[16] *Resistance…* (1992) i. m. 132.

az okfejtésen, amit Szolzsenyicin a szökésről írt: „*ember-óriásoknak való vállalkozás – de kudarcra ítélt óriásoknak.* (…) *A sztrájk öngyilkosság, az önkéntes éhezés hatástalan.* (…) *De van-e még egyéb választása a rabnak? Igen: kitörni! Fordítani egyet a sors kerekén! (A foglyok 'zöld ügyésznek ' szokták nevezni a szökést. Ez az ügyész volt az egyetlen, akit szívelni tudnak.)*"[17] Igen, a szökés a maga módján a lázadás, a rezisztencia akut formájának tekintendő, ami időnként ugyanolyan fantasztikus teljesítményekre tette képessé az embert, mint a szinte a biztos öngyilkossággal felérő fegyveres felkelés vagy a munkabeszüntetés. Elég a lett paraszt, Janisz híressé vált esetét említeni, aki – ugyancsak Szolzsenyicin hiteles adatokon alapuló elbeszélése szerint – 1946-ban egy Perm környéki táborból eljutván Leningrádig, onnan elért hazájába, ahol már soha többé nem tudták elkapni.[18] És itt már ugyanúgy nem számít, hogy az illető hetekig áfonyán élt az erdőkben, olykor lopni kényszerült, és országába érve már biztos lehetett abban, hogy el fogják rejteni, és senki sem fogja feladni. Mint az, hogy a talán világszerte legismertebbé vált GULAG-szökés, a lengyel Slawomir Rawicz *A hosszú menet* címmel először 2002-ben könyvben is megjelent és *A visszaút* (The Way Back) címmel 2010-ben meg is filmesített történetének valódiságát erősen vitatják. Anne Applebaum szerint: „*a történet igazságtartalmának feltárását célzó számos próbálkozás nem vezetett eredményre*" és az amerikai kutatónő állítja: a szentpétervári Memorial igazgatója sem találta meg Rawicz aktáit.[19]

A szovjet Spartacusok pedig, ha nem is a Via Appia mentén keresztre feszítve, de azonos sorssal járták sajátságos Golgota-keresztútjukat, úgy, hogy itt aztán a világon minden valóságos, nem műtermi, nem megrendezett-trükkös volt. Annyira véresen és embertelen kegyetlenséggel valóságos, hogy még azokat az egykori, ókori rabszolgasorsokat is felülmúlta, amelyeknek szörnyűségéből a hollywoodi csinálmányok is meg tudtak talán villantani valami keveset. Csakhogy itt az ellenállás, a tiltakozás, a lázadás szelleme Albert Camus-vel és Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicinnel vagy éppen Kossuth Lajossal üzent. Utóbbi írta: „*Mi harcoltunk, ha nem is győztünk. Ámbár hazánkat nem mentettük meg, de a zsarnokságnak útját álltuk. Majd ha történelmünket megírják, elmondhatják rólunk, hogy ellenálltunk.*"

Lázadok, tehát vagyunk, üzenték onnan a lágerekből az ember-óriások. Valószínűleg megadva ezzel az agyongyötört és porig alázott emberi élet végső értelmét.

[17] Szolzsenyicin (1989) i. m. II. 325.
[18] uo. 332.
[19] Applebaum (2005) i. m. 720-721.

Hajagos Csaba:

Kecskeméttől Novoszibirszkig

A kecskeméti elhurcolások története az írott források tükrében

A kutatás háttere

Kecskemét 1944. október 31-i szovjet megszállásának igen sok negatív következménye volt, amelyek közül kiemelendő a sokáig elhallgatott „jóvátételi" kényszermunkára történő elhurcolás folyamata, amely a kiürítés miatt csekély mértékben érinthette a közvetlen belváros lakosságát, sokkal inkább a külterületen meghúzódott tanyasi réteget, illetve a későbbiekben visszatérő városi lakosságot.

Ezeknek az adatoknak a birtokában – a kutatás során készült adatbázis statisztikai számai alapján – megállapítható, hogy a menekülés és az azt követő hazatérési kísérlet 433 fő kecskeméti illetőségű személynek nem sikerült. Ők ugyanis vagy a magyarországi gyűjtőtáborokba kerültek, majd onnan csak hónapokkal később tértek haza, vagy egyenesen a Szovjetunió kényszermunkatáboraiba szállították őket. Fontos adalék – amely szintén a város kiürítésének „köszönhető" –, hogy a 433 fő elhurcolt személy közül mindösszesen 112 fő esett fogságba Kecskemét törvényhatósági jogú város közigazgatási terültén, a másik 321 főt különböző város környéki helyszínekről hurcolták el.

Kiket vittek el?

A kutatás eredményeként fontos hangsúlyozni, hogy az 1923 és 1927 közötti időintervallumban született, kecskeméti bejelentett lakcímmel rendelkezett férfiak voltak elsősorban azok, akik – civilként – a legnagyobb számban kerültek szovjet fogságba. Az összegyűjtés folyamata alól a nők és az asszonyok sem

mentesültek, általában betegápolás jogcímén vitték el őket szovjetunióbeli kényszermunkára. A leventék, a fegyver nélkül munkaszolgálatra 1944 októberében kirendeltek, az iskoláskorúak és egyetemisták nagy számban estek hadifogságba Kecskeméten és Budapesten egyaránt. Ennek fő oka, hogy kecskeméti leventéket, mint villamoskalauzokat 1945 elején – munkaerő hiányában – tömegesen vették igénybe a Beszkártnál, ahonnan – egyenruhának tűnő munkafelszerelésük miatt – feladatellátás közben gyűjtötték őket össze az NKVD tisztjei.

Az expedícióról

A közgyűjteményekben és a személyes hagyatékokban folytatott kutatásokat követően történészek és segítőik Oroszországban nyolc helyszínen végeztek kutatásokat, ahol az elhurcolt kecskeméti civil lakosság hamvait őrző sírhelyeket, a korábbi lágerek nyomait azonosították, GPS koordinátákat helyeztek el és fotódokumentációt készítettek a meglévő, illetve a jeltelen sírokról, emlékművekről. A hét napos kutatóúthoz a moszkvai Magyar Nagykövetség technikai, és szakdiplomatái szakmai illetve helyszíni segítséget nyújtott, Ács Arnold Bence tudományos és technológiai attasé személyében pedig helyismerettel és kiváló orosz nyelvtudással rendelkező kísérőt biztosított az összesen 8500 km-es kutatóúthoz, amely során kecskeméti civil fogvatartottak sírhelyeit keresték fel Oroszország területén.

A kutatók útja kiterjedt Szormovo (Nyizsnij Novgorod, Nyizsegorod megye), Uszta (Nyizsegorod megye), Morsanszk (Tambov megye) településekre, illetve az Urálon túli Novoszibirszk és körzete, Mirnij falu - Kocsnyovszkij járás, Pervomajszkij rajon, Klesinskij város, Zaelcovkszkij város temetőire, illetve azonosítatlan területeire, amelyek sokszor lakott településektől távoli műveletlen területen, erdőben helyezkedtek el. A sírok pontos földrajzi helye bár korábban is ismert volt, a sírok megközelítéséről, az oda vezető útról nem voltak pontos információk. A kutatóút célja a kecskeméti érdekeltségű sírok állapotának felmérése és a legközelebbi, polgári lakosság által gépjárművel is könnyen megközelíthető ponttól a sírhelyig tartó útvonal pontos bemérése volt GPS eszköz segítségével.

Kimagasló eredmény is született az expedíció alkalmával, ugyanis a történészeknél helyszínen rendelkezésre álló lista alapján nem volt ismert a Nizsegorod megye Szemenovo falu melletti jelöletlen sírokból álló temető és a mellette lévő egykori láger, amelyről csak a kutatóút során, több helyi lakos elbeszélése alapján értesültek a kutatók. Érdekesség, hogy az egykori

láger helyét „Szosznovka" néven a térképek máig lakott helyként jelölik, ám – amint a műholdképeken is látszik – csak speciális járművel megközelíthető területet pár évtizede felszámolták és helyét erdővel próbálták beültetni, elfedve ezzel a korábban e helyen működött láger nyomait, amelynek vízellátó rendszere és kerítésalkotó elemei a mai napig tetten érhetőek.

Kecskemét szovjet megszállás alatt

Kecskemét törvényhatósági jogú várost 1944. október 31-én foglalták el véglegesen a Vörös Hadsereg csapatai. Október 23-án, Porkoláb vezérkari őrnagy, a Vörös Hadsereg 3. hadseregének fő szállásmestere elrendelte a város teljes kiürítését, az erre vonatkozó parancsot Tóth László polgármester másnap, október 24-én hirdette ki.[1] Az utasítás következtében gyakorlatilag a városban civil személy alig maradt, ám Kovács Bálint református lelkész[2] a többi felekezet lelkészeivel[3] kötött megállapodás értelmében[4] – hivatástudatukra hivatkozva – a szovjet megszállás idejében is végig Kecskeméten tartózkodott.[5] Rövid idővel a megszállást követően azonban őt is kihallgatták a László Károly utcában működő NKVD épületében, ahol németeknek való kémkedés gyanújával vádolták, ezért azon az éjszakán az NKVD pincéjében kellett maradnia. Azonban Kovács Bálint határozottan figyelmeztette a szovjet parancsnokot, hogy amennyiben őt is bezárják a pincébe, a hívek azonnal arra fognak következtetni, hogy érvényesült a német propaganda, mely szerint a szovjetek nem kegyelmeznek majd egyetlen papnak és lelkésznek sem,

---

[1] *Így kezdődött. Dokumentumok* Bács-Kiskun megye történetéből*, 1944–1945*. Szerk.: Bálintné Mikes Katalin–Szabó Sándor. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1971. 70.; A polgármester hirdetménye a kiürítésről, idézi: Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz, 2014. 108.

[2] *„Kovács Bálint 1910-ben született Iváncsán. 1942 és 1957 között volt református lelkész Kecskeméten, átélte a helyi lakossággal a második világháborút, a »népi demokrácia« időszakát, a Rákosi-rendszert és az 1956-os forradalom eseményeit is."* In: Rigó Róbert*: A német megszállás, a front átvonulása és azt követő időszak Kecskeméten. Interjú Kovács Bálint református lelkésszel,* Forrás, 2009. 6. sz. 22.

[3] A lelkészek egyezséget kötve Kecskeméten maradtak. 1945. november 3-án, közvetlenül a szovjet megszállást követően Kovács Bálint református lelkész, Bakos Kálmán római katolikus káplán, dr. Nagy Konstantin a Ferences Rendház házfőnöke, illetve néhány vezető egyházi személy jelentkeztek a városi orosz parancsnokságon és kérelmezték az egyházi munka megindítását. Dondé őrnagy az engedély megadása mellett a munka megkezdésére kötelezte az egyházak képviselőit. Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (továbbiakban: KREL) III/I. Egyházközigazgatási iratok, iktatószám nélküli iratok. Kovács Bálint lelkipásztor jelentése az 1944. október 1-től 1945. május 31-ig terjedő időszakra.

[4] KREL III/I. sz. n. Kovács Bálint lelkipásztor jelentése az 1944. okt. 1-től 1945. máj. 31-ig terjedő időszakra.

[5] uo.

kollektíven a Szovjetunióba hurcolják őket. A „felvilágosítást" követően a parancsnok elbocsátotta,[6] Kovács Bálint ezt követően kezdhette meg azt a helyreállító munkát, amelynek állapotáról folyamatos jelentésekben tájékoztatta Ravasz László püspököt.

A kiürítés és az elhurcolás pontos összefüggései

A lelkész korábbi jelentésében a kiürítési parancs következtében a várost elhagyó lakosság száma mellett kitért azokra a menekülési útvonalakra is, amelyek igen nagy jelentőséggel bírnak a Vörös Hadsereg által elhurcolt kecskeméti illetőségű személyek elfogási helyszínének beazonosításában is, ugyanis „[…] *a városból magából kellett eltávoznia a lakosságnak 5 km-es körzetben. A várostól északra 5 km-en túl bárki megállapodhatott. Az emberek nagy része nem ezt, hanem a nagyobb utat választotta és ment abban a reményben, hogy aki a fővárosba, vagy a Dunántúlra menekül, a jobb részt választja. Mert mindenki, aki elment, azzal a tudattal ment el, hogy máshol könnyebben átéli a vihart.*"[7]

Kutatásom eredménye alapján biztosra vehető, hogy a kiürítési parancs következtében elmenekülők közül sokakat ugyanis akkor gyűjtöttek össze és hurcolták el a Szovjetunió területére, amikor 1944 novemberében és decemberében az adott országrészekből megpróbáltak Kecskemétre visszatérni. Ez a tendencia a tömeges elhurcolások időpontjaiban is kimutatható, ugyanis a legtöbbek foglyul ejtése 1944 novemberében és decemberében, illetve 1945. január és február hónapokban történt. A hazatérni próbálkozókon túl sokan Dunaföldvár környékén, majd a Dunántúlon húzták meg magukat, és több olyan csoport is azonosításra került, akik Budapesten, egy Üllői úti óvóhelyen igyekeztek elrejtőzni a Vörös Hadsereg katonái elől.[8]

A hazai és külföldi kutatói tapasztalatok egyeztetését követően a vizsgált forráscsoportok Kecskemét esetében tehát azt igazolták, hogy a város 1944. október 24-én megtörtént kiürítését követően az emberek nagy része – a kiürítési parancs értelmében – a Dunántúlra, egészen Zala és Somogy

[6] Rigó (2009) i.m. 26.

[7] KREL III/I. sz. n. Kovács Bálint lelkipásztor jelentése az 1944. okt. 1-től 1945. máj. 31-ig terjedő időszakra.

[8] Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL BKML) IV. 1910. q. A kutatás folyamatában készült adatbázis alapján összeállított statisztika igazolja a Dunántúlon és a Kecskemétet körülvevő tanyavilágban végbement foglyul ejtési eseteket.

Szabó István rajztanár portréja

Forrás: Szabó István Schp

megyéig menekült. De sokan a környező tanyavilágban, rokonoknál is meghúzták magukat. Ez Kovács Bálint visszaemlékezése alapján sem bizonyult szerencsés döntésnek, hiszen a tanyák tele voltak élelemmel, a pincék csordultig borral, amelynek következtében „*… tulajdonképpen szétzüllött a szovjet hadsereg*”,[9] intézkedési jogkörük önkényessé és határokat nem ismerővé vált, sokakat egy-egy atrocitást követően köteleztek kényszermunkára. Ennek értelmében a város teljes, 1944. október 31-i szovjet megszállását követő jóvátételi kényszermunkára történő elhurcolások csekély mértékben érintették a közvetlen belváros lakosságát, sokkal inkább a külterületen meghúzódott tanyasi réteget, illetve a későbbiekben visszatérő városi lakosságot.[10]

Ezeknek az adatoknak a birtokában – a kutatás során készült adatbázis statisztikai számai alapján – megállapítható, hogy a menekülés és az azt követő hazatérési kísérlet 433 fő kecskeméti illetőségű személynek nem sikerült. Ők ugyanis vagy a magyarországi gyűjtőtáborokba kerültek, majd onnan csak hónapokkal később tértek haza, vagy egyenesen a Szovjetunió kényszermunkatáboraiba szállították őket. Fontos adalék – amely szintén a város kiürítésének eredménye –, hogy a 433 fő elhurcolt személy közül mindösszesen 112 fő esett fogságba Kecskemét törvényhatósági jogú város közigazgatási terültén, a másik 321 főt az alábbi grafikonon, a Kovács Bálint jelentéséből azonosított helyszínekről[11] hurcolták el.

[9] Rigó (2009) i.m. 29.
[10] uo.
[11] KREL III/I. sz. n. Kovács Bálint lelkipásztor jelentése az 1944. okt. 1-től 1945. máj. 31-ig terjedő időszakra.

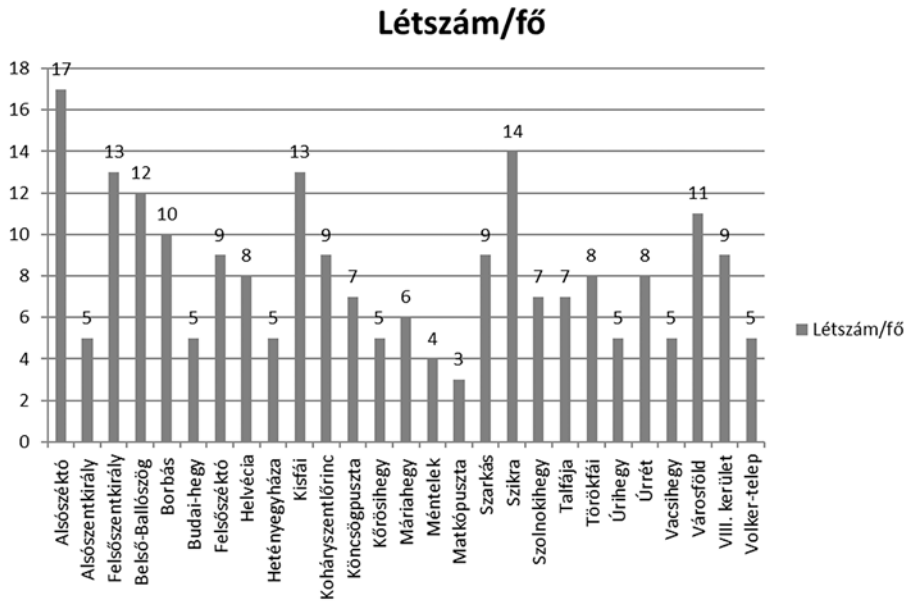

Kimutatás a Kecskemét thj. város területéről – külterületi egységenként – elhurcolt személyekről

Forrás: Hajagos Csaba.

A kutatás eredményeként fontos hangsúlyozni, hogy az 1923 és 1927 közötti időintervallumban született kecskeméti bejelentett lakcímmel rendelkezett férfiak voltak elsősorban azok, akik – civilként – a legnagyobb számban kerültek szovjet fogságba. Az összegyűjtés folyamata alól a nők és az asszonyok sem mentesültek, általában betegápolás jogcímén vitték el őket szovjetunióbeli kényszermunkára.[12] A leventék, a fegyver nélkül munkaszolgálatra 1944 októberében kirendeltek, az iskoláskorúak és egyetemisták nagy számban estek hadifogságba Kecskeméten és Budapesten egyaránt.[13] Ennek fő oka, hogy kecskeméti leventéket, mint villamoskalauzokat 1945 elején – munkaerő hiányában – tömegesen vették igénybe a Beszkártnál[14],

[12] Érdekesség, hogy a születési adatok meghatározásánál jelentkezett egy 1880-ban született, akkor 64 éves személy, akit – a kihirdetett rendelet értelmében – nem lehetett volna kényszermunkára kötelezni. Ennek ellenpontjaként azonosítható az az 1935-ben született, ekkor 9 éves kecskeméti fiú, akit szüleitől elszakítva hurcoltak el. Szintén fontos kiemelni, hogy társadalmi hovatartozás szerint a földműves és gazdasági cseléd társadalmi réteghez tartozó személyek kerültek elsősorban szovjet fogságba.

[13] Fogságba került 19 kecskeméti diák és tanuló is, akiket nagyobb részt budapesti búvóhelyükről és az iskolából hazavezető úton gyűjtöttek össze. Vö.: MNL BKML IV. 1910. q. Összesítő táblázat.

[14] A Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaságot (BSZKRT) a köznyelvben leginkább „Beszkárt"-ként emlegették.

ahonnan – egyenruhának tűnő munkafelszerelésük miatt – feladatellátás közben gyűjtötték őket össze az NKVD tisztjei.[15]

A megállapított számokkal szemben kifejezetten érdekes a Központi Statisztikai Hivatal 1945 júliusában elkészített összesítő jelentése, mely szerint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből összesen 16.511 fő civilt hurcoltak el szovjet fogságba.[16] Az egyes városokra vonatkozó kimutatás Kecskemét esetében pedig egyetlen elhurcolt személyt sem tartalmazott,[17] amely – az adatok korai (1945. július) felvétele miatt is – kritikával kezelendő és egyértelműen nem nevezhető valósnak, hiszen a számadatok és a helyszínek, illetve az elhurcolás körülményeinek kimutatásához a *Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság* (továbbiakban: FEB) 1945. március 18-án kiadott 26. számú rendelete szolgáltatott alapinformációkat. A rendelet megszületését az a tényező indokolta, hogy az elhurcoltak hozzátartozói és a hazai negatív közhangulat, az 1945. január 20-án született fegyverszüneti megállapodás kizárólagosan a német származásúak őrizetbe vételére vonatkozott,[18] akiknek nagyobb része ekkor már úton volt a Szovjetunió felé.[19] A nyomásnak engedelmeskedve a FEB mellé rendelt szovjet követ, Georgij Maximovics Puskin 1945. január végén ígéretet tett a fasiszta mozgalmakhoz nem tartozó és nem német nemzetiségű elhurcoltak elengedésére, ám a panaszokra vonatkozóan konkrét bejelentést várt el.[20]

A FEB ezen rendeletének keretében írta elő – Kecskemét esetében is – azoknak az állampolgároknak az összeírását, akik 1945. december 31-ig nem tértek haza. A bejelentő adatlapok benyújtását követően a kecskeméti Nemzeti Bizottság a hozzátartozók részére ún. nemzethűségi nyilatkozatokat adott ki. Ezzel igazolták az adott személy azonosságát, családi körülményeit, munkaadójának nevét és nem utolsó sorban azt, hogy az adott személy „[…] *politikailag megbízható és semmiféle fasiszta szervezetnek tagja nem*

[15] MNL BKML IV. 1910. q. Kecskemét város Polgármesteri Hivatalának iratai. Hadifoglyok nyilvántartása 1945.

[16] Stark Tamás a számadatok összehasonlításánál hivatkozza Domokos József kutatásainak eredményét. A Külügyminisztérium Hadifogolyosztályának iratanyagát feldolgozva Domokos József megállapította, hogy az ország területéről 107.831 fő civilt hurcoltak el a szovjetek. A nemek szerinti bontás alapján 81.098 férfit és 26.733 nőt és gyermeket. Összesen Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből 13.270 főt, amely több mint 3000 fővel kevesebb, mint a KSH 1945-ben készült statisztikájának értéke. Vö.: Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest, Lucidus, 2006. 93.

[17] *Tájékoztató gyorsfelvétel a községek, városok* közérdekű viszonyairól. Magyar Statisztikai Szemle, 1946. 1–6. sz., 12–13. Ld.: Stark (2006) i.m. 91-93.

[18] Stark (2006) i.m. 94.

[19] Marchut Réka: *Töréspontok. A Budapest környéki németség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948)*, Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont–Magyar Történelmi Társulat–Budaörsi Passió Egyesület, 2014. 127.

[20] Stark (2006) i. m. 94-95.

volt."[21] Stark Tamás megállapítása szerint – amelyet megerősítenek a források is – a kitöltött adatlapok által kezdeményezett szabadon bocsátási folyamat lehetősége egy előre jól kitervelt akció volt. Ezt támasztja alá, hogy az adatlapok kitöltési útmutatója értelmében az eljárás csak akkor volt kezdeményezhető, ha a hozzátartozók pontosan meg tudták határozni az elhurcolt személy szovjetunióbeli pontos címét.[22] Ha a Kecskemétről elhurcoltak eseteit és a szám szerint 2790 adatlapot vizsgáljuk[23], akkor kijelenthető, hogy az eljárás biztosan nem hozott eredményt, hiszen az elhurcoltak – amennyiben írhattak – maguk sem tudták pontosan, hogy az adott tábor mely város mely régiójában helyezkedik el.

Az igazolástól a gyűjtőtáborokig

A források vizsgálata kapcsán – mint ahogyan az országban más területeken – az 1941-es népszámlálás alkalmával több, mint 87.000 főt[24] számláló Nagy-Kecskemét[25] környéki tanyavilágban is a városi Munkahivatal által 1944. november 14-én meghirdetett, kerületekre bontott, a Vörös Hadsereg számára végzendő közmunka-kötelezettség[26] volt az, amely a szovjeteknek elsődleges lehetőséget jelentett az elhurcolás végrehajtására. Az utasítás 10. pontja felhívta a lakosság figyelmét arra is, hogy „[…] *ha valaki ellenszegül a kerületi vezető hatáskörében tett utasításnak* […]"[27], abban az esetben a városházán állítják elő.[28] A források tükrében a közmunkáról sok esetben

[21] MNL BKML IV. 1910. q. 798. sz. Molnár Imre toll, gyapjú és nyersbőrkereskedő igazolta Gáspár Árpád *„nemzethűségét"*.

[22] Stark (2006) i. m. 94-95.

[23] Az 1945. évben kitöltött adatlapok tanúsága szerint 2790 fő kecskeméti illetőségű, eltűnt személyt vettek nyilvántartásba a kecskeméti városi orosz parancsnokságon. A rendelet megszületésének idejében ugyan Kecskemét lakossága újra megközelítette a 62.542 főt (1944 decemberében 29.073 fő volt), amelynek 4,4%-a ekkor beazonosíthatatlan helyen tartózkodott. A nyilvántartó lapok vizsgálata lehetőséget adott annak meghatározására, hogy a 2790 főből mekkora számot tett ki a civil foglyok aránya. A kutatás szerint 433 fő kecskeméti illetőségű egyént zártak leplombázott vagonokba és vittek el a Szovjetunióba málenkij robotra. MNL BKML IV. 1910. q. Kecskemét város Polgármesteri Hivatalának iratai, Hadifoglyok nyilvántartása 1945. irat együttes.

[24] *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*. Összeáll.: Czibulka Zoltán–Heinz Ervin–Lakatos Miklós. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya–Központi Statisztikai Hivatal Levéltár, 2004. 318.

[25] Kecskemét lakosai közül (87.269 fő) 51.529 fő élt külterületen. Vö.: Lettrich Edit: *Kecskemét és tanyavilága*, Budapest, Akadémiai, 1968. 30.

[26] „[…] *minden reggel 7 órára kerületenként 50 munkás"*, vö. A polgármester 1. számú utasítása a kerületek vezetői számára ügyvitelük megszervezésére, közli: Iványosi-Szabó Tibor: *Dokumentumok Kecskemét történetéből I. 1944-1945.* Kecskemét, Kecskemét Város Tanácsa, V.B. 1975. 9.

[27] uo. 10.

[28] uo.

már haza sem juthattak az oda kirendeltek[29], ugyanis őket közvetlenül bevagonírozták, a Szovjetunióba induló szerelvényekbe zárták. Az elmondottakat megerősíti Vass Albert kecskeméti szabóiparos esete, akit 1945. február 7-én, közmunkáról hazatérve civilként hurcoltak el Belsőnyír 137. szám alatti lakásáról.[30] A tanyavilágból behívóval közmunkára kötelezetteket is minden esetben igazolási eljárás alá vonták, amelyet – a hivatkozások szerint – az Állami Főreáliskolában[31] hajtottak végre. Az 1945. február 21-én, Rigó Ferenc, a Munkahivatal vezetője[32] által kihirdetett, szigorított felhívás értelmében minden munkaképes férfi és nő 16. életévétől volt köteles az illetékes kerületvezetői irodánál – minden reggel ½ 7 órakor – munkára jelentkezni. Rigó Ferenc a felhívásban külön kiemelte, hogy *„mindazok, akik nem jelennek meg, a városparancsnokság rendelkezése alapján a munkahivatal előállítja és internálási javaslattal adja át a parancsnokságnak. Miután a fegyverszüneti egyezmény az orosz hadsereg támogatását szigorúan előírja, a fentiekre nyomatékosan hívom fel minden munkaképes férfi és nő figyelmét."*[33] Akik tehát megtagadták a közmunka-kötelezettséget, azokra az internálás sorsa várt, amelynek szervezett működési feltételeket a városban létrehozott internálótáborok adtak. Kovács Bálint református lelkész egy Kecskeméten, a Máriavárosban lévő laktanyaépületben azonosította az egyik ilyen tábort, ahol – két szinten – Pestről internált rendőröket, illetve német hadifoglyokat tartottak fogva.[34]

Ezzel szemben a helyi megbízhatatlan elemeknek minősített egyházi és világi személyeket – civileket, mindazokat, akik nem hajtották végre a parancsot 1945 áprilisától egészen 1946 márciusáig – a Matkói úti volt Városi Téglagyár[35] kitelepített munkáscsaládjainak lakásaiban létrehozott internálótáborban tartották fogva. Tóth László polgármester pontosan ebből az ügyből kifolyólag 1945. december 1-jén hivatalos levélben fordult a belügyminiszterhez, hogy közbenjárjon a téglagyárban létesített internálótábor minél hamarabbi elhelyezése érdekében, ugyanis elsődleges érdek lett volna

[29] A munkaelosztó hivatal jelentése a polgármesternek az egyes műhelyekben és üzemekben dolgozó munkások számáról, közli Iványosi-Szabó (1975) i. m. 19-20.
[30] MNL BKML IV. 1910. q. Az összesítő táblázat 397. sz. alatt található Vass Albert esete.
[31] MNL BKML IV. 1910. q. Összesítő táblázat.
[32] Rigó Róbert kutatásai alapján tudjuk, hogy Rigó Ferencet zsidó származása miatt munkaszolgálatra kötelezték, majd 1945-ben a Magyar Kommunista Párt tagja és helyettes népbíró lett. Vö. Rigó (2014) i. m. 79.
[33] Rigó Ferenc, a Munkahivatal vezetőjének felhívása a közmunka-kötelezettség tárgyában. In: Kecskeméti Katona József Múzeum, Történeti Gyűjtemény (továbbiakban: KKJM T.gy.), Plakátgyűjtemény.
[34] Rigó (2009) i. m. 33.
[34] uo.
[35] MNL BKML IV. 1910. c. Közigazgatási iratok. 4225/1945. sz. Internálótábor felállítása

a lakásaikból kitelepített kisgyermekkel rendelkező munkáscsaládok minél rövidebb időn belüli visszaköltöztetése.[36] A megkeresésre 1946. január 1-jén érkezett válaszlevél a Belügyminisztériumból, melyben a miniszteri osztálytanácsos az internálótábor Kalocsára történő telepítéséről tájékoztatta Tóth Lászlót.[37] A kiürítés mégis egészen 1946. március 26-ig elhúzódott, hiszen Damó László főmérnök, Kecskemét Téglagyárának vezetője ezen a napon számolt be a lakások kiürítésének helyzetéről, emellett felhívta a figyelmet a lakások és latrinák helyreállítására,[38] amelynek összköltségét 1.600.000.000 pengőben állapította meg.[39]

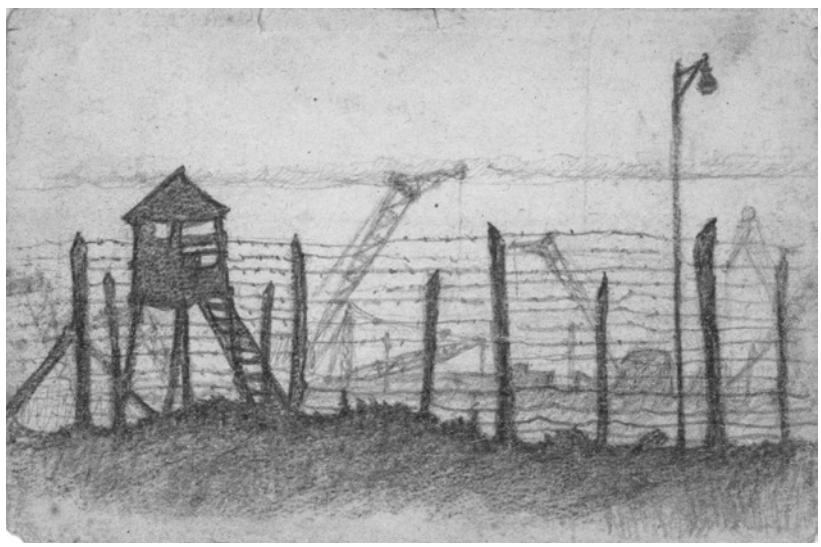

A foksáni láger

Forrás: Szabó István Schp

A téglagyárban közel egy évig működő internálótáborban raboskodó, általában 90–100 fő részére a kecskeméti református gyülekezet lelkészei istentiszteleteket tartottak, és lelkigondozó tevékenységet folytattak, amelyre az engedélyt közvetlenül Kovács Jenő, a kecskeméti *Nemzeti Bizottság* elnöke

[36] uo.
[37] MNL BKML IV. 1910. c. 2797/1945. sz. A kecskeméti internálótábor megszüntetése, illetve internáltaknak a kalocsai internálótáborban való elhelyezése.
[38] MNL BKML IV. 1910. c. 918/1946. sz. Tájékoztató a téglagyár kiürítéséről.
[39] MNL BKML IV. 1910. c. 4007/1946. sz. Helyreállítási munkálatok költségének engedélyezése.

adta meg 1945 júliusában.[40] Kovács Bálint ennek tudatában rövid időn belül kezdeményezte is a kecskeméti internálótábor vezetőségénél az istentiszteletek helyszínének kiválasztását, és az időpontok meghatározását.[41] Erre Gáti György a Magyar Államrendőrség Dél-Pest vármegyei Főkapitányságának rendőrfőhadnagya a vasárnapot és a felekezet egyházi ünnepnapjait jelölte meg, ám ezen alkalmakat is két nappal korábban kötelesek voltak bejelenteni a főkapitányság politikai osztályvezetőjénél.[42] Kovács Bálint az első ilyen hivatalosan engedélyezett istentiszteletet október 14-re jelentette be, amelyet Hatvani Lajos vallástanár[43] tartott meg.

A református gyülekezet a táborban fogva tartottak lelkigondozásán túl a *Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom* közreműködésével 1945. július 8-án zenés jótékonysági matinét rendezett a már deportáltak, illetve a Nemzeti Segély javára.[44] Eközben Kecskeméten gyűjtés (élelmiszer, ruha, fehérnemű, készpénz) folyt a városban betegállományban lévő hadifoglyok megsegítésére is, amelyet többször is megismételtek a később hazatérő hadifoglyok javára.[45]

A téglagyár épülete mellett jobbára a katonai hadifoglyok fogva tartására vették igénybe Kecskeméten a harmadik gyűjtőpontként szereplő Ferenc József laktanyát. Innen a kényszermunkára ítéltek nagy számban kerültek át a Kecskeméti Törvényszék épületében létesített nyilvántartó- és gyűjtőtáborba (fogházba), ahol már bírósági ítéletek is születtek az adott személyek felett. A bírósági ítélettel elhurcolt hadifoglyokat és civileket – akár 15–20 év kényszermunka büntetéssel – a GULAG büntetőtáboraiba, nagyobb részt Szibériába vitték.

A Kecskeméti Törvényszék épületében létesült hadifogolytábor a Duna–Tisza közi, ún. budapesti táborcsoportba tartozó, a déli irányba történő továbbszállítás legkevésbé használt – gyalogmenettel teljesítendő – útja és állomása volt. A tábor – a környékbeli gyűjtőpontokhoz viszonyítva – viszonylagosan korán, már 1944 decemberében létrejött, amelynek falai közé először a térségben fogságba esett katonák, illetve a Kecskemétről és a környékéről elhurcolt civilek kerültek. A Külügyminisztérium Hadifogoly

[40] KREL III/I. 369. sz. Az internáltak részére istentiszteletek tartása.

[41] KREL III/I. sz. n. A protestáns internáltak számára istentiszteletek megtartása.

[42] KREL III/I. 544. sz. Rendőrhatósági őrizet alatt állók /internáltak részére/ istentiszteletek tartása, engedélyezése.

[43] Hatvani Lajos a tanítóképző és a leánygimnázium vallástanáraként szolgált Kecskeméten. 1944 őszén, miután a szovjet hadsereg megszállta a várost, ő volt az első, aki az iskolát saját lakásán, majd az Ókollégiumban újraindította. Vö. KREL III/I. 544. sz. Rendőrhatósági őrizet alatt állók /internáltak részére/ istentiszteletek tartása, engedélyezése.

[44] KREL III/I. sz. n. Meghívó a zenés matinéra.

[45] Tóth László polgármester felhívása a Kommunista és a Szociáldemokrata Párt gyűjtési akciója nyomán a magyar hadifoglyok megsegélyezésére, közli Iványosi-Szabó (1975) i. m. 116.

Osztálya iratainak feltárását követően, Bognár Zalán utal egy olyan személy sorsára, akit 1944 novemberében saját lakásáról vittek el, majd 1944. december 23-án szállították tovább Románia felé.[46] Akadt olyan Kecskemét környéki parasztember (Tiszaújfaluról), aki 1944. november 24-én, már a Szentesi Vasútállomáson várakozó vagonból dobta ki a Kecskeméten kiállított törvényszéki irat hátoldalára írt üzenetét: „*Értesítsék édesanyámat, hogy fogságba estem. Pista.*"[47] Ez alapján kijelenthető, hogy ő is a kecskeméti törvényszéki „palota" rabja volt a továbbindulás előtt.[48]

Az internálótáborhoz hasonlóan Kovács Bálint ebben az épületben is kért engedélyt istentiszteletek megtartására és úrvacsoraosztásra, amely folyamodványát közvetlenül az ügyészségnek címezte.[49] A lelkész a lelkigondozó munka sikeréről a következő módon tájékoztatta Ravasz László püspököt: „*A fogházban minden vasárnap kétszer tartunk istentiszteletet. Ezen lelki alkalmak nagy erősítésükre szolgálnak.*"[50]

A gyülekezet az egyházi feladatokon túl közreműködött a magyar hadifoglyok ellátásában is. Ennek egyik komoly eredménye lett, hogy a Közellátási Minisztérium vásárlási engedélyt utalt ki a kecskeméti földbirtokrendező tanács részére, amely 15 q liszt, 18 q bab, 3,5 q zsír vagy étolaj vásárlására vonatkozott. Ennek oka, hogy a kecskeméti fogolytáborban a magyar hadifoglyok ellátásához nyersanyag beszerzésére volt szükség.[51]

Kecskeméti tragikus sorsok

Ha országos viszonylatban vizsgáljuk az egyes személyes sorsok levéltári források alapján történő teljes ismertetésének lehetőségét, akkor láthatjuk, hogy rendkívül kevés olyan életút van, amelyet forrásfeldolgozás segítségével a fogságba eséstől a hazatérésig vagy éppen a halottá nyilvánításig ismertetni tudunk. Ám ha a levéltári források által adott ígéreteket összevetjük a hozzátartozók által megőrzött kordokumentumokkal, akkor olyan életutak

[46] Bognár Zalán: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon, 1944–1945.* Budapest, Kairosz, 2012. 306.

[47] Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára (továbbiakban: MNL CSML SZL) XXII. 103. b. Szentes Város Polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok 61/1945. sz.

[48] Takács Edit: Kilencvenhat magyar hadifogoly százharminchárom el nem küldött levele 1944 decemberéből. In: *Nagy István Emlékkönyv.* Szerk.: Zombori István. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1999, 134. Továbbá idézi Bognár (2012) i.m. 306.

[49] KREL III/I. sz. n. Kérelem az Ügyészség felé a Törvényszék épületében létesített fogházban istentiszteletek megtartására és úrvacsoraosztásra.

[50] KREL III/I. sz. n. Kovács Bálint lelkipásztor jelentése az 1944. okt. 1-től 1945. máj. 31-ig terjedő időszakra.

[51] MNL BKML XVII. 501. Alpár. 25 cs. 11211/1945. Az Alpári Földigénylő Bizottság helyszíni ellenőrzése.

tárulhatnak elénk, mint amilyen az elhurcolt kecskeméti református tisztiorvosé, dr. Dunszt Ferencé volt.[52]

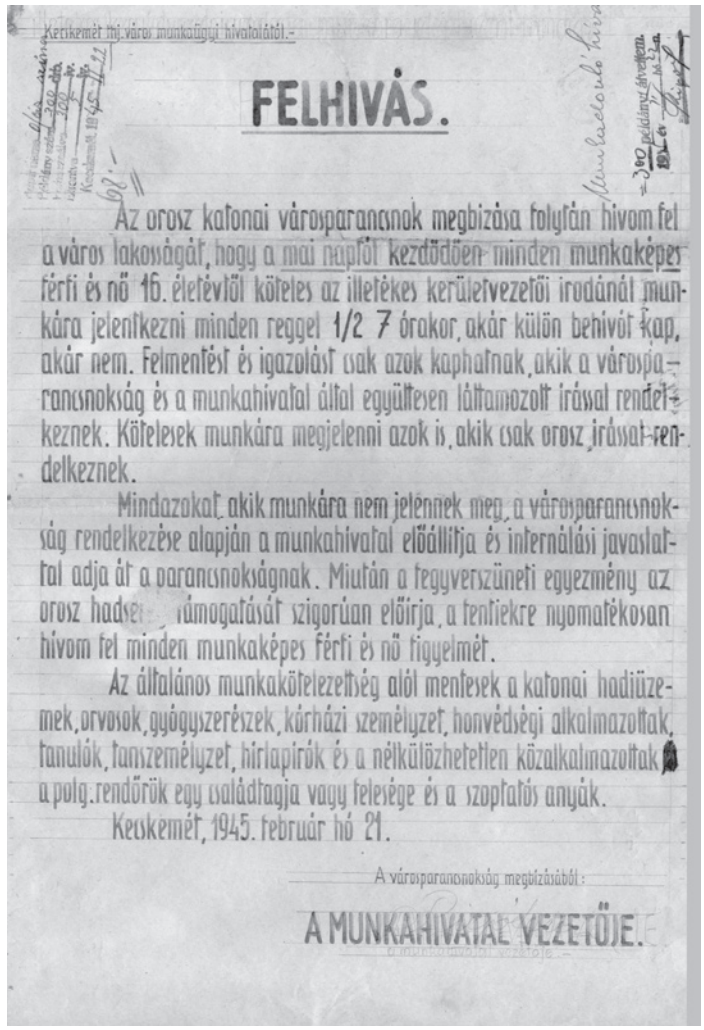

Kecskemét thj. város munkaügyi hivatalától.-

FELHIVÁS.

Az orosz katonai városparancsnok megbizása folytán hivom fel a város lakosságát, hogy a mai naptól kezdődően minden munkaképes férfi és nő 16. életévtől köteles az illetékes kerületvezetői irodánál munkára jelentkezni minden reggel 1/2 7 órakor, akár külön behivót kap, akár nem. Felmentést és igazolást csak azok kaphatnak, akik a városparancsnokság és a munkahivatal által együttesen láttamozott irással rendelkeznek. Kötelesek munkára megjelenni azok is, akik csak orosz irással rendelkeznek.

Mindazokat, akik munkára nem jelennek meg, a városparancsnokság rendelkezése alapján a munkahivatal előállitja és internálási javaslattal adja át a parancsnokságnak. Miután a fegyverszüneti egyezmény az orosz hadsereg támogatását szigorúan előirja, a tenfiekre nyomatékosan hivom fel minden munkaképes férfi és nő figyelmét.

Az általános munkakötelezettség alól mentesek a katonai hadiüzemek, orvosok, gyógyszerészek, kórházi személyzet, honvédségi alkalmazottak, tanulók, tanszemélyzet, hirlapirók és a nélkülözhetetlen közalkalmazottak a polg. rendőrök egy családtagja vagy felesége és a szoptatós anyák.

Kecskemét, 1945. február hó 21.

A városparancsnokság megbizásából:

A MUNKAHIVATAL VEZETŐJE.

Közmunkakötelezettség felhívás

Forrás: KKJM TGY

[52] Ezúton is szeretném megköszönni a Kecskeméti Katona József Múzeum nevében Dunszt István, kecskeméti nyugalmazott pedagógusnak (Kecskeméti Református Gimnázium), hogy lehetőséget adott az édesapja hagyatékán keresztül az életút megismertetéséhez, a dokumentumok digitalizálásához, és a digitális másolatok közgyűjteménybe kerüléséhez.

Dr. Dunszt Ferenc jómódú kereskedő családban született 1908. szeptember 2-án Kecskeméten. Édesapja Dunszt Adorján a kecskeméti Royal Kaszinó tulajdonosa volt, emellett a család zöldség–gyümölcs kereskedelemmel is foglalkozott. Dunszt Ferenc a kecskeméti középiskola elvégzését követően orvosi diplomát szerzett, majd megyei tisztiorvosi állást kapott Zomborban (Vajdaság), ahol a második világháború ideje alatt szolgált.[53] Miután Magyarország és Románia 1941. május 11-én aláírta a 3279 bukovinai székely család (13.000 fő) Bácskában történő letelepítéséről szóló megállapodást, 1944 októberében dr. Dunsztnak az a hálátlan feladat jutott, hogy az elrendelt kiürítési parancs értelmében[54] az újfent kitelepítésre ítélt bukovinai székely családokat a Vajdaságból Ausztriába kísérje.[55] A szekérkaraván nagy része hosszú bolyongást követően átkelt a Dunán, és egészen Zala-, illetve Vas megye környékéig jutott el. Egy másik csoport (közel 500 család) a mai Bács-Kiskun megye déli területein próbált új életet kezdeni.[56] A dr. Dunszt Ferenc és családja (felesége és két gyermeke) kíséretében haladó karaváncsoport – a Dráva mentén – egészen Zala megyéig jutott, ahol egy Pacsa[57] nevű település római katolikus plébániáján kaptak szállást, ugyanis dr. Dunszt Ferenc felesége – Fröhlich Sára Zsófia – várandóssága idejének végét járta. Rövid időn belül, 1945. január 18-án a plébánia asztalán[58] látta meg a napvilágot a harmadik gyermek, Dunszt István, aki 1945. április 5-én,[59] közel 2,5 hónaposan ült ott azon a Kecskemétre tartó lovaskocsin, amelyről édesapját az orosz katonák leszállították. A család ugyanis úgy döntött, hogy nem Ausztria felé menekül tovább, hanem a front elvonulásának reményében Kecskemétre kíván hazatérni. A hazaút közben, Zalaegerszeg és Ságod között – Türjénél[60] – két kozák katonatiszt *„kis munkára”*, azaz

[53] Videóinterjú Dunszt Istvánnal, készítette Hajagos Csaba. Kecskemét, 2016. november 11. Az interjú őrzési helye: Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala (1088 Budapest, Vas utca 10.), egy részlete elérhető az interneten: http://multfeltaras.hu/videok/v/dunszt-istvan-visszaemlekezese/ (letöltés ideje: 2017. febr. 10.)

[54] Zielbauer György: *A magyarországi németség nehéz évtizede, 1945–1955*. Szombathely, Pannon Műhely, 1990. 44.

[55] Videóinterjú Dunszt Istvánnal.

[56] Zielbauer (1990) i. m. 44.

[57] Pacsa ma egy 1610 fő lakta település Zala megyében, a Balaton nyugati partjától megközelítőleg 26 km-re helyezkedik el. Vö. *Magyarország helységnévtára*, http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=31741 (letöltés ideje: 2017. febr. 10.)

[58] Varga Géza: *Vallomások: Dunszt István nyugalmazott középiskolai testnevelő tanár, edző*, http://www.hirosnaptar.hu/index.php?oldal=cikk&cikk=vallomasok__dunszt_istvan_nyugalmazott_kozepiskolai_testnevelo_tanar_edzo (letöltés ideje: 2017. febr. 6.)

[59] Dr. Dunszt Ferenc szabadon bocsátási igazolványa Tóth László aláírásával. 1778/1945/2. sz. igazolvány Kecskemét thj. város polgármesterétől. KKJM T.gy. Dr. Dunszt Ferenc hagyatéka.

[60] Türje Zala megye északkeleti részén a Zala kanyarulatától kissé keletre, a Keszthelyi-fennsíkot a Kemenesháttól elválasztó árok síkságán fekszik, ma 1610 fő lakja. Vö.: *Magyarország helységnévtára*, http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=31741 (letöltés ideje: 2017. febr. 10.)

málenkij robotra hivatkozva leszállította dr. Dunszt Ferencet a bakról és vasúti talpfarakodásra vitték magukkal. A három napos munka ígéretéből – a bevagonírozást követően – szovjetunióbeli jóvátételi kényszermunka lett, amelynek keretében Románián (Foksány) keresztül Odesszába szállították.[61] Az édesanya, az apa nélkül maradt három gyermekkel[62] Kecskemétre érkezve igyekezett rövid időn belül hatósági úton tájékoztatást kapni férje hollétéről és egészségi állapotáról. Ezért – a már fentiekben hivatkozott, 1945. március 18-i 26. sz. rendelet értelmében – benyújtották a Dunszt Ferenc hazatérését elviekben kezdeményező *„kereső"* adatlapot, amelyet a kecskeméti illetőségű elhurcoltak sorsára vonatkozó kutatómunka során szintén feltártam. Az adatbázis 493. sorszámú adatlapja – amelyet nagy valószínűség szerint Dunszt Adorján vagy felesége töltött ki – Dunszt Ferenc személyes adatain kívül a 16., 17., és a 18. pontokban az elfogása körülményeit és az ahhoz fűzött egyéb megjegyzéseket tartalmazza. Ezek teljes mértékben megfelelnek a személyi hagyatékban megtalálható adatoknak.[63]

A Stark Tamás által is kiemelt *„megbízhatósági nyilatkozatot"*[64] Dunszt Ferenc esetében is az illetékes községi elöljáróság állította ki Kecskeméten, 1945. december 14-én. Ebben a család és Tóth László polgármester a fogság helyszínének beazonosításául csak annyit tudott megadni, hogy dr. Dunszt Ferenc „[…] *jelenleg állítólag Moszkva körüli fogolytáborban van.*" Tóth László az alábbi módon kérte és indokolta – orosz nyelven is – a tisztiorvos szabadon bocsátását: „[…] *Minthogy fent nevezett tisztiorvos politikai magatartása kifogás alá nem esik, népellenes bűncselekményt nem követett el, nyilas és fasiszta pártnak vagy szervezetnek nem volt tagja s nem volt németbarát, igen fontos közérdekű munkát végzett, 3 apró gyermeke van, – ennélfogva közérdekből kérjük m i e l ő b b i* [kiemelés az eredeti kérelemben – H. Cs.] *szabadon bocsátása iránti intézkedések megtételét.*"[65] Természetesen a család ekkor még nem tudta, hogy dr. Dunszt Ferenc hol raboskodik, pontosabban – Sárvari László levele alapján – azt az információt kapták, hogy az elhurcolt édesapa Odesszában tartózkodik.[66] Ezért kerestette a polgármester Moszkva körzetében.

[61] Sárvari László, 1945. december 5-én kelt levele, amelyben beszámol dr. Dunszt Ferenc nevű fogolytársáról rendelkezésre álló információkról. KKJM T.gy. Dr. Dunszt Ferenc hagyatéka.

[62] ifj. Dunszt Ferenc és Dunszt Klára hat és hét évesek voltak ekkor.

[63] MNL BKML IV. 1910. q. Hadifoglyok nyilvántartása, 493. sz. Dr. Dunszt Ferenc. *„Hazatérőben volt a családjával és a kocsiról az oroszok, mint polgári személyt leszállították a kocsijáról és elvitték hadi fogságba*" (betűhív forrásközlés)

[64] Stark (2006) i. m. 95. *„Bumáska-Igazolvány"*

[65] Dr. Dunszt Ferenc szabadon bocsátási igazolványa Tóth László aláírásával. 1778/1945/2. sz. igazolvány Kecskemét thj. város polgármesterétől. KKJM T.gy. Dr. Dunszt Ferenc hagyatéka.

[66] uo.

Az országhatárig minden állomáson kidobott levelezőlapjai – az emberi lojalitásnak köszönhetően[67] – jó részben hazataláltak Kecskemétre. Ezekből a család nyomon tudta követni, hogy Magyarország területén milyen útirányban – Celldömölk–Fülöpszállás–Kunszentmiklós–Baja vonalon[68] – haladt a szerelvény. Bognár Zalán kutatásaira támaszkodva megállapítható, hogy dr. Dunszt Ferenc is a jánosházi fogolytáborba került, hiszen a körzetben ez a tábor látott el központi gyűjtő funkciót. Innen a Celldömölk melletti intapusztai vagy mesteri táborba hajtották a rabokat, ahol vagonokba zárva közvetlenül Romániába (Temesvár–Foksány útvonalon) szállították őket.[69] Egy hasonló sorsú, ám kecskeméti katonai hadifogoly, Szabó Pál[70] visszaemlékezésében megerősítette, hogy több kecskeméti sorstársukkal, köztük dr. Dunszt Ferenccel a foksányi táborban töltöttek közel egy hónapot, majd – kivéve a tisztiorvost, hiszen őt a betegsége miatt nem vitték tovább – innen szállították őket tovább a Volga melletti völgyekbe, egészen Sztálingrádig.[71]

Az említett levelekből láthatjuk tehát, hogy – ahogyan a fentiekben Tóth László is igazolta – dr. Dunszt Ferencnek valóban személyi és politikai igazolásra lett volna szüksége. Az 1945. május 14-én kelt levelében ezt alátámasztóan az alábbiakat kérte: „[…] *a hírek szerint civil voltam miatt könnyen menne* [kiszabadítása – H. Cs.], *igazolni kell, hogy sem Kecskeméten, sem Zomborban nem voltam nyilas.*"[72] Érdekesség, hogy a levélben említi a *„Révész Laci"* nevet és hivatkozik rá, hogy kiszabadításához – édesapja – az ő közbenjárását kérje. Dr. Révész László nemzetgyűlési képviselőként a kecskeméti Református Jogakadémia tanára volt,[73] és a korábbi kapcsolatok alapján Dunszt Ferenc bízott abban, hogy majdan a Hazahozatali Kormánybiztosság felé

[67] *„Kedves Barátom! Aki e sorokat átveszi, legyen szíves megtenni, hogy ezt a levelet Fülöpszállásról küldje vagy vigye el Kecskemétre, a túloldalra megjelölt címre! Szívességét nagyon köszönöm! Cím: Dunszt Adorján Úrnak Kecskemét Erkel u. 5. sz."* – részlet az édesapának írt levélből, amelynek kézbesítését a járókelőkre bízta Dunszt Ferenc. 1945. május 14. Fülöpszállás. KKJM T.gy. Dr. Dunszt Ferenc hagyatéka.

[68] Fülöpszálláson kidobott levél. Dr. Dunszt Ferenc 1945. május 14-én a vagonból kidobott levele. KKJM T.gy. Dr. Dunszt Ferenc hagyatéka.

[69] Bognár (2012) i. m. 317–318.

[70] Szabó Pál (1909–2006) kecskemétiként a magyar királyi Zrínyi Miklós honvéd gyalogezred zászlóalj vonatparancsnoka volt, a hazatérést követően újabb behívót kapott, majd hadifogságba került. Dunszt Ferenc felett járt egy osztállyal a kecskeméti Református Főgimnáziumban, tehát elég jól ismerték egymást.

[71] Szabó Pál: Életutam. A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei I. Szerk. Székelyné Körösi Ilona, Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2009. 57. Szabó Pál a megbetegedések kapcsán a következőket írta le Dunszt Ferencről: *„Kitört a tífuszjárvány. Dr. Dunszt Ferenc orvos főhadnagy gyógyítgatta a betegeket, de nem volt gyógyszer* […]*"*

[72] Dr. Dunszt Ferenc 1945. május 14-én a vagonból kidobott levele. KKJM T.gy. Dr. Dunszt Ferenc hagyatéka.

[73] Rigó (2014) i. m. 166.

intézett kérelmével esetlegesen könnyebben sikerülhet a szabadulás.[74] Nem így történt, hiszen az elhurcolt tisztiorvos még Foksányban, nem sokkal a kiérkezést követően elkapta a hastífuszt, az ekkor sokak halálát okozó járványos betegséget, majd 1945. augusztus 12-én ebbe belehalt. A tragédiát közlő hírt és az egyéb körülményeket Horváth Imre körorvos, 1945. szeptember 15-én Nagyszakácsiban kelt levelében az alábbi módon jelezte dr. Dunszt Ferenc feleségének: „[…] *Elutazásom előtt Dr. Rónay György* [olvashatatlan írás – H. Cs.] *községi orvos hozta sátrunkba Siklóssy Béla százados jelenlétében az ide mellékelt pénztárcát a benne lévőkkel együtt azzal a megjegyzéssel, hogy a fekhelyül használt priccsen a kollégák által visszahagyott lim-lom között találta meg a pénztárcát és engem kért, ha meg tudnám szerezni nagys. asszony címét küldeném el, én vállalkoztam a tárca elhozására, s mellékelten küldöm."*[75]

A körorvos Dunszt Ferenc tragikus sorsát taglaló további sorai a feleség számára feldolgozandó gyász nehézségét növelte és a helyzetet súlyosbította az a tényező, mely szerint egy alkalommal az édesapa nagyon közel volt ahhoz, hogy még épségben hazatérhessen, ám ez mégsem sikerült neki: „*Szegény Feri, július első napjaiban beküzdötte magát egy hazajövő csoportba, nem volt szerencséje, mert egy GPU tiszt*[76] *már a drótkerítésen túlról, amikor megindultak az állomás felé, többedmagával visszahozta. Nagyon lehangolta ez a váratlan esemény, pár nap múlva azonban erősen reménykedett, mert azzal biztatták őket, hogy a legközelebb hazainduló csoporttal hazaengedik. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert lázasodni kezdett, majd* […] *ilyen legyengült állapotban tüdőgyulladást kapott, s 10-én kezdődő tüdőödémával átszállították a másik táborban lévő kórházba, ahol 12-én meghalt."*[77]

Dunszt Ferenc halálesetének és a temetésének pontos körülményeiről a család sohasem kapott pontos választ, hiszen ahogy Szabó Pál is említi, „[…] *Foksániban tömegsírba temették el,"*[78] amelynek helyén a román kormányzat

[74] Amit bizonyosan Dunszt Ferenc sem tudott, hogy eközben ifj. Révész László, Dr. Révész László fia 1944. november 10-én civilként esett fogságba, mint a Parlament könyvtárosa. Így Dr. Révész Lászlónak elsődleges gondja saját fiának kiszabadítása volt, amely Rigó Róbert kutatásai alapján is látszik, nem volt kis feladat, hiszen ifj. Révész László csak 1947. július 4-én térhetett haza. Vö. Rigó (2014) i. m. 166–167.

[75] Horváth Imre körorvos, 1945. szeptember 15-én Nagyszakácsiban keltezett levele a halálesetről. 1945. szeptember 12. KKJM T.gy. Dr. Dunszt Ferenc hagyatéka. Azt sajnos nem tudjuk, hogy a levél mikor érkezhetett meg Kecskemétre, de feltételezésem szerint biztosan 1945. december 14-ét követően, hiszen ha a család tudta volna a halál tényét, biztosan nem keresteti Tóth László polgármesterrel. (Ld. A fentiekben Tóth László levelét)

[76] A GPU 1934-ben megszűnt, majd NKVD néven szervezték újjá.

[77] uo.

[78] Szabó (2009) i. m. 57.

későbbiekben egy több emeletes társasházat építtetett. A halottá nyilvánítása pedig a mai napig várat magára.

Amint arra a fentiekben is utaltam, a 433 fő elhurcolt közül azonban 1947 után többen hazatérhettek Magyarországra. Közéjük tartozott az a Böddi Lajos is, aki 52. sorszámmal szerepel a mellékletben található elhurcolási jegyzékben. Böddi Lajos 1927. május 12-én született Tatabányán, majd igen fiatalon Kecskemétre került, ahol 18. életévében lett a szovjet a megszállás áldozata.

Böddi Lajos a nevelt lányával a GULAG-on

Forrás: ifj. Böddi Lajos

„A kecskeméti anyakönyvben nem ért véget 1945. április 4-én a háború. A fejlövés, az elvérzés, a gyilkosság lassan tűnt el a halálokok közül. Sok ember életét rövidítették meg borra, nőkre vadászó katonák. Egész családokat pusztítottak el az elvadult indulatok. A katonai járőrök némi védelmet nyújtottak a városban, a határban azonban a megtámadottak kiszolgáltatottan viselték

sorsukat. Akkor is kényszermunka vagy halál várt rájuk, ha életük, javaik, hozzátartozóik védelmében megsebesítették vagy megölték [az] *egyenruhást.*"[79] Ekképpen fogalmazott Heltai Nándor újságíró az 1990. június 18-án megjelent írásában, amelyben – a rendszerváltás után először – vetette fel az elhurcolások áldozatainak egyes eseteit. Ismeretterjesztő cikkében – amely egy szüreti bál után elhurcolt kecskeméti fiúk esetét tárgyalja – még csak B. L. monogrammal jelölte annak a Böddi Lajosnak a nevét, aki immár hivatalosan is azonosításra került a kutatás folyamatában, ugyanis 1945. január 7-én Böddi Lajost hét társával együtt az NKVD letartóztatta és az *Oroszországi Szovjet Föderatív Köztársaság* (Továbbiakban: OSZFKSZ) büntetőtörvénykönyve alapján elítélte.[80]

A Heltai Nándor által említett szüreti bált 1944 novemberében, Vacsihegyen rendezték, ahová többek között városi hintón érkezett Tóth László, Kecskemét város polgármestere is. A rendezvényen, amikor a hangulat a tetőfokára hágott két ittas szovjet katona belekötött a mulató magyar fiatalok egy csoportjába – amelynek tagja volt Böddi Lajos is –, akik megpróbálták megakadályozni egy magyar asszony testi bántalmazását. A fiatal „vacsihegyi" fiúk az inzultust követően összeverekedtek a szovjet katonákkal, akik közül a dulakodás közben egy fő a helyszínen életét vesztette.

Másnap megerősített szovjet járőr csoportok szedték össze a verekedésben részt vevőket vagy azzal gyanúsítottakat, majd a kecskeméti Római Katolikus Plébánia épületében működő szovjet elhárítás lefolytatta a kihallgatást, melyet követően a korábban a Széchenyi téren működő, azóta lebontott festéküzlet raktárépületébe zárták a gyanúsítottakat. A kihallgatáson egy jugoszláviai származású tolmács működött közre, aki – egy szemtanú elmondása alapján – nem azt fordította oroszra, amit a kecskeméti fiatalok vallomásukban elmondtak. A tolmácsot – a szovjet hála jeléül – az ügy lefolytatását követően kivégezték. A foglyul ejtettek kiszabadítására még maga Tóth László polgármester is kísérletet tett, de mindhiába, ugyanis a 4. Gárdahadsereg katonai törvényszékének 1945. február 3-án született ítélete alapján tíz év kényszermunkára ítélték mind a nyolc kecskeméti férfit, akik közül csak Böddi Lajos és Sándor Lajos térhetett haza, ők is csak 1955-ben.

A 19 évesen Kecskemétről – Budapest érintésével – elhurcolt Böddi Lajos Norilszkba, a Közép-szibériai-fennsík északnyugati részére, a Jenyiszej folyó és Putorana-fennsík közötti területre került, ahol tíz éven keresztül

[79] Heltai Nándor: *Szociáldemokraták szomorú szüreti mulatsága. A Vacsihegyről Szibériába. Ki tud az elhurcolt vigadozókról?* Petőfi Népe, 1990. június 18. 4.

[80] Ifj. Böddi Lajos a GULAG-GUPVI Emlékév keretében bocsátotta rendelkezésünkre az édesapja hagyatékát, amelynek digitális változatát őrzi a Kecskeméti Katona József Múzeum.

villanyszerelő szakmájának köszönhetően, -45 C° hidegben a szibériai távvezeték hálózat építésére kötelezték. A kényszermunka következtében rendkívül súlyos betegség támadta meg szervezetét, amelyet hazatérése után sem tudtak teljesen kikezelni, így 1977-ben, egészen fiatalon – 49 évesen – nyirokrendszeri daganatos betegségben hunyt el Kecskeméten.

Böddi Lajos a Szovjetunióban eltöltött tíz év alatt történtekről egészen a halála előtti napokig nem beszélt. Az utódok közlése szerint sohasem nyilatkozott arról a titkos kapcsolatról, amely egy lengyel nőhöz kötötte, ugyanis a kint eltöltött 10 év alatt – valószínűsíthetően egy korábban szintén fogoly nőtől – született egy gyermeke, akit a család sohasem ismerhetett meg.

Az Oroszországi Föderáció Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma 1968. április 10-én felülvizsgálta Böddi Lajos ügyét és az 1945. február 3-án született ítéletet, illetve a Legfelsőbb Bíróság katonai kollégiumának 1953. május 26-án hozott határozatát visszavonta és az ügyet bűncselekmény hiányában megszüntette. Böddi Lajost tehát 1992-ben rehabilitálták, aki ekkor már 16 éve a kecskeméti Köztemetőben nyugodott.

A GULAG-GUPVI Emlékév keretében folytatott kutatás és a hozzá kapcsolódó gyűjtés, illetve a hiros.hu felületén is nyilvánosságra hozott kereső adatbázis számos kérdést és újabb olyan tragikus életutakat hozott nyilvánosságra, amelyekről az elmúlt 70 évben nem volt lehetősége a társadalomnak tudomást szerezni.

Böddi Lajoshoz hasonló eset Domokos Ferencé is, akinek bejelentő íve szintén megtalálható abban az iratállományban,[81] amely a kutatás fő irányvonalát adta. A mellékelt kecskeméti illetőségű elhurcoltak adatbázisában 84. sorszámmal szereplő, a kecskeméti nemzetőrségben szolgált Domokos Ferencet 1944. november 25-én otthonából vitték el, majd a 27. Hadsereg hadbírósága az OSzFSZK Btk. 58-6. cikk 1. szakasza alapján 10 év javító kényszermunkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A Dzerdzsinszkij-féle Btk. 58-6-os paragrafusa – a kémkedés gyanúja, a feltételezett kémkedés – nagyobb részt koncepciós eljárások alapját képezte, amelyeknek egyértelműen a politikai ellenfelek kiiktatása volt a célja, az esetek nagyobb százalékában halálos végkimenetellel. Domokos Ferenc esetében az Oroszországi Föderáció Főügyészségének Katonai Főügyészsége által 2002. október 24-én kiállított rehabilitációra vonatkozó igazolvány szabadon bocsátási időpontjához csak a lánya által írt levelében közölteket tudta bejegyezni: *„Az elítélt további sorsáról a vizsgálati anyag nem tartalmaz ismereteket."*

[81] MNL BKML IV.1910. q.

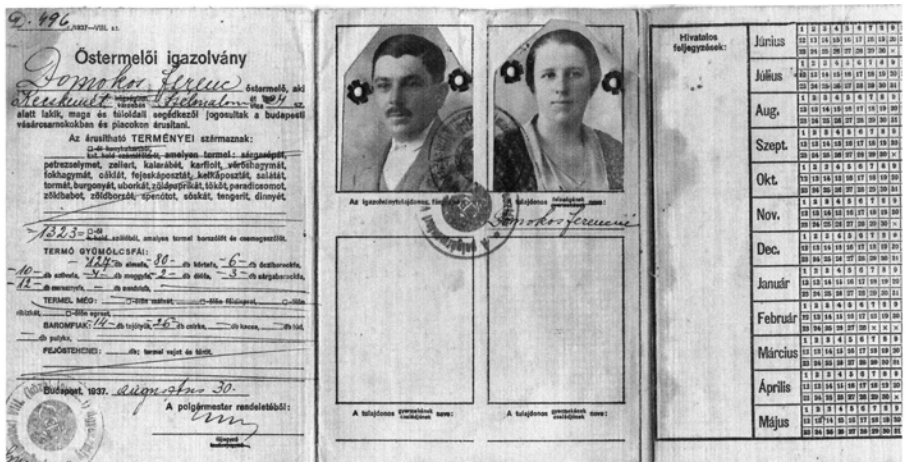

Domokos Ferenc őstermelői igazolványa

Forrás: Domokos család

Azonban a Kecskeméti Járásbíróság 1963. április 22-én – a Domokos család bejelentését követően – megindította a holttányilvánítási eljárást, ugyanis a család ekkor már 18 éve nem tudott semmit az édesapáról. Az eljárás megkezdéséhez viszonyított 39 év múlva érkezett meg Oroszországból az a fentiekben említésre került bizonyítvány, amely – hivatkozva az Orosz Föderáció 1991. október 18-i, „*A politikai üldözések áldozatainak rehabilitálásáról*" szóló törvény 3. §. a. pontjára és a 8. § 2. szakaszára – az akkor már közel 57 éve halott Domokos Ferenc ártatlanságát igazolta.[82] A család azonban a mai napig sem tudja, hogy Oroszország mely területén nyugszik az ártatlanul szenvedett édesapa.

Hasonlóképpen nehezen feldolgozható trauma, amely id. Szabó Istvánnal történt Kecskemét kiürítését követően. Id. Szabó István 1896. szeptember 17-én született Kecskeméten és egészen 1943-ig a Kecskeméti Kegyestanítórendi Római Katolikus Gimnázium és Általános Iskolában tanított. Az 1943-1944. tanévben azonban a Magyar Királyi kecskeméti 260-as vöröskeresztes üdülő- és hadikórházban kapott feladatot, ahol civil tanárként a lábadozó, gyógyulófélben lévő katonák tanításával foglalkozott.

Azonban a szovjet front közeledtével a katonai kórházat – az országot elhagyva – Burgenlandba helyezték át, ahová Szabó Istvánt a családja is

[82] A Domokos család rendelkezésemre bocsátotta a fentiekben hivatkozott iratokat, amelyeknek digitális változata a KKJM T.gy.-ben kerültek elhelyezésre.

követte. Röviddel a frontmozdulatok megszűnése után azonban a teljes kórházi alakulatot – Szombathelyen és Kecskeméten keresztül – visszairányították Magyarországra, így Szabó István és családja is hazatérhetett volna, ám sajnálatos módon a 1945. április 12-én, még Grosspetersdorfnál a szovjet GPU az egész korházi alakulatot fogságba ejtette. Szabó István tehát civil fogolyként Szombathelyen keresztül került a romániai Foksány tranzitlágerébe, ahol 1945 nyaráig tartották fogva. A lágerből több levele is érkezett Kecskemétre, amelyek közül közlöm a feleségnek írott, jó tanácsokkal teli sorait:

„*Kedves Marcsám!*

Azzal kezdem, amivel máskor végezni szoktam levelem. Csókollak mindnyájatokat, majdnem szüntelenül Rátok gondolok. Vajjon mi van Veletek? Talán ha tudnám, könnyebben elviselhető volna ez az állapot. Hogyan és miből éltek? Piaristáknál föltétlenül jelentkezz egyéb fizetésért, tejért, tejtermékekért etc., azt hiszem segíteni fognak. Nem ismerem az otthoni állapotokat, nehéz így tanácsokat adni. Marcsám, szerkessz egy hosszú beszámoló levelet, s legyen az készenlétben, hátha akad egy vállalkozó szellemű kecskeméti, aki elhozza ide, a fogolytáborba, Focsaniba. A látogatások most már rendszeresítve vannak. Szerdán és vasárnap lehet látogatókat fogadni, gondolom, a kis Lacika pelenkát nem használ, sokat beszél már. Pista bizonyára megtalálta már a polyvás kocsiját, hintalovát."

Focsani, 1945. [83]

A lágerben uralkodó körülmények, a foglyok között elterjedt vérhas Szabó Istvánt sem kerülték el, így mondhatni betegségének köszönhetően 1945. október 26-án hazatérhetett az első betegszállítmányokkal, akiknek nagyobb részét azonnal a budapesti Róbert Károly kórházba szállították. Azonban Szabó István betegsége annyira súlyosnak bizonyult, hogy még másnap, október 27-én a kórházban elhunyt. Két nappal később, október 29-én a rákoskeresztúri temetőben helyezték örök nyugalomra.

[83] Id. Szabó István fia, Szabó István piarista szerzetes a GULAG-GUPVI Emlékév keretében bocsátotta rendelkezésemre az édesapja hagyatékát, amelyet a KKJM T.GY.-ben helyeztünk el.

Összegzés

Tragikus sorsok, amelyeket hetven éven át magán hurcolt Magyarország – szűkebb értelemben vett Kecskemét város – e vészterhes időszakát megszenvedett társadalma. Azonban az elmúlt négy év lehetőséget biztosított nekünk, e korszakkal foglalkozó szakemberek számára, hogy a lokális történeti „mélyfúrások" által hozzájáruljunk a mikro- és a makrotársadalom homályos történeti időszakának feltárásához, olyan traumák kibeszéléséhez, mint amelyről Fodor Jánosné Domokos Mária írt édesapja nyomtalan eltűnése és elvesztése kapcsán: „*…átélt visszaemlékezéseim alapján, lelki fájdalmamat papírra vetettem, egy kicsit megkönnyebbültem*."

A kutatás folyamatának tapasztalata azonban önmagában lehetne e kötet egy önálló fejezete, hiszen oly sok életút, féltve őrzött emlék, fényképek, a hazatérést igazoló okiratok, egy-egy korábban ruhán lévő gomb, vagy olyan titkok, amelyeknek megértése, feldolgozása és bemutatása véleményem szerint ma túlmutat a történész feladatán.

És talán ezen a ponton lép be ebbe a bizonyos bűvös körbe egy intézmény, a múzeum. Egy olyan tér, ahol élettel telítődnek az emlékek, kinyílnak a levelek, megszólítanak a 70 év csöndjébe és magányába burkolózott sorok, és arra sarkallják az évtizedek alatt gazdává vált intézmények munkatársait, hogy foglalkozzanak velük. Mert emberi életek, tragédiák, traumák vannak mögöttük.

A Kecskeméti Katona József Múzeum a GULAG-GUPVI Emlékévek időtartama alatt meghirdetett felhívásában igyekezett megszólítani mindazokat, akiknek valamilyen kapcsolódási pontja, személyes, ezáltal családi érintettsége volt a kényszermunkára elhurcolások kapcsán. Ez a kötet nem születhetett volna meg e gyűjtőmunka eredményessége nélkül, hiszen az 1945 és 1990 közötti időszak negyvenöt éve – sajnos – majdnem „elegendő" volt ahhoz, hogy az érintettek megváljanak az utolsó emlékeiktől, felperzseljék maguk mögött mindazt, amely elvette fiatalságuk legszebb éveit, és ne feledjük, százezrek életét. Azonban e sorokban felfedezheti az Olvasó mindazt a nyitottságot, amely tényfeltáró, oknyomozó, negatív kulturális örökségünket nyíltan vállaló, a huszadik századi diktatúrákat nem megkülönböztető törekvésünket fogadta a társadalom minden résztvevője részéről. Köszönetet kell mondanunk minden családnak, aki féltve őrzött relikviáit rendelkezésünkre bocsátotta és az életutak kapcsán készült interjúk sok esetben fájó emlékeket felszaggató kérdéseire nyílt választ adott, segítve ezzel annak a történelmi láncolatnak a továbbfűzését, amelyet Önök most e tanulmány áttekintése közben megtapasztalhatnak.

A kecskeméti malenkij robot emlékmű

Forrás: Kiss Bé

Kiss Dávid:

Az MKP hadifogoly-politikája 1947-ben

Bevezető

Ebben a tanulmányban kizárólag a Magyar Kommunista Párt (MKP) 1947-es, hadifoglyokkal kapcsolatos tevékenységének egy részével foglalkozom a párt iratainak a tükrében. 1947-ben ugyanis ismét nagyobb létszámú hadifoglyot szállítottak haza. A párt, dokumentumainak tanúsága szerint, jobban igyekezett odafigyelni erre a kérdésre, és megszervezni a hazaérkezőkkel kapcsolatos politikai tevékenységét.

A Szovjetunió területéről már közvetlen a világháború lezárását követően is küldtek haza foglyokat, de még jó ideig hurcoltak is el embereket az ország területéről. Orosz levéltári adatok szerint a Szovjetunióból 1945-ben közel 20.000, 1946-ban 3700, 1947-ben 101.000, 1948-ban 84.000, 1949-ben 5000, 1950-ben 8500, 1951-ben pedig 48 fő térhetett haza, összesen közel 223.000 fő. Közülük fogságból szabadult német nemzetiségű összesen közel 22.800 volt, ebből közel 19.000 fő 1945-ben léphetett Magyarország földjére, bár az orosz adatok között is vannak eltérések.[1] A magyar források szerint 1945-ben 200–250.000 főt, 1946-ban 20–30.000 főt, 1947-ben 102.000-et engedtek haza. Sokan csak az 1950-es években térhettek vissza szülőföldjükre.[2] Az egyik legismertebb közülük például Rózsás János volt, aki még Alekszandr Szolzsenyicinnel is találkozott rabsága során.[3] A különbség nyilván azért jelentős, mivel az említett egykori szovjet iratanyagba nem került bele minden fogoly. Ugyanakkor a közeljö-

[1] Olga V. Lavinszkaja: Adalékok az internált és hadifogoly magyar állampolgárok Szovjetunióból való hazatérésének kérdéséhez. In: *Gulag-Gupvi. A szovjet fogság Európában.* Szerk.: Kiss Réka – Simon István. Budapest, NEB, 2017. 105–109.

[2] Bognár Zalán: *„Málenkij robot" A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története.* Budapest, Kairosz, 2018. 597–606.

[3] Kovács Emőke: *Keserű valóság. Rózsás János nehéz sorsa* című előadása. Elhangzott a Kényszerű rabság, kettétört sorsok, jelöletlen sírok – a GULÁG-kutatás fehér foltjai című konferencián, 2020. február 25-én a Magyar Nemzeti Múzeumban.

vőben közel 700.000 egykori szovjet hadifogoly anyagának a másolata fog Magyarországra kerülni.[4]

1947-ben jelentős számú magyar állampolgár tartózkodott még a Szovjetunióban, holott erre az időszakra a nyugaton lévők már hazatértek. A szovjeteknek ugyan továbbra is szükségük volt ingyenmunkaerőre, de ennek ellenére közel 100.000 fő hazaengedéséről döntöttek. Nekik, és a Magyar Kommunista Pártnak is lényeges szempont lehetett az 1947. augusztus 31-én megrendezendő választások ügye, bár az 1947-es kontingens jelentős része ezt követően tért csak haza. A békeszerződés után a romló kelet-nyugati kapcsolatok miatt már nem érdekelhette őket az a tény, hogy egykori szövetségeseik a náluk lévő embereket hazaengedték. A békeszerződésben ugyanakkor nem határozták meg a hadifoglyok hazaküldésének konkrét időpontját.[5] Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a jóvátételre is termelő magyar gazdaságból hiányzott a munkaerő.

A hazaérkezők fogadását igyekeztek jobban megszervezni. Lényegesnek tartották, hogy a korábbiakhoz képest jobb állapotban érkezzenek haza, de ez az élelmiszerrel történő ellátásukat tekintve nem bizonyult sikeresnek. Az MKP ugyanakkor igyekezett a hazaszállítást teljesen a kezében tartani, minél több hazaérkezőt a befolyása alá vonni, és a propagandáját terjeszteni. A kint lévők itthoniakkal való levelezését is sok esetben kontrollálták.[6] Míg az első világháborúban fogságba esetteknél többször sikeres lehetett a kommunista propaganda, addig a második világégés során a lágerek embertelen körülményei miatt ez fordítva sült el. Elég csak az 1945-ös, vagy az 1947-es választási eredményeket megnézni, nem is beszélve az '56-os forradalomról! Az MKP befolyásának növelése érdekében a párton belül már 1945-ben felállította a Hadifogoly Irodát, majd ennek részben kiszervezve a tevékenységét. Életre hívták a *Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségé*t (VHBSZ), amely egy álcivil szervezet volt, akárcsak a szintén az MKP holdudvarába tartozó *Magyar Nők Demokratikus Szövetsége* (MNDSZ) is. A VHBSZ-hez hasonló szervezet korábban a kinti fogolytáborokban is működött. Míg kint az *Igaz Szó* című lap, addig itthon a *Hadifogoly Híradó* volt a párt propagandájának hadifoglyoknak szánt szócsöve. Az MKP tevékenységét az állami szervek

[4] https://neb.hu/hu/600-ezer-hadifogoly-adatai-kerulnek-magyarorszagra (letöltés ideje: 2020. máj. 27.)
[5] Bognár (2018) i. m. 651–718.
[6] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Továbbiakban: MNL OL) M-KS 274. f. 7. cs. 302. ő. e.

fontos pozícióiban lévő kommunistái, így például a belügyminiszter Rajk László[7] és a Népjóléti tárcát vezető Molnár Erik[8] is segítette.[9]

Tervek és megállapodások a hazahozatallal kapcsolatban 1947-ben

A hazaszállítások 1947-es levezénylése céljából a szovjetek már júniusban a Déli Hadseregcsoport irányítása alá rendelték a 36. máramarosszigeti és a 76. foksányi tábort, továbbá két kórházat, az említett hadsereg törzskarában egy repatriációs ügyosztályt hoztak létre, augusztusban egy öt fős bizottságot küldtek Magyarországra.[10]

Magyarországon 1947-ben egy tárcaközi bizottság alakult a hazaszállítással kapcsolatban. Az MKP ennek során a határontúli magyarokat, akiket más ország nem akart átvenni és a „svábokat" nem javasolta Magyarország területére hozni, de ezt a törekvését teljes mértékben később nem sikerült érvényesítenie. Márciusban állapodtak meg egy tervezetről a hazahozatallal kapcsolatban. Így a polgári személyek átvilágítását a BM végezte, 1947 végéig be akarták fejezni a hazahozatalt, de kudarcot vallottak. 1948. február 18-án írták alá a szovjet-magyar barátsági együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés, ezt követően hivatalosan rendeződött a két állam viszonya, ám sokan csak évek múlva térhettek haza.[11]

---

[7] Rajk László (1909–1949): 1931-ben került kapcsolatba az illegális kommunistákkal. 1935-ben külföldre távozott, részt vett a spanyol polgárháborúban, majd Franciaországban internálták, Németországba, majd Magyarországra került, ahol 1944-ben részt vett az ellenállásban, de elfogták. 1945-ben az MKP PB-nek és Titkárságnak is a tagja, 1946 és 1948 között belügyminiszter, majd a külügyi tárcát irányította. 1949-ben koncepciós perben halálra ítélték és kivégezték, 1955-ben rehabilitálták, a következő esztendőben újratemették. (https://neb.hu/hu/rajk-laszlo, letöltés ideje: 2020. jún. 3.) A későbbiekben azoknak a személyeknek a neveinél, ahol nincs életrajzi lábjegyzet, ott nem találtam róluk semmilyen adatot.

[8] Molnár Erik (1894–1966): Népjóléti miniszter 1944 és 1947 között, több vezetői funkciója közül 1950 és 1952 között, a legkeményebb diktatúra és koncepciós perek időszakában az ország igazságügyi minisztere volt, 1953 és 1954 között a Legfelsőbb Bíróság elnöke, majd 1956. november 3-ig ismét az igazságügyi tárcát vezette. Mindemellett a történettudomány terén több lényeges pozíciót is betöltött, többek között 1949-től az MTA TTI igazgatója, és az MTA rendes tagja is volt egyben. Molnárral kapcsolatban történetírói, külügy- és igazságügy miniszteri tevékenységével foglalkoztak részletesebben, de a fentiekből látható, hogy a Népjóléti Minisztériumban betöltött funkciója, és magának a minisztériumnak a szerepe is kiemelt volt ebben az időszakban. Tevékenysége rengeteg fogolynak és hozzátartozójának az életét is érintette. (https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC09732/10695.htm, letöltés ideje: 2020. jún. 19.)

[9] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs.; 18. cs. 20. ő. e.

[10] Lavinszkaja (2017) i. m. 105-109.

[11] Bognár (2018) i. m. 597–649.

Már 1947. április 27-én Rákosi[12] Moszkvába utazott, hogy előkészítse a hazahozatalt, április 29-én tárgyalt Molotovval, aki attól tartott, hogy sok „reakciós" is kiszabadulhat, de Rákosi igyekezett megnyugtatni, hogy nagyobb lesz mindennek a haszna, mint a kára. Ettől függetlenül már a békeszerződés aláírása után mind a román, mind a magyar foglyok elengedéséről is döntöttek a szovjetek. Rákosi tárgyalásait igyekeztek úgy beállítani, hogy ő intézte el a kint lévők hazaszállítását, így következett ennek a tálalása. 1947 májusában egy MNDSZ küldöttség Rákosinál levélben kérte, hogy konzultáljon Sztálinnal[13] a mielőbbi hazahozatal érdekében, ami sikerrel meg is történt. A Generalisszimusz megígérte, hogy még ebben az évben hazaszállítják a kint lévőket. Mindez nyilvánvalóan egy jól felépített propagandafogás volt. 1947 tavaszán a választások miatt ismét kiemeltté vált a fogolykérdés, nyilván ezért is az 1947–48-ban hazaküldötteket a korábbiakhoz képest jobban élelmezték és ruházták.[14]

Mindezzel összefüggésben a szovjetekkel megtárgyalta a magyar fél a hazaszállítás részleteit, de ezt már az MKP tartotta kézben. 1947 júniusában Gavrilov ezredes[15] a Szovjetunió repatriációs bizottságának a vezetője jelezte az MKP-s Benedek Jenőnek[16], aki a Népjóléti Minisztérium miniszteri tanácsosa volt, hogy a hazaszállítás részletkérdéseit szeretné megtárgyalni, így Debrecenben találkoztak. Benedek minderről a

[12] Rákosi Mátyás (1892–1971): Az első világháborúban orosz fogságba esett, 1917-ben kapcsolatba került a bolsevikokkal. 1918-ban visszatért Magyarországra, és belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Tanácsköztársaság idején népbiztos-helyettes, majd a Vörös Őrség országos főparancsnoka, a diktatúra leverését követően emigrációban élt. 1924-ben illegálisan ismét visszaérkezett Magyarországra. 1925-ben letartóztatták, majd nemzetközi feltűnést keltő pere után bebörtönözték. 1940-ben – az 1848–1849-es honvédzászlókért cserébe – kiadták a Szovjetuniónak. A külföldi magyar kommunisták vezetőjévé vált. 1944-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjává választották. Az 1945-ös választásokat követően Rákosi miniszterelnök-helyettes és államminiszter lett. 1948-ban a Magyar Dolgozók Pártjának alakuló kongresszusán, június 12-én a párt főtitkárává „választották", 1952 és 1953 között a miniszterelnöki pozíciót is betöltötte. 1953. július 4-én szovjet nyomásra átadta a miniszterelnöki tisztséget Nagy Imrének. Az MDP Központi Vezetősége 1956. július 18-i rendkívüli ülésén vált meg első titkári tisztségétől, és politikai bizottsági tagságától, majd a Szovjetunióba utazott szintén szovjet ösztökélésre, ahonnan már soha többé nem térhetett vissza Magyarországra.

[13] Sztálin (Dzsugasvili), Joszif Visszárionovics (1879–1953): 1922-től vált az orosz- majd a szovjet kommunista párt egyik vezetőjévé, 1924-től, Lenin halála után a Szovjetunió legfőbb irányítója.

[14] Bognár (2018) i. m. 607.

[15] A szovjet repatriáló bizottság egyik vezetője 1947-ben.

[16] Benedek Jenő (1908–1966): A két világháború között jogot végzett, majd ügyvédnek állt. 1943–1944 között munkaszolgálatos, majd miniszteri tanácsos lett. 1945-ben a Népjóléti Minisztériumban a jogszabálytervezetek kidolgozása volt a feladata, később a Társadalompolitikai Főosztályának lett a vezetője. 1949–1950 között az Országos Hadigondozó Hivatal elnöke, 1951 és 1957 között az Egészségügyi Minisztérium titkárságvezetője, 1961-től 1966-ig a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető ügyésze és az Általános Felügyeleti és Polgári Jogi Főosztály vezetője. A szociális munka jogi szabályozását vizsgálta. (http://www.nevpont.hu/view/1159, letöltés ideje: 2020. máj. 27.)

következőképpen számolt be: Gavrilov azt kérte tőle, hogy a Románia területén található máramarosi és a foksányi táborba minél előbb érkezzen meg az élelmiszerszállítmány, mivel ők gyorsan le akarják bonyolítani a szállítást. Benedek közölte vele, hogy mindez folyamatban van, s már küldtek is ki élelmiszert. A máramarosszigeti tábor parancsnoka a szovjet keskeny nyomtávú vasúti kocsikból három szerelvényt állított össze, amelyeket ingaszerűen terveztek a tábor és Debrecen között üzemeltetni. Foksányból június 17. és 19. között kezdték indítani a szerelvényeket, ott még folyamatban volt ezek összeállítása. Megállapodtak, hogy a Debrecenből visszatérő szerelvények élelmiszert fognak a táborokba vinni, ennek során a hús és a cigaretta jelentőségére hívta fel a figyelmet a szovjet tárgyalófél. Mindkét részről terveztek bizottságokat kiküldeni, a magyarral kapcsolatban Benedek a következő információt közölte: „[…] *ez a bizottság mint a Népjóléti Minisztérium küldöttei fognak a táborokban működni, azonban túlnyomórészt pártmunkát fognak végezni. Ezt a közlésemet Gavrilov ezredes örömmel vette tudomásul.*" (sic!) Ugyanakkor kérte, hogy oroszul is beszéljenek a kiutazók. Benedek azonban kifejezte aggályát azzal kapcsolatban, hogy a Záhonytól Debrecenig tartó útvonalon több alkalommal az állomásfőnökök megállítják a szerelvényeket, így olyan személyek kerülnek közel a foglyokhoz, akik „reakciós híreket" terjesztenek. Egy esetben Nyíregyházán több órát állt egy szerelvény, így induláskor többeket a környező kocsmákból kellett összeszedni. Ezért a megállás nélküli utazás megszervezéséről állapodtak meg. A mozdonyok vízfelvételét vagy kisebb állomásokon, vagy a szerelvényt hátrahagyva a mozdony külön vízfelvételét akarták megszervezni. Ugyanakkor a vonatkísérő parancsnok cseréjéről is gondoskodtak, rendelkezést terveztek azzal kapcsoltban kiadni, hogy az állomásfőnököknek utasítást adhassanak. De más személyi problémák is adódtak: „*A záhonyi állomásfőnök a szociáldemokrata párt tagja. Viselkedésével több ízben kimutatta, hogy a hadifoglyok hazaszállításának nagy jelentőségét igyekszik más irányba terelni és olyan magatartást tanúsít, amit a helyi pártszervezet és az orosz kísérő tisztek súlyosan kifogásolnak. A legutóbbi alkalommal többek között a feldíszített vagonokról letépte Rákosi elvtárs képeit, nem engedi az állomást feldíszíteni, és ehhez hasonló intézkedéseket tesz. A legsürgősebben közbe kellene járni, hogy a záhonyi állomásfőnököt váltsák le és helyette egy megbízható elvtársat vezényeljenek oda.*" – panaszkodott Benedek. Több fogoly a Szovjetunióban rubelben kapott fizetést,[17] Gavrilov nem akarta, hogy ezt kivigyék az országból, de a foglyok keresetét sem akarta elvenni. Ez olyan súlyú problémának

[17] Amit végül elvettek tőlük. (Bognár (2018) i. m. 622-623.).

mutatkozott, hogy Puskinnal[18] és Szviridovval[19] is tervezett tárgyalásokat folytatni ez ügyben és a magyar Népjóléti Minisztériummal is.[20]

A fentiekkel ellentétben Rákosi nyáron már a reakciósok hazaküldésének a leállítását kérte. Az MKP sajtója a hazaérkezés során rengeteget foglalkozott a hazatérőkkel. Ugyanakkor ebben az időszakban is ugyanazt hangoztatták, mint 1945-ben. Ha „jól" sikerülnek a választások, az a hazaszállításra pozitívan fog hatni. Közben a külügy is igyekezett egy fogolyegyezményt megkötni. Bíró Zoltánt,[21] Rákosi testvérét és Újhelyi Szilárdot[22] küldték ki tárgyalni a „Nagy Testvérhez". Ők végül semmiféle új információval nem szolgálhattak, csak a kiszállítandó élelmiszerről folytathattak tárgyalásokat, és a szovjetek ekkor közölték velük, hogy szeptemberig 100.000 főt fognak hazaküldeni. Végül hivatalosan 1947. október 30-án fogadták a 100.000-dik foglyot.

Ezt követően a szállítások megszűntek, így 1948 februárjában Rákosi újra Moszkvába látogatott. Majd 1948. április 12-én Szekfű Gyula[23] nagykövetnek egy jegyzéket adtak át, amelyben a végleges hazaszállítási határidőt továbbra sem közölték. 1948 májusától ismét érkeztek haza foglyok, viszont a következő évtől már nem akartak ezzel foglalkozni. Mivel Magyarországon

---

[18] Puskin, Georgij Makszimovics (1909–1963): szovjet diplomata, a SZEB politikai tanácsadója, később a Szovjetunió magyarországi követe.

[19] Szviridov, Vlagyimir Petrovics (1897–1963): 1919-től szolgált a Vörös Hadseregben, 1941-től több frontparancsnoki tisztséget is betöltött, 1945–1947 között a magyarországi SZEB elnökének a helyettese, 1949-ben a Központi Hadseregcsoport főparancsnoka, 1954–1957 között katonai körzetparancsnok. (http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/szviridov.htmt, letöltés ideje: 2020. máj. 27.)

[20] MNL OL M-KS 247. f. 17. cs. 18. ő. e. Jelentés a népjóléti miniszternek, 1947. június 16.

[21] Bíró Zoltán (1898–1988): Harcolt az első világháborúban, majd fogságba esett, később Moszkvába került. Az MKP pártbíróságának a tagja a második világháború után, később a pártfőiskola igazgatója lett. (https://www.geni.com/people/Zolt%C3%A1n-Bir%C3%B3-Rosenfeld/6000000000445193697, letöltés ideje: 2020. máj. 26.)

[22] Újhelyi Szilárd (1915–1996): Jogot végzett, 1940-ben lépett be a Kommunisták magyarországi Pártjába (KMP), részt vett az ellenállásban. 1945-ben államtitkár a Népjóléti Minisztériumban, 1948-tól a Kulturális Kapcsolatok Intézetének főtitkára, 1949 és 1951 között a Magyar Rádió vezérigazgató-helyettese. 1951-ben koncepciós perben elítéltek, majd 1954-ben rehabilitálták, ezt követően filmfőigazgató, Nagy Imre köréhez tartozott, a forradalom alatt a miniszterelnök egyik tanácsadója. A szovjet inváziót követően ő is a Jugoszláv követségre menekült, 1958-ban térhetett haza, ezután kulturális területen dolgozott, 1977–1983 között UNESCO-nagykövet, 1988-ban az Új Márciusi Front, majd a Történelmi Igazságtételi Bizottság (TIB) alapítója. (https://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/kislex/biograf/ujhelyi.htm, letöltés ideje: 2020. máj. 25.)

[23] Szekfű Gyula (1883–1955): német, francia nyelv és irodalom szakon végzett, levéltáros volt több helyen, 1925-ben egyetemi tanár és az MTA tagja. A korszak nagy hatású történészévé vált a „Három nemzedék" című könyvével. Bethlen politikájának a támogatója, később bírálta a hitlerizmust. 1945. október 15-én nevezték ki Moszkvába rendkívüli követ és meghatározott miniszteri rangban moszkvai követté, 1948-tól nagykövet. 1949-ben nyugállományba helyezték, 1953-tól országgyűlési képviselő 1954-től a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának (MNET) a tagja. http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/szekfu_g.htm, letöltés ideje: 2020. máj. 27.)

teljessé vált a kommunista hatalombirtoklás, így 1948 végén a társadalmi és miniszteriális szervezeteit a hadifogoly-hazaszállítási akciónak a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) felszámolta, október 30-án a Hadifogoly Híradó is megszűnt, Rákosi kijelentette, hogy csak a szovjetek által elítéltek maradnak kint, rájuk amúgy sincs szükség. Ekkor már a Magyar Dolgozók Pártja Hadifogoly Irodái is megszűntek, sokan az ekkor hazatérők közül itthon is internálótáborban kötöttek ki.[24]

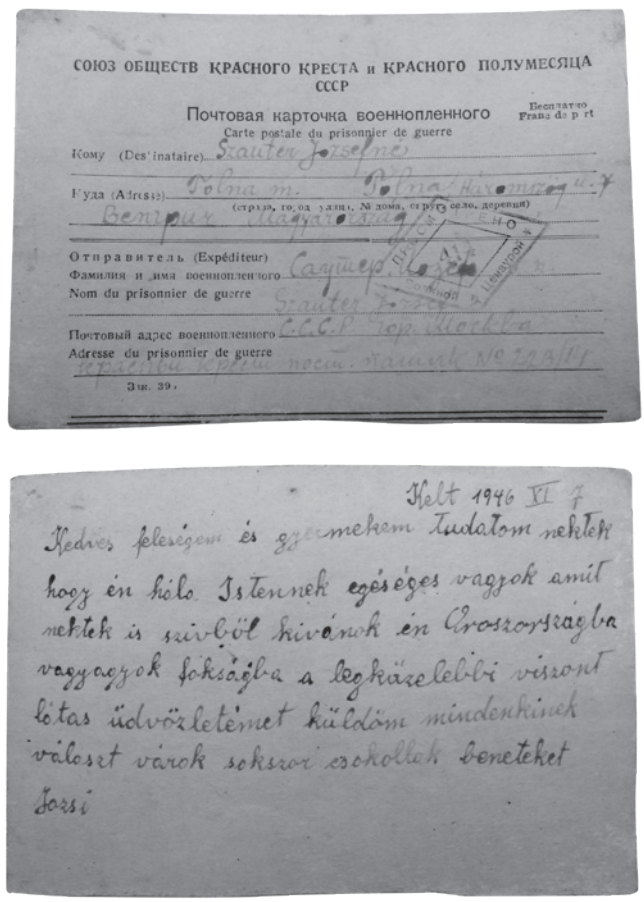
СОЮЗ ОБЩЕСТВ КРАСНОГО КРЕСТА и КРАСНОГО ПОЛУМЕСЯЦА
СССР

Почтовая карточка военнопленного

Carte postale du prisonnier de guerre

Кому (Destinataire) Szauter Józsefné

Куда (Adresse) Polna m. Polna Hivatnagy u. 7

Отправитель (Expéditeur)

Фамилия и имя военнопленного

Nom du prisonnier de guerre Szauter József

Почтовый адрес военнопленного

Adresse du prisonnier de guerre

Kelt 1946 VI 7

Kedves feleségem és gyermekem tudatom nektek hogy én hálo Istennek egészséges vagyok amit nektek is szivből kivánok én Oroszországba vagyagzok fokságba a legközelebbi viszont látas üdvözletemet küldöm mindenkinek választ várok sokszor csokollak benneteket

Jozsi

Szauter József értesítője a fogságból feleségének, Resz Erzsébetnek

Forrás: Kiss Dávid

[24] Bognár (2018) i. m. 719-734.

Az MKP befolyásának kiépítése 1945 és 1947 között

Az MKP-n belül a hadifoglyok hazahozatalával Kovács István,[25] Újhelyi Szilárd, Nógrádi Sándor,[26] Szirmai István,[27] Sziklai Sándor[28] és Szikra Sándor[29] nevével fémjelzett csoport foglalkozott. Az egyik első értekezletükön a következő javaslatokkal álltak elő. Kovács a kinti táborokban röpcédulák terjesztését indítványozta, amelyben részletezni kellett, hogy miért kerültek oda, továbbá levelezés megszervezését is lényegesnek tartotta a

[25] Kovács István (1911–2011): Az illegálisan működő kommunista párt tagja, és a Kommunista Ifjúmunkás Szövetség (KIMSZ) vezetője az 1930-as években. Kommunista tevékenységéért többször volt börtönben. Az MKP Központi Vezetőség (KV) és egy ideig a Politikai Bizottság (PB) tagja a második világháborút követően, 1946 és 1958 között a KV Szervező Bizottságát vezette, amely a párt osztályainak ekkor az egyik legfontosabbika volt. 1948-tól az MDP KV Szervezési és Instruktor Osztályát irányította. Többször PB és KV-tag, a KV más osztályait is vezette az említetteken kívül. A forradalom alatt a Katonai Bizottság vezetője, majd a Szovjetunióba menekült, hazatérését követően nem került vissza az országos politikába. (https://neb.hu/hu/kovacs-istvan, letöltés ideje: 2020. máj. 25.)

[26] Nógrádi Sándor (1894–1971): 1917-ben katona, majd 1919-ben Csehszlovákiából sztrájk szervezése miatt Magyarországra kellett menekülnie, 1919-ben KMP-tag, a Tanácsköztársaság bukását követően több országban is élt, a helyi kommunista mozgalmakban vett részt. 1940-ben Rákosi kérésére a magyar pártba lépett be Moszkvában. 1945-ben az MKP-t szervezte Debrecenben és környékén, a KV tagja, és a KV Szervező Bizottságában is részt vett. 1948-tól a HM–ben miniszterhelyettes, és politikai főcsoportfőnök volt. 1956. október 26-áig tagja volt a Katonai Bizottságnak, a forradalom leverését követően az MSZMP szervezésében vett részt, majd külügyi vonalon dolgozott, és 1959-től egy évig a Központi Ellenőrző Bizottságot (KEB) irányította. (https://neb.hu/asset/phpe0urM5.pdf, letöltés ideje: 2020. máj. 25.)

[27] Szirmai István (1906–1969): A román kommunista mozgalomban vett részt, az erdélyi Vörös Segélyt is ő irányította. 1940-ben átlépett az MKP-ba Észak-Erdély visszacsatolását követően, részt vett a Békepárt megalakításában, 1943-ban letartóztatták, 1944-ben megszökött, 1945-ben a Délmagyarország című lap munkatársa, majd főszerkesztője, 1947-ig a KV Tömegszervezetek osztályának a vezetője, később más osztályok irányításával bízták meg. 1949-ben a Magyar Rádió elnöke 1953-as letartóztatásáig. 1954-ben ejtették ellene a vádat, a forradalmat követően a Tájékoztatási Hivatalt vezette, majd a KB ideológiai és kulturális KB-titkára, KB és PB-tag. (https://neb.hu/asset/phpUuLex3.pdf, letöltés ideje: 2020. máj. 25.)

[28] Sziklai Sándor (1895–1956): Az első világháborúban esett orosz fogságba, harcolt a Vörös Hadseregben, majd marxista filozófiát, hadászatot és hírszolgálatot is tanult. 1936 és 1939 között harcolt a spanyol polgárháborúban, majd ezt követően Afrikába internálták. A Szovjetunióban 1943 és 1944 között a 165. juzsai táborban a volt magyar hadifoglyok antifasiszta iskolájában tanár és vezető és a Rákosi brigádban komisszár. 1945-ben a Vörös Hadsereg összekötő tisztje az MKP KV-val. 1945-től az MKP-ben majd az MDP-ben dolgozott, többek között a Hadifogoly Iroda vezetője volt, felesége 1945-ben Rákosi Mátyás titkárnője lett, később a felsőoktatásban tanított. 1948-tól a hadseregben és a HM-ben töltött be magasabb pozíciókat, a HM Hadtörténeti Intézetének vezetője lett. Az '56-os forradalom alatt egy családi vita során budakeszi otthonában életét vesztette, halálát a későbbiekben úgy állították be, hogy „ellenforradalmárok" ölték meg. (Honvédelmi Minisztérium Központi Irattár 27054-1; 967/2779)

[29] Szikra Sándor (1917–2017): 1941-ben lett a KMP tagja, 1942-ben az Illegális Ifjúsági Bizottság tagja, később vezetője, amelyet kezdetben Ságvári Endre vezetett. Szakszervezeti ifjúsági csoportokat és pártnyomdát is szerveztek. A KMP akciógárdáinak a megalakításában is szerepet vállalt, a párt illegális felhívásait terjesztették, és az ellenállásban vettek részt. 1944-ben letartóztatták, de megszökött, újra részt vett az ellenállásban, 1945-ben a MADISZ országos titkára, 1946-ban az MKP Szervezési Osztályára került, majd a budapesti pártbizottságon dolgozott, később Baranya megyei Pártbizottság első titkára, 1957 és 1977 között külkereskedelemben vállalt állást. (*A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom*. Kislexikon. Szerk.: Bassa Endre–Gazsi József. Budapest, Kossuth, 1987. 312.; https://demokrata.hu/magyarorszag/sagvari-harcostarsat-gyaszoljak-a-kommunistak-98202/, letöltés ideje: 2020. máj. 25.)

következőképpen: „*Onnan írjanak hadifoglyok haza, de úgy, hogy Rákosi elintézte stb. A hozzátartozók ugyanígy írjanak ki.*" A határon a hazatérők köszöntését lényegesnek tartotta, a helyi pártitkároknak meg kellett látogatniuk a hazatérők családjait még a megérkezésük előtt. Az egykori hadifoglyoknak a párt rendezvényein történő felszólaltatását javasolta, továbbá: „*Volt hadifoglyok szövetségét létrehozni. Vezetőjük a volt antifasiszta iskolások legjobbjai.*" Ugyanakkor a jelenlévőkből állandó bizottság felállítását szorgalmazta. Nógrádi különösen a foksányi és a máramarosszigeti tábor megszervezését vélte fontosnak, de egészségügyis kommunista nőket akart ezekbe kiküldeni. Újhelyi kiemelte, hogy 60.000 holdat különítettek el a hadifoglyokról való gondoskodásra, az SZT többeket el tudott helyezni, a földmunkásokat csatorna építésére sikerült beosztani. Szirmai elmondása alapján már több helyen működtek hadifogoly fogadó bizottságok, amelyek a következő személyekből álltak: a helyi párttitkár, az MNDSZ egy képviselője és egy hazatért hadifogoly. Az elkészített tervezet más teendőket is tartalmazott. Az érkező szerelvényeken lévő antifasisztákat fel akarták előre megyénként mérni. Ezek között a kommunistákat is ki akarták szűrni, és rajtuk keresztül informálódni a potenciálisan szóba jöhetőkről, akiket az MKP-ba fel lehet venni. Az antifasiszta tanfolyamot végzetteket és a fontosabb személyeket (táborvezető, orvos, mérnök) „a"-val, a megbízhatóknak tartottakat „b"-vel kellett jelölni.[30] Ezen az értekezleten nyilvánvalón felsőbb ukázoknak megfelelően fogalmazták meg a konkrét cselekvési tervet, a későbbiben minden ennek az alapjaira épült.

A fentiek alapján részletesen kidolgozta a Központi Hadifogoly Iroda a teendőket: „*Ezért felkérjük a vidéki pártszervezeteket, hogy minden hadifogolyvonatot fogadjon, lássa el a foglyokat propagandaanyaggal, világosítsa fel az embereket az itthoni helyzetről. Az értékesebb egyéneket jegyezze fel magának a pontos lakhellyel. A faluba vagy városba érkezett hadifoglyokról pontos listát készítsenek.*[31] *Hol voltak hadifogságban, mennyi ideig, kiket ismernek név és cím szerint, akik ott maradtak a táborban, kiket ismernek, akik meghaltak. Vegyék kezelésbe a hazatérteket és igyekezzenek a pártba bevonni őket, helyezzék el a szakmájukba dolgozni. Értesítsék a falu, város lakosságát, hogy még a hadifogságban lévő hozzátartozójukról adjanak adatokat, mert pártunk Központi Irodája igyekszik megkeresni és üzenetet átadni részükre.*[32]

[30] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e.

[31] A későbbiekben Debrecenben készültek is ilyenek. (MNL OL M-KS 247. f. 17. cs. 18. ő. e. Levél Kovács Istvánnak, olvashatatlan aláírás, 1947. június 19.)

[32] Máramarosszigetre küldött is az MKP egy oroszul beszélő, volt hadifogoly személyt, aki propagandaanyagok kiosztását szervezte, és idejében összegyűjtötte a hazatérők főbb adatait. Ez alapján az MKP értesítette a hozzátartozókat. (MNL OL M-KS 247. f. 17. cs. 18. ő. e. Rákosi Mátyás levele Bogdanovnak, Szirmai István levele)

Ezekről a dolgokról hetenként pontos jelentést küldjenek a Központi Hadifogoly Irodába…"[33] Párttagságukról is kellett információt küldeni, ki maradt kint, hol van, stb. információkra volt szükségük. A hazatérők között a táborokban agitálni volt lényeges, segélyezni a foglyokat, a városból kiküldötteket pedig vidéken munkába állítani és felruházni. Ugyanakkor: „*A földigénylő bizottságokon keresztül az arra érdemes hadifoglyoknak, akik kimaradtak a földigénylésből, segítségükre kell lenniük, hogy a fasiszták, svábok, hazaárulók földjéből földet kapjanak. 2./ Megfelelő propagandát kell kifejteni, hogy a hazatért hadifoglyok és az érdeklődő hozzátartozók lépjenek a pártba, a választásoknál szavazzanak a pártra.*"[34] A levelezést meg kellett szervezni, és nyilvántartásba venni az elhunytakat és az eltűnteket. Az agitáció során pedig kifejteni: „*Sz. U.-ban hogyan élnek a hadifoglyok. Élmények a Sz. U.-ból, miért jönnek gyorsan haza a hadifoglyok.*"[35] A volt táborok bajtársi összejöveteleinek[36] a megszervezése, a pártsajtóban cikkek publikálása is lényeges volt.[37]

A párt több konkrét lépést is tett ezt követően az ismertetett határozatok alapján, így a levelezés megszervezése kezdetben kiemelt feladattá vált. Ezt ingyenesen bonyolították le, velük szemben a Vöröskereszt 40 fillért kért levelezőlaponként, nyilvánvalóan azért is rajtuk keresztül bonyolódott nagyrészt mindez. Mellesleg az MKP havi 4-5 ezer igazolást küldött ki a kint lévő hadifoglyokról, amivel a szovjeteket segítették. Ezt nyilván a politikai rendőrség és a BM kézbentartása is segítette. A párt iratai szerint több hazatérő köszönetet nyilvánított az MKP-nak, hogy az ő leigazolásukra térhettek haza.[38] Erről nyilván „meggyőzték" őket a kinti agitátorok. A másik akciójuk az volt, hogy a szovjet lágerekben, majd a keletről érkezők hazajövetelére kijelölt két gyűjtőtáborban, Máramarosszigeten és Foksányban, a

[33] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. MKP KI (Bp. Dessewffy u 34. I. em.) körlevele a vidéki pártszervezeteknek.

[34] uo.

[35] uo.

[36] A két világháború között is működtek bajtársi szervezetek, az egyik legjelentősebbet, a Frontharcosokét azonban nem hagyták 1945-ben újjáalakulni. (MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 5. ő. e. Papp Lajos levele Farkas Mihálynak, 1946. január 26.) Gyakorlatilag az MKP hadifogoly területen is igyekezett maga megszervezni a saját irányításával, embereivel és a maga által alkotott szabályzatokkal egy olyan szervezetet, amely a társadalom széles rétegeinek az ügyeivel foglalkozik. A törekvés és a módszer nem volt egyedi és nem volt újkeletű sem. A két világháború között, majd 1945-től több nemzetközi és nemzeti ifjúsági szervezetet hoztak létre kommunista előkészítő munkával és befolyással, illetve több meglévőben építették ki a befolyásukat. Az itt megtanult módszerek köszöntek vissza a második világháborút követően is, nem csak hadifogolykérdésben. (A témáról bővebben: Joël Kotek: *Az ifjú gárda. A világ ifjúsága a KGB és a CIA között 1957–1989.* Budapest, Püski Kiadó, 2005.)

[37] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. MKP KI (Bp. Dessewffy u 34. I. em.) körlevele a vidéki pártszervezeteknek.

[38] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. MKP Központi Titkárságnak (KT) a MKP Központi Hadifogoly Iroda (KHI) jelentése.

Magyarországon kialakított fogadó táborokban, Debrecenben és Záhonyban igyekeztek befolyásukat már 1946-tól kiépíteni, agitátorokat küldeni ezekre a helyekre, a hazaérkezők fogadását kézben tartani. Sziklai Sándor, az MKP Hadifogoly Irodájának a vezetője 1946. augusztus 24-én a következőképpen foglalta össze mindezt: „*A hadifoglyok hazatérésével kapcsolatban az összes politikai pártok nagy aktivitást fejtenek ki. Még eddig nekünk sikerült a hadifogoly mozgalom terén kezünkben tartanunk a kezdeményezést és a döntő befolyást.*"[39] A foglyok ellátására is ügyelt az MKP, 1947 júniusában hat vagon élelmiszert indítottak útnak a foksányi táborba, törzsszerelvényekkel konyhakocsit, egészségügyi felszereléseket is terveztek küldeni. Mindezt egyébként Kovács István intézte.[40]

A nyugatról hazaérkezők átvételét Millok Sándor[41] hazahozatali kormánybiztos irányította.[42] Innen már 1946-ban hazatértek a hadifoglyok. Ebbe az MKP pártvonalon kevésbé folyt bele, keleten nyilvánvalóan a szovjet kapcsolataikat tudták érvényesíteni, illetve a szervezett „agymosás" inkább 1946-tól vált gyakorlattá, és 1947-ben csúcsosodott ki a választás előtt és után. A nyugatról érkezőkkel szemben pedig szovjet és MKP-s részről is volt egyfajta bizalmatlanság. Nyilvánvalóan azért, mivel az onnan hazatérők közül sokan végig harcoltak, nem álltak át, másrészt attól tartottak, hogy a nyugati táborokban a szövetségesek eredményes propagandát fejtettek ki a foglyok között. Másrészt azok, akik harcoltak a Szovjetunió területén és Magyarországtól nyugatra estek fogságba, még a lerombolt területeken is láthatták a különbséget. Ez a „probléma" a szovjet haderő katonái körében is jelentkezett. Ugyanakkor lényeges kiemelni, hogy a nyugati államok tudtak arról, hogy mi folyik a szovjet táborokban.[43]

A lágerek mellett a szállításra is figyeltek a kommunisták. 30 vonatkísérő MNDSZ-tag és egyben „jó párttag" nő beállítása egészségügyi ellátás céljára is a tervek között szerepelt. Ugyanakkor nem megbízható személyeket nem akartak a foglyokhoz engedni, ráadásul a szerelvényeket kísérő őrszemélyzetet a KATPOL, vagyis a HM Katonapolitikai Osztálya és a rendőrség állította

[39] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Sziklai Sándor levele a KT-nak, 1946. augusztus 24.

[40] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Kovács István tájékoztatása dr. Benedek Jenő miniszteri tanácsosnak, Népjóléti Minisztérium, társadalompolitikai osztály, 1947. június 11. (Benedeket elvtársamnak szólította.)

[41] Millok Sándor (1887–1959): A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) tagja, a Tanácsköztársaság idején a vasutas szakszervezet egyik vezetője, majd emigrált. 1924-ben hazatért, 1941 és 1944 között a Népszava szerkesztője, 1944-ben Mauthausenbe vitték. 1945-ben miniszterelnökségi államtitkár, hazahozatali kormánybiztos. (https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/millok-sandor-76E4B/, letöltés ideje: 2020. máj. 25.)

[42] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. MKP KT-nak a MKP KHI jelentése.

[43] Rácz János: *Az angolszász álláspont és a szovjet táborok*. Kézirat, 2020.

össze. Az előbbi jelentős kommunista befolyás alatt állt, az utóbbinál pedig a „rendőrségen dolgozó elvtársaknak" lett ez a reszortja. A párt ezekből a személyekből sem szenvedett hiányt. De más területen is odafigyeltek a válogatásra: „*Ne csak a megbízhatóságot vegyék figyelembe, hanem a legjobb nevelőket, a legjobb agitátorokat osszák be kísérőnek, akik a vonaton agitációs, nevelő munkát fognak végezni a hadifoglyok között. Az egyes pályaudvari kirendeltségek személyzetét felül kell vizsgálni és lehetőség szerint megbízható, jó demokratákat, elsősorban kommunistákat kell beosztani oda.*"[44]

Amíg a foglyok úton voltak, addig a kommunisták a hozzátartozókra is jelentős figyelmet fordítottak: „*… utasítsuk valamennyi pártszervezetünket, hogy hívja össze a hadifogoly hozzátartozók megbeszélését, részben sajtón keresztül részben pedig személyes, vagy levélben meghívással. A hadifogoly hozzátartozókkal ismertessék: mit tett Pártunk és Rákosi elvtárs a hazahozataluk érdekében. Megbeszélni velük, hogy mit csináljanak a hadifoglyok fogadásával kapcsolatban. Időközönként újra és újra értekezletre összehívni őket és közölni a befutott újabb híreket, hogy áll a hadifoglyok hazahozatala és az értekezletet felhasználni arra, hogy közelebb hozzuk a hadifoglyok hozzátartozóit pártunkhoz, legjobbjait be is szervezzük.*"[45] Emellett az agitátoroknak a hozzátartozókat személyesen kellett meglátogatni. Az MKP 10 nappal korábban a hazaérkezők listáját és lakhelyét tervezte megszerezni, hogy az említett látogatások minél hatékonyabbak legyenek. Ezt a tevékenységet a párt helyi szervei koordinálták, akiknek még azt is utasításba adták, hogy a hazaérkezésig segítenek a hozzátartozóknak földet művelni. A megérkezetteket egy fogadóbizottság várta, amely a következőkből állt: párttitkár, *MNDSZ, Újgazdák* és *Földhözjuttatottak Országos Szövetsége* (UFOSZ), *Földmunkások és Kisbirtokosok országos Szövetsége* (FÉKOSZ) stb., vagyis az MKP és szatellitszervezeteinek delegáltjai. Nekik kellett képviselniük a foglyok ügyeit a későbbiekben.[46] A párt effajta ízléstelen nyomulása nyilvánvalóan ellenszenvet váltott ki az emberekben. Később, 1948-ban is ez a taktika maradt érvényben, a szovjet-magyar egyezmény februári megkötését követően az összes kint lévő április és szeptember közötti hazaszállításában bizakodtak,[47] végül ez csak 1955-re valósult meg.

[44] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Javaslat a hadifoglyok hazahozatalának jobb kihasználásához.
[45] uo.
[46] uo.
[47] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Kovács Zoltán Tömegszervezési osztályvezető körlevele a megyei és járási titkárságokhoz a Szervező Bizottság (SZB) jóváhagyásával, 1948. március 30.

A romániai helyzet

A Szovjetunióból hazaérkezőket két táborba, Máramarosszigetre és Foksányba gyűjtötték össze. Máramarosszigeten át jött haza a többségük 1947 és 1949 között.[48] Ezeken a helyeken ruhát cseréltek, megfürdették és fertőtlenítették őket, a hátralévő útra hideg élelmet is kaptak. Többeket az MKP HI igazolt.[49] Mindez azért is volt lényeges, hogy ne annyira rossz állapotban érkezzenek haza, mint korábban.

1947 júniusától újra indultak a szerelvények a lágerekbe. Foksányból például 19-én reggel 1500 fogoly utazott hazafelé, másnap és 20-án is Harkovból 1500-1500 főt hoztak. Máramarosszigetre 16-án 830 fő érkezett, másnap 600. Az MKP által meghatározott feladatok elvégzésére a következő párttagok utaztak ki: Sziklai Sándor, Szendrő László,[50] Rudas Herman, Balog Sándor, akik a kint lévő Vétek Károlyt[51] és Fáklya Lajost[52] váltották le.[53] Közülük Sziklai csak ideiglenesen utazott ki. Az MNDSZ Andics Gabriellát[54] küldte ki.[55] Ő Bukarestbe utazott, majd a táborokat is megtekintette, feladata volt az érkezők itteni fogadásának az előkészítése. A román vezetők mellett az *Erdélyi Magyar Népi Szövetség*gel is tárgyalt.[56] Máramarosszigetre érkezett, ahová szeptemberig 60.000 főt vártak, a másik táborba 40.000-et.[57] Egy ideig Sziklai szervezte a két táborban a munkát, a Szovjetunióban lévő lágerek szervezője az MKP-s Weisz Nándor[58] volt.[59] A Szabad Népet igyekeztek a táborokba eljuttatni, és sulykolni, hogy Rákosi közbenjárására szabadulnak ki a foglyok.[60] A foglyok között röplapokat is terjesztettek mindkét lágerben

[48] Bognár (2018) i. m. 622-623.
[49] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Beszámoló a máramarosszigeti hadifogoly gyűjtőállomásról.
[50] Sziklai helyettese volt a Hadifogoly Iroda élén, a Szovjetunióban az Igaz Szó felelős kiadója, később Magyarországon a Hadifogoly Híradó szerkesztője. Romániába több alkalommal kiutazott a táborokban folyó munka szervezésével kapcsolatban.
[51] Eredeti foglalkozása géplakatos, a Magyar Hadifogoly Társaságnak is a tagja volt. (MNL OL 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Jegyzőkönyv Magyar Hadifogoly Társaság alakuló üléséről, 1946. január 6. Bp., VI. Dessewffy u. 34.)
[52] A szvjatosinói partizániskolán tanult, onnan az oprisoveci partizánközpontba irányították, a Földes-csoportba került. (Bassa–Gazsi (1987) i. m. 56.)
[53] Sziklai májusban is próbálkozott bejutni, de nem engedték be, így Farkas Mihály segítségét kérte. MNL OL 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Sziklai Sándor levele Farkas Mihálynak, 1947. május 29.
[54] Andics Gabriella (1912–1979): Andics Erzsébet testvére, a Róbert Károly körúti kórház orvosaként dolgozott később.
[55] MNL OL M-KS 247. f. 17. cs. 18. ő. e. Dr. Réti Endre levele, 1947. június 20.
[56] Elutazott a hivatalos küldöttség a hadifoglyok elé. Szabad Nép, 1947. május 28. 3.
[57] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Beszámoló a máramarosszigeti hadifogoly gyűjtőállomásról.
[58] A moszkvai magyar követség titkára 1948-ban.
[59] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Sziklai Sándor levele Kovács Istvánnak. Bukarest, 1947. június 26.
[60] uo.

az MKP aktivistái, egyik ilyenen a Magyar Testvéri Közösség ügyet és Nagy Ferenc lemondását „magyarázták", természetesen a saját szájuk íze szerint.[61]

A két hazaszállításra kijelölt gyűjtőtábor szovjet parancsnoka Bogdanov ezredes volt, vele 1947. július 15-én egyeztetett Szendrő László az említett személycserékről, a fogolynévsorok összeállításáról és elszállításáról, továbbá a rádióapparátus felállításával kapcsolatban, és a raboknak tartandó filmvetítésekről is. Majd másnap, 16-án az *Erdélyi Magyar Szövetség*gel tárgyalt, akik arról tájékoztatták, hogy megtették a szükséges lépéseket a románok az erdélyi és partiumi lakhelyű magyar foglyok átvétele ügyében. A kisebbségi magyaroknak a későbbiekben sokat kellett várniuk az átvételükre. Bunácsu román belügyi államtitkárral is megbeszéléseket folytattak, aki közölte, hogy a táborokban ők is kiépítették a maguk apparátusát. Szendrő nehezményezte, hogy a magyarlakta városokon áthaladó szerelvényeken sokszor a „*féktelen reakciós demagógia*" hangulata uralkodik. Így a román „államvédelem" segítségét kérte, hogy a nem megfelelő személyeket tartsák távol a szerelvényektől, és az Andics Gabriella által szervezett MNDSZ-bizottságok fogadják az állomásokon a hazaérkezőket. Az államtitkár egy teljhatalmú megbízottat ígért Andics mellé. A rádiókészülékek kiszállítását repülőgéppel segítették a románok, az eszközökkel kapcsolatban később adódtak problémák, ugyanis Bogdanov kijelentette, hogy ezek felállítására csak Moszkva adhat engedélyt, és elmondta, hogy korábban ezt Sziklaival is közölte, ragaszkodott a központtól való engedély kéréséhez. A készüléken a fogolynévsorokat akarták továbbítani, így könnyebben és gyorsabban tehették volna meg mindezt, mint repülőgéppel. A „Nagy Testvér" azonban nem bízott a magyar kommunistákban. Ugyanakkor Bogdanov a filmvetítéseket engedélyezte, a táborok parancsnokainak személyesen adott utasítást, hogy az MKP-tagok a névsorokat összeállíthassák és továbbíthassák a foglyok leveleivel együtt. Ugyanakkor a filmfelvételekhez szintén Moszkva engedélye kellett. Az érkező magyarországi német, „sváb" hadifoglyok névsorait a politikai rendőrséghez továbbították, ők döntötték el, hogy kiket küldenek Németországba. A csehszlovákiai magyaroknál pedig meg kellett állapítani, hogy kik tartoznak a Magyarországra áttelepítettekhez. 1947 nyarán több mint négyezer romániai magyar hadifogoly volt a táborban, Moszkvától nem kaptak még engedélyt a szabadon bocsátásukra. Ugyanakkor „*Loginov őrnagy, a „Szigeti" tábor vezetője közölte, hogy néhány nap múlva Moszkvába utazik azzal a feladattal, hogy kiválasszák a szovjetunióbeli táborokban a „demokratikus hadifoglyokat" és ezeket küldjék a választások előtt Magyarországra.*"[62]

[61] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Mi volt az összeesküvés Magyarországon. Bp., 1947. június 5.
[62] uo.

1947 őszén, a választások után leállt a hadifoglyok hazaszállítása, a Bogdanovval való egyeztetés szerint október végéig 22.000 főt 30 szerelvényen terveztek hazaszállítani az utolsó ütemben. A kevesebb fogoly lehetővé tette, hogy a rosszabb állapotban lévő szigeti tábort valamelyest felpofozzák. A nem magyarországi illetőségű magyarok közül azokat, akiknek Magyarországra települtek vagy telepítették a rokonait, hozzátartozóikhoz tervezték szállítani, továbbá azokat is, akikre az MKP-nak szüksége volt, vagy pedig egzisztenciális okokból vált ez fontossá. Az úton lévő szerelvények minél előbbi megérkezését sürgették magyar részről, mivel szerintük a lassúság „politikailag kártékony" volt. A Bogdanovval történő megbeszélés az MKP számára jól zajlott, sikerült érveiket elfogadtatni. Ugyanakkor a futárfeladatokra használt repülőgépek rossz állapotban voltak, így a szovjetektől terveztek újakat kérni.[63] A tervek között szerepelt még a későbbiekben Foksány felszámolása, így kizárólag Máramarosszigeten keresztüli hazaszállítás. A hazaszállítandó tiszteket külön vagonokban tervezték elhelyezni, rájuk osztályszempontból nyilván „ferde szemmel" néztek.[64]

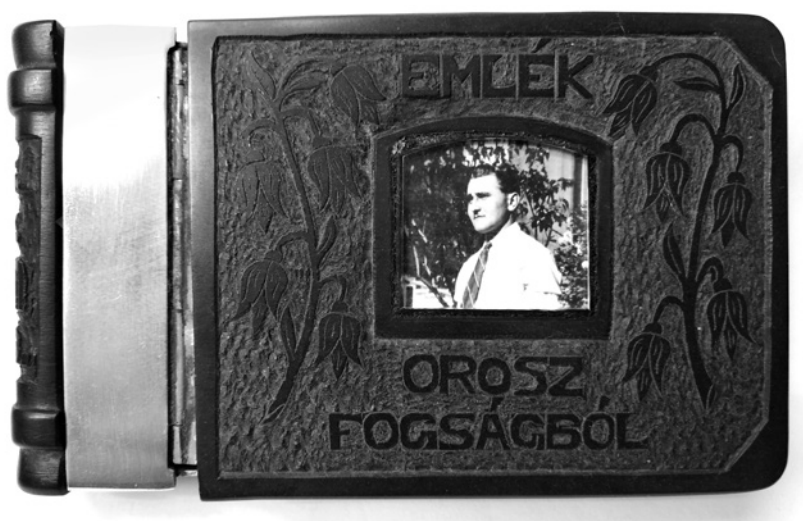

Vass Antal fogságban készített doboza, rajta arcképe

Forrás: Kiss Dávid

[63] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Székely Miklós jelentése Maróti Ödönnek, 1947. szeptember 10.
[64] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Székely Miklós jelentése Szendrő Lászlónak, 1947. szeptember 16.

A megbeszélést követően, szeptember második felében jól haladtak a hazaszállítások, november közepéig számoltak a folyamatosan érkező vonatokkal. Bogdanovnál igyekeztek elérni, hogy a szállítások télen sem álljanak le. „*Úgy gondolom, ha hetenként vagy hónaponként indulna egy szerelvény, akkor is biztosítani tudnánk a szállítás folyamatosságát, az egész felszínen tartását. (Mintegy 10–15 ezer emberrel meg tudnánk oldani.)*"[65] A kezdeményezés kudarca esetén a felsőbb szinten való tárgyalást javasolták. A tisztek tervezett külön vagonokban történő szállítását viszont megszüntették, amit a magyar kommunisták nem tartottak jónak. Valószínűleg ez a választások és a békeszerződés ratifikálása után a szovjetek számára már nem volt lényeges. Mindeközben Bogdanov szeptemberben intézkedett a romániai magyar foglyok elszállításáról, a kint lévő magyarok pedig Grozával tárgyaltak, hogy kiket telepítsenek át Magyarországra.[66] Ugyanakkor Bogdanov távozása már szeptemberben köztudott volt, így Szamosi Károly az MKP vezetésénél sürgette, hogy írjanak neki egy köszönőlevelet.[67]

Ezt követően Székely Miklós[68] 1947. szeptember 29-én és 30-án Bogdanovval tárgyalt Konstancában, aki elmondta neki, hogy Moszkvában jelezte a kis részletekben megvalósítandó hazaszállítás tervét, amire a következő választ kapta: „*… a szovjet kormány mindig és mindenben azt a fontos elvi álláspontot tartotta szem előtt, hogy a megkötött szerződéseit pontosan teljesítse. Bár megértették azokat az indokokat, amelyeket felhoztunk, a fent jelzett elvi álláspontot azonban fontosabbnak tartják. A hadifogoly egyezmény 100.000 magyar származású hadifogoly szállítására szólt, úgyhogy ők már szeptember elején tulajdonképpen a szerződésnek eleget tettek.*" A hazaszállított határon túli, kb. 10.000 magyart nem számították bele a 100.000 főbe, ami Bogdanov Székelynek tett közlése szerint az ő közbenjárására történt, ez – ismerve a szovjet rendszert – nyilvánvalóan nem volt igaz. Bogdanov elmondása szerint a moszkvai magyar követségen keresztül vagy pártvonalon lehetett a még kint lévők hazaszállítását igényelni. Bogdanov mellesleg arra kérte Székelyt, mivel szovjet részről a kiszállított élelmiszerrel manipulációk folytak, hogy „*… nézzen utána bizonyos dolgoknak és neki közvetlenül jelentse.*"[69]

---

[65] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Levél Maróti Ödönnek, Bukarest, 1947. szeptember 24.

[66] uo.

[67] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Szamosi Károly levele Maróti Ödönnek, 1947. szeptember 29.

[68] A romániai hadifogoly hazaszállítással és kommunista propagandával kapcsolatos munkát szervezte 1947-ben. Valószínűleg a Homor-partizáncsoport komisszárja volt korábban. Szvjatosinóban képezték ki őket, oprisoveci partizánközpontra kerültek a Guba-csoport pótcsoportjaként. (Bassa–Gazsi (1987) i. m. 129.)

[69] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Székely Miklós levele Maróti Ödönnek, 1947. október 4.

Székely október 28-án írt jelentést Kovács Istvánnak, amelyben a következőket emelte ki. November 15-ig 5–7000 embert vártak. A lágerek és a kocsik fűthetők voltak, így javasolta a további hazahozatalt is. A rossz műszaki állapotban lévő repülőgéppel való szállítást leállították, így is a névsorok jóval a foglyok előtt érkeztek haza, ennek Otta István[70] volt a felelőse. Szuszajkov vezérezredes[71] az élelmiszerrel való visszaélések miatt panaszkodott. Kiemelte, hogy a románok rendben intéztek mindent,[72] velük nem volt problémájuk, így az állami szervek tevékenységének előmozdítására nem kellett az RKP-hez fordulni. Sok romániai magyar kommunista Magyarországra akart jönni, a kinti gazdasági helyzetet rossznak értékelte, a jó termés ellenére úgy minősítette a városok ellátottságát, mint amilyen Magyarországon volt 1945-ben, ugyanis augusztus 15. óta tízszeres drágulás történt, mivel nem sikerült a stabilizáció, mindemellett korrupt volt az államapparátus. Erre az időszakra már minden az RKP kezében volt, így az MKP-t kritizálták, hogy szerintük nem eléggé radikális.[73]

A hazaszállítások 1947-es leállítását követően 1948. február 11-én azt jelentette Szendrő, hogy az államszerződéstől függetlenül folytatódik a foglyok küldése.[74] Majd 1948 tavaszán már a következőképpen értékelte Székely az 1947 nyarától eltelt időszakot. A szovjet és román „elvtársakkal" jó viszonyt kellett kialakítania, a hadifoglyokkal kapcsolatos „agymosást" lebonyolítania, élelmezésüket rendeznie, a névsorokat összeállítania, és mindemellett államvédelmi munkát végeznie. A táborokban működő bizottságnak 185.000 ember 134 szerelvényen való hazautaztatását kellett

[70] Otta István (1909–1972): matematika-fizika szakos tanár, 1929-től került kapcsolatba a kommunistákkal. 1940-től katona, majd a keleti frontra kerül, 1943-ban esett hadifogságba. Az antifasiszta iskolára önként jelentkezett, ahol az ottani magyar hadifoglyok egyik szellemi vezetőjévé vált. Többekhez hasonlóan Krasznogorszkban végzett, 1945 elején a magyar Honvédségbe lépett be, ősztől az MKP pártiskolájának a tanfolyamvezetője. 1948-tól a Kossuth Akadémia politikai parancsnokhelyettese, 1949-től a Petőfi Katonapolitikai Tiszti Iskola parancsnoka, ekkor már vezérőrnagyi rangban. 1955–1957 között a Politikai Főcsoportfőnökségen főcsoportfőnök-helyettes, majd a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola parancsnoka, 1958-tól 1970-ig a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka. (https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/o-77160/otta-istvan-77208/, letöltés ideje: 2020. máj. 27. Bassa–Gazsi (1987) i. m. 245.)

[71] Szuszajkov, Ivan Zaharovics (?–?): vezérezredes a 2. Ukrán Front haditanácsának tagja, ahol politikai ügyekkel foglalkozott, majd az Ideiglenes Nemzeti Kormány megszervezésénél ő „bábáskodott". 1945. február 28-tól a Romániai SZEB elnökhelyettesévé nevezték ki. (https://u-szeged.hu/sztehirek/2016-junius/szte-nobel-dijas?objectParentFolderId=18250, letöltés ideje: 2020. máj. 27.)

[72] 1945-től kezdve a hazaérkezőknek a románok által lakott területeken komoly problémáik voltak. Több esetben inzultálták őket, élelmet nem kaptak. 1945-ben Foksány és Kolozsvár között a hazatérők 5–10%-a meghalt. (Bognár (2018) i. m. 614.)

[73] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Székely Miklós levele Kovács Istvánnak, 1947. október 28.

[74] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Szendrő László jelentése Kovács Zoltánnak (MKP Tömegszervezés) jelentés, 1948. február 11.

koordinálnia, ebből 1947-ben 85.000 érkeztek 63 szerelvénnyel. Az ÁVO-val és a szovjet illetékes szervekkel a kapcsolatokat kiépítették, amire az 1947-ben hazaérkező „*elmúlt rendszer exponált alakjai*"-nak nagyobb számban való hazaérkezése miatt volt szükség. Székely értékelése szerint a levelezőlapok és a névsorok hazaküldése olajozottan haladt. Véleménye szerint a hazatérők legnagyobb része jól beilleszkedett, de „*Nem mondható el mindez a volt horthyista tisztekről, akik majdnem 100%-ig változatlanul fasiszta ideológiában élnek.*" Az 1947-ben hazatértek kinti helyzetét már-már ideálisnak értékelte: „*Különösen javulást mutat az idén érkezett hadifoglyok politikai beállítottsága és a Szovjetunióval való magatartása. Ezek a szovjet pénzreform bevezetése óta meglehetősen szépen kerestek és keresetüket saját magukra fordították. Legtöbbjük szabadabban mozogva kikerül a lágerből, megismerte az orosz embert és a szocialista építőmunkát. 1947 telén és 1948 tavaszán a kinti lágerekben széleskörű szemináriumi hálózat is indult, ami szintén előnyösen járult hozzá a hadifoglyok politikai beállítottságához.*"[75] A Népjóléti Minisztérium tájékoztatása szerint a foglyok nagy részét hazavitték, csak kisebb csoportok maradtak még kint – ami nem volt igaz –, így Székelyék munkája befejeződött. Székely javasolta Kovács Istvánnak, hogy hozzák nyilvánosságra a hazaszállítások befejezését, a veszteséglistákat, és a jugoszláv hadifoglyok sorsát is rendezzék, illetve a szovjeteknek adjanak kitüntetéseket.[76] Ugyanakkor az áprilistól induló szállítmányok miatt levelezőlapot, filmeseket, dekorációs elemeket és propagandaanyagokat kértek a táborokba.[77]

Vass Antal fogságban készített tulipános kanala

Forrás: Kiss Dávid

[75] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Székely Miklós: Beszámoló Kovács István elvtárs részére a Romániában működő hadifogoly-gondozó bizottságról.
[76] uo.
[77] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Szendrő László irodavezető h. jelentése Kovács Zoltánnak, 1948. március 3.

Foksány

1947 júniusában Foksányt Levicki őrnagy irányította. A táborban egyébként ekkor a következő épületek álltak: fekvőhelyek, konyha, fürdő, fertőtlenítő, mosoda, klubhelyiség, olvasóterem, sportpálya és gyűlésterem. A lágerben kevés volt a víz, amely gyakorlatilag sátortábor volt.[78] A kezdeti nehézségek után 1947. augusztus elején már olajozottan működött az MKP-s gépezet,[79] a névsorokat időre összeírták, a levelezőlapokat összeszedték és repülőgéppel továbbították a pártszerveknek, illetve onnan a hozzátartozók részére. A foglyok között szűrést is végeztek, a Románia területén élő magyarokat kiválogatták. A listák nyilvánosságra hozatalánál akadtak hibák, ugyanis több visszatartott személy nevét is feltűntették. Ekkor már a *Szabad Nép* mellett az Új Szót és a *Népszavá*t is terjesztették a táborban,[80] amelynek könyvtárat is próbáltak felszerelni. Lényeges volt a választási összeíró bizottság megalakítása, a magyarországi németek és az internáltak választások előtti hazaküldését Kató István nem javasolta. A voksolással kapcsolatban lényegesnek tartotta még megjegyezni: „*A hazatérő foglyok hangulata nem a legjobb. Legtöbb lágerből nem a politikailag legfejlettebb hadifoglyokat küldik.*”[81] A választási és a propagandamunka segítésére végül Csetneki Lajos érkezett a táborba.[82]

Ugyanakkor az MKP-nek gondjai is akadtak, mivel a szerelvényeket többen csempészésre használták. Kató István, a csepregi járási MKP titkárság volt SS katonákkal kapcsolatos kéréseinek a kivizsgálását kérte a *Központi*

---

[78] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Szendrő László jelentése, 1947. augusztus 5.; Bognár (2018) i. m. 621.

[79] Székely Miklós 1947 szeptemberében a következő jellemzéseket adta a táborban dolgozó kommunistákról:

„*Kató: Felétlenül becsületes, szorgalmas, megbízható. Szervezőkészsége, koncepciója nincs. Kicsinyes, sokszor a makacsságig merev. Nem eléggé önálló, gyakorlati munkában járatlan.*

Rudas: Szívós, kitartó munkaerő. Határozott, anyagi kérdésekben könnyelmű, de nem megbízhatatlan. Politikai tájékozottsága, képzettsége kielégítő, néhány kispolgári csökevénnyel. Politikai munkára csak irányítással használható.

Szamosi: Értelmes, fejlődőképes, jól képzett. Önálló, kezdeményező. Magatartása, modora túlságosan rámenős, időnként durva, ami az általa elért eredményeket is erősen csökkenti. Érzékeny, makacs és beképzelt. Erősen kézbefogni. Fejlődőképes.

Pogány: Értelmes, jól képzett, becsületes, jó szónok és agitátor. Tud bánni az emberekkel. Önállótlan, befolyásolható, szervezőkészsége gyenge. Gyors felfogású, átlát dolgokon, talán éppen ezért kissé felületes. Fejlődőképes.”

A fejlődőképes szavakat ceruzával, utólag húzták alá. (MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 19. ő. e. Székely Miklós káderjelentése a foksányi táborban működő elvtársakról, Bukarest, 1947. szeptember 23.)

[80] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Jelentés Maróti Ödönnek a foksányi táborból, 1947. augusztus 3.

[81] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Kató István jelentése, 1947. augusztus 10.

[82] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Kató István levele Marótinak, 1947. augusztus 12.

*Ellenőrző Bizottság*tól.[83] Valóban érkeztek ilyen levelek. Az egyikben például Drasovits Jánosné elmondása szerint levente fiát kényszerrel toborozták az SS-be, és csupán azért került a karjára jelzés.[84] Ugyanakkor Kovács Ferenc, az említett párttitkár egy levélben követelte is, hogy akik erőszakkal az SS-be toboroztak, azokat állítsák népbíróság elé, a fiatalokat pedig engedjék el.[85] Mindezt a nemzeti bizottság elnöke és egy volt munkaszolgálatos is tanúsította.[86] A táborban az SS-ek mellett a következő személyeket tartották még vissza: akik loptak, akik a Szovjetunió ellen uszítottak, svábok, nem magyar állampolgárságú magyarok. Érdekes volt, hogy a kérvényezett egykori tisztekért nem tehettek semmit.[87]

1947 szeptemberében gondot jelentett, hogy a tábor akkori vezetőjét, Pogány Róbertet és a tolmácsot, Rudas Hermant is hazarendelték, és a választásokat követően nem kaptak elég politikai anyagot.[88] 1947. szeptember 22–24. között a táborból hazaindult foglyok krími és Kijev környéki lágerekből érkeztek, a káderlapjaikat előre küldték.[89] A helyzetet jellemezte, hogy bár októberben fagyott, ennek ellenére a kályhákban nem fűtöttek. A 18-án érkezett foglyok nagyon rossz állapotban voltak, így Székely másnap nem engedte őket dolgozni. Az élelmezés javítását szorgalmazta.[90]

Vass Antal a fogságban díszített csajkája

Forrás: Kiss Dávid

[83] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Kató István jelentése az MKP Központi Hadifogoly Irodájának, 1947. augusztus 8.
[84] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Drasovits Jánosné levele a fogolytáborban lévő népjóléti minisztériumi kirendeltségének, 1947. július 31.
[85] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Kovács Ferenc járási titkár levele az MKP Káder osztályára, 1947. szeptember 2.
[86] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e.
[87] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Kató István jelentése az MKP Központi Hadifogoly Irodájának, 1947. augusztus 8.
[88] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Levél Maróti Ödönnek, 1947. szeptember 20.
[89] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Szamosi Károly levele Maróti Ödönnek, 1947. szeptember 24.
[90] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Székely Miklós levele Maróti Ödönnek, 1947. október 28.

Máramarossziget

A máramarosszigeti tábort Lokvinov őrnagy irányította,[91] a magyar parancsnok Geiger István volt.[92] 1947-ben a Komócsin-klán egyik tagjának[93] távozását követően nem volt, aki megfelelő propagandatevékenységet folytasson a párt számára. A lágert maguk a kommunisták is rossznak tartották, mivel az újonnan érkezőket nem tudták elkülöníteni, ugyanakkor az erdélyiek és a „sváb nők" jelenlétének nem örültek. A repülőgépekkel való utazás életveszélyes volt, egy le is zuhant, így jobbakat szerettek volna kapni.[94]

Az MKP propagandatevékenysége értékelésük szerint júliusra javult, 29-től már filmet is tudtak vetíteni. Mivel szerintük a Ludas Matyi nagy érdeklődésre tartott számot, így kérték az MKP vezetését, hogy legalább 100 példányt küldjenek belőle. A kommunista propagandát igyekeztek faliújságon is terjeszteni.[95] Egy meg nem nevezett, Szendrő László által kinevezett, hadifogoly névsorokat összeállító személlyel szemben az „*angol körökkel való kapcsolat gyanúja merült fel*", így a szovjetek megorroltak a helyi magyar vezetésre. Valószínűleg Szidor Lászlóról lehetett szó. A táborról filmfelvételek is készültek, aminek nem túlzottan örült az MKP vezetése. Így dr. Réti Endre[96] helyére Székely Miklós

[91] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Szendrő László jelentése 1947. augusztus 5.; Bognár (2018) i. m. 621.

[92] Kató István jelentése az MKP Központi Hadifogoly Irodájának, 1947. augusztus 8.

[93] Sem a levéltári iratokból, sem pedig id. és ifj Komócsin Mihály, illetve Zoltán életrajzaiból nem derül ki, melyikük volt ekkor a táborban. Mivel hármójuk közül csak az apa nem foglalkozott a későbbiekben propagandával kapcsolatos tevékenységgel, így valószínűleg nem róla lehet szó.

[94] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Székely Miklós jelentése, 1947. augusztus eleje.

[95] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Otta István (Magyar hadifogoly Bizottság) levele Maróti Károlyhoz, 1947. július 31.

[96] Réti Endre, dr. (1930–?): Nős, kétgyermekes orvos volt. 1938-ban orvosnak jelentkezett Spanyolországba, de elutasították, 1939-ig a párizsi magyar tömegszervezetben dolgozott. 1939–1942 között francia kommunista párttag, illegális pártmunkát végzett a párt betiltása után. 1942-ben Magyarországra szökött, itt az MSZDP „ellenzéki" orvoscsoportjában dolgozott. 1942 novembere és 1944. október 10. között munkaszolgálatos, Szendrő Ferenccel átszökött a szovjetekhez, majd a kolozsvári sebész klinikán dolgozott. 1945 áprilisától Weil Emil és dr. Simonovits István „kívánságára" az Orvosszakszervezet megalapításában munkálkodott, majd Budapest járvány elleni védőgyűrűjének a megvalósításán, később a német kitelepítés „orvosi vonalán". A VI. kerületi MKP pártelőadójaként tevékenykedett mindemellett. 1945 karácsonyán ismét Weil „kérésére" a Romániába kiküldendő hadifogoly bizottság vezetését vállalta el. (MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Dr. Réti Endre levele, önéletrajza Kovács Istvánnak, 1947. október 3.) Egy levelében panaszkodott kiküldetésének nehézségeiről, a későn érkező és kevés fizetésről, koplalásról, fűtetlen lakásról. A romániai Magyar Vöröskereszt képviselője is volt egyben, a bukaresti rádióban magyar nyelvű műsort vezetett, amelynek során több, az országban elesett magyar honvéd adatait sikerült megszereznie. 1947-ben politikai támadás érte. (Dr. Réti Endre levele Kovács Istvánnak, 1947. október 6. Uo.) Rétiről Szidor János foglalkoztatása miatt voltak az szovjetek rossz véleménnyel, Szidorról azt feltételezték, hogy angol ügynök. Az MKP álláspontja szerint a két kiküldött rádiókészülékük is miatta dekonspirálódott. Pártfegyelmit nem akartak ellene indítani, de a Székellyel való felváltását jónak tartották. Rétit hivatalosan a Népjóléti Minisztérium küldte ki, ottani további munkája ellen sem merült fel kifogás a párton belül. (Uo. Maróti Ödön jelentése, 1947. október 22.)

kiküldését javasolták, aki ekkor az Állami Hivatalok pártszervezetében dolgozott. Láthattuk, hogy ki is küldték, és a romániai munka irányítását ő vette át. De új gépírónőre is szükség volt, mivel az ott lévővel szemben a szovjetek bizalmatlanok voltak.[97] Ugyanakkor Szendrő és Sebő László[98] között konfliktusok adódtak, a párt vezetésénél fel is jelentették egymást.[99] 1947 őszén Szabó és Sebő helyére Bleyer Istvánt és Lukovorszkyt küldték.[100] Mivel az előbbinek üzlete volt, utóbbi a Képzőművészeti Akadémiára járt, így szerettek volna októberben hazatérni.[101] Bleyer, akinek a propaganda irányítása lett a feladata, ráadásul öt évig volt a háború alatt és azt követően távol.[102]

Októberre a hálótermeket ablakokkal látták el, és kályhákkal szerelték fel a barakkokat, az élelmiszerrel történő ellátás továbbra is rossz maradt.[103] 1949-re a máramarosszigeti tábort két részre osztották, elkülönítve azokat, akiket nem tudtak hazaszállítani, több csehszlovák és jugoszláv állampolgárságú fogoly is tartózkodott ott. 1949-ben fürdő, mosoda, konyha és cipészműhely működött táborban, a moszkvai magyar nagykövetség első titkára, Flórián Tibor volt a táborban az élelmiszerellátás felelőse. A propaganda továbbra is folyt, az aktualitásoknak megfelelően a Tító-ellenesség is hangsúlyossá vált. Focimeccseket, zenés műsorokat is rendeztek, a moszkvai rádiót hallgathatták a foglyok. A levelezést cenzúrázták, az éhségsztrájkoló osztrákokat megtörték. Minden egyes szerelvény indulása előtt az antifasiszták beszédet tartottak, vagonfelelősöket választottak, feldíszítették a szerelvényeket.[104]

Összegzés

A kommunisták kezdetektől fogva politikai tőkét kovácsoltak a hadifoglyok hazahozatalából, mindvégig mindezt úgy feltűntetve, mintha kizárólag az ő érdemük lenne. 1945-ben a hazaszállítást még nem tudták olyan mértékben az ellenőrzésük alatt tartani, mint ahogy a későbbiekben ez sikerült nekik. Sokáig kizárólag az ebből adódó népszerűség volt számukra érdekes,

[97] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e.
[98] Valószínűleg megegyezik azzal a személlyel, aki a Homor-partizáncsoportban teljesített szolgálatot, ahol Székely Miklós volt a politikai komisszár. (Bassa–Gazsi (1987) i. m. 129.)
[99] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Sebő László feljegyzése a Kovács Istvánnak, 1947. augusztus 3.
[100] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Levél Maróti Ödönnek Máramarosszigetről, 1947. szeptember 20.
[101] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Levél Maróti Ödönnek Máramarosszigetről, 1947. szeptember 23.
[102] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Bleyer István levele Maróti Ödönnek Máramarosszigetről, 1947. szeptember 24.
[103] MNL OL M-KS 274. f. 17. cs. 18. ő. e. Székely Miklós levele Maróti Ödönnek, 1947. október 28.
[104] Lavinszkaja (2017) i. m. 109–112.

a későbbiekben emellett azon voltak, hogy megnyerjék „ügyüknek" a hazaérkezőket és családtagjaikat is. Az 1945-ös választási kampányban is jelentős szerepet kapott a párt hazahozatalban játszott tevékenysége. Az MKP államapparátusban lévő emberei maradéktalanul végrehajtották a párt utasításait, a párt szervei ezen a téren is összeolvadtak a Népjóléti Minisztérium szerveivel. A pártállam kialakítása burkoltan már a kezdetektől elindult.

Az MKP igyekezett a hadifoglyok hazaszállítása során minden pozíciót kézben tartani több okból is. Kiszűrje a hazaérkezők közül a számára nem megfelelőket, feltérképezze az emberek politikai gondolkodását, és befolyásolja őket. Mindezek közül ez utóbbit nem sikerült végrehajtania, ami nem is csoda, az előzmények tükrében ez egy lehetetlen vállalkozásnak mutatkozott. A hadifogoly üggyel foglalkozók között erősen felülreprezentáltak voltak az egykori partizánok és antifasiszta iskolát végzettek. Ez utóbbiak közül pedig a *Krasznogorszki Antifasiszta Iskola* egykori hallgatói. Rájuk egyrészt a nyelvtudásuk, másrészt megbízhatóságuk miatt is szükség volt, ők nyilván többek voltak, mint egyszerű magyar kommunisták. A nagy akció az 1948-as esztendőig tartott, a hatalom teljes birtoklását követően már nem volt számukra lényeges a kint lévők hazahozatala. Többeket ráadásul a rendszer ellenségnek is tekintett, bizonyítja ezt az is, hogy sok hazatérőt itthon is internáltak. Mindez a rendszerrel szembeni elégedetlenség egyik elemét képezhette a lakosság körében.

Kovács Emőke:

Keserű valóság

Rózsás János nehéz sorsa

Rózsás Jánosról, az egyik leghíresebb GULAG-ot megjárt íróról sokszor, sokféleképpen szóltak már. Leginkább az elismerés hangján, memoárokban, nekrológokban, történeti szakcikkekben, publicisztikákban.[1] De sokat és sokszor nyilvánult meg ő maga, amikor már lehetett. A tapasztalat mégis azt mutatja, hogy Rózsás János, azaz a magyar Szolzsenyicin nevét egyre kevesebben ismerik. Ez a rendhagyó tanulmány igyekszik a GULAG magyar krónikását bemutatni úgy, ahogy az eddigi munkák még nem tették meg: sorra vesszük az életművet, a különös élethelyzeteket, rámutatunk az állambiztonsági iratok Rózsás Jánosra vonatkozó adalékaira. Ugyanis valóban sok adatot, történetet fellelhetünk a GULAG magyar krónikásáról, de a mai napig nem készült róla összegző monográfia. Ha monográfia most nem is születhet, igyekszünk irányt adni a források tekintetében is, egy jövőben Rózsás Jánost bemutató objektív, összegző életrajzi kötet megvalósulásához.

Lágerévek

Rózsás Jánosnak nem jutott könnyű sors, nagyon szegény kisiparos családba született Budapesten. A nehéz anyagi körülmények miatt hamarosan Nagykanizsára költöztek, ahol már 14 évesen kétkezi munkából élt és támogatta családját. 18 esztendősen – 1944 szeptemberében – leventeként mozgósították. 1944. december 22-én került szovjet fogságba. 1945. február 6-án megszületett az Ukrán Front Katonai Bíróságának ítélete: összeesküvés, 10 év kényszermunka a GULAG rabtelepein és örökös száműzetés. Az odesszai

[1] Ld. Domonkos László: *Lélek és szögesdrót - Szolzsenyicin, magyar ecsettel*. Bp., Időjel, 2018. A legrészletesebben Rózsás saját maga foglalja össze élettörténetét, minden krízisével és a rendszerváltoztatás után is meglévő nehézségekkel vö.: Rózsás János: *Fogságom naplója és egyéb munkák Habent sua fata libelli...* Pannon Tükör, 2002. 5-6. sz. 57-66.

börtön után számos munkatábort megjárt (Nyikolajev, Herszon), majd 1946-ban Szolikamszk – Észak-Ural – körzetbe került. Végül kilenc esztendőt töltött kényszermunkában. A legmeghatározóbb számára az a három esztendő volt, amikor Ekibasztuszban (1951-ben) Alekszandr Szolzsenyicin (1918-2008), száműzött orosz íróval találkozott.[2] Szolzsenyicin ezt jegyezte fel róla: „*... sovány, hosszú orrú, nyurga fiatalember, aki szembetűnő magával hozott jólneveltséggel, nagyfokú szerénységgel kelti fel a figyelmemet. Megismerkedünk egymással. Halk, elfogódott hangon beszél, az orosz kifejezésekkel bajlódik, mulatságos szófordulatokat használ, melyekért bocsánatkérően mosolyog. Kiderül, hogy magyar, és Rózsás János a neve.*"[3]

Rózsás János saját sorsát leghitelesebben *Keserű Ifjúság* (1986) című munkájában rögzítette, de a lágerélet és sorstörténetének szintén hű tükre a *Nehézsorsúak* (2004) című korszakalkotó dokumentumfilmben tett hosszú vallomása. Sára Sándor filmjében Rózsás részletesen beszámolt érzéseiről, lágerbeli mindennapjairól, a hazatérés utáni súlyos évtizedekről. Aki elolvassa a *Keserű ifjúságot*, pontosan, napról-napra dokumentálva szembesülhet az embertelen körülmények sokaságával, a fiatal magyar fiú szenvedéstörténetével.

A GULAG-rabok esetében mindig felmerül a kérdés: Mi segíthette túlélésük, mi adott erőt? Rózsás tekintetében is fontos kérdés, főként úgy, hogy egészségi állapota – visszatérő gyomorproblémái miatt – olykor igencsak súlyosbodott. Rózsás Sára Sándornak adja meg a választ arra, hogy mi mentette meg a pusztulástól: a hite, az ártatlanság tudata, a hazaszeretete és béketűrő, visszahúzódó jelleme. Ez a vallomás azért is lényeges, mert későbbi élete során is kulcsfogalommá váltak ezen elvei. Rózsás jellemrajzát maga Szolzsenyicin visszaemlékezésével egészíthetjük ki és egyben hitelesíthetjük is: „*Csak huszonöt éves, de hiányzik a fiatalos pír az arcáról. A szél által kicserzett, száraz, vékony bőr mintha egyenesen a koponyájának hosszúkás, keskeny csontjaira volna húzva. Fájnak az ízületei, égető reuma kínozza, amit északon, erdőirtás közben szerzett. A rabokat napról napra csak egy foglalkoztatja: hogyan lehetne túlélni? Hogyan lehetne jóllakni? János pedig zúgolódás nélkül megeszi azt, amit a brigádvezető kiírat neki. Éhen marad ugyan, de nem engedi meg magának, hogy ételszerzés után járjon. Mindig éberen szemlélődik, odafigyel a beszélgetésekre, mindent meg akar érteni. És mi az, amit meg akar érteni? Minket, oroszokat akar megérteni!" Megismerkedésünk idejében már ismerte és szerette Puskint, Nyekraszovot, Gogolt, én magam pedig beszéltem neki Gribojedovról és mindegyiknél, sőt talán még Petőfinél és Aranynál is jobban megszerette*

[2] Ld.: Rózsás János: *In the Gulag with Solzhenitsy.* The New Hungarian Quarterly, 1990. 117. sz. 15-22.
[3] Alekszandr Szolzsenyicin: *A Gulag szigetvilág.* 1918-1956. 3. köt. Budapest, Európa, 1993. 137.

Lermontovot, akitől először a fogságban olvasott, nem sokkal előbb. (...) *Szívélyes, barátságos, védtelenséget sugárzó, világoskék szemű fiatalember – ilyen volt Rózsás János a mi szívtelenül rideg lágerünkben.*"[4]

Hazatérés és megfigyelés

Rózsás végül a táborban irodai papírmunkát végzett és hosszasan tanulmányozta a Szolzsenyicintől kapott orosz szépirodalmat. Kiválóan megismerte a nyelvet és a kultúrát is. Sztálin 1953. március 5-i halálát követően – ahogy több más honfitársa – hosszú utazás és várakozás után hazatérhetett Magyarországra. A lembergi elosztótáborban való veszteglést követően 1953 júliusa és novembere között a Nyíregyháza-sóstói elosztóállomáson várta a hazatérést. A nagykanizsai otthonba való megérkezés – ahogy a többi sorstárs esetében – drámai és megrendítő esemény volt számára. Múltjáról természetesen nem beszélhetett, vissza kellett szokni a civil életbe, melyet nemcsak az egykori rab-lét, hanem a kommunista diktatúra hazai mechanizmusa szintén nehezített. 1954 elején könyvelőként állt munkába, majd leérettségizett, orosz felsőfokú vizsgát tett. A magyar állambiztonsági szervek folyamatosan, több csatornán keresztül is szemmel tartották. 1954-ben nyitották meg azt az F-dossziét, amelyben mint különösen veszélyes személyről tároltak adatokat: személyes adatait, hivatalos anyagait, rehabilitációját stb.[5] De találhatunk róla korábbról is részadatokat, mert az 1952. december 21-ével kezdődő Kopjás mozgalomról szóló Objektum-dosszié szintén tartalmazta nevét és tevékenységét.[6] Rózsást és társait az ún. kopjás mozgalomban való részvétel miatt ítélték el hivatalosan. Mindezek mellett létezik (1970-ben lezárt) vizsgálati dossziéja is, melyben ügyiratok, rehabilitációs iratai, kérelme anyagi kárpótlásra és ennek elutasítása található.[7]

---

[4] Szolzsenyicin (1993) i. m. 138-140.

[5] F dosszié (Rózsás János). Állambiztonsági Szolgálat Történeti Hivatalának Levéltára (Továbbiakban: ÁBTL) 2.7.1.

[6] Kopjás mozgalom – ÁBTL 3.1.5. O-13766. A dossziét 1978. aug. 1-jén zárták le. A Kopjás-mozgalom a német Werewolf-csoportok mintájára, Magyarországon 1944-45 fordulójától szervezett mozgalom, melynek feladata a szovjetek által elfoglalt területeken szabotázs és diverzáns feladatok végrehajtása volt. A tagokat a honvédcsapatok állományából, a VKF/2 – parancsnoka ekkor Zákó András vezérőrnagy – toborzótisztjei válogatták. A „Kopjások" felett a közvetlen parancsnokságot a VKF/2 Különleges Alosztályának vezetője, Korponay Miklós látta el, aki a nyílt kiképzést és alkalmazást irányította. A testületnek mind a német szárazföldi haderő (Heer), mind pedig a Waffen-SS felé közvetlen összekötőtisztjei voltak, akik révén a német parancsnokságok a Kopjás-mozgalom felett a parancsnokságot gyakorolták. Rózsás János nem volt a mozgalom tagja, leventeként hurcolták el.

[7] Vizsgálati dosszié (Rózsás János) ÁBTL 3.1.9. V-156564

Nagy bátorságra vall – a GULAG rabok nagy része ezt nem merte megtenni –, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc idején munkahelyén az ideiglenes nemzeti bizottság tagja lett. A felelősségre vonást végül „megúszta", de megfigyelés alatt tartották. Az 1956-os forradalom és szabadságharcot követően gyakorta nyitottak újra dossziékat és figyeltek meg 1945 után elmaraszaltakat, ugyanis Kádárék féltek az „ellenforradalmi erők" újbóli aktiválódásától. Ezért erősödhetett fel még inkább a „puha diktatúra" ezen időszakában Rózsás több csatornán keresztül történő figyelése is. Egy 1957-ben megkezdett objektum dossziéban – *Horthysta fegyveres erők tagjai* címmel – találkozhatunk olyan 1959-es jelentésekkel, amelyek szerint Rózsás János még mindig kapcsolatban állt az ún. kopjás mozgalom tagjaival.[8] A jelentések nagy része kapcsolati hálóját térképezte fel: „*….nemcsak a városban, hanem a vidéken ugyanis a járás területén tartózkodó volt kopjások közül egyeseket felkeres. Igyekszik olyanok után is véleménykutatást folytatni, akik 1956 októberében az ellenforradalom közepette az országot valamilyen oknál fogva elhagyták és jelenleg itthon élő szüleikkel esetleg levelezési kapcsolatot tartanak fönn. Felkereste Nagy Ferenc volt kopjás nyugatra disszidált személy szüleit is, akiktől érdeklődött Nagy holléte és tartózkodása iránt.*"[9]

Rózsás János emlékbeszéde a fővárosi Honvéd téren (1998)

Forrás: Gulag Alapítvány Archívum

[8] Horthysta fegyveres erők tagjai. ÁBTL 3.1.5. O-13012

[9] Tóth Rezső hadnagy 1959. október 30-i jelentés. ÁBTL 3.1.5. O-13012

1961-ben újabb munkadossziéban olvashatunk a kopjásokról és Rózsásról.[10] Bár a Légrádi fedőnevű ügynök nem sok sikerrel járt a megfigyelésekkor: „*Beszélgetésünk során az a megállapításom, hogy Rózsás János rendezett körülmények között éll* (sic!) *családjával, úgy tájékoztatott, hogy barátai nincsenek, nem is érzi hiányukat, ő a családjának éll* (sic!). *Próbáltam politikai kérdésekről is beszélgetni, de megnyilvánulását csak pozitiven tudom értékelni, megállapításom szerint a németekre csak haraggal tud gondolni.*"[11] Az ügynök továbbra is feladatként kapta, hogy tudjon meg többet arról: gazdasági, politikai kérdésekről hogyan vélekedik Rózsás. A jelentések a későbbiekben jelentéktelenek: nem tudott kapcsolatba lépni, beteg volt, ha beszélt is vele semmi releváns nem történt – olvashatjuk a feljegyzésekben.

Az általános gyakorlatnak megfelelően Rózsás Jánost – bár akadt, akiket csak 1970-ben – 1963. május 6-án rehabilitálták.[12] Sorstársai nagy része csendben, visszahúzódva élte életét a rendszerváltoztatásig, ha egyáltalán megélhették – lelki, testi sérüléseik miatt – az időskort. Rózsás János életében azonban az 1970-es években egy újabb és nehéz fejezet kezdődött. Időközben ugyanis Szolzsenyicin megírta az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* (1962) című leleplező kisregényét. Ennek kapcsán Rózsás úgy gondolta, ő is lejegyezheti szomorú GULAG-emlékeit. Ekkor született meg a *Duszja nővér* (1963-1964). Rózsás a művével és Szolzsenyicinnel való egykori kapcsolata miatt azonban keresztttüzbe került.[13] Későbbi nyilatkozataiban szinte ugyanazzal a pontossággal mesélte el azt a nyomásgyakorlást, nagy valószínűséggel a KGB részéről, amely ekkoriban nehezedett rá. Szerették volna ugyanis megnyerni Rózsást: írja meg az időközben külföldre száműzött Szolzsenyicin *GULAG szigetvilág* című művének az ellentétét, azaz gyártson egy „diplomatikusabb" GULAG-művet. Rózsás beleegyezett és így született meg minden idők legnehezebb olvasmánya, a *Keserű ifjúság*. A 2000 oldalas mű vetekedett Szolzsenyicin nagy munkájával és természetesen azonnal betiltották a megjelenését. Sára Sándornak így vallott minderről: „*Megengedték az első feleségének, akitől elvált, de aki Szolzsenyicin életrajzán dolgozott, hogy eljöjjön hozzám ide, Nagykanizsára látogatóba, hogy – hát három évet töltöttünk egy lágerben – Szolzsenyicin lágeri életével kapcsolatban adatokat szerezzen. És miközben itt volt Natalja Resetovszkaja nálam, megjelent a moszkvai APN kiadótól – ez ugye magyarul a Kossuth Kiadónak felelne meg – a főszerkesztő-helyettes és*

[10] ÁBTL 3.1.2. M-22447 Légrádi (1961-ben nyitott és 1964-ben lezárt munkadosszié)
[11] Légrádi jelentése, Nagykanizsa, 1962. október 11. ÁBTL 3.1.2. M-22447
[12] Belügyminisztérium Politikai Főcsoportfőnökség rehabilitálásról értesítés. Budapest, 1963. ápr. 17. ÁBTL 3.1.5. O-9698/8/42.
[13] Marton Györgyi: *Duszja nővér emlékének*. Zalai Hírlap, 1995. július 21. 7.

egy szerkesztő, hogy írjam meg számukra az emlékirataimat. A kilenc év történetét. Ugyanis ők szeretnék látni az én fejlődéstörténetemet, hogy én fegyverrel kezemben, a fronton estem szovjet fogságba, kvázi a szovjet nép ellensége gyanánt, és az orosz nép barátja lettem, átlagon felüli műveltségre tettem szert, olvasottságra, orosz irodalom, történelem stb. Hát ez a rendkívüli fejlődéstörténet őket érdekli. Mondtam az elvtársaknak, hogy tőlem ne kívánják, hogy megírjam, mert hiszen én a szenvedő orosz népet szerettem, az orosz klasszikusokat szerettem meg, én nem lettem marxista, nem lettem bolsevista, és nekem a kilenc év alatt soha nem volt jó dolgom, tehát nem sok jót írhatok. De, de, csak írjam meg, mondták a szovjet elvtársak. Utána jöttek a magyar elvtársak, és azt mondták, ők már magyarul, hogy Rózsás elvtárs, maga megírja az emlékiratait, az anti-Gulagot. Maga a könyvében megírja, hogy nem volt olyan rossz a lágerekben, mint ahogyan a maga barátja, Szolzsenyicin írja a műveiben, mert hiszen itt van egy magyar, aki átlagon felüli műveltségre tett szert a lágerben. De elvtársak, én egy különc alak vagyok, aki ahelyett, hogy a konyha körül koslattam volna fagyos sárgarépáért vagy káposztáért, a könyvtárszoba körül koslattam. Engem ne mérjenek az átlaghoz. Nekem nyomorúságos sorsom volt amellett, hogy a betű után szaladtam. Nem tudok én jót írni. Addig-addig, amíg meg kellett írnom az emlékirataimat, de én a lelkiismeretemre hallgatva írtam meg. Mi következett? Elvitték tőlem a kéziratot, persze évek múltak el közben, ez '74-től '78-ig zajlott, és akkor sebbel-lobbal jöttek vissza a magyar elvtársak, hogy, de Rózsás elvtárs, ez még szörnyűbb, mint amit Szolzsenyicin írt."[14]

Szolzsenyicinnel Rózsás jó viszonyt ápolt és levelezésben álltak, 1963-tól egészen az 1980-as évek végéig, de már soha többet nem találkoztak. Baráti hangvételű levelezést folytattak, Szolzsenyicin leveléből idézünk most példaként: „*Kedves János! Leveled mélyen meghatott. Természetesen kitűnően emlékszem rád, s arra is, hogy mennyire szeretted az irodalmat, és ezen belül az orosz irodalmat... Nagyon tetszik nekem, ahogy te az átélt viszontagságokat felfogod, az a képességed, hogy még kedvezőtlen körülmények között is meglátod az idegen emberekben a jót és a szépet...*"[15] 1974-ben, amikor Szolzsenyicin átvette az irodalmi Nobel díjat, kitért az egykori rabtársra is: „*A Gulág-szigetcsoport ősszel megjelenő harmadik kötetében többek között megemlítem Rózsás Jánost. Kizárólag csak azért, hogy közismertté tegyem ezt*

[14] *Nehézsorsúak 1988–2004*. Rendező: Sára Sándor. Lejegyezve a részlet: *Rózsás János és Szolzsenyicin*. Rubicon, 2017. 3. sz. 71. Ld. erről bővebben: Tóbiás Áron: *Szolzsenyicin Gulag-társa, a Keserű ifjúság írója*. Kapu, 2013. szeptember 9-10. és Tóbiás Áron: *Megmentett hangszalagok*. Budapest, Kortárs, 2015. 424-434.

[15] Rózsás János: *Szolzsenyicinről*. 2000, 1989. június 60.

a nevet, mert egy nagyon jó szándékú és tisztességes magyar fiatalember, aki velem szenvedett egy táborban, és ma egy ismeretlen kis magyar helységben él. S akit két éve nyaggatnak, nyomorgatnak, hogy rólam szóló nyilatkozatot adjon közzé. Ám ez a magyar fiatalember mind a mai napig hallgat. Nem nyilatkozik. Képzeljük magunk elé egy ilyen vagy hasonló egyedülálló ember állapotát, aki az életét jobbá és könnyebbé tehetné azzal, hogy a KGB kívánságainak megfelelően nyilatkozik. És ő, a magyar, a tisztességes szándékú és jóakaratú magyar nem nyilatkozik tisztességtelenül…"[16]

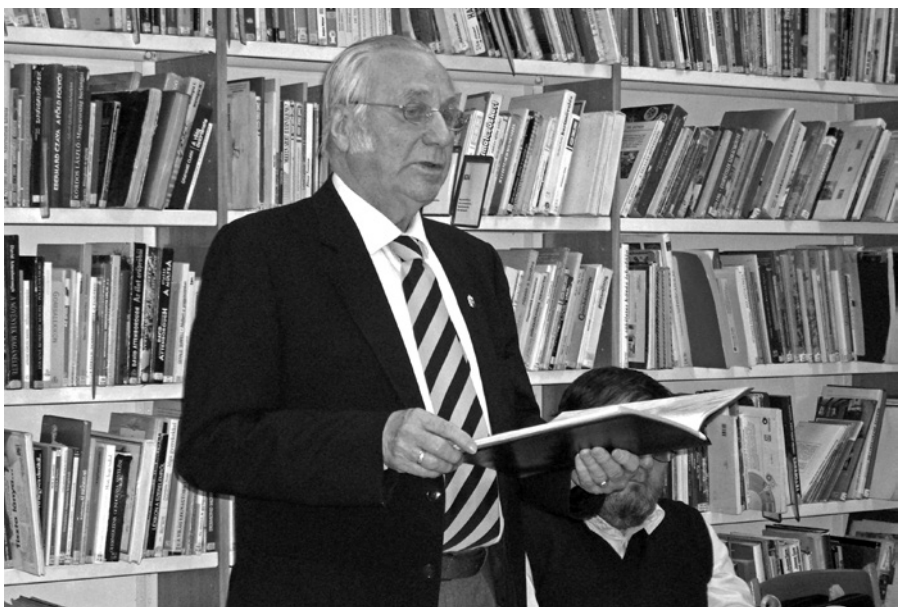

Rózsás János előadást tart 2007-ben

Forrás: Halis István Városi Könyvtár, Nagykanizsa

Itt érkezünk el, a megfelelő történeti és háttérkontextusba helyezve, Rózsás János életének egyik neuralgikus pontjához és nehéz sorsának keserű valóságához. Az állambiztonsági iratok között megtalálható ugyanis egy 1975. július 28-án kelt ún. 6-os karton, Rózsás János nevére kiállítva.[17] A kartonon az alapadatok találhatók: fedőnév (Jutai), beszervezés alapja (hazafias), beszervezés vezetője (Rácz Géza rendőr őrnagy), a beszervezés ideje (1975. május 14.).

[16] Alexander Szolzsenyicin – Stockholm, 1974. december (nemzetközi sajtótájékoztató nyilatkozatának részlete). Tóbiás Áron: *Rózsás János könyvét megírta.* Hét, 1992. 12. 11. 4.

[17] 6-os karton. Rózsás János 1975 ÁBTL 2.2.2.

Laikusként többen állítják a karton ismeretének tükrében, hogy Rózsás Jánost ebben az időszakban valóban beszervezte a szocialista állambiztonsági hálózat. Ezzel kapcsolatosan két cikk is megjelent az elmúlt időszakban. Szőnyei Tamás olyan iratokra hivatkozik – lábjegyzet feltüntetése nélkül –, amelyet sajnos nem találtam meg az Állambiztonsági Szolgálat Történeti Hivatalának Levéltárában.[18] A másik írás nemrégiben látott napvilágot egy internetes portálon, Murai András és Németh Brigitta jegyzik a cikket.[19] Míg Szőnyei Tamás esetében látszik az iratok és az állambiztonsági források ismerete, addig az utóbbi netes cikk hivatkozásai többnyire pontatlanok, az írás pedig egyértelműen egyetlen dologra fókuszál: bebizonyítsa Rózsás Jánosról a besúgói múlt tényét. Azonban a történetírás egyik fontos alapelve az objektivitás. Rózsás Jánosról a jelenlegi állambiztonsági források tükrében nem jelenthetjük ki az ügynöki múlt meglétét. Ugyanis a 6-os karton önmagában nem bizonyító erejű (hasonló állításokkal napjainkban többen pert veszítettek), hálózati személynek a jelenlegi hatályos magyar törvények szerint az a személy tekinthető: „*aki az e törvény hatálya alá tartozó iratokat keletkeztető szervezetek számára titokban, fedéssel és fedőnévvel jelentést adott, vagy ilyen jellegű beszervezési nyilatkozatot írt alá, vagy ilyen tevékenységért előnyben részesült*."[20] Rózsás János esetében sem jelentésekkel, sem beszervezési nyilatkozattal, sem a hálózati munkáért kapott ellentételezés írásos bizonyítékával nem találkoztam. Mindezzel az érveléssel nem felmenteni szeretném Rózsást, hanem a források tükrében elmondani a valóságot és cáfolni a besúgói múlt valós meglétét.

Visszatérve Rózsás későbbi életére, az 1980-as években házkutatások, megfigyelések, zaklatások sora kísérte életét, amely az 1980-as évekre, amikor is Münchenben 1986-ban megjelent a *Keserű Ifjúság*, majd 1987-ben az *Éltető reménység,* még inkább felerősödött. Rózsás művét 1989-ben Magyarországon is kiadták. Az 1980-as évek zaklatott mindennapjairól a *Napi operatív jelentések* tanúskodnak és adnak pontos képet. A „zaklatások" a megjelenés előtti évben (1985) kezdődtek, olykor gépkocsiellenőrzéssel: „*a gépkocsit a nagykanizsai városi rendőrkapitányság közlekedési járőre 1985. szeptember 7-én 22.05 órakor Zalakomár térségében ellenőrizte. Ennek során a gépkocsiban egy nagyméretű csomagot talált, melynek eredetére és tartalmára vonatkozóan sem a gépkocsi vezetője, sem utasa, Rózsás János* (…)*, akit F dosszié keretében*

[18] Szőnyei Tamás: *Keserű felnőttkor. Szolzsenyicin, Rózsás János és az állambiztonság.* https://magyarnarancs.hu/belpol/keseru-felnottkor-87322 (letöltés ideje: 2020. jún. 15.)

[19] Murai András – Németh Brigitta: *Jelentések a Gulág magyar krónikásáról – Rózsás János, a „magyar Szolzsenyicin" története.* https://ntf.hu/index.php/2020/02/18/jelentesek-a-gulag-magyar-kronikasarol-rozsas-janos-a-magyar-szolzsenyicin-tortenete/ (letöltés ideje: 2020. jún. 20.)

[20] Az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról szóló 2003. évi III. törvény 1.§. (2.) 5. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0300003.tv (letöltés ideje: 2020. jún. 20.)

ellenőrzés alatt tartanak, nem adott magyarázatot, ezért a járőr a nagykanizsai városi rendőrkapitányságra előállította őket. A csomagban a Rózsás János által írt Keserű Ifjúság című önéletrajzi írások fénymásolt és fekete műbőrbe kötött kettő példánya volt, melyet nevezett Budapest, Váci út 136/a. szám alatt lakó sógornőjétől szállított Nagykanizsára. A Keserű ifjúság című írás 1032 lapoldalszám terjedelmű. Mondanivalója és politikai állásfoglalása, szovjetellenessége miatt nem került kiadásra. Rózsás János a sokszorosítás helyére és az azt végző személy kilétére a meghallgatása során választ nem adott, az anyagokat a további intézkedésig lefoglaltuk. Rózsás János szoros ellenőrzését a BM 09/1982. sz. parancs alapján tovább folytatjuk."[21] A további jelentések arról szólnak, hogy megtalálták a fénymásolatot a kocsiban, amelyet 1982-ben sikeresen Nyugatra juttattak, Münchenben várható a megjelenése.[22] Tevékenységeit folyamatosan figyelték, írtak arról is, hogy Rózsás előadást fog tartani a nagykanizsai *Városvédő kör* tagjainak a hadifogságáról.[23] Egy másik jelentésben rögzítették a tényt: „*Rózsás János többszöri figyelmeztető jellegű beszélgetésre sem vonta vissza a nyugaton történő megjelentetésre adott megbízatását. Meghallgatása során elmondta, hogy 1986. tavaszán várható könyve megjelenése.*"[24] A jelentés továbbiakban kitért arra, hogy Rózsás megkapta Münchenből a Keserű Ifjúságot, postán, de a „*küldeményt elkobozta a BM III/3., osztály, de várható, hogy Rózsás részére a nyugatról rendesen beutazó ismerősök a vámellenőrzés megkerülésével hoznak tiszteletpéldányokat.*"[25] Ezt követően a jelentések tudósítottak még a *Keserű Ifjúság*ról és annak *Szabad Európa Rádió*ban történő közléséről.[26]

Számvetés

Rózsás János a rendszerváltoztatásig a fentebb bemutatott lélektani helyzetben élt, de amit tudott, megtett azért, hogy a GULAG pokláról kitörölhetetlen írásos nyomokat hagyjon. A rendszerváltoztatás úgy tűnt, a GULAG rabok lelkének is meghozza majd a felszabadulást. Az egykori sorstársak nagy akarattal kezdtek neki a kárpótlás, a valódi rehabilitálás, a

[21] Napi operatív jelentés. ÁBTL 271. Zala-22/1985. - 1985. szeptember 9.
[22] Napi operatív jelentés. ÁBTL 271 Zala-23/1985. - 1985. szeptember 26.
[23] Napi operatív jelentés. ÁBTL 271 Zala-3/1986. - 1986. március 14.
[24] Napi operatív jelentés. ÁBTL 271 Zala-9/1986. - 1986. augusztus 29.
[25] uo.
[26] Napi operatív jelentés. ÁBTL 271 Zala-9-170/6/1986. - 1986. szeptember 1. Ld. még: Napi operatív jelentés. ÁBTL 271 Zala-32/1988. - 1988. szept. 14. és Napi operatív jelentés ÁBTL 2.7.1. Zala-32-183/3/1988. - 1988. szeptember 15.

Rózsás János nagykanizsai otthonában

Forrás: Halis István Városi Könyvtár, Nagykanizsa

mentők, emlékmű-állítás kérdésének. Hasonlóan nagy elszántsággal indult neki Rózsás János is az évszázad legnagyobb vállalkozásának – számítógép, adatbázisok, internet nélkül –, a GULAG lexikon összeállításának. Nem másra szánta el magát, mint hogy összegyűjtse több mint 4500 rabtársának életrajzát, sorstörténetét. Máig nem született hasonló összegzés. A kortársak és Rózsás János szellemi örökségének, egykori jóbarátjának, Rajnai Miklósnak személyes közlése szerint Rózsás János fáradhatatlan volt és megtörhetetlen. Szerény körülmények közt élt nagykanizsai otthonában, a konyhapénzből különítette el a postai bélyegre a költségeket. A 10 esztendős kutató és összegző munka eredményeként látott napvilágot a GULAG lexikon, melynek előszavában olvashatjuk Rózsás egyfajta ars poeticáját: „*… 1989-ben megnyílt a lehetőség arra, hogy adatgyűjtésbe kezdjek a volt bajtársak, illetve a hozzátartozóik körében. Elhatároztam, hogy alulról jövő kezdeményezésként a lehetőséghez képest minél több olyan Kárpát-medencei magyar állampolgár sorsát felderítem, akik a szovjet katonai törvényszékek ítélete nyomán jogfosztott rabként megjárták a GULAG kényszermunka táborainak poklát vagy odavesztek Szibéria távoli tájain. Kutatómunkám során a hivatalos levéltárak támogatására nem számíthattam, így a túlélők segítségére, visszaemlékezéseire támaszkodhattam csupán tevékenységemben, az érdekelteknél fellelhető hivatalos iratokra támaszkodva. A bajtársak vagy az elhalt sorstársak özvegyei, gyermekei, testvérei a legtöbb esetben megértették törekvésem célját.* […] *Az ártatlanul kivégzettek, Szibéria ismeretlen tájain meghalt honfitársaink hozzátartozói az adatközlés alkalmával nem egyszer kijelentették: férjük, apjuk, testvérük sorsának megjelenése a lexikonban szimbolikus sírhelye az örökre eltűnt szeretteiknek.*[27] A lexikon megjelenése, majd a fővárosi Honvéd téren állított GULAG Emlékmű felavatása – melyben Rózsás szintén tevékenyen részt vett – némi elégtételt szolgáltatott szá-

[27] Rózsás János: *GULAG lexikon*. Budapest, Püski, 12-13.

mára. Számos előadást tartott, járta az országot, látogatta a kárpát-medencei magyarságot. Egykori társai mind elismerően beszéltek róla, de a megnyugvás mégsem jöhetett el számára. Az okokat ő maga foglalta össze az egyik, szinte mindenre kiterjedő életrajzi vallomásában: „*Sajnos a küldetéstudatból végzett, több évtizedes kitartó tevékenységem kiváltotta egyes köröknek és személyiségeknek a nemtetszését, irigységét és féltékenységét. Mindez engesztelhetetlen gyűlöletet lobbantott fel velem szemben, holott én az írásban és szóban, nyilvánosan elhangzott rágalmakra soha nem válaszoltam. Tudomásul vettem: aki kilép a maga igazával, meggyőződésével a nyilvánosság elé, annak számolni kell azzal, hogy nem mindenki ért vele egyet, sőt ellenszenvet vált ki egyesekben. De egy fejlemény már túllépett minden határt, és így munkásságom ismertetése során – a teljesség kedvéért – szót kell ejteni róla, nevek és közelebbi azonosító adatok nélkül. Egy gyűlölettől elvakult személy 2000 augusztusában csalárd módon, hazug érvekkel megkörnyékezett tizennyolc volt gulágos sorstársat, azt állítva, miszerint a lexikon összeállításával „megsértettem a személyiségi jogaikat". A tájékozatlan sorstársak aláírásának megszerzésével (ő maga a háttérben meghúzódva) pert indított, kártérítési keresetet nyújtott be a Püski Kiadó, mint I. rendű alperes, és ellenem, mint II. rendű alperes ellen. A megtévesztett emberek nevében azt kezdeményezte a bíróságon keresztül, hogy tiltsák be a Gulag lexikon terjesztését, fejenként mindegyiküknek fizessünk 100-100 ezer forint nem vagyoni kártérítést. Még az első bírósági tárgyalás előtt öt sorstárs visszalépett a keresettől, mivel egyrészt rájöttek arra, hogy őket rászedték, másrészt megértették, hogy mi, az alperesek nem lehetünk pervesztesek, a beterjesztett írásos bizonyítékok alapján. Sajnos a további tizenhárom „felperes" tájékozatlanságból vagy téves meggyőződésből fenntartotta peres igényét. A Gulag kényszermunkatáborait megjárt sorstársak zöme – miután megtudta e gyalázatos per részleteit, és azt, hogy voltaképpen milyen erők húzódnak meg a háttérben – határozottan követelte a „felperesek" visszalépését, a pert indító felbujtó intézkedésével. Ez végre 2001 júniusában megtörtént. A bíróság a felperesek keresetének hivatalos visszavonása után leállította az eljárást az oktalanul, jogtalanul megvádolt alperesekkel szemben Ily módon – a néhány sorba sűrített lényeg alapján – szomorúan kell megállapítani, hogy a történelmi igazság feltárása bizonyos körök számára még ma is – a rendszerváltozást követő években – nem kívánatos tevékenység.*"[28] E sorokból nagyon kihallatszik Rózsás csalódottsága,

[28] Rózsás János: *Fogságom naplója és egyéb munkák Habent sua fata libelli...* Pannon Tükör, 2002. 5-6. sz. 65. Hasonló gondolatairól beszámol még levelezésében: Rózsás János levele Pintér Károlynénak. Nagykanizsa, 1993. aug. 13.; 1995. február 22.; 1995. június 23.; 1996. január 20., 1996. december 14.; 1997. július 2.; 1997. július 7.; 1999. január 4.; 1999. március 28. Forrás: Gulag Alapítvány,

megtörtsége, de mégsem adta fel. 2005-ben megjelenhetett a *Leventesors* című memoárkötete, közben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét, a Magyar Művészeti Akadémia aranyérmét, a Zala megye Díszpolgára címet.

Csendben, szerényen távozott a GULAG magyar krónikása, kinek emlékét egykori lakóhelye, Nagykanizsa méltón őrzi.[29] Személye az egykori GULAG rabok körében is elismerést váltott ki, életműve, szerepe, vállalása elvitathatatlan. A feldolgozatlan, archív források és az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Rózsás János hagyaték tükrében érdemes lenne méltó, történeti forrásokon alapuló Rózsás János életét teljességében bemutató és feltáró monográfia összeállítását megfontolni.

Rózsás János könyvbemutatója 2009-ben

Forrás: Halis István Városi Könyvtár, Nagykanizsa

Archívum, kézirat.

[29] Ld. Rózsás János terem. https://emlekhelyek.nagykar.hu/irasok/9980/1.html (letöltés ideje: 2020. jún. 15.)

Kovács Kálmán Árpád:

„[…] a serdülő ifjúság nem mert mutatkozni."

A GULAG-ra való elhurcolások magyarországi református forrásokban

A református emlékirodalom mint historiográfiai kategória nagyon változatos műfajokból tevődhet össze. Ide sorolhatunk naplókat, emlékiratokat, visszatekintő, elemző sajtócikkeket, emlék- és gyászimákat, egyháztörténeti tanulságokat tagla-ló jegyzőkönyvi vagy jegyzőkönyvszerű megörökítéseket. Mint a felsorolásból is látszik, ezek részben a hivatalos egyházi nyilvánosság mementói, részben úgy-nevezett egodokumentumok. Az egodokumentumokon belül külön kategóriát képeznek azon művek, amelyeket szigorúan magánhasználatra, illetve amelyek a későbbi nyilvánosság igényével íródtak. Irodalmi műveket csak és annyiban soro-lunk a református emlékirodalmi művek közé, amennyiben a forráskritika szabá-lyai szerint a leírtak realitása a szerző konkrét élettörténetében igazolható.

A források

A jegyzőkönyvi vagy jegyzőkönyvszerű történeti feljegyzések keletkezését az *Egyházi Törvények* szabályozták, amelyek a külső ellenőrzés szüksége mellett egyházlátogatási (vizitációs) valamint (gyülekezeti, egyházmegyei és egyházke-rületi) közgyűlési beszámolók megtételét írták elő. 1944–45-ben szakadt meg annak fonala, hogy a városi kollégiumi központok sajtó- és nyomdaviszonyai által a hivatalos református szereplők a polgári nyilvánosság keretei között jussa-nak el az érdeklődő közönséghez. A volt mezővárosi, általában magasabb isko-lákhoz (/fő/gimnáziumokhoz, kollégiumokhoz) kötődő nyomdákat politikai és közcélra vették igénybe. Pápán nem képezett kivételt még az egyházi kézen levő

sokszorosító (stencil-) gép sem.[1] A valamikor mély helyi beágyazottsággal rendelkező és rendkívül színes református sajtó lényegében már 1944-ben megszűnt. Az idők járásának megnehezülését mutatta, hogy a szegedi reformátusok az 1944-ben megszüntetett *Egyházi Híradó* című vallásos néplapjukat nem indíthatták újra. 1946-ban megszüntették a nagy múltú *Debreceni Protestáns Lap*ot. A református sajtókérdés a látszatdemokratikus politikai huzavona része lett. Amikor Ravasz László 1947. november 27-én olyan országos egyházi újságot sürgetett, amely a református hívek és egyházi alkalmazottak tájékoztatását „illetékesen és igazán" (sic!) oldja meg, akkor lényegében az 1944-ig működő *Református Élet* újraindítását sürgette. Az addig minden vonalon ellentmondó Ravasz-ellenlábasok ekkor hirtelen felfedezték az akkor már csak volt dunamelléki püspök kezdeményezésének „termékeny és előremutató" voltát.[2] Az ok a Nyíregyházi Szabad Tanács belső megoszlása és megszűnése volt, amely a kommunista társutasok számára lehetővé tette, hogy 1948-tól nyíltan egyházpolitikai vonalon „fussanak" tovább.[3] A *Debreceni Protestáns Lap* kerületi szintű helyettesítésére 1948-ban a budapesti teológiai tanár Victor János szerkesztésében lévő *Református Egyház,* valamint a *Református Gyülekezet* című lapokat hozták be. Az újszegedi egyházközség hivatalosan ugyan üdvözölte a kerületek közötti egységesítést, de nyílt aggodalmának is hangot adott. Az egységesítés nem eredményezhet háromszoros árú lapot – jelentették ki –, így azt nem áll módjukban előfizetni sem.[4] Anyagi indokok mögé visszavonulva, sorok közé rejtve az újszegedi presbitérium azon félelmének adott hangot, hogy a sajtó egységesítésének ürügyén a Dunamelléken már uralomra juttatott hang kizárólagosítása fog bekövetkezni. Ami teljesen helytálló előfeltevésnek bizonyult, lévén hogy 1950-ben utóbbi lap beolvasztására is sor került.[5] Ilyen körülmények között válik érthetővé, hogy a működését 1944-ben beszüntetett, nagy múltú (1890-ben alapított), egyházkerületi hivatalos orgánumként is funkcionáló *Dunántúli Protestáns Lap* helyébe hosszas huzavona után miért csak 1948 elejére engedélyeztek újra lapot a dunántúli reformátusságnak

[1] Az 1945. október 25-i püspöki jelentés (a továbbiakban *Püsp. jel.* 1945. október. 25.). In: *A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűléseinek és tanácsüléseinek jegyzőkönyvei az 1945–48.* [sic!] *évekről*. Szerk.: Benedek Sándor. Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 1949. (a továbbiakban *DREK Jkv. 1945–49.*) 27.

[2] „*Valóban nyílt sebre tette ujját Ravasz László* [...]"

[3] 1957. november 19-i és 1957. december 6-i összefoglaló jelentés Bereczky egyházpolitikájáról, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.2. M–23414, 242–243. Ács Mihály: „*A szél fú, ahová akar ...". Visszaemlékezések az Úr munkájára, amely történt Csongrád és Békés megyében* (Gépirat). A szerző birtokában (a továbbiakban Ács i. m.) 42. 104.; Szikszai Béni: *Ahogy én láttam. Feljegyzések a 20. századi magyar ébredéstörténetről*. Budapest, Koinónia, 2015. (a továbbiakban Szikszai i. m.) 214, 236–244. Fekete Csaba: *Ébredés*. Confessio, 2015. 2. sz. http://confessio.reformatus.hu/ebredes (Letöltés ideje: 2020. júl. 30. – a továbbiakban Fekete i. m.)

[4] *Szeged-Újszegedi Református Egyházközség Presbiteri jegyzőkönyvek*. (a továbbiakban SZÚRE Presb. jkv.) 50/1948. július 11.

[5] *SZÚRE Presb. jkv.* 56/1950. (október 29.)

Református Értesítő címen, hogy azután ez a pápai teológiai akadémiai nyomda 1950-es államosításával szintén befejezze pályafutását.

A hivatalos nyilvánosságéval szemben az úgynevezett egodokumentumok a szubjektív műfaji kategóriába sorolhatók be. Ezekben nem a közösségi megnyilatkozás igénye a domináns, hanem a különböző, átélt vagy az életet egzisztenciálisan befolyásoló történeti eseményeknek a személyiségen átszűrődő pszichohistorikus megjelenítése. Ezeken belül is meg kell különböztetnünk rövidebb távú visszatekintést szolgáló naplószerű feljegyzéseket, illetve hosszabb távú élettapasztalatot összefoglaló műveket. A református emlékirodalom lelki jellegét a történések emberileg hiteles rögzítésén túl, a mögöttük és felettük uralkodó isteni cselekvés keresésének igénye jelenti.

1943-ban – legkésőbb az egyházközségi harangok állami összeírására vonatkozó rendelet kibocsátásának idejére – már minden józanul gondolkodó, az I. világháborút megélt ember számára nyilvánvaló lett, hogy a magyarság az újabból is csakis vesztesen kerülhet ki. 1944 tavaszán lezárták az 1943–44-es tanévet, 1944. október 19-én a harcoktól távol eső dunántúli iskolákban is felfüggesztették a tanítást, hadi igényt jelentve be az iskolaépületekre. Az időszakban állandóvá váló légiriadók, majd a szülői féltés miatt kényszerű szünetet szenvedett a gyermekmissziói munka, majd elmaradtak a vallásos délutánok, a bibliaórák és a nőszövetségi órák, végül már az istentiszteletek is elnéptelenedtek.[6]

Az egyházszervezet változásai

1944 őszén minden korábbinál súlyosabb megpróbáltatások vették kezdetüket Magyarország életében. Az ország hadszíntérré vált. A harci eseményekkel párhuzamosan kibocsátott püspöki körlevelek „az ahol a nyáj, ott a pásztor" elv alapján az egyházi belhivatalnokok helyben maradására utasított. Ezzel szemben a közhivatalnokokra vonatkozóan kiürítési parancs volt érvényben. A menekülés a református egyházat is utolérte. Az utasítások ellenére számos lelkész, lelkész jellegű egyén, tanár és tanító hagyta el szolgálati helyét. A front fegyveres átvonulása mindenütt hatalmas anyagi és lelki terheket okozott. A hódító behatolás dinamikájának megfelelően a front először Erdélybe, a Tiszántúlra és a Tiszán-innenre nyomult be mélyen, de 1944 decemberében a délvidéki és a csallóközi perifériák révén már a Dunántúlt is érintette. Budapesten elhúzódó városharc,

[6] Püsp. jel. 1945. október. 25., 24., 27.; *Krisztusban nyert erő. A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája*. I–II. Szerk.: Szabadi István. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2016. I. köt. 140.

Somogy, Baranya, Tolna, a Mezőföld, a Vértes és a Pilis vidékén megállt fronthelyzet alakult ki, három- vagy akár ötször is gazdát cserélő településekkel. Az egyházkerületi vezetések általában helyben maradtak, és amint lehetett, általában újra megkezdték szolgálatukat is. A szolgálat területiségére vonatkozólag megállapítható, hogy bár hivatalosan csak az 1945. január 20-i magyar fegyverszüneti egyezmény kényszerítette vissza Magyarországot a trianoni határok mögé, az ország politikai befolyása a revízió nyomán visszaszerzett területek vonatkozásában már a szovjet foglalás időpontjától (1944 őszétől) teljesen megszűnt. Kárpátalja, illetve a Partium vonatkozásában egyes területek mégis 1945 tavaszáig működtethették korábbi református egyházkormányzati kapcsolataikat, így futottak be jelentések itteni egyházközségekből is. Az elhurcolások legérzékenyebben Kárpátalját és Erdélyt, a Csonka-Bereget, a Királyhágómelléket, Alsó-Zemplént, Alsó-Borsodot érintették.

Révész Imre 1944. december 5-ére keltezett 4300/1944. számú püspöki körlevelében kérte a gyülekezeteket, hogy mérjék föl, és lehetőleg 1944. december 31-ig terjedő záros határidőn belül tudassák vele, hogy a szeptember eleje óta bekövetkezett hadiesemények folytán a gyülekezet emberáldozatokban, épületkárokban, klenódiumokban, más egyéb anyagi értékekben, levéltár szempontjából stb. mit és mennyit szenvedett. A püspöki körlevél megemlékezett arról a szovjet parancsnoksági ígéretről, miszerint a katonai érdekek biztosításán túl nem kíván a polgári jogrendbe beleszólni. Ennek megfelelően az egyháznak is ragaszkodnia kell saját bevett autonomikus szabályaihoz, amelyben az ártatlanság vélelme és a védekezés lehetősége mindenkit megillet. Ennek megfelelően a lelkészi vagy tanítói menekülés tényét nem lehetett igazolást megakadályozó körülménynek tekinteni, ilyen alapon állásvesztést nem lehetett kimondani, a hiányokról a helyettesítési szabályoknak megfelelően kellett gondoskodni. Révész a frontátvonulás utáni első egyházkerületi közgyűlésen meglehetősen őszinte szavakkal tette meg jelentését: Krisztus jogfosztásáról beszélt a magyarság és a magyarság jogfosztásáról a nemzetek közösségében, mint amelynek leginkább nyilvánvaló jelei a kerület északkeleti [értsd: kárpátaljai] gyülekezeteinek életében mutatkoznak. A kevesebbet szenvedettek együtt szenvednek a szenvedőkkel, akik felé csodálatuk és hitbeli áldásuk is száll.[7] Révész Imre a szenvedők közé sorolta a gyülekezetek hadifoglyait, valamint a trianoni vonalon belülről és kívülről deportált sok ezernyi ismeretlen sorsú polgári tagját.[8] A nyíltabb közgyűlési beszédek és az óvatosabban fogalmazott körlevél összevetése kapcsán

[7] Utalás a *Rómabeliekhez írt levél* 12. rész 15. versére, illetve az apostoli levelek elején apostoli alkalmazott úgynevezett apostoli köszöntésekre.

[8] Szabadi (2016) i. m. I. 11.

nem lep meg bennünket, hogy Révész Imrének még két titkos, bizalmasan terjesztett körleveléről tudunk. Visky Ferenc (1918–2005) akkori mátészalkai segédlelkész a 60/1945. számú 1945. január 15-i körlevélről azt jegyzi meg,[9] hogy a történelmi előzményekre hivatkozva Ágoston írásaiból idézett, s arra oktatott, a református lelkipásztorok hogyan végezzék lelki szolgálatukat a gyülekezetben, különös tekintettel a tisztaságukban megsértett leányok, asszonyok, édesanyák esetében. Krisztus anyaszentegyháza nem először élt át ilyen időket, s az áldott hippói püspök, Ágoston az egyház akkori zivataros időit is leírja. A címzettek hálásak voltak: a hótakaró alól kidugták fejüket a tavasz első virágai. Ez a titkos püspöki levél az egyház élni akarását és élni tudását hirdette meg.[10] Tibori János és Kormos László teljesen helytálló megállapítása szerint Révész püspök az egyházi jelentéstétel táblázatos módjára is utalva bizalmas konkrét adatokat kért arról, hány katona és polgári személy került a Szovjetunióba, hány erőszak áldozatául esett nő halt meg nemi betegség vagy abortusz szövődményében.[11]

Az egyházi élet 1945 nyaráig is elhúzódó helyreállása, az újabb kiegészítések megkérése, illetve a menekülésből, hadifogságból, internálásból való hazatérések miatt esetenként 1945 végéig, 1946 nyaráig is elhúzódtak a tiszántúli gyülekezeti adatszolgáltatások. Ezenközben 1945 őszén Révész Imre lemondása és a tisztújítás nyomán elsöprő többséggel történt püspökké választása formájában egy, a személye iránt megnyilvánult rendkívüli bizalmat tapasztalhatott meg.[12] Mégis 1945. december 16-i jelentésében dr. Hegyaljai Kiss Géza, a Debrecen–Árpád téri lelkipásztor figyelmeztette püspökét: Révész lényegében az elmúlt idők olyan egyházi krónikáját szeretné bekérni, amit – amíg az oroszok itt vannak – egyszerűen lehetetlen teljes őszinteséggel megírni.[13] A Révész Imre tevékenysége nyomán előállt kollekció minden elhallgatás és sorok között utalás mellett is széles történeti adatbázist őrzött meg számunkra, hiszen az akkori egyházközségeknek szinte pontosan kétharmada (542-ből 358 gyülekezet) tett eleget jelentéstételi kötelezettségének.[14]

1945 februárjában Enyedy Andor püspök Kalmár András belsőbőcsi lelkipásztor és a Tiszáninnenről elhurcolt református tanítók érdekében fordult

---

[9] Lásd részletesebben Révész Imre tiszántúli püspök körlevele a háborús erőszaktételekkel kapcsolatban 1945. január 15. In: *Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*. Szerk.: Ladányi Sándor. Budapest, Exodus, 2006. 165–168.

[10] Visky Ferenc: *Szerelme szorongat*. Kolozsvár, Koinónia, 2004. 41–42.

[11] Idézi Bán István: *Arctalan szolgálók*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2007. 4. sz. 469.

[12] 820 leadott szavazatból 786-ot kapott az ellene a baloldali pártok leplezetlen támogatásával indult Békefi Benővel szemben. Fürj Zoltán: *Egy püspökválasztás történetéhez*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1990. 2. sz. (a továbbiakban Fürj Zoltán: *Egy püspökválasztás történetéhez* i. m.) 191–192. A Révészre nehezedő nyomásra lásd még Révész Imre: Tájékoztató jegyzetek a püspöki tisztújítással kapcsolatos iratgyűjteményhez. In: *Válogatott kövek*… (2006) i. m. 180–185.

[13] *Krisztusban nyert erő*… (2016) i. m. I. 255.

[14] *Krisztusban nyert erő*… (2016) i. m. I. 11.

tiszántúli püspöktársához, amikor még az ideiglenes kormány Debrecenben székelt. Révész Imre válaszlevelében arról panaszkodott, hogy napról napra szívszaggató tömegben érkeznek hozzá a hasonló segélykérések, de talán az elhurcolt lelkészek és református tanítók ügyében hatékonyabb közbenjárást remélhet. Ekkor már ismeretes volt a budapesti szovjet városparancsnokságnak az az I. számú rendelkezése, amely a papi és lelkészi állásúakat mentesítette a hadimunka alól. Ennek megfelelően az abbamaradt egyházi szolgálatok a harcoktól mentesített kerületekben már az ostrom ideje alatt újraindulhattak.[15] A szovjet parancsnokságoknak a súlyos atrocitások között is érdekében állt az újrainduló élet demonstrálása. A „*vallásüldöző, vad keleti hordák*" ellenérdekű propagandaképét gyengíteni kellett. A látszólag megkíméltek félelmeit és az esetleges új kezdet reménységébe kapaszkodás érzelmeit egyaránt kihasználták. Szeged új vezetőségén keresztül elérték egy közös római katolikus–református–evangélikus nyilatkozat megtételét, amelyet azután úgynevezett „szegedi nyilatkozat"-ként terjesztettek is.[16] A helyzeténél fogva hamar szovjet megszállás alá került Szeged mégis halott várossá vált, ahol nem volt tanácsos az utcákra merészkedni, hiszen bárkit elhajthattak „egy kis munkára", noha ez a „munkaszervezési módszer" a megszállóknak is relatív károkat okozott. A kialakuló hangulatban Bakó László 1945. július 1-jei jelentésében is csak szőrmentén, a „hadifogolyügy" részeként merte megemlíteni a szovjet kényszermunkatáborokba hurcoltak ügyét.[17] Újszegeden dr. Nagy Sándor főgondnok szenvedett „fogságot", de ez végül életkorából eredően nem nyúlt hosszú évekre. Szabó József presbiter egy súlyos rablótámadás során kapott életveszélyes mellszúrást. A tüdő- és mellhártya-gyulladással komplikált sérüléséből végül csodaszámba menő módon épült fel.[18]

Enyedy Andor 1945 elején az Ung-vidék és a Bodrogköz északi részének egyes települései vonatkozásában szisztematikus adatgyűjtésbe kezdett. Bizalmasan terjesztett körlevelében az elhurcolt civil lakosság névsorának összeállítására szólította fel azon gyülekezeteket, amelyekről ekkor már sejteni lehetett, hogy

[15] Kádár Imre: A református egyház ötéves útja a sajtó tükrében. Az egyházi sajtótól az egyház sajtójáig: In: *A magyar protestantizmus öt éve. 1945–1950*. Szerk.: Fekete Sándor – Finta István – Kádár Imre. Budapest, A Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, 1950. (a továbbiakban *A magyar protestantizmus öt éve* i. m.) 17.

[16] „[…] *az orosz hadsereg a vallás szabad gyakorlatában senkit sem akadályoz, sőt bennünket arra hívott fel, hogy az istentiszteletet az eddigi rend szerint tartsuk és folytassuk. Senkit lelkészi mivolta miatt bántódás nem ért. Felekezeti iskoláinkban a tanítás éppúgy megkezdődhet, mint a többi iskolákban. Kormányzó Urunk október 15-i rádiószózatában megadott irányítást mi is az ország érdekében valónak tartjuk*." In: *Krisztusban nyert erő…* (2016) i. m. I. 140.

[17] Vas Zoltán: *Cenzúrázott levelek, levél a cenzúráról. 1944, 1974*. História, 1988. 10. sz. 27. Bakó László 1945. július 1-jei jelentésében is csak szőrmentén, a „hadifogolyügy" részeként meri megemlíteni a szovjet kényszermunkatáborokba hurcoltak ügyét. In: *Krisztusban nyert erő…* (2016) i. m. I. 140.

[18] *SZÚRE Presb. jkv*. 7/1945. július 23.

a kialakítandó csehszlovák–szovjet kárpátukrajnai határ különböző oldalaira fognak kerülni. Enyedy Andor akkor – Révész Imréhez hasonlóan – talán maga sem tudta, miben bizakodik, illetve kinek mit kockáztat, amikor olyan kérvények írására biztatott felvidéki és kárpátaljai gyülekezeteket, melyeket azután a magyar Külügyminisztériumhoz továbbíthat. Az egyetlen fennmaradt 1945. február 26-i keltezésű és március 12-i érkeztetésű lista alapján a név, foglalkozás, születési idő, születési hely, honnan vitték el, mikor vitték el, hová vitték el rovatokat szerepeltették. Az adatgyűjtésben dokumentálhatóan részt vettek Abara, Bés, Csicsér, Deregnyő, Hegyi, Imreg, Iske, Kisdobrony, Kisráska, Nagyráska, Szürnyeg, Tiszaágtelek, Ungvár, Vaján, Zápszony települései. Szószékről természetesen nem lehetett az összeírást hirdetni. Kisebb helyeken a gyülekezeti tagok egymás között adtak hírt róla. Ungváron Gönczy Miklós missziói segédlelkész diákok segítségével, házról házra gyűjtötte össze az adatokat. Akadt, ahol a katolikus plébánosok is segítettek az információgyűjtésben. Enyedy Andor püspök az összegyűjtött kérvényeket és listákat valóban továbbította Erdei Ferenchez azzal, hogy a végső kétségbeesés kergette ezeket az embereket a segélykérésben. Az ottani, ismét elszakított magyarok a velük ellenséges és amúgy is kialakulatlan közigazgatás miatt sem meghallgatást, sem közbenjárást nem remélhetnek. A magyar külügyminisztérium legalább az információszerzésben igyekezzen az elhurcoltak hozzátartozóinak segítségére lenni.[19]

A trianoni határokon belül különös jelentőségűvé vált az emlékmegőrzés szempontjából Csobaj református lelkipásztorának, Szakolczay Bertalannak a lelkiismeretes tevékenysége. Az 1940–1972 közötti presbitériumi határozatok jegyzőkönyvébe bemásolt egy *Emlékezetül* című írást, amely a gyülekezetben 1944 őszétől 1945. szeptember 2-áig történteket rögzíti. A dokumentum része az a másik *Emlékezetül* című írás, mely a csobaji református gyülekezet történetét írja le a kezdetektől. Utóbbinak eredetijét a lelkipásztor 1945. szeptember 2-án, a megrongálódott templomtorony javításakor a gömbben helyezte el. Az 1944. november 5–15-e között lezajlott frontátvonulás után több hétbe telt, míg lecsendesedett az a zaklatott helyzet, amelyben az anyagi és emberi veszteségek szinte természetesnek számítottak. A fosztogatásból nemcsak a szovjet és román csapatok, hanem egyes helyi lakosok is kivették

[19] Vö. Kovács Áron: Málenkij robotra hurcolás a Tiszáninneni Református Egyházkerület területéről. In: *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. Tanulmánykötet*. Szerk.: Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor. Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ, 2017. 46–47.

a részüket.[20] A szovjet titkosrendőrség emberei a megnyugvás után, 1945. január 21-én, vasárnap kezdték meg a 18 évesnél idősebb civil lakosok összeíratását, majd ennek a listának a felhasználásával január 24-én az emberek összeszedését. A kiválasztás elvégzése egyaránt tulajdonítható a helyi elöljáróknak, illetve olyan részben helyi, személyes sérelmek által motivált, magukat partizáni szerepkörbe feltolt, politikai ellenőrként működő kollaboránsoknak, akiknek a falu sohasem bocsátott meg. A főbelövés terhe alatt összeterelt népgyűlésen először az esetleges panaszos hangadókat igyekeztek kiszűrni. Amikor ennek a provokációnak a falusiak – érthető félelmek alapján – nem ültek föl, immár név szerint kezdték kiszólítani az embereket. Szakolczay 1946. február 9-i jelentéséből azt is tudjuk, hogy a csobaji gyülekezet már az elhurcolás napján jelentette az eseményeket a járási főjegyzőnek, aki továbbította a híreket az ideiglenes kormányhoz. A kormánytól származó igazolással a főjegyző igyekezett késleltetni az elhurcolást. Megkereste vele a területileg illetékes szovjet katonai parancsnokot, aki részegen fogadta, visszautasította a megkeresést és elhurcolással fenyegette meg a jegyzőt is.[21]

A Tiszántúl esetében Kincses Endre lelkipásztor jelentését Visky Ferenc visszaemlékezése egészíti ki. Bár a lelkész 1944. december 30-án még nem tett jelentést polgári elhurcoltakról,[22] segédlelkésze megemlékezik a sáros, kopott egyenruhásokat néhány nappal követő „vasalt zöld"-ekről, és hogy a lassan rendeződni kezdő új életrendben is a félelem sűrű köde ülte meg a várost. Időnkénti utcai „látványossággá" vált ugyanis, amint fegyveresek városi civil ismerősöket kísértek. Az elhurcoltak inkább a gazdagok soraiból kerültek, és fogságuk nemcsak néhány hétre terjedt ki. Amíg ő még Mátészalkára visszajárt (1945 őszéig), ezeket az ismerőseit nem látta visszatérni.[23]

Ravasz László és Győry Elemér helyben maradásával a frontátvonulások után a dunamelléki, illetve a dunántúli egyházkerületben az ügymenet látszólag hamar helyreállt. A fennmaradt iktatókönyvekből megállapítható, hogy bár a nehéz viszonyok ellenére pontosan vezették a levelezéseket, kimenő és bejövő iratokat, maga a megőrzött iratállomány szembetűnő hiányokat mutat. Helyzetéből adódóan még inkább árulkodó a dunántúli püspöki központban, Pápán

[20] Ez a tapasztalat máshol is előfordult. „*Furcsa érzés volt régi asztalunkon a terítéket látni. Abrosz, tányér, evőeszköz, tál mind a miénk. Az otthoni háziszőttes, azsúrral visszaszegett törölközővel töröltem meg a kezemet kézmosás után. Egyik fiatalasszony észrevette, hogy megakadt a szemem a megváltoztatott monogramon. Mentegetőzve mondta, hogy tavaly férjhez ment, és kellett a kelengye. Elmosolyodva tettem le, és arra gondoltam, ha csak ennyi lenne nálatok a mi holminkból!*" Toókos Ildikó: Íróváltás. In: *„Azokkal időzöm, akik másszor voltak". Sepsibaczoni vitéz Toókos Gyula huszártábornok és családjának története.* Szerk.: Asztalos Zoltánné Toókos Ildikó. Budapest, Magánkiadás, 1999. 210.

[21] Kovács Áron: *Málenkij robotra hurcolás…* (2017) i. m. 39–40.

[22] *Krisztusban nyert erő…* (2016) i. m. II. 238–239.

[23] Visky Ferenc (2004) i. m. 40–42., 62.

meg(nem)őrzött iratanyag. Míg ugyanis a Dunamellék területének jelentős része menetből esett el, központját pedig hosszú várostrom zárta satuba, a Dunántúl túlnyomó része csak 1945 tavaszán került megszállás alá. Miután a hadi helyzet romlásával a polgári postaközlekedés 1944 derekától végképp bizonytalanná vált, decembertől pedig teljesen meg is szűnt, csak néhány irat érkezett be a püspökségre, azok is teológus legátusok vagy a városba bejutó parasztemberek révén. Nehezítette a helyzetet, hogy a város 1945. március 26-i megszállását követően a postahivatal épülete a július 4-i továbbköltözésig és kiürítésig a szovjet parancsnokság székhelye lett. Így 1945 nyarán az elmúlt hosszú hónapokban ilyen-olyan helyeken deponált levelek egyszerre futottak be. Az iktatókönyvekből nyomon követhető dátumokból láthatóan a jelentések gyakran olyan helyeken és időkben keletkeztek, amelyek már vagy túljutottak egy – visszaszorítás miatt egyelőre ideiglenes – szovjet megszálláson, vagy már a közvetlen közelbe érő front szorításában a visszavonuló katonaság vagy a menekülő polgári lakosság révén valós információkkal is tudtak szolgálni. Árulkodó jel, hogy bár ezeket az iratokat iktatták, tartalmi megjelölést az iratok túlnyomó részében már nem mertek az iktatókönyvekbe bevezetni. Győry Elemér végül három jelentéktelen tárgycsoportot mert megőrizni. Igazolványszerű (fényképes) lelkészi állásigazolások ügyeit, melyek a mozgósítási rendelkezések hatálya alól mentesítettek, helybeli és menekült lelkészek kongrua- vagy kongruapótló segélyeinek ügyét, a zsidótörvények hatálya alá tartozó református tanári vagy lelkészi állású kikeresztelkedettek ügyeiben az állami szerveknél tett egyházi intervenciókat.[24]

Egyházkerületi elnökség 1945. július 2-án, tanács 24-én, közgyűlés október 25-én tudott először a frontátvonulás után összeülni. Érthető okokból a lelkipásztorok, teológiai tanárok, vallásoktató és segédlelkészek igazolására az eljárás a Dunántúlon sokkal később indulhatott meg, mint a többi egyházkerületben. Az elnökség 1945/15. szám alatt bocsátotta ki igazoló jelentésre szóló felhívást az Egyetemes Konvent elnökségének vonatkozó rendelkezése alapján. Az eljárási utasítást a tanács elfogadta, és annak értelmében az eljárás lefolytatását elrendelte. Győry Elemér szükségesnek tartotta annak hangsúlyozását, hogy lelkipásztort lelkészi minőségében semmiféle más hatóság nem igazoltathat, csak saját egyházi hatósága, ez a fórum ugyanakkor az egyesületi vagy vállalati működés minőségében kifejtett tevékenység tekintetében nem illetékes. Ekkor már folytak különböző jelentésekben is meg-megemlített lelkészek elleni népbírósági perek, és az is megfélemlítőleg hatott az egyházra, hogy 1945. május

[24] A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének Levéltára (a továbbiakban RL), valamint Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár (a továbbiakban DREL) vonatkozó anyagainak átnézése alapján.

17-ére a hódmezővásárhelyi református gimnáziumi tanár, Falábú Dezső igazolása „sikertelennek" bizonyult,[25] és hogy a református ifjúsági munka áldott képviselője a vizsgálat során tragikus körülmények között elhunyt.[26]

Veszteségstatisztikák

Győry Elemér az újrarendeződő élet első egyházkerületi közgyűlése előtt tett jelentésének megtételéhez már pontos veszteségstatisztikákat kért be gyülekezeteitől. A 1945. október 25-ére összeállított summája szerint a legtöbb anyagi kár azon gyülekezeteknek volt tulajdonítható, amelyeknek iskolája vagy tanítói lakása teljesen, vagy nagyobb részben elpusztult, illetve lelkészlakása leégett vagy lakhatatlanná vált. A személyi veszteségek a következőképpen voltak összegezhetők: Nyugatra távozott valószínűleg hat lelkész. Katonai szolgálatból nem tért vissza és hadifogságban volt hét lelkipásztor, illetve segédlelkész. Dömjén Károly sárszentmihályi lelkész menekülés közben hadifogságba esett, és meghalt Szegeden. A református tanárok és tanárnők közül elesett valószínűleg egy, nyugatra menekült valószínűleg három (közülük két nő), hadifogságba esett hét személy. A hadifogságba esett tanárok közül Fejes Sándor, a pápai gimnázium vallástanára lelkészi minőséggel is rendelkezett. 75 gyülekezet esetében jelentettek háborús erőszakos halálról. Ezek során 551 református civil tragikus életvesztéséről számoltak be, akik közül 17 presbiter volt. Öngyilkosságot követett el kilenc református személy. Az öncenzúra kétségtelen ténye, hogy az itt elmondott püspöki jelentés kinyomtatott változatában az alábbi szakasz szerepelt az egyházi élet vonatkozásában: „*A német csapatoknak hazánk könnyel és vérrel áztatott földjéről való kiűzetése után az egyházi élet lassanként rendes mederbe terelődött, és a biztonsági érzésnek növekedésével istentiszteleteink egyre látogatottabbak lettek*."[27] A nyomtatott változat eredetileg két önálló mondatot vont össze. A gépiratban ugyanakkor még szerepelt közöttük a következő

[25] Vörös Mihály végtelenül aljas, becstelen és álszent megjegyzése az 1946. március 5-i igazgatótanácsi ülésen tett igazgatói beszámolójából. Bethlen Gábor Református Gimnázium földszinti irattár, jelzet és katalógus nélkül. Vö. Vörös Mihály: Iskolánk vázlatos története a felszabadulástól napjainkig. In: *A hódmezővásárhelyi Állami Bethlen Gábor Általános Gimnázium Évkönyve 1944-1962*. Hódmezővásárhely, 1962. 61.

[26] Sipka Sándor 1962-ben meleg szavakkal méltatta Falábú Dezsőt, személyiségét, és azt a tanárt, aki különös érzékenységet mutatott a református ifjúsági élet iránt. *Bethlen Gimnázium Évkönyve…* (1962*)* i. m. 94. Az esetről részletesebben ld. Vincze Gábor: Egyháziak üldöztetése a „fordulat éve" előtt. In: *A hódmezővásárhelyi református egyházközség esete.* Belvedere Meridionale, 2007. 1–2. sz. 103., 105.

[27] Püsp. jel. 1945. október 25. 27., 31., 40.

beékelt szakasz is: „*Maguk az orosz katonai parancsnokok mindenütt megkövetelték az istentiszteletek megtartását, bár híveink azokat eleinte gyéren látogatták, mert a nők, különösen a fiatal asszonyok és leányok és a serdülő ifjúság nem mert mutatkozni, a férfiakat pedig a ház őrzése tartotta vissza*."[28]

Amikor felesége 1965-ben felolvassa neki Tormay Cécil utolsó regényének, *Az ősi küldött*nek csodálatos sorait, Lázár Andor elé tolultak 1944 őszének emlékei. A volt igazságügy-miniszter előtt mintegy új tatárjárásként idéződött meg a szovjet előretörés elől menekülők képe a Virágospuszta–Vác útvonalon. Lázár a Prohászka utcai nagy bérház légópincéjében azzal igyekezett társaiban tartani a lelket, hogy erősen fegyelmezett hadseregként írta le a Budapestet elfoglalót, mely a kommunizmus győzelme óta eltelt húsz esztendőben bizonyára kulturálódott is valamennyit. Így a számukra ellenséges civileknek mégsem vadakkal, hanem némileg már polgárosult emberekkel kell szemben állniuk. Az első hullám nem bántott senkit. Az elektromos kézilámpák elvétele mellett még egy rúd szalámit is bedobtak a pincébe. Az elsőkkel ellentétben a később jöttek minden képzeletet felülmúló gyalázatokat követtek el. Az Egyetem utca 2. szám mellett a törmelékek között botorkáló Lázárt kifosztotta két szovjet katona, hogy azután ellökjék őt, mutatván, hogy most már mehet oda, ahova akar. A volt igazságügy-miniszter megjegyzése az esethez: „*Engem nem vittek el magukkal, látták, hogy hadifogolynak* (sic!) *már öreg vagyok, de bizony a fiatal embereknek nem volt tanácsos az utcán mutatkozni*."[29]

Közben 1944–45 fordulóján egy új politikai rendszer körvonalai is kezdtek kialakulni. A szovjet befolyás és felügyelet – elégséges számú kommunista híján – az addigi ellenzéki pártokat is beterelte az újonnan alakult népi, nemzeti bizottságokba. Az 1943 óta megtanult lecke szerint a Szovjetunió és helyi képviselői – legalábbis direkt módon – nem léptek fel az egyházak ellen. Sőt első megnyilatkozásaikban, felhívásaikban, kifüggesztett plakátjaikon a normális egyházi munka végzésére szólították fel a lelkészeket. Az ideiglenes hatalmi, államigazgatási szervek is számítottak az egyházak tevékenységére, aktív közéleti szerepvállalásaikra.[30] Hogy milyen volt ez a kommunista szájíz szerinti „aktív, közéleti szerepvállalás", azt Békefi Benő példája mutatja számunkra.

[28] Az 1945. október 25-i püspöki jelentés gépiratos tisztázata Győry Elemér kéziratos kiegészítéseivel 10. DREL Püspöki iratok 1945.

[29] Lázár Andor: Emlékezik. In: *Pápától Brüsszelig*. Budapest, Littera Nova, 2000. 302–303; 309–312.

[30] Bereczky Albert: Felszabadultam. In: *A magyar protestantizmus öt éve* i. m. 10–12.; Fürj Zoltán: *Egy püspökválasztás történetéhez* i. m. 186–187.

Békefi Benő tevékenysége

Békefi Benő (1908–1964) a magyarországi református közélet sokat vitatott személyisége.[31] A közkeletű vélekedésekkel szemben apja 1898-as névmagyarosítása miatt nem Grunner Benjámin néven látta meg a napvilágot. A források és visszaemlékezések szerint szokatlanul egzaltált, nárcisztikus, színészies, álszent, hatalomvágyó és köpönyegforgató személyiség, ennek minden gyakorlati következményével. 1931-ben kicsapták a budapesti református teológiáról. Békefi az eltávolítás okait elhallgatta, majd teológiai tanulmányait Debrecenben fejezte be.[32] Magát újjászületett embernek vallotta, aki azáltal talált oda Krisztusban a kegyelem Istenéhez, hogy előbb a teremtő és szuverén Úr félelmetes élete és jelenvalóság porba sújtotta őt.[33] Teológiailag mégis egy „a mi Istenünk gazdag Isten" pünkösdista-karizmatikus jellegű konjunktúrakeresztyénnek volt tekinthető.[34] Teátrális „sírásai" egész pályafutásának jellemzői maradtak.[35] 1934-ben csatlakozott az ébredési-evangelizációs mozgalomhoz: Az országot bejárva evangelizált.

---

[31] A Békefi-család által kiadott monográfia a néhai apa, református lelkész, diakonisszaházi vezető, nyírségi esperes, végül dunántúli püspök szolgáló életét igyekszik bemutatni. A munka azonban bizonyos adatai révén jól használható, egyébként a legkényesebb kérdéseket mélyen elhallgató propagandisztikus fércműnek tekinthető. Lásd *Békefi Benő szolgáló életéről*. Szerk.: Békefi Dezső. Budapest, Magánkiadás, 2006. (a továbbiakban Békefi Benő szolgáló élete i. m.) Ezzel szemben Balla Árpád hajdúnánási, 1953–1957 között sényői lelkipásztor 1955 márciusában a lehető legsommásabb véleményt fogalmazza meg Békefi Benőről: *„Békefi Benő: esperes, teológiai professzor, harminckilencféle egyházi tisztség viselője 1955-ben. A legnagyobb teológiai es erkölcsi görbét korunkban ő írta le. A pietista és bethánista evangélizációtól kezdve eljutott a kommunizmusevangélizációig. A tegnapi parázna és házasságtörő – ma élet-halál ura református egyházunkban. Ambíciója és elbizakodottsága határtalan. Fölényessége és gőgje megutáltatja nemcsak saját magát, hanem a református lelkipásztort is. Rettenetes lesz az ítélete Isten es emberek előtt."* Balla Árpád: *Péntekhegyi levelek. Balla Árpád református lelkipásztor Sényőn, egyházi száműzetésben írott leveleiből (1953–1957)*. Szerk.: Tibori István. Debrecen – Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2000. 45–46.

[32] Pestről való eltávolításának hátterére ld.: Bodoky Richárd: *Szent Mihály napja. Jövevények és vándorok. Családtörténeti töredékek VI.* (1928-1932), Budapest, Magánkiadás, 2007. 245–248.; Révész Imre: Tájékoztató jegyzetek a püspöki tisztújítással kapcsolatos iratgyűjteményhez. In: *Válogatott kövek…* (2006) i. m. 183.

[33] Bottyán János forrásmegjelölés nélküli, de nyilván egy Békefi-írásból idéz a *Református Egyház*ba írt nekrológjában. In: *Békefi Benő…* (2006) i. m. 13.

[34] Szikszai i. m. 236–237. Ebből a szempontból értelmezendő az is, hogy a közvetlen harci cselekmények utáni első karácsonyához (Immánuel) közeledő magyarság elé dörgő hangon veti oda: *„Nincs velünk az Isten."* a *Magyar Református Ébredés* 1945. december 15-i vezércikkét ismerteti és elemzi Fodorné Nagy Sarolta: *Történelmi lecke. A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „Egyezmény" megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre*. Budapest–Nagykőrös, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2006. 109–110.

[35] Nagy hatást keltve sírt az 1934-es dévaványai evangelizáció leányköri morzsaszedegetése alkalmából. Ács i. m. 104. Szikszai Béniben akkor szakad meg valami, amikor 1937-ben az érlelődő szakítás hangulatában Békefi hisztérikus sírásban kitörve ad hálát az egységért. Szikszai i. m. 239. Hallgatói beszámolnak arról, hogy nagy hatású szónok volt, és ennek érdekében – ha kellett – még sírt is a szószéken. Fodorné Nagy Sarolta: *Történelmi lecke…* (2006) i. m. 109.

Legnevezetesebbeknek az 1934-es dévaványai, az 1940-es debreceni és az 1946-os szegedi evangelizációi tekinthetőek.[36] Már korán kiütközött személyiségének három negatív vonása. Pénzéhsége, mely nem vetette meg „a szegények filléreit" sem. Pszichológiai terrorja, melyet vélt vagy valós lelkiismeretfurdalásokra épített, és (elsősorban női) munkatársaiban „*A Tiszteletes Úr böjtöl. Talán éppen énmiattam?*" önvád-érzését kívánta felkelteni. Önfelmagasztaló álszentsége, mely az esetlen tréfákkal is úgy nevetett együtt, hogy közben már az utólagos, fejmosásnak is beillő áhítaton jártatta az eszét. A „látszólagos együttfutás" idején a Bethánia missziós terepén és farvizén építette ki az általa vezetett diakonisszaházat és Magdaléneum nevű bukott lányok otthonát, mely végül 1940-ben Nyíregyházán talált befogadásra. A szolgálatába álló fiatal nők képzettsége és lendülete, valamint az 1938-ban létrehozott „ellen-Bethániá"-ja révén az 1940-es évek elején már bizonyos pozíciót is kivívott magának a református térfél egyházpolitikai szereplői között,[37] igazi előretörését akkor még Ravasz László ellenkezése meghiúsította.[38]

Békefi Benő 1958. július 30-i állambiztonsági jelentésében részletesen beszámolt a nyíregyházi rendszerellenzéki értelmiségnek az 1930-as évek végén a népi írók körül gyülekező köreiről, ahonnan sokak szellemi pályája imrédysta útkeresésbe torkollott.[39] Békefi állítólag már az 1938-as, a zsidóságot megkülönböztető úgynevezett I. zsidótörvény kapcsán felemelte szavát az antiszemitizmus erősödése ellen.[40] A II. és III. zsidótörvény két izraelita nagyszülője révén érinthette volna őt is. Bevett valláshoz tartozó lelkészi státusza azonban sokáig mentesítette azon esetek alól (fegyveres katonai szolgálat, tartalékos tiszti előléptetés, megfelelő kamarai tagságok, állásbetöltések), melyek őt származást igazoló családfa benyújtására kötelezték volna. Helyzetét nehezítette, hogy 1943-ban

[36] Lelki értelemben ezek nagyon is gyümölcsözőnek bizonyultak. Ács Mihály az idők jeleként (vö. Mt 16,3) értékeli, hogy Békefi Benőnek Budapesten a Kerepesi úti temetőben történt elhantolására is éppen az egykori evangélizátor dévaványai felébredettjei jelentek meg legnagyobb számban. Ács i. m. 104. A debreceni evangelizáción tért meg Szabó Mihály kormányzógyűrűs jogász, debreceni táblabíró, későbbi szegedi vállalati jogtanácsos, akit még jelen sorok írójának is volt szerencséje ismerni. Juhász Imréné szül. Füzesi Judit és Margit István szóbeli közlése alapján. Hőgye Etelka a dévaványai, Szesztay Mária a szegedi evangelizáción kaptak elhívást a diakonisszaszolgálatra. Előbbi a Leányfalusi Otthon vezetésében (1980-ban), utóbbi Tóth Károly püspök mellett a Dunamellék külügyi titkárságán (az 1990-es évek elején) fejezte be szolgálatát. Ács Mihály: „*A szél fú, ahová akar …*" i. m. 105. Karasszon István: *In memoriam Szesztay Mária* (1927–2017). Confessio, 2017. 4. sz. http://confessio.reformatus.hu/v/hir-232/#page1 http://confessio.reformatus.hu/v/hir-232/#page1 (Letöltés ideje: 2018. febr. 20.)

[37] Szikszai i. m. 214., 236–244.

[38] Lásd pl. Jelentés Muraközy Gyula és Békefi Benő kapcsolatáról 1957 júniusából. ÁBTL 3.1.2. M-23414 „Varga Dénes" 63.

[39] 1958. július 30-i jelentés Nyíregyházáról. ÁBTL 3.1.2. M-23414 „Varga Dénes" 209–210.

[40] Az 1957. január 22-én Nyíregyházán, Lukácskó András lakásán tartott lelkészértekezletről kapott értesülések. Jelentés Farkas Lászlóra. ÁBTL 3.1.2. M–23414. 84–85.

kizáratta azt a Farkas Lászlót a Református Gyülekezeti Evangelizáció Baráti Társaságából (RGyEBT), akit a *Magyarság* című lap *A pók* című regényéért az első antiszemita szociográfia szerzőjeként ünnepelt. Válaszul Farkas mindenütt Békefi zsidó származásának hírét keltette. Ennek nyomán Békefi helyzete 1944 tavaszán alapjában változott meg. Egy dr. Kósa Barna neve alatt *Liberális gócok* címen megjelent cikkben ugyanis külön bekezdést kapva a „zsidó vérbeütésesek" közé sorolták. Bereczky Albert a hamisítástól sem visszariadva vette védelmébe barátját és vezetőtársát.[41] Békefi az ellene támadt indulatok miatt 1944 bizonyos időszakaiban Nyíregyháza külterületén, a szőlőkben rejtőzött, nehogy munkaszolgálatra vonultassák be. A szovjet megszállás hírére visszatért a városba. A német-magyar visszafoglaló ellenlökés idején állítólag úgy mentett meg egy magas rangú szovjet tisztet, hogy a református templomban diakonisszaruhába öltöztetve imádságot kellett színlelnie.[42] 1944. október 31-én értek véget a harcok Nyíregyházán. November első napjaiban Békefi Benő állítólag az elhullott állatok tetemeinek eltakarításánál segédkezett. Munka közben találkozott dr. Erőss János főispánnal és Fazekas János polgármesterrel. Kérésükre vállalta, hogy bekapcsolódik a város új életet építő munkájába. Az intézkedés megnyerte a szovjet csapatok parancsnoksága hozzájárulását is: Békefi 1944. november 5-i kinevezéssel Pásztor József mellett a város szociálpolitikai ügyosztályának helyettes vezetője és egyben az iskolaügyek előadója lett.[43]

1956-ban derült ki, hogy Nyíregyházán számon tartották 1944 végén kibontakozó tevékenységét. Az ottani rádió forradalmi vezetőségének egyik tagja, Babitz Béla orvos az alábbi felkiáltással utasította el a reformáció napja ürügyén mikrofon elé kéredzkedő lelkészt: „*Békefit ne engedjék a mikrofon elé, ő hurcoltatta el Nyíregyházáról a vasutasokat, a diákokat és tirpákokat, Moszkvának közvetlen barátja, mindenki tudja Nyíregyházán! Malinovszkij bizalmát élvezte, tájékoztatta a hadseregparancsnokot, és ő nevezte ki* [Békefit] *tanácsnoknak a város élére. Ő igazoltatott* [ti. Békefi]*, ő hurcoltatta*

[41] Kósa Barna: *Liberális gócok*. Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1944. április 26. 2. Bereczky Albert: *Helyreigazító nyilatkozat*. uo. 1944. április 29. 2. Tény, hogy Grunner (máshol Gruner) Benjámin állami hídvámszedő 1898-ban magyarosította nevét, így harmadik gyermeke sohasem viselte az ifjabb Grunner Benjámin (vagy Benő) nevet. Az RGyEBT elnöke ugyanakkor úgy vitte a szervezet orgánumának, a *Magyar Református Ébredés*nek a főszerkesztőségét, hogy a tényleges szerkesztési feladatokat Békefi látta el mellette. Időszakos kiadványok hivatalos szerkesztőjeként Békefi nem volt sajtókamarai tagságra kötelezett. Ennek ellenére helyreigazításában a Budapest–Pozsonyi úti Református Egyházközség lelkésze hamisan a zenepedagógus Békefi (született Friedmann) Ernő kamarai számán a „nem zsidó"-k között szerepelteti az RGyEBT főtitkárát. Vö.: Gáspár Jenő: *Az Országos Magyar Sajtókamara Évkönyve 1941*. Budapest, Országos Magyar Sajtókamara, 1941. 46., 190.

[42] Fekete Csaba szóbeli közlése alapján.

[43] Békefi Dezső (szerk.): *Békefi Benő…* (2006) i. m. 8. Dokumentumgyűjtemény a „Magyar Ébredés" Református Diakonissza Testvérház, későbbi nevén a Nyíregyházi Református Diakonissza Testvérház történetéhez (gépirat). Szerk.: Szesztay Mária. Ráday Gyűjtemény könyvtára K.0.1015. 134.

el Thuróczy (sic!) *püspököt, Belohorszki igazgatót és Márczait, a vallástanárt. Ilyen ember nem kell!*"[44]

Fel kell hívnom ezen a helyen a figyelmet a szövegben benne rejlő „tirpákok, evangélikusok és görög katolikusok" kitételre. Valószínűleg Békefi városvezetőként igyekezett befolyását a magyarok és reformátusok javára érvényesíteni. 1944. karácsony táján ugyanis felderítette egy 1500-2000 férfiből álló, Romániából három napig élelem nélkül szállított kontingens Nyíregyházára érkezését, és az orosz parancsnokság előzetes engedélyének kikérése után biztosította élelmezésüket. Asszonyokat toborzott, akik a nyersanyagot készétellé főzték, majd kiosztották azt a foglyoknak a jegyzőtanfolyam épületében. A foglyokra főzetés érdekében Békefi kieszközölte az orosz parancsnokságnál marhahús és bab kiutalását is. Szervezte a polgári elhurcoltak és más hadigondozottak családjainak látogatását, szociális helyzetük felmérését, anyagi és lelki támogatásuk lehetőség szerinti biztosítását. A Szegényházban, a Zöldkereszt épületében, a Debreceni utcában, a Mikecz-házban valamint a Fogházban működő öt városi ingyenkonyhát a hadiözvegyek, hadiárvák és más rászorultak szolgálatába állította. Négy diakonissza testvér, valamint a társadalmi szervek bevonásával szervezte a vasútállomásra-átmenő forgalomban érkező-hadifoglyok fogadását. A készpénz- és természetbeni juttatások ügyeiből kizárta Fazekas János polgármestert. Az úgynevezett törzslapozott és kivizsgált segélyesek ügyeiben ezek után eljáró szociálpolitikai ügyosztályvezető mellé 1945. január l-jétől öt diakonissza testvért rendelt. Békefi segélyezés címén folytatott politikai tevékenysége annyira szembetűnő volt, hogy 1946. március 15-én – valószínűleg a B-listázottak hatására – munkanélküliek több száz fős csoportjában kapott erőre az a hang, miszerint részrehajló módon bánik az UNRRA-ruhasegélyekkel, amiért őt egyesek a városi hivatal elhagyására is felszólították.[45]

„*Tájékoztatta a hadseregparancsnokot…*" – olvassuk Békefiről. Vagyis a szovjeteknek spicliskedett. Bán István sejtetni engedi, hogy Békefi a korban minden gyanú felett álló diakonisszákat arra használta fel, hogy segítségükkel információkat gyűjtsön a civil elhurcoltak családtagjaitól, hazatért hadifoglyoktól, erőszak áldozatául esett nőktől, de a róluk való adatszolgáltatást nemcsak hogy elszabotálta, de még az erre vonatkozó püspöki szándékot is kiadta a szovjeteknek. Bán István a korabeli politikai konstellációkról két további fontos adalékot

[44] Bán István gyűjtését idézi Csohány János: *Békefi Benő két egyházkormányzati levele 1957 elejéről*. Egyháztörténeti Szemle, 2003. 3. sz. 138.

[45] Vö.: Gaál Ibolya: *Négy évtized szociálpolitika-története életrajzok, pályaképek tükrében Szabolcs-Szatmár megyében 1938–1983 nyomán* (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai III.; [Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei] Tanulmányok 7.). Nyíregyháza, s. n. [Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár] 1999. 100–101.

őrzött meg számunkra. A nyíregyházi főrabbi hozzá szóló levelét Békefi Petrov altábornagyhoz továbbította. A nyíregyházi szociális tanácsnok azon „zaklatás" ellen kérte a szovjet városparancsnok támogatását, hogy a városból és környékéről a németek által elhurcolt 17.000 fő emlékének megörökítésére pénzt kelljen adnia. Az 1946-ban a nyíregyházi internálótáborból érkeztetett levelet fel sem bontották. A korábban a szélsőjobboldallal kacérkodó Finta Istvánnak, akit a nyíregyházi lelkésszé előlépett Békefi diakonisszaintézeti lelkészként vett maga mellé, jó oka volt, hogy elzárkózzon a kért lelkigondozói szolgálattól. Joggal félhetett ugyanis attól, hogy Barczaújfalussy Egon vezérőrnagy felismeri.[46] Az 1942-es nyugdíjba vonulásáig a légvédelmi tüzérség körzetparancsnokaként tevékenykedő, evangélikus vallású Barczaújfalussy (született Köpe) tábornok politikai szimpátiája és kapcsolatai, internálása, végül mentesítése ugyanolyan talány, mint Túróczi Zoltán hasonló, népbírósági tárgyalásokba torkolló esete. Békefi ilyen formájú „áldásos" tevékenységét 1947. február 28-ig folytathatta. Ekkorra ugyanis Erőss Jánosnak, Nyíregyháza kisgazda főispánjának sikerült a koalíciós egyezkedések részeként az újonnan felállított tanfelügyelet élére egy olyan görögkatolikus papot hoznia, aki „megzavarta" az ottani tanárokat és tanítókat, és a Békefi-féle „egységes szervezetű" és „megfelelő ellátottságú" (értsd: kommunista jellegű) iskolapolitika ellen hangolta őket. A városi tanácsnok által vitt „jó irányú fejlődés" megakasztása képviselője „lemondás"-át is magával hozta.[47]

A félelmet egyre inkább tükröző iratszelekció, az erősödő öncenzúra mellett bizonyos bátorságra vall az áldozatok érdekében történt fellépés. Szakolczay Bertalan csarodai lelkész például 1946. február 9-i levelében államtitkári minőségében kereste meg Bereczky Albertet. A kérelmező hivatkozott egy, az 1945. novemberi választások előtt megjelent körlevélre, valószínűleg Vorosilov marsallnak, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének, a Népszavában 1945. augusztus 23-án megjelent, az összes magyar hadifogoly hazabocsátására vonatkozó ígéretére. Szakolczay gondosan dokumentálta az elhurcolások körülményeit, referált az elhurcolások után a településen uralkodó hangulatról, továbbá felvilágosítást kér az államtitkártól, mit tehetnek a csobajiak a málenkij robotra hurcoltak kiszabadítása érdekében. Bereczky Albert titkársága február 19-i válaszában a helyi Nemzeti Bizottsághoz, és azon keresztül a főispánhoz irányította a csobaji reformátusokat.[48] A kérdéssel személyesen nem is foglalkozó Bereczky tehát a problémát lényegében levetette magáról. Lépése annak jele is volt,

[46] Bán István: *Arctalan szolgálók* (2007) i. m. 468–469.
[47] 1959. július 30-i jelentés Nyíregyházával kapcsolatban. ÁBTL 3.1.2. M-23414. „Varga Dénes" 72.
[48] Kovács Áron: *Málenkij robotra hurcolás…* (2017) i. m. 40.

hogy a hadifogolyügy a pártpolitikai zsákmányszerzés olyan terepévé vált, ahol természetesen mindenkinek a kommunisták kegyeit kellett keresnie.

A végleges frontátvonulás utáni újjáépítés korai fázisában nagyon komoly problémát jelentett a szállítóeszközök hiánya.[49] Ilyen-olyan autóhoz egyházi személyek legkorábban 1946 nyarán juthattak. Pedig erre az időre már elengedhetetlenné vált legalábbis a legfontosabb pusztulási területek meglátogatása. Az ilyen látogatásoknak egyik célja az lett, hogy a sokat szenvedett és sok helyen borzalmas nyomorban lévő lakosság kapjon az egyház képviselőjétől egy testvéri jó szót és biztatást. A másik célja pedig az volt, hogy az egyházi vezetés saját szemével láthassa a tényleges károkat és a valódi szükségleteket. Ezen a téren ugyanis nem lehetett teljesen megbízni a beérkezett jelentések adataiban.[50] Mivel Győry Elemérnek Pápáról még a budapestieknél is jóval nehezebb volt kimozdulnia, Ravasz László dunamelléki püspök, Pap László pesti teológiai dékán, valamint Várady Szabó Lajos építész a fő pusztulási zónába eső, de egyházkormányzatilag a Dunántúlhoz tartozó gyülekezeteket, Tarjánt, Gyermelyt, Székesfehérvárt, Sárkeresztest és Mohát is vizitálták. Moha kapcsán írta le Ravasz László, hogy a gyülekezeti összetartás egyik megható jele, hogy az emberek nagyon hiányolják a még mindig távollevő 50 főnyi foglyaikat, akiket nagyrészt a polgári lakosságból vittek el.[51]

1945 őszére hadifogságból szabadult az egyházkerület újra elváló barsi részének egyik lelkipásztora, aki – érthető okokból – nem térhetett vissza szolgálati helyére. A Szlovákiába visszakebelezett területek csallóközi részéről ekkor már kiutasítottak egy lelkészt. 1947 őszére szabadult négy lelkészi és egy tanári, dunántúli illetékességű személy, de közülük egy tábori egy pedig kiutasított lelkész volt. 1948 őszére szabadult Fejes Sándor és három dunántúli illetőségű segédlelkész. Mellettük a névtelen hadifogoly-tömegek hazaérkezése is kimutatható az örömteli fogadásukra vonatkozó hálaadó bejegyzések, valamint a gondozásukra és segítésükre vonatkozó felhívás-határozatok formájában.[52]

1948. március 22. és április 5. között Magyarországra látogatott Karl Barth, akit bizonyos körök „véres kard"-ként hordoztak körbe az országban. A látogatás egyházpolitikailag Bereczky Albert dunamelléki püspöki választási

[49] SZÚRE Presb. jkv. 4/1945 (július 23.) *Püsp. jel.* 1945. október 25. 36.

[50] Pap László: *Tíz év és ami utána következett (1945–1963). Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1992. 18.

[51] Molnár Sándor Károly: „*…kívülálló látogassa meg a gyülekezeteket, mert csak az tudja megállapítani az elpusztultság mértékét*". Ravasz László feljegyzése az 1946. június 8–11. közötti egyházlátogatásról a vértesaljai egyházmegyében. In: *Lelkészek, nemesek, polgárok. Tanulmányok a Ráday Gyűjteményből.* Szerk.: Berecz Ágnes. Budapest, Ráday Gyűjtemény, 2019. 233.

[52] *Püsp. jel.* 1945. október 25. 37. DREK 276/1945. 67.; *Püsp. jel.* 1947. november 4. In: *DREK Jkv. 1945–49.* 148.; 157., 165.; *Püsp. jel.* 1948. november 3.; *DREK Jkv. 1945–49.* 219.; 229. DREK 21/1948. 244.

kampányának részét képezte, valamint a Bereczky–Péter János-féle vonal egyházpolitikai megerősítését szolgálta. Az esemény megalázó mellékeseményei már intő jelül szolgálhattak volna a püspökválasztás ügyében Bereczky Albert mellett végig következetesen kiálló bethánisták számára.[53] Kevésbé ismert ugyanakkor, hogy egy ellenakció is szerveződött. Az úgynevezett „ébredésiek"-kel szemben a dunántúli egyházias belmisszió és a debreceni egyházépítő ortodoxia körei William Abraham van Dekker groningeni egyetemi tanárnak, a holland református államegyház (Hervormde Kerk) losdorpi lelkipásztorának a Debreceni Református Kollégium tiszteletbeli doktori címet adományozott. Van Dekker több teológiai és egyházi mű szerzője volt, és Antal Géza, valamint Győry Elemér dunántúli püspökökkel alakított ki mély barátságot. Magyarországról és a Magyarországi Református Egyházról is számos cikket és tanulmányt írt. A húszas évek elejének hollandiai gyermeküdültetésének egyik fő szervezőjeként tanult meg feleségestől magyarul. Áldozatos munkásságáért a magyar kormánytól megkapta a Vöröskereszt Érdemrendet. Végig Magyarország őszinte és megértő barátja maradt. A magyar nyelvet kitűnően bírta, és 1948. március 16-i debreceni székfoglalóját is magyarul kívánta volna megtartani. Székfoglaló előadása egyfajta ellenpontozása, árnyalása lett volna a következetes náciellenességével hírnevet szerzett Barthnak, aki ekkor már a Bereczky–Péter-féle aktuális klikk és érdekszövetség félretájékoztatásai alapján írta magyar híveinek szóló útmutatásait. Van Dekker mellé álltak olyan valamikori neves magyar barthiánusok is, mint Révész Imre és Vasady Béla. A német elnyomás idején a Hollandiai Református Egyház (Hervoormde Kerk) által kifejtett ellenállás példái fontos áthallásokkal rendelkeztek volna az aktuális magyarországi helyzet tekintetében is, de még fontosabb szerepe lehetett volna a körút személyes találkozásainak, amelyek alkalmat adtak volna a magyar reformátusság valódi helyzetének, az erősödő kommunista elnyomásnak a feltárására. Bár a magyar kormány népszerűségi okokból nem merte nyíltan megtagadni van Dekker beutazási engedélyét, a piszkos munkát elvégezték helyette a németországi és ausztriai szovjet megszállási zónák főparancsnokságai, amelyek álságos módon nem engedélyezték a holland professzor átutazását.[54]

A személyes látogatás elmaradása miatt adta ki Győry Elemér 1948/1030. számú püspöki felhívását, amely rövid gyülekezeti beszámolók beküldését rendelte el az alábbi három súlypontban: történet, közelmúlt, a jelen helyzet kihívásai. Akinek volt füle a hallásra, az felismerte, hogy a püspök a „közelmúlt"

[53] Szikszai i. m. 238.; Ács i. m. 106.
[54] Vö. [Vasady Béla:] *Szerkesztői közlemény*. Theológiai Szemle, 1948. 1. sz. 19.

alatt gyülekezeti szenvedéstörténeti krónikát is vár.[55] Mindezt fényképekkel kiegészítve egy díszes album formájában kívánták eljuttatni a holland teológiai tanárhoz. Az akkori viszonyok között a terv megvalósulására természetesen nem kerülhetett sor. A leginkább március 6-a és 12-e között keletkezett jelentéseknek csak az első beérkezői kaptak püspökségi iktatószámot. A beérkezett jelentések azonban körülbelül felerészben lefedték az egyházkerület gyülekezeteit. Sárszentmihály még mindig fájdalommal emlékezett meg a három hónapos frontátvonulás során elhurcolt, és a szegedi Csillag börtönben elhunyt valamikori lelkipásztoráról. Csurgó, Köveskál (nyolc személy) és Zánka (elhurcolt fiatalok) pedig még mindig haza nem tért hadifoglyok miatt kesergett, mint ami a lelki életet komolyan megpróbáló szenvedés.[56]

Összegzés

Vizsgálatunkat az alábbi tételekben összegezhetjük. Mind a négy trianoni-magyarországi református egyházkerület vonatkozásában egyértelműen kimutatható, hogy történt szisztematikus kísérlet az elhurcolások dokumentálására. Az erre vonatkozó utasításokat rejtett módon, a táblázatos kimutatásokra, valamint gyülekezettörténeti krónikás összefoglalásokra való homályos utalásokkal kellett kiadni. Az elhurcolások a „fogolyügy" részeként a gyülekezeti szenvedéstörténetek részét alkották. Kezdettől fogva bénította ezeket a törekvéseket a megteremtett félelem légköre. Ahol a lelkipásztori gondosság, valamint a lelkipásztor–gyülekezet viszony legyőzte ezeket a félelmeket, ott is sokszor sporadikusak az adatok, vagyis a dokumentálás ténye nem csak (vagy nem elsősorban) az elhurcolás dokumentumai, hanem a személyes vagy gyülekezeti hitéé. Apostoli szavakkal élve: „*A szeretetben nincsen félelem; sőt a teljes szeretet kiűzi a félelmet, mert a félelem gyötrelemmel jár: aki pedig fél, nem lett teljessé a szeretetben*."[57]

[55] A Nederlandse Hervormde Kerk tizenkét tételből álló mártírlistájának felsorolása megtalálható itt Dekker, Vilmos Ábrahám: *A Hollandiai Református Egyház ellenállása tárgyalta a német elnyomás idején*. Theológiai Szemle, 1948. 1. sz. 34–35.

[56] DREL 511. doboz. Az úgynevezett van Dekker-féle anyag legtöbbször számozatlan iratai.

[57] *János apostol I. levele* 4. rész 18. vers.

Máthé Áron:

Kommunista stratégiák a nemzeti kisebbségek körében

Koszovó és Erdély példája

Valamennyien tudjuk, hogy Szovjet-Oroszországban a kezdetektől léteztek koncentrációs táborok az osztályellenség számára. Maga a lágervilág azután a Szovjetunió sztálini időszakában terjeszkedett el, egészen odáig, hogy – Szolzsenyicint idézve – mintegy „légypiszokként" borította be az ország egész térképét. Ugyanakkor kevesebbet beszélünk róla, hogy amikor 1945-öt követően megindult a kommunista diktatúra „exportja" Közép-Európa és a Balkán irányában, itt is hamarosan megjelentek a különböző javító-nevelő, izoláló vagy éppen megtorlást, büntetést, elnyomást célzó lágerek. A *Nemzeti Emlékezet Bizottsága* 2020-ban zajló éves megemlékezéssorozata ezért a „Magyar gulág" nevet viseli. Ne feledjük, csak a recski táborban mintegy ezernyolcszázan raboskodtak, s az internáltaknak minimum tíz százaléka életét vesztette az embertelen körülmények között.

Ezzel párhuzamosan a Bizottság együttműködik az *Európai Emlékezet és Lelkiismeret Platformjá*val, s több nagyszabású nemzetközi tudományos projekt megvalósítását vittük végig 2020-ban. Az „Európai gulág" elnevezésű projekt keretén belül a szovjet mintára létesült táborrendszerek alapos bemutatását tűztük ki célul, valamennyi érintett ország példáján keresztül, online adatbázis és utazó kiállítás formájában.

Jelen esetben azonban nem a klasszikus GULAG, a szovjet javító-nevelő, illetve büntető lágerek főigazgatósága fogja a főszerepet játszani gondolatmenetemben. Ehhez távolról kapcsolódva inkább egy olyan részletre szeretnék kitérni, amelyről eddig kevés szó esett. A következő kérdéseket szeretném a figyelem középpontjába állítani az „európai gulág" jelensége kapcsán: Milyen hasonlóságok és milyen különbségek figyelhetők meg a koszovói albán és az erdélyi magyar kommunista csoportok stratégiájában, illetve milyen

eredménnyel járt mindez? Egyáltalán: összehasonlítható-e a két tartomány helyzete és a négy nép (albán-szerb és magyar-román) viszonyrendszere?

Felmerülhet még egy kérdés: hogy kapcsolódik mindezekhez a GULAG? Tulajdonképpen erre a legkönnyebb válaszolni, hiszen jól tudjuk, hogy minden kommunista rendszerben vannak koncentrációs táborok. Nincs kommunizmus elkülönítő, átnevelő (büntető) lágerek nélkül. Sőt, úgy is mondhatnánk, hogy általában véve a kommunista diktatúrák egy nagy barakk-táborra emlékeztetnek, amelyeket a szögesdrót, a Vasfüggöny zár körbe. A barakkok között persze van a legvidámabb barakk, meg van kevésbé vidám, de végső soron ez nem volt más, mint egy rabságra épülő lágerrendszer.

Erdély

Románia esetében különlegesnek minősíthető, hogy valójában 1944 őszén még meg sem történt a kommunista hatalomátvétel, a lágerekbe való tömeges elhurcolás már megkezdődött, köszönhetően a frontátvonulásnak és a román-magyar hadiállapot tényleges beálltának.[1] Ezekről a mini-GULAG-okról Benkő Levente írt kimerítően az elmúlt években.[2] Az első időkben a modernitás korai típusaihoz hasonlóan ezekben a „koncentrált" táborokban nemzetiségi alapon gyűjtötték össze az embereket. A romániai kényszermunkatáborok rendszere csak később, a kommunizmus beköszöntével alakult át olyan módon, hogy románokra is vonatkozzon.

Ugyanekkor a magyarokat e mellett két hullámban a szovjet elhurcolások is sújtották.[3] Az 1944 októberében kezdődött Kolozsvár környéki elhurcolásokat az 1945. januári szatmári és szilágysági elhurcolások egészítették ki.[4] Ha ehhez még egy harmadik, indirekt kontingenst is hozzáadunk – tudniillik, a románok által munkaszolgálatra behívott vagy elhurcolt és utána a szovjeteknek átadott magyarokat –, akkor a szovjet lágerrendszerbe elhurcoltak

[1] Kosztin Árpád: *Chronicle of Cruelties. Romanian Mistreatment of the Hungarian Minority in Transylvania*. k.n. Online. http://www.hungarianhistory.com/lib/kosztin/kosztin.pdf 77-80. (letöltés ideje: 2020. jún. 15.)

[2] Lásd Benkő Levente: Magyarok és németek internálása 1944 őszén Romániában. In: *Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on* című *konferencián elhangzott előadások (2016. február 25-26.).* Szerk.: Géczi Róbert. Budapest, VERITAS, 2017. 13-40.

[3] Lásd például Murádin János Kristóf: Elhallgatott múlt. Kolozsvári civilek a GULAG-on. In: *RODOSZ Konferenciakötet 2009.* Szerk.: Székely Tünde. Kolozsvár, Clear Vision, 2009. 303-315.

[4] Kosztin: *Chronicle of Cruelties…* i.m. 91-92.

száma elérheti a 100.000 főt.[5] Ehhez jön még a Szovjetunión kívüli kényszermunka – tulajdonképpen az „európai gulág" egyik előfutárának – kérdése, amit a román adminisztráció helyben oldott meg.

A helybeli magyar kommunisták próbáltak tiltakozni ezek ellen, ám nem sok sikerrel, mivel az elhurcolások elől először még ők maguk is nehezen tudtak megmenekülni. Mindeközben a szovjet kormányzat sikerrel tartotta sakkban életveszélyes fenyegetésekkel mind a román elitet, mind pedig a magyar kisebbség vezetőit.[6] Molotov külügyi népbiztos kijelentette, nemcsak Észak-Erdély hovatartozását nem tudja garantálni, hanem Románia fennmaradásáért sem kezeskedhet. A magyar kisebbséget pedig a román sovinizmus szabadon engedésével igyekeztek nyomás alatt tartani.[7] 1945. március 6-át követőn Sztálin személyes táviratban engedélyezte Erdély egész területére vonatkozóan a román hatóságok autoritásának kiterjesztését. Az Erdély feletti román szuverenitás hiánytalan érvényesítése innentől kezdve a román kommunisták legitimálását szolgáló narratíva szerves része lett.[8]

Hogyan álltak ehhez a magyar kommunisták? Először is, 1940-től kiindulva, a magyarországi kommunista mozgalom gyakorlatilag nem ismerte el a bécsi döntést. A Magyar Királyi Belügyminisztérium iratai szerint ellentmondásosan fogadták az Észak-Erdéllyel együtt visszatért elvtársaikat. Ez azután jellemző is maradt, Észak-Erdély egy külön kis magyar világ volt, és ebben az észak-erdélyi kommunisták is a saját világukat élték.[9] A háború végén, 1944 őszén az erdélyi magyar kommunisták hittek abban, hogy eljön a román-magyar kibékülés egy baloldali, de inkább kommunista államban.[10] Amikor kiderült, hogy ez az állam nem Erdély lesz, és még csak nem is Észak-Erdély, akkor tulajdonképpen már csak az autonómia maradt volna, mint lehetőség. Azonban ezt is feladták, s meghajoltak először a *Magyar Dolgozók Országos Szövetségében* (MADOSZ) működő „brassói csoport" (mely felvette a Magyar Népi

[5] uo. 92.

[6] Yehuda Lahav: *A szovjet Erdély-politika 1944–1946*. Múltunk,1989. 1. évf. 3–4. sz. 145. Ugyanakkor az is tény, hogy az erdélyi magyar lakosság kapcsolata a Vörös Hadsereggel jobb volt, mint a románoké. A magyarok részben hódítóként, de részben védelmezőként is tekintettek a szovjet hadsereg katonáira. Ráadásul bizakodásra adhatott okot, hogy a szovjet hatóságok úgy tettek, mintha mérlegelnék egy észak-erdélyi autonóm vagy félig autonóm közigazgatás kialakításának lehetőségét, mely később akár egész Erdélyre is kiterjeszthető volna. (uo. 146.)

[7] Diószegi László – R. Süle Andrea: *Hetven év, a romániai magyarság története 1919-1989*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990. 49-50.

[8] Lönhárt Tamás: A front átvonulásától az elcsalt választásokig. Az erdélyi magyarság politikai helyzetképe és lehetőségei, 1944–1946. In: *Remény és realitás. Magyarország 1945*. Szerk.: Horváth Zsolt – Kiss Réka. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017. 348.

[9] Csatári Dániel: *Forgószélben. Magyar-román viszony, 1940-1945*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968. 435.

[10] Olti Ágoston: *A román kommunisták és Erdély kérdése 1944–1946 között*. Magyar kisebbség – Nemzetpolitikai szemle, 2008. 13. évf. 1-2. sz. 143.

Szövetség[11] nevet), majd a bukaresti vonalat vivő centralisták előtt.[12] Később, 1946 júniusában Lucretiu Pătrăşcanu (szélsőségesen magyarellenes) igazságügyminiszter már revizionizmussal vádolta a romániai magyarság egészét, s kijelentette: „*először román vagyok, s csak utána internacionalista*".[13] Mindeközben Sztálin a magyarországi kommunistákat is felhasználta, rajtuk keresztül hintette el a gondolatot, hogy bizonyos területi engedményre hajlandó lenne. Ebben a folyamatban még az olyan „feketeöves" kommunisták, mint Szirmai István, Révai József, sőt maga Rákosi is részt vettek.[14] Mindez természetesen taktikai célokat szolgált, a békekötést követően gyorsan elfelejtődtek ezek a gondolatok. Olyannyira, hogy soha többé vissza sem tértek. Egy visszaemlékező így fogalmazta meg: „*mindenki fasiszta, aki nem esküszik rájuk. Soha annyi fasisztát nem láttam, mint amennyi most egyszerre lett, mióta bevonultak az oroszok és a baloldal uralomra jutott.* (…) *Persze a demokrácia jegyében nagy a román- és zsidóbarátkozás, de csak papiroson végeredményében, mert a románok még jobban gyűlölnek, mint amíg nem volt demokrata világ.*"[15]

Ha előre tekintünk ki, azt láthatjuk, hogy a román kommunista pártban meglevő magyar tagság egyre kevésbé és kevésbé tudta és akarta a magyar érdekérvényesítés célját szolgálni, miközben a román nacionál-kommunista irányzat egyre jobban keményedett.[16]

Koszovó

Az albán kommunista pártot a jugoszláv kommunista kiküldöttek Dušan Mugoša és Miladin Popović hozták létre 1941-ben.[17]Az albániai kommunista párt élére ezek a jugoszláv kiküldöttek állították Enver Hodzsát. Nem is csoda, hogy Hodzsa nagyon hálás volt gazdáinak. Ráadásul ekkor még létezett egy olyan szándék is, amely Albániát a majdani kommunista Jugoszlávia részeként képzelte volna el.[18]

---

[11] Az MNSZ-ről bővebben lásd Lipcsey Ildikó: *A Romániai Magyar Népi Szövetség 1944-48.* Történelmi szemle, 1985. 1. sz. 96-117.

[12] Csatári (1968) i. m. 436.

[13] Lipcsey (1985) i.m. 113.

[14] Olti (2008) i. m. 159-161.

[15] Bözödi György naplóját idézi Lakatos Artúr: *A költő életéhez a halála is hozzátartozik – Szabédi László tragikus életútja.* Arc és álarc, 2018. 297. o.

[16] Lásd Stefano Bottoni: Az ötvenes évek a kelet-közép-európai kommunista államokban. A pártállami nemzetiségi politika alakváltozatai. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 232-233.

[17] Barbara Jelavich: *A Balkán története II. 20. század*. Budapest, Osiris, 1996. 242.

[18] Kocsis Károly: *Az albán kérdés etnikai és politikai földrajzi háttere.* Földrajzi értesítő, 2001. 1-4. füz. 182-183.

A jugoszláv kommunista emisszáriusok közül Popović azonban meglehetősen albán-barát érzelmekkel bírt, és kijelentette, a koszovói albánok tulajdonképp nem hibáztathatóak azért, hogy felszabadítóként fogadták a németeket 1941-ben, hiszen a királyi Jugoszláviában a legsúlyosabb üldözéseknek voltak kitéve. Mégis, Popovićot 1945 márciusában két koszovói albán gyilkolta meg terrorista merényletben.[19] Koszovóban a jugoszláv partizánmozgalom voltaképp nem is vert gyökeret, viszont a tengelyhatalmi megszállókkal együttműködő fegyveres csoportok komoly támogatást élveztek a lakosság körében. A koszovói albán kommunisták többsége 1943-ban az AVNOJ 1943. november 29-30-ai jajcei – „államalapító" – ülésén arra szavazott, hogy Koszovó csatlakozzon Albániához.[20] Ezt a döntésüket később persze vissza kellett vonniuk.

1944 végén, amikor Albániában már megszilárdult a kommunista párt hatalma, Koszovóban egyfajta nemzeti felkelés tört ki. A koszovói albánok ugyanis nemcsak a világháború alatt vonakodtak a kommunista partizánmozgalomtól, hanem később Hodzsa albán kommunistáihoz sem voltak hajlandók csatlakozni.[21] A felkelés vezetője az a Nemzeti Front (Balli Kombëtar) nevű heterogén csoport volt, amely 1943-ban náci kollaboránssá vált, majd magában a szűkebb Albániában is polgárháborút vívott és vesztett a kommunista párt által meghatározott antifasiszta fronttal szemben.[22] A jugoszláv erőknek meg kell küzdeniük a „ballista" felkelőkkel, hogy visszafoglalják Koszovót, s ez végül csak 1945 közepére sikerült.[23]

Enver Hodzsa ekkoriban még teljesen jugoszláv-barát vonalat képviselt. Amikor 1946-ban Jugoszláviába érkezett hivatalos látogatásra, egyetlen egy koszovóival sem találkozott, nem ment el egy koszovói városkába sem, de még egy táviratot se küldött.[24] 1946 decemberében pedig így beszélt: „*Néhány ember a pártban arról ábrándozik, hogy a nép fel fogja-e vetni azt a kérdést, hogy mi folyik Koszovóban. Azok a párttagok, akik tisztában vannak a párt irányvonalával, azzal is tisztában vannak, hogy mi a helyzet Koszovóval. A demokratikus Jugoszlávia fejlettebb, mint mi. Az az érdekünk, hogy Jugoszlávia erős legyen, mert egy erős Jugoszlávia azt jelenti, hogy béke lesz a Balkánon. Vajon az lenne az érdekünk, hogy visszaköveteljük Koszovót? Ez nem lenne haladó elgondolás.*

[19] Ramadan Marmullaku: Albanians in Yugoslavia: a Personal Essay. In: *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992.* Ed: Dejan Djokić. London, Hurst & Co. 2003. 312.
[20] Juhász József: *Föderalizmus és nemzeti kérdés. Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, Gondolat, 2010. 111.
[21] Kapronczay Péter: A koszovói konfliktus történelmi, politikai és kulturális háttere. In: *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszovóig.* Szerk.: Krausz Tamás. Budapest, Napvilág, 1999. 33.
[22] Réti György: *Albánia sorsfordulói*. Budapest, Aula, 2000. 78-80.
[23] Juhász József: Az albánkérdés Jugoszláviában. In: *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak…* (1999) i. m. 92.
[24] *Enver Hoxha. The Iron Fist of Albania*. Ed.: Blendi Fevziu – Robert Elsie. London, I.B.Tauris, 2016. 132.

A mostani helyzetben meg kell tennünk mindent, hogy a koszovóiak és a jugoszlávok közötti testvéri kapcsolatot erősítsünk."[25]

A jugoszláv partizánok eközben bosszúhadjáratot indítottak. Az albán politikai rendőrség, a Sigurimi vezetője szerint 1945 közepén a következő jelenet játszódott le, amikor koszovói albánokat kísértek át Albánia területén: „*A jugoszlávok, akik koszovóiakat kísértek át* [albániai területen] *minden ok nélkül útközben is végeztek sokukkal. Néhányan a koszovóiak közül sikerült elmenekülniük, és a mi hatóságaink kezébe adták magukat, kegyelemért és védelemért könyörögve. Jelentéseinkben azt javasoltuk, hogy ezeket az embereket ne adjuk vissza a jugoszlávoknak, mivel attól tartunk, hogy megölik őket. De Koci Dzodze, a belügyminiszter megparancsolta, hogy adjuk őket vissza. Amit tudok az ügyről, aszerint ezeket a visszaadott embereket megölték*".[26]

Deportálásokra persze Albániában magában is sor került. A tömeges elhurcolások mellett a GULAG albániai kistestvére, a különböző lágerek rendszere már állt. Tepelena városában felállított koncentrációs lágerben például a nép ellenségeinek családtagjait dolgoztatták.[27] Jugoszláviában is széleskörűen alkalmazták a lágereket, elsősorban északon, a Vajdaság (Délvidék) területén, a magyar és német kisebbség megfélemlítésére, és részben megsemmisítésére is. A Goli otokon berendezett büntetőláger felállítására ugyan később, de természetesen sor került.

De mi volt az albán kommunisták hozzáállása a koszovói kérdéshez? Egyfelől, Enver Hodzsa soha nem hangoztatott területi követelést Koszovóra vonatkozóan. Másfelől, azért néha előhozta – természetesen kommunista szómágiába öltöztetve –, hogy Koszovóban elnyomják az albánokat. A hatvanas években, amikor tényleg elnyomták őket, titokban kapcsolatot is tartott koszovói albán kommunistákkal.[28] Azonban soha nem támogatta, hogy Koszovó jugoszláv tagköztársaság rangjára emelkedjen, mert ez az ő uralmát kérdőjelezte volna meg. Hiszen így egy másik albán állam – még ha csak jugoszláv tagállam! – képében versenytársat kapott volna maga mellé. Meg is mondta nyíltan a koszovóiaknak: van két Vietnám, van két Korea, van két Németország, de két Albánia soha nem lehet.[29]

A jugoszláv kommunista vezetés viszont már 1945-től névleges autonómiát adott Koszovónak. Ez azonban annyira névleges volt, hogy amikor

[25] uo. 134-135.
[26] uo. 135.
[27] Bővebben ld. Beqir Meta – Ermal Frasheri: *On prison system, internment and forced labor during communist regime in Albania with a focus on establishing a museum of memory in the former internment camp in Tepelena*. Tirana, AIDSSH, 2018.
[28] Miranda Vickers: *Between Serb and Albanian. A history of Kosovo*. London, Hurst & Co., 1998. 151-159.
[29] *Enver Hoxha…* (2016) i.m. 147.

egy másik, szintén Hodzsa vezetéknevű kommunista, Fadil Hodzsa Enver Hodzsához látogatott Koszovóból Albániába, és 100 általános iskolai tanárt kért, egy latin betűs nyomdát (addig csak cirill betűs volt), hazatértekor nyomban letartóztatta a jugoszláv politikai rendőrség, az UDBA.[30]

A koszovói autonómia 1968-ban vált valódi autonómiává. Éppen akkor, amikor Ceaușescu felszámolta a magyar autonóm tartományt Erdélyben. A jugoszlávoknak az albán kommunista mozgalom helyzetbe hozása sikeres volt egy darabig, amely az 1980-as évek elején még képes volt önerőből leverni a diáktüntetéseket.[31]

Összegzés

Ha összehasonlítjuk a két régiót, azt láthatjuk, hogy egyértelműen más, eltérő demográfiai minta rajzolódik ki: Koszovó szinte tiszta albán volt, de legalább háromnegyed részben, míg nemcsak Erdélyről, de Észak-Erdélyről sem mondható el, hogy ilyen arányú magyar többség lett volna. Említést érdemelnek az eltérő kulturális viszonyok, hogy ti. az erdélyi magyarság a keresztény, de nem ortodox felekezetekhez tartozik, a koszovói albánok ellenben javarészt muzulmánok. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy Románia önmagát egységes nemzetállamként, Jugoszlávia pedig soknemzetiségű szövetségi köztársaságként definiálta. Az 1968-as decentralizáció is horvát és szlovén nyomásra született meg. Ennek a decentralizációnak volt köszönhető a valódi, tartalommal bíró koszovói autonómia. Az erdélyi magyar kommunisták tulajdonképpen fokozatosan szorultak be egy piszkos zsákutcába, ugyanakkor a „társutasság" örve alatt komoly értékmentő munka is folyt. Megemlíthető például a Kriterion Könyvkiadó tízezres nagyságrendű példányszámú sorozata. Ezzel szemben a koszovói albánok között a kommunizmus olyan gyökeret, mint a baloldaliság az erdélyi magyarok között, soha nem vert. A rendszerváltást követő helyzetről pedig megállapíthatjuk, hogy eltérőek voltak a nagyhatalmak szándékai: Koszovó 1999-ben az orosz érdekszféraként értelmezett Szerbiával szemben amerikai támogatást kapott, ezzel szemben Románia egysége mindvégig épphogy amerikai érdeknek minősült.

Összességében leszögezhetjük, hogy a kommunizmus valójában sehol nem tett jót. A koszovói albánok sem saját kommunistáiknak köszönhetik a függetlenségüket, hanem külső, nagyhatalmi döntésnek.

[30] Marmullaku (2003) i.m. 314.
[31] uo. 309.

Miklós Péter:

Tabu és történelem

Emlékek a GULAG-ról

Az emlékirat mint műfaj és az emlékezés mint cselekvés – sőt tágabb értelemben a történelem mint olyan – jellegzetessége, hogy a szándéktól függetlenül, a múltbéli történés valóságos rekonstruálása, vagyis az adott pillanatban és az adott módon való újraalkotása. Ez a rekonstrukció – az elbeszélő vagy a történész, azaz a rekonstruáló intencióitól függően – lehet egyéni vagy közösségi, illetve szubjektív vagy objektív.

Gyáni Gábor akadémikus egy írásában az alábbiakat fogalmazta meg az egykori eseményeket mentálisan újraalkotó történészről – megállapításai azonban nem csak a kutatókra, de az emlékezőkre is érvényesek. „*Az, amit a történész a tény fogalmán szokásszerűen ért* – olvashatjuk Gyániná l –, *e felfogás szerint, egy múltbeli eseményről (vagy események soráról) szóló – ránk maradt – állítás csupán, amely (egyszerűbb) tények sokaságának az általánosítása. Az ilyen tényállítást események sorozatának a megjelölésére szolgáló szimbólumnak kell tehát tekinteni. A történész a forrásokat tanulmányozva sohasem pőre tényekkel, hanem a múlt eseményeiről számára ismertté vált kijelentésekkel találja magát szemben. Ez a szimbólum ruházza fel a történészt azzal a képességgel, hogy képzeletében újraalkossa a valamikori eseményt. A történelmi tény – summázhatjuk – így nem a múltban, hanem kifejezetten a jelenben létezik, miután a historikus a fennmaradt nyomok alapján utólag hozza létre. Ezért nem is mondhatjuk, hogy a tények úgymond önmagukért beszélnek. Az igazság az, hogy mindig a történész az, aki a tények helyett beszél, következésképpen a történész és nem pedig a tények látják el a múlt eseményeit különféle jelentésekkel.*”[1]

A nemrégiben elhunyt Ormos Mária akadémikus egy esszéjében arra hívja föl a figyelmet, hogy az egyén története egyrészt elválaszthatatlan egy nagyobb közösség történetétől, így egyéni emlékezete valamilyen módon

[1] Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003. 21.

része a kollektív emlékezetnek. S hangsúlyozza azt is, hogy az egyén – mind az adott történeti pillanatban, mind később, mint visszaemlékező – tisztában van (lehet) cselekedetei, illetve emlékei „történelmi" súlyával és jelentőségével, vagy legalábbis azzal, hogy az általa átéltek fontosak (lehetnek).

Ormos szerint az „*egyes ember élete során mindenesetre felfogja, hogy saját élettörténete, legalábbis időnként, elválaszthatatlanná válik egy nagyobb közösség élményétől, vagyis valami olyasmitől, amit akár történelemnek is lehet nevezni. Ha átéli, nem kell később külön megtanulnia, hogy – mondjuk – egy nagy háború saját életének olyan eseménysora, amely egyúttal lakóhelyének, nemzeti közösségének, országának a történetében is nagy fontosságú fordulópontként jelenik meg, és ott is marad örökre. Tapasztalata és az esemény társadalmi jelentősége felértékeli mind magát az eseményt, mind a saját szerepét. Fontosságot nyer, hogy a történéseknek személyesen is a részese volt. Szolgált a hadseregben, bombatámadásokat szenvedett el, meghalt egy vagy több rokona, kitelepítették a hadi események miatt, vagy deportálták és ezt túlélte. Egy ilyen háború tehát kétszeresen is emlékezetessé válik a számára, és hinni lehet, hogy a részletei jobban bevésődnek az emlékezetébe, mint, mondjuk, az, hogy a gyerek eltörte a tálat.*"[2]

Ormos Mária úgy véli, hogy az egyéni – meglehetősen változatos mintázatot mutató és alapvetően megbízhatatlan – emlékezet képei előbb-utóbb színesítő elemeivé és építőkockáivá válnak a közösségi emlékezetnek. Mint írja: „*Az egyéni emlékezetről tehát mint forrásról és a történelmi emlékezet alakítójáról azt szűrhetjük le, hogy bizony igencsak megbízhatatlan, és hogy a sok megélt esemény emlékéből önmagától semmiképpen sem állhat össze koherens és viszonylag hosszú időn keresztül hatékony nemzeti, társadalmi méretekben elfogadott kép. A következő megvizsgálandó kérdés ezért abban áll, hogy vajon egyáltalán miként, milyen hatások alatt rögzül végül egyetértéssel, illetve annak a látszatával elfogadott kollektív emlékezetté a sokféle színes és önmagában véve megbízhatatlan emlék, mármint abban az esetben, ha ez egyáltalán megtörténik.*"[3]

Az alábbiakban a szovjet kényszermunkatáborok világát megjárt és az ott átélt borzalmakat később emlékiratban, illetve interjúban továbbadó áldozatok szavainak emlékezettörténeti és forráskritikai bemutatását kísérlem meg, ismertetve az emlékezők narratív történetszövésének historikus problémáit éppúgy, mint az egyéni emlékeknek a közösségi emlékezetben való elhelyezhetőségének lehetőségeit. Írásom forrása Gulácsy Lajos kárpátaljai

[2] Ormos Mária: *Van-e történelem?* Budapest, Kossuth, 2012. 63–64.
[3] Ormos (2012) i. m. 67–68.

református lelkész (a kommunista diktatúra bukása után püspök), valamint két szegedi német származású asszony visszaemlékezése volt.

Az államszocializmus korát és annak hódmezővásárhelyi világát bemutató intézményünk, az *Emlékpont* vendége volt 2015 áprilisában Gulácsy Lajos nyugalmazott kárpátaljai református püspök. A hazánk szovjet megszállásának hetvenedik évfordulója alkalmából, a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve kapcsán rendezett tematikus rendezvénysorozatunk egyik eseményén idéztük föl egy beszélgetés keretében életének azt az időszakát, amelynek során több mint hét esztendőt a GULAG-on töltött.

Emlékezésének meghallgatása, valamint a vele való kötetlen beszélgetés két fontos tapasztalattal gazdagított. Egyrészt meggyőzött arról, hogy az egyéni és közösségi traumák földolgozásának egyik módja a derűs és könnyed élet- és múltszemlélet. Másrészt megértettem, hogy mi segített Gulácsy Lajosnak átvészelni és földolgozni az elviselhetetlennek tűnő folyamatokat, a szovjet kényszermunkatáborban megélt szörnyűségeket. Ez pedig nem más, mint a mély és valós Istenhit, s az az emlékezési és elbeszélési stratégia, amely az általa átélteket nem csak a történelem, de kifejezetten az Isten és az ember/emberiség kapcsolata tükrében értelmezte.

„*Sajnos sok szomorú dolgot lehetne elmondani, ami a második világháború és a sztálinizmus évei alatt történt. És el is kell ezeket mondani, hiszen több mint negyven évig nem volt szabad róluk beszélni. Ma már nem is nagyon van, aki beszéljen róla. A kárpátaljaiak közül, akik átélték a GULAG-ot, már csak hárman vagyunk életben. Mi tapasztaltuk, hogy a nagy nyomorúságban is ott volt az Isten áldása – és békességet adott a szívekbe.*" –fogalmazta meg a hódmezővásárhelyi *Emlékpont*ban az akkor kilencvenegyedik évében járó lelkész.

Gulácsy Lajos 1925. január 8-án született az egykori Ugocsa vármegyei Tivadarfalván. A középiskolai évek után Budapesten, a mátyásföldi repülőgépgyárban dolgozott, mint műszaki tisztviselő. A második világháború végével visszatért Kárpátaljára, ahonnan azonban – tudomást szerezve az ottani magyar férfiak tömeges GULAG-ra hurcolásáról – Debrecenbe ment és a vagongyárban helyezkedett el. Beiratkozott ugyan a debreceni református teológiai akadémiára, de a magyar–szovjet határ lezárása miatt, tanulmányait nem kezdte meg. Kárpátalján – informális keretek között – református lelkészektől tanulta a hittudományokat. A református hívek körében végzett szolgálata miatt a szovjet hatóságok 1949-ben letartóztatták és tíz évnyi kényszermunkára ítélték. A Kazahsztánban végigszenvedett hét esztendei raboskodás után 1956-ban szabadult, s visszatért Kárpátaljára. Csak több mint két évtizeddel később, 1978-ban engedélyezték számára, hogy letegye

teológiai vizsgáit, s megindulhasson hivatalosan is lelkészi szolgálata. 1987-től püspöki tanácsos és beregi esperes, 1991-től egyházkerületi főjegyző volt. 1994 és 1998 között Kárpátalja református püspökeként szolgált. A Szovjetunió széthullása után nagy szerepet vállalt a nagyberegi, nagydobronyi, péterfalvai református líceumok és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola létrehozásában. Életének 92. évében 2016. november 6-án hunyt el.

Gulácsy Lajos 1991 nyarán elkészített emlékiratai két kiadásban (először 2000-ben, majd bővített tartalommal 2014-ben) jelentek meg *Mélységből a magasba. Bizonyságtétel az elmúlt időkről. Gulácsy Lajos önéletírása* címmel.[4] A memoár egyrészt tényeket és adatokat tartalmazó szubjektív történeti forrás, másrészt olyan szöveg, amely az idős szerző emlékei mellett látásmódját, emlékezeti struktúrájának alakulását és egyéni narratíváját is megosztja olvasójával (s ebben az értelemben a mentalitástörténetnek és a történeti emlékezetkutatásnak is kútfője).

Gulácsy Lajos emlékirataiban a családi háttérről és életének az első időszakáról szólnak a bevezető oldalak. A későbbi lelkipásztornak és püspöknek már a születése is mitologikus – saját elbeszélése szerint –, hiszen hetedik gyermekként jött a világra, ráadásul úgy, hogy édesanyja egy ideig nem akarta vállalni a vele való várandósságát: „*Születésemmel kezdve arról kell szólnom, amit édesanyám mondott el nekem rabságba vitelem előtt. Nagy családban születtem, hetedik gyermekként, de megszületésem előtt azt tanácsolták édesanyámnak: elég volt már az a sok gyermek, miért kell azt megszülni, vétesse el. Abban az időben ezt büntették, így csak titkon és félve lehetett megtenni. A sok tanácsra rá is állt édesanyám. Elment egy ismerős orvoshoz, de míg várt rá nagy lelki szorongás fogta. »Meg akarod ölni azt, akit Isten adott, tudod-e hogy Isten mit akar vele? Keresztül akarod húzni Isten tervét.« Annyira erőt vett rajta a lelkiismeret-furdalás, hogy hazaszaladt és vállalta a hetedik gyermeket. Így születtem meg én és utánam még egy öcsém is. Hogy ez volt az Isten akarata, az bizonyos, mert ha meg nem születtem volna, akkor ezeket a sorokat sem írhatnám.*”[5] – jegyezte le Gulácsy.

A gyermek Gulácsy Lajosnak, a kistermetű és gyönge fizikumú kisfiúnak az édesapja – szülőfalujának köztiszteletben álló embere és elöljárója – volt a példaképe: „*Mint gyermek sokat betegeskedtem, talán nincs olyan gyermekbetegség, amelyet át ne éltem volna. Törékeny és gyenge voltam, de minden érdekelt.*

[4] Gulácsy Lajos: *Mélységből a magasba. Bizonyságtétel az elmúlt időkről. Gulácsy Lajos önéletírása*. [Hely nélkül], Magánkiadás, 2014. 1–137.
[5] Gulácsy (2014) i. m. 12.

Még iskolába nem jártam, de figyeltem a nagyok dolgait, beszédét. Úgy tettem, mintha játszanék, de hallgattam a felnőttek tanácskozását. Édesapám sokáig a község vezetője – bíró volt. Sok ügyben jöttek hozzá. Úgy ismertem meg apámat, mint becsületes, igazságszerető, jóindulatú embert, aki nem volt személyválogató. Büszke is voltam rá és még most, holta után is az vagyok."[6]

Különösen megkapóak – és az Isteni gondviselésbe vetett (későbbi?) bizalomnak a megnyilvánulásai – a következő sorok, amelyekben Gulácsy Lajos a kis testméretével való megbékélésének folyamatáról írt, miszerint Isten azért alkotta kicsinek, hogy jól bírja majd a kényszermunkatáborban a megpróbáltatásokat (elsősorban a hideget és az elégtelen élelmezést): „*Mint ahogy írtam, gyenge fizikumú voltam, elég kis növésű, így az iskolában mindig elöl ültem, a tanító szeme előtt. Magamban mindig zúgolódtam, miért nem vagyok nagyobb és erősebb, úgy mint más. Akkor még nem értettem, hogy ez majd egyszer javamra lesz. Amikor letartóztattak, Kazahsztánba kerültem börtönlágerbe. Ott sivatagi időjárás van, mindig fúj a szél, és télen nagy hideg van. Én, a kis ember a nagy balti emberek között úgy meghúztam magam, hogy a szél is alig talált meg. A kenyérfejadag, amit adtak a raboknak egyforma volt, akár nagy, akár kistestű az ember. A kisebb testnek ugyanaz a mennyiség többet jelentett, mint a nagy, derék embereknek. Akkor békéltem meg növésemmel. Isten a kis növést is a javamra fordította. Isten előrelátó Isten.*"[7]

Gulácsy memoárjában letartóztatásának, elítélésének és a GULAG-ra hurcolásának a történetét is a kommunista, ateista és materialista szovjet állam, valamint az Isten törvényeit követő hívő keresztény emberek közötti konfliktus és küzdelem kontextusába helyezte: „*1946 januárjától különböző lelkészeknél tanultam és szolgáltam. A fő hely Munkács volt. Ez így ment 1948 novemberéig, mikor az egyházakat regisztrálták és csak az államhatalom által adott engedély alapján lehetett szolgálni. Mivel nekem nem volt meg a teljes teológiai végzettségem, eltiltottak minden egyházi tevékenységtől. 1949. március 19-én pedig letartóztattak öt lelkipásztorral együtt. A vád: »Szovjetellenes propaganda, a haladó tudomány gátlása és az ifjúság félrevezetése.« Mint nem kívánatos személyeket két hónapi vallatás után 1949. május 24-én elítéltek. Így kerültem én is ki a nagy birodalomba, mint tíz esztendőre elítélt rab. Ebből hét évet és három hónapot letöltöttem. 1956. május 15-én kerültem haza. Hogy miért kerültem és kerültünk oda? Az ateista államhatalom bennünk ellenséget és akadályt látott. A terv az Isten nélküli boldog, szép földi élet volt, ezt hirdették az embereknek.*"[8]

[6] uo. 12–13.
[7] uo. 13.
[8] uo. 16.

Köztudott, hogy az emberi életnek nem volt nagy értéke (s különösen igaz volt ez a hadifoglyokra és a kényszermunkatáborokban élőkre) a Szovjetunióban, ahol az egyénekre mint – hadi vagy termelési célokra használatos – „emberanyagra" tekintettek, nem pedig mint megismételhetetlen individuumokra és azok közösségre. Gulácsy Lajos alább idézett sorai ennek adják tanúbizonyságát, valamint annak is, hogy a GULAG világának nem pusztán a munka, de a bosszú, a büntetés és a megfélemlítés is a célja volt: „*Az egyházat és annak aktívabb szolgáit tervük megakadályozóiként és hátráltatóiként kezelték. Mint nem kívánatos személyek csak munkára voltunk jók. Ezért éhen, szomjan, borzalmas körülmények között, mostoha időjárás és éghajlat alatt dolgoztattak. Itt említem meg, hogy egy alkalommal nagyon rossz körülmények között annyira le voltunk gyengülve, hogy lábunkat alig bírtuk felemelni, de hajtottak bennünket fegyveres őrök farkaskutyákkal, és ha valaki lemaradt, azt puskatussal serkentették tovább menni. Egy rabbizottság elment a lágerparancsnokhoz és elmondták, hogy annyira gyengék vagyunk, hogy nem bírunk járni, dolgozni. Adjanak több ennivalót, és mi meg fogunk dolgozni érte. A válasz megdöbbentő volt: »Vegyék tudomásul, a Szovjetuniónak nincs szüksége a maguk munkájára és nem azért hozták ide magukat, hogy dolgozzanak, hanem hogy gyötörjük és halálra sanyargassuk magukat.« Ezek után csak a halál volt kilátásban. Hogy valaki megmaradt, az csoda, mi azt mondjuk, hogy kegyelem.*"[9]

Az emlékiratokkal, a visszaemlékezésekkel és az oral history (elbeszélt történelem) módszerekkel készült interjúkkal kapcsolatos kutatói kételyek és metodikai problémák közül az egyik legfontosabb a „elbeszélés nehézségére" vonatkozó kérdéskör. Ennek a lényege, hogy a traumatizáló múltbéli eseményt az emlékező nem tudja vagy nem akarja megfogalmazni. Az emlékek „elakadásának" argumentálása Gulácsy szövegében az, hogy „*azt elmondani lehetetlen. Azt csak átélve lehet megismerni!*"[10]

A GULAG-on tapasztalt élet- és munkakörülményekről alkotott – számos más visszaemlékezésből ismert – képünket árnyalják Gulácsy Lajos következő mondatai: „*A barakkok, ahol laktunk mindig zsúfoltak voltak. Ágy, ágy mellett és emeletes. Ami a zsúfoltságnál is rosszabb volt a sok poloska, sőt tetű is. Ez leírva is undorító, de elviselni mennyivel nehezebb! Éhség, szomjúság, a szél mindig fúj. Mikor már a negyven fokot meghaladta a hideg, nem vittek dolgozni, de nem azért, mert sajnáltak, hanem azért, mert negyven fok felett a fegyver már nem működik biztosan, tehát, ha valaki szökni próbál, nem*

[9] uo. 16 –17.
[10] uo. 18.

tudják lelőni. […] *Egy lágerben több ezren voltunk. Minden barakk magas fallal volt körülvéve, hogy a rabok ne érintkezhessenek egymással. Az étkeztetés sötétben kezdődött, hogy mire megvilágosodik, lehessen menni munkára.*"[11]

Tanulmányom következő oldalain a GULAG-ot megjárt szegedi német származású nők visszaemlékezéseinek tanulságait foglalom össze a Tatár Rózsa által kiadott *Túléltük!* című kötet alapján. A könyv második, a GULAG-GUPVI Emlékév idején és annak anyagi támogatásával megjelent kiadásának bemutatóján közreműködhettem, s elismerően szólhattam a szerző téma- és történeti problémaérzékenységéről.

A szovjet megszálló Vörös Hadsereg alakulatai a trianoni Magyarország határát 1944 szeptemberében annak délkeleti részén (valahol Battonya, Csanádpalota vagy Elek térségében) érték el. Az első megszállt nagyobb városok: Szeged, Hódmezővásárhely és Makó voltak. A megszállók nyomban megkezdték a régióban kiépíteni a kommunista rendszert, s igyekeztek megbízható embereiket pozícionálni a közigazgatásban, a rendvédelmi szervekben és a gazdasági életben.

Délkelet-Magyarországon már 1944 decemberében – miközben a nyugati országrész még német megszállás és a nyilas Szálasi Ferenc uralma alatt állt – megindult a GULAG-ra, a szovjet kényszermunkatáborokba való elhurcolása a helybéli civil lakosságnak. Az első Szovjetunióba induló transzportok etnikai alapokon álltak össze. A helyi németeket ugyanis a kollektív bűnösség elvének gyakorlati alkalmazásával egyetemlegesen felelőssé tették a németországi náci diktatúra idején elkövetett – és elsősorban a második világháború idején megtapasztalt – bűnökért. Így elrendelték a dél-alföldi németek egy részének szovjet kényszermunkatáborokba deportálását.

Sajnos a történeti kútfők, a levéltári források alapján nem adhatunk pontos választ arra a kérdésre, hogy hányan kerültek a délkelet-magyarországi térségből a GULAG-ra, hiszen az erre vonatkozó korabeli dokumentumok nem egyértelműek, illetve egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak. Az biztosnak látszik, hogy csak az ott élő németek közül mintegy kétezren hurcoltattak el a szovjet munkatáborok egyikébe 1944–1945 fordulóján.

Hogy mennyire etnikai alapú – s elsősorban kifejezetten a helyi németség ellen irányuló – volt a deportálássorozat, arra jó példa Kern József esete. Kern József a *Magyar Kommunista Párt* titkára volt a Csanád vármegyei Elek településen. Joggal számíthatott (volna) tehát a szovjet csapatok szimpátiájára és bizalmára. Ezzel szemben őt is a GULAG-ra deportálták – csaknem ezer, a községben élő némettel együtt. Igaz, hogy a helyi szovjet parancsnok,

[11] uo. 40.

miután megtudta, hogy kommunista vezető, fölajánlotta neki a mentesítést, amit azonban Kern József – becsületére legyen mondva – nem fogadott el. Minderről így számolt be az eleki főszolgabíró a makói székhelyű Csanád megye főispánjának 1945. január 12-én: „*Kern József Kommunista Párt vezetőjét és hozzátartozóit az őrnagy az igénybevétel alól mentesítette volna, de nevezett ezt a mentesítést elvi okokból nem fogadta el* ”[12]

Nem volt más a helyzet a szomszédos Almáskamaráson sem, ahonnan 1945 elején több mint háromszáz németet vittek a Szovjetunióba málenkij robotra. Schreirer József, a *Szociáldemokrata Párt* helyi vezetője 1945 júliusában arról tájékoztatta a vármegyei nemzeti bizottságot, hogy „*a sváb származásúak összeszedése alkalmával az oroszok kimondottan baloldali, de sváb származású egyéneket elvittek, és a községben még mindig vannak Volksbund-tagok. Kéri a nemzeti bizottságot, intézkedjék oly irányban, hogy az elhurcolt baloldali érzelmű polgárok a községben lévő bundtagokkal felcseréltessenek*.” A megyei nemzeti bizottság utasította, hogy a helyi nemzeti bizottság állítsa össze azok listáját, akik „*németbaráti felfogásuk ellenére még mindig a községben vannak*”, azzal a céllal, hogy az a külügyminisztériumnak elküldendő.[13] Hogy végül megtörtént-e ez az összeírás, illetve annak nyomán a „csere”, arra a levéltári forrásaink nem adnak választ.

1944–1945 fordulóján a Vörös Hadsereg egységei tizenhét fiatal németet hurcoltak el a Csanád vármegyei, Szegedtől tíz kilométerre lévő Újszentiványról. 1944. december 31-én Nátly Annát, Müller Pétert, Gémes Józsefet, Buschbacher Borbálát, Wéber Józsefet, Follmer Pétert, Follmer Antalt, Stefán Erzsébetet, Stefán Teréziát, Herdibu Katalint, Heinrich Annát, Klemmer Irmát és Follmer Magdolnát. 1945. január 3-án pedig Debreczeni Nándort, Nátly Mátyást, Wéber Erzsébetet és Krauser Idát.[14]

Szovjet hadifogoly-, illetve munkatáborban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság adatai szerint hat újszentiváni német férfi volt 1945 tavaszán. Újszentiványról 1944. szeptember 14-én Klemmer Pétert, 18-án Buschbacher Józsefet, 23-án ifj. Huhn Miklóst, 28-án Klemmer Jánost vitték el a szovjetek munkaszolgálatra. Dornbach József 1944 februárjában a krími Kercs városánál, míg Bauer József ismeretlen időpontban esett a Vörös Hadsereg fogságába.[15]

---

[12] *Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban.* Szerk.: Erdmann Gyula. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1990. 42.

[13] Magyar Nemzeti Levéltár. Csongrád Megyei Levéltár. (a továbbiakban: MNL CSML) Csanád Vármegyei Nemzeti Bizottság iratai. Általános iratok. XVII. 1. 4. doboz Jegyzőkönyvek, 1945. július 12. 2–3.

[14] MNL CSML Újszentiváni Nemzeti Bizottság iratai. XVII. 41. 1. doboz Szám nélkül. (1946. március 15.)

[15] uo.

A Szovjetunió kényszermunkatáborait megjárt szegedi német származású asszonyokkal készített interjút a rendszerváltozás után nem sokkal Tatár Rózsa jogász, újságíró. Jellemző, hogy a két visszaemlékező még 1989-ben sem merte vállalni a teljes nevét és személyazonosságát. A két nő – Erzsi és Magda – történetét Tatár Rózsa a *Túléltük!* című bilingvis – magyar és német nyelvű – kötetben adta közre.[16]

A könyvben olvasható emlékezésekből kiderül, hogy amikor a szegedi német származású polgárokat málenkij robotra hurcolták a megszálló szovjet csapatok, akkor azzal hitegették őket, hogy csak néhány napot kell – a Bánság romániai részén – mezőgazdasági munkával tölteniük, aztán hazatérhetnek. Ezzel szemben a szegedi lányok donyeci bányákba kerültek, ahol kemény fizikai munkát kellett végezniük.[17] Az imént említett kötetben olvashatjuk az alábbiakat: „*Február másodikán este érkeztünk Csisztakovába. Érdekes, hogy ezt a helyet egyetlen térképen sem találtam meg, pedig azóta kerestem. Amikor szétosztottak bennünket, akkor már szó sem volt kukoricatörésről, meg gyári munkáról. Bányába küldtek le bennünket, szenet fejteni, járatot dúcolni. A szerencsésebbek fenn lapátolták a szenet. Másfél évig nem írhattunk haza. A hozzátartozóink azt sem tudták, élünk-e még. Falusi házakban helyeztek el. Másnap elosztották az embereket. Magda, Klári, Hilda és Irén, meg én mentünk együtt Zuefkába. Apukám, Magda Józsi bácsija és a későbbi férjem úgy húsz kilométerrel odébb levő lágerba került, de azt akkor mi nem tudtuk. Egy évig nem tudtam, hogy hol van apukám.*” Másutt: „*Nekem Zuefkából titokban sikerült hazaküldenem egy levelet. Amikor hivatalosan már küldhettünk valamit, akkor is csak levelezőlapot engedtek. Zuefkában régi parasztházakban laktunk, ott voltak a legrosszabbak a körülmények. Fegyveres őrök járkáltak körbe, a tábor körül volt kerítve dróttal.* […] *Zuefkában laktak persze »őslakosok« is. Szörnyű körülmények között éltek. A ház alatt, földbe vájt gödörben lakott a kecske, fölötte a házban az emberek. Ezek mind öregek voltak és nagyon szerencsétlenek. Ők is lenn dolgoztak a bányában. Ezek az emberek nagyon meg voltak félemlítve. Különben nagyon jólelkű népek voltak. Megosztották velünk, amijük volt. Ették nyersen a zöld paradicsomot, az uborkát, s az már csemege volt nekik. No, ezekből is szinte a felét nekünk adták. Végtelenül sajnáltak minket. Beszélni nem nagyon tudtunk, de azért később már megértettük egymást… Visszatérve az evésre. Bizony az a hatheti élelem, amit magunkkal vittünk, egyszer csak elfogyott. Aztán akinek volt gyűrűje vagy*

[16] Tatár Rózsa: *Túléltük! Emlékezések a malenkij robotra.* Pilisvörösvár–Szeged, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2008.

[17] Vö. Tóth Eszter Zsófia: Nők a Gulágon. In: *Szabadság helyett erőszak. Magyar női sorsok 1944–1945-ben.* Szerk.: Kovács Emőke. Budapest, Gulag Alapítvány, 2019. 25–45.

más nélkülözhető holmija, azt kezdte eladogatni. A falubeli lakosok jöttek oda a láger köré – mert akkor még nem lehetett kimennünk a táborból –, s ott cserélgettük élelemre a kis dolgainkat. Mondom, az ottaniak is roppant szegények voltak, de mégis hoztak egy kis ennivalót. Volt olyan köztünk, aki nem bírta ezt a szörnyűséget, s megszökött. Olyan is akadt, aki hazaérkezett. Apukám mesélte később, hogy a fiatalabbak próbálkoztak szökni leginkább. Az egyik egy lyukas vödörrel elindult, a másik egy lovat fogott valahol és azt hajtotta, mintha menne valahova dolgozni. De, hogy hogyan jutottak át azokon a folyókon? Don, Dnyeper, Dnyeszter… Lehet, hogy volt háromezer kilométer is."[18]

A GULAG táborok belső viszonyairól és mindennapjairól is beszámoltak a Tatár Rózsa könyvében szereplő visszaemlékezők. A kemény fizikai munka, a betegségek, a tetvek és a poloskák, a rendszeres fertőtlenítések, az otthoniakkal való kapcsolattartás (levelezés) nehézségei, a rossz minőségű és elégtelen mennyiségű élelmiszerek, a fogamzásgátló készítmények (lévén, hogy vegyes, férfiak és nők által egyaránt lakott táboroktól volt szó), valamint számos más egyéb borzalmas körülmény mind fizikailag, mind szellemileg nagyon megviselték a szovjet kényszermunkatáborokban élőket.[19]

A következőkben az ezeket a jelenségeket alátámasztó szemelvények olvashatóak a szegedi asszonyok visszaemlékezéseiből:

„*Mi lányok, persze nem mertünk megszökni. Azért voltak olyan nők és férfiak, akik a mi lágerünkből is megszöktek, amikor elkapták őket, borzalmasan megverték, aztán lecsukták őket egy bunkerba, és ott tartották őket étlen-szomjan.*"[20]

„*Értek minket más kellemetlenségek is: amikor a komszomolisták jöttek, s bekiabáltak, hogy »piszkos fasiszták, ide jöttök megenni a mi kis ennivalónkat!«. Hát ez nagyon rosszul esett. Zuefkában volt egy réteg, ők egy kicsit jobb helyzetben voltak, mint mi. Ezek orosz internáltak voltak, illetve besszarábok, tatárok, üzbégek, kozákok. Egymás nyelvét nem is értették, németül beszéltek egymással.*

Ezeket azért vitték oda, mert a németek elhurcolták őket. A bűnük az volt, »hagyták magukat elvinni«. Őket tíz, tizenöt évre internálták a bányába. Nem voltak drótkerítés mögött, mint mi, de meg volt határozva, hogy tíz kilométeres körzeten túl nem mehetnek. Úgy emlékszem, hogy ezek családostul voltak itt, és parasztházakban laktak. Volt köztük egy nagyon rendes ember. Egyszer,

[18] Tatár Rózsa (2008) i. m. 18–19.

[19] Vö. Kovács Emőke: „A viszontlátásig kívánok nektek sok boldogságot..." Rohr Magdolna kálváriája. In: *Szabadság helyett erőszak. Magyar női sorsok, 1944–1945-ben*. Szerk.: Kovács Emőke. Budapest, Gulag Alapítvány, 2019. 26–37.

[20] Tatár Rózsa (2008) i. m. 19–20.

amikor a bányában dolgoztunk, leszakadt a mennyezet. Én épp emellett az ember mellett álltam Katival, egy baranyai lánnyal. Ott lapátoltunk. Egy szobányi mennyezet szakadt le, s ennek az embernek a lába is beszorult. Úgy ordított, mint a fába szorult féreg. Katival egymásra néztünk dermedten. Kis híján mindhármunkat betemetett a szén…

Én Zuefkában először fenn dolgoztam, nyitott vagonokból kellett három méteres, összefagyott fatörzseket kirakni. Ezt csináltam, körülbelül egy évig. Később azután leküldtek engem is a bányába. Kilencven centi, vagy egy méter magas volt a vájat, amiből lapátolni kellett kifelé a szenet nyolc órán keresztül, térdepelve, s közben folyt a nyakunkba a víz. Amikor a szállásunkra mentünk, még mosdási lehetőség sem volt. Nyitott teherautón vittek haza bennünket a bányából a lágerba, útközben ránk fagyott a ruha. Az árokból szedtünk vizet, meg sokszor havat, hogy megmosdjunk. Nem csoda, hogy ellepett mindenkit a tetű. Le kellett vágni a hajunkat, meg minden szőrzetet… kisebesedtünk, borzalmas volt."[21]

„*Hat napot kellett dolgozni, a hetedik a szabadnap volt. Ez a bizonyos szabadnap mindenkinek más napra esett, mert a bánya folyamatosan dolgozott. A szabadnapra mindig kitaláltak valamit, nehogy örömünk legyen. Az épületek, amiben laktunk, fából voltak, és be voltak tapasztva. Örökké meszeltették velünk, mert rengeteg volt a poloska meg a tetű. Ezt is a szabadnapon kellett csinálni, s még meszelőt sem adtak. Összetekertük a gazokat, s azzal a csutakkal kentük a falra a meszet. A kezünket közben teljesen kimarta a mész. No, ez volt a szabadnap! Máskor a lágert kellett takarítani, aztán eltalálták, hogy a tiszt kertjét műveljük, máskor meg megint a téeszbe kellett menni. Egyszer voltam cséplésnél, kombájn mellett. Hát, azt sose felejtem el… Hogy az milyen kezdetleges volt!*"[22]

„*Amikor kimentünk, kaptunk valami gyógyszert. Tudja a fene, hogy mi volt! Attól kezdve elmaradt a menstruációnk! Később már nem tablettát adtak, lehet, hogy azután rendszeresen belekeverték valamibe… Emlékszem, nagyon féltünk, hogy soha nem lehet gyerekünk. Amikor rákérdeztünk, azt mondták, hogy lelki okai is lehetnek…*

Begyulladt a mellem… szerintem a gyógyszertől. Nanka, az egyik fegyveres őr elkísért Ruharecba az orvoshoz. Nagy kelés volt már a mellemen, s borzalmas fájdalmakat éltem át. Az orvos nem mondott semmit, de nem is értettem volna. Fekete kenőccsel bekenték és bekötötték a kelést, ettől kifakadt, s rengeteg genny jött ki. Ennek köszönhettem, hogy nem tettek le a bányába

[21] uo. 20–21.
[22] uo. 22.

egy ideig, így kerültem a szénlapátoláshoz. De az a szénhegy… vizesen jött a szén a csillékből, a felső réteg megfagyott a nagy télben. Úgy kellett meglazítani a lapáttal. Néha beültünk a szénbe vájt üregbe, s melegedtünk, amíg vártuk a másik kocsit.

A koszt, az egyszerűen szörnyű volt! Káposztaleves, kásaleves, olyan kölesből, amit a madarak esznek! Ha konzervet kaptunk, csak egy szeletet adtak vagy májkrémből egy kis pöttyet. A káposztalevesben itt-ott voltak húsok. Sose felejtem el, mindig egy kicsit később mentünk enni, hogy a sűreje nekünk maradjon, mert abban volt a hús. Sokszor olyan büdös, hogy majd elájultunk, de azért hús volt. Persze, azt nem tudtuk, hogy milyen hús, kecske, kutya vagy macska, de gyanúsan kicsi csontja volt.

Nem voltunk ám mi olyan rettentően soványak, de azért, mert ittuk a sok löttyöt. Napi nyolcvan deka kenyeret kaptunk, aki lenn dolgozott, az egy kilót. Ez a kenyér olyan fekete volt, mint a sár…

Ha délután dolgoztunk, este tízig voltunk munkában. Később, amikor már gyalog jöhettünk haza, akkor a kolhozföldek felé vettük az irányt. Szedtünk sárgarépát, krumplit, cukorrépát, céklát… szóval… loptunk! Otthon megsütöttük a rakott kályhán. Szerencsére nem fáztunk, mert mindenki egy-egy nagy széndarabot vitt haza. Ezt megengedték. Olyan magas kalóriatartalmú volt, hogy szinte fa nélkül meggyulladt.

A mi harminc ágyas szobánkban állandóan égett a tűz, mert mindig volt otthon pihenőidőben valaki. Nekem »közös ágyam« volt, vagyis ketten aludtunk egy ágyban. Amíg az egyikünk műszakban volt, a másik alhatott az ágyon. Aztán váltottunk. Takaró csak az volt, amit otthonról vittünk."[23]

„*A lágeréletet a poloskák és a tetűk csak még nehezebbé tették. Egyszer úgy elszaporodtak, hogy engedélyt kaptunk, hogy kivigyük a szalmazsákot és a szabadban aludjunk nyáron, mert úgy csíptek a poloskák. Aztán nagy üstben kiforraltuk az ágy deszkáit. A ház, amiben laktunk, emeletes volt, négy lépcsőházzal, teljesen fából épült. Itt is meszelnünk kellett, sőt, akkor már a férfiakra is mi mostunk. Minden nőnek vállalni kellett, hogy egy férfira mos. Ez már Pervo Majkában történt, itt körülbelül kétszáznegyvenen voltunk. Adtak szappant, volt két nagy üst, meg mosóteknő, s az udvarra teregettük a ruhákat. Azért ebben a lágerben már jobb volt a tisztálkodási lehetőség, és sikerült egy hosszú levelet is küldeni haza.*"[24]

A föntiekben mozaikszerűen közölt fragmentumokból kiolvasható emlékezeti mintázatok igazolják egyrészt, hogy a GULAG szörnyűségeinek

[23] uo. 22–23.
[24] uo. 36.

megélése olyan történeti traumát okozott az azt átélteknek, hogy aztán tabusítani voltak kénytelenek élményeiket (részben a borzalmak újramondásának és kvázi újraélésének traumája, részben a kommunista hatalom presszió miatt), másrészt pedig, hogy a szocializmus világa – bár az egyenlőség eszméjét hirdette – nem idegenkedett a kollektív bűnösség elvének alkalmazásától, s hogy kifejezetten türelmetlen kisebbségpolitikát folytatott. Erre mind a vallási és etnikai minoritásban élő Gulácsy Lajos, mind a két dél-alföldi német nő sorsa például szolgálhat. A föntebbi idézetek alapján joggal állapíthatjuk meg, hogy a levéltári dokumentumokból kiolvasható objektív adatok mellett a szubjektív és szenzibilis visszaemlékezések árnyalhatják és pontosíthatják a szocialista korszakról és az akkori folyamatokról alkotott képünket.

Palasik Mária:

Aki „a zengő szélből kihallotta a világ szavait"

A Vorkutát megjárt Karig Sára története

Karig Sára költő, műfordító, szerkesztő – írták róla halálakor kiadott nekrológjában.[1] Sorsát meghatározta a rövid 20. század, amelybe beleszületett az első világháború első évében. Ám ő olyan ember volt, aki nem hagyta magát sodródni, igyekezett maga választani a történelem felkínálta alternatívák között: amikor kellett, árva gyermekeket mentett és hamis anyakönyveket gyártott. S amikor az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választásokon az ún. kék cédulás választási csalásokat leleplezte, és a megszálló szovjet hatóságok – valószínűsíthetően nem saját kezdeményezésükre – lefogták és elrabolták, akkor sem omlott össze. Több mint hat évet töltött szovjet fogságban – ennek többségét az északi sarkövezetben, Vorkután. Tanulmányomban bemutatom, hogyan igyekezett Emberként túlélni ezeket a kegyetlen éveket, és segített másoknak is a túlélésben. A fogságban is életre szóló barátságokat kötött, kitartó szorgalommal tanult meg ukránul, majd oroszul – mindezt rabsága pozitív hozadékának tekintette. Az örök optimista Karig Sára azt tartotta: életében semmi nem történt véletlenül és haszontalanul. Marilyn Hacker, a neves amerikai költő, aki éveken át tartós barátságot ápolt Karig Sárával, neki ajánlott versében jól érzékelteti a Karig Sárából sugárzó erőt: „*Egy szálba sodorta a világ szeleit. / A zengő szélből kihallotta a világ szavait. / Különös erőt adott májfoltos kezeknek. / Zavart elmékből erős szavakat élesztett.*"[2]

---

[1] Karig Sára, Baja, 1914. június 13. – Budapest, 1999. február 2.

[2] Marilyn Hacker: *A finnországi asszony rúnája.* Mesterházi Mónika fordítása. (Rune Of The Finland Woman. 1994. https://poets.org/poem/rune-finland-woman, letöltés ideje: 2020. febr. 21.) Barátságukról ld.: https://poets.org/dear-marilyn-hacker-julianna, http://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/2015-1-teljes.pdf, és https://poets.org/poem/rune-finland-woman (letöltés ideje: 2020. ápr. 29.)

A gyermekkor

Karig Sára bajai pedagóguscsaládba született. Tanítónő édesanyja nem mindennapi asszony volt: a rákényszerített házasság elől közvetlenül a templomi esküvő után megszökött, majd hozzáment szerelméhez, egy hidrológus mérnökhöz, akit azonban munkája közben baleset ért: belezuhant a jeges Dunába, tüdőgyulladást kapott és meghalt. Halála előtt feleségét barátjára, Karig Emilre, a bajai tanítóképző zenetanárára bízta. Egy év múlva összeházasodtak, ebből a házasságból született a három testvér: Emil Ubul, Júlia és a legkisebbként Sára.

A Karig gyerekek számára a gyermekkor nagy szabadságban telt, otthonról hozták magukkal a könyvek, a zene, a nyelvek vagyis a kultúra szeretetét. Karig Sára határozott egyénisége már akkor kitűnt, amikor hatévesen beíratták a Miasszonyunkról elnevezett iskolanővérek zárdájába. Az első tanítási napon, óra alatt azzal az indokkal állt fel a helyéről, hogy elzsibbadt a lába. Tanítónője büntetésként a kislányt kihívta a táblához, s amikor pálcával rácsapott a körmeire, Sára kiragadta a pálcát a kezéből, és visszaadta a körmöst.[3] Ezért kicsapták volna az iskolából, de tehetős nagyanyja engesztelésül felajánlott a zárdának egy tehenet. Így lett Karig Sára magántanuló az első négy elemiben, majd a bajai római katolikus érseki polgári iskola első két osztályában is.

A családban nagy hagyományai voltak a nyelvtanulásnak, ezért szülői döntésre egy tanévre – nővérével együtt – Bajorországban, az angolkisasszonyok neuhausi zárdájában folytatta tanulmányait.[4] Befejezve a polgári iskolát, különbözeti vizsgával felvételt nyert a szegedi Árpád-házi Szent Erzsébet Állami Leánygimnázium ötödik osztályába. Ekkor már a német nyelv mellett latinul, angolul és franciául is tanult. Hallatlanul szorgalmas volt: a gimnáziumi évek alatt végig jeles tanulóként tandíjmentességet élvezett.[5] Már gimnazista korában a bajai *Független Magyarország* című lapnak küldte haza verseit, elbeszéléseit. Az 1931. október 9-i számban Karigot a lap munkatársaként említették, s nagy tisztelettel adták közre a hírt, hogy a szegedi gimnáziumi diákság az ifjúsági önképzőkör elnökévé választotta.[6]

[3] Gergely Ágnes: *Emberi minta III. Karig Sára.* Interjú. Kritika, 1988. 3. sz. 12.
[4] Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PIL) Karig Sára Gyűjtemény, 10. d.
[5] PIL Karig Sára Gyűjtemény, 10. d.
[6] PIL Karig Sára Gyűjtemény, 3. d.

Pályaválasztás, pályakezdés és barátságok

Angol nyelv és irodalom szakos tanár szeretett volna lenni, de a szegedi Magyar Királyi Ferenc József Egyetemen nem indult ilyen szak. Így 1932-ben, közvetlenül érettségi után magyar–német szakra iratkozott be, párhuzamosan végezve az egyetem Tanárképző Intézetének magyar–német szakát is. Olyan professzorok tanították, mint Sík Sándor, Horger Antal és Mészöly Gedeon. Itt ugyan csupán egy évet végzett el, azonban az ez idő alatt kötött barátságok meghatározóak voltak egész életére. Befogadta őt a legendás Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma: Radnóti Miklós, Ortutay Gyula, Buday György, Baróti Dezső, Hont Ferenc, Tolnai Gábor. Radnóti mindig elküldte neki megjelenő írásainak kedvesen dedikált példányát, s ezeket Karig féltve őrizte.[7]

Szegeden kötött életre szóló barátságot Szent-Györgyi Alberttel és családjával is. Szent-Györgyi professzor Nelli lánya és Sára barátnők lettek, Karig bejáratos volt a családba, s nagy hatást gyakorolt rá a tudós professzor, akiért rajongott. Karig osztozott a Nobel-díj örömében is, segített válaszolni a gratuláló levelekre. Szent-Györgyi sokat formált Karig gondolkodásán, életszemléletén, a professzor élete végéig tartó levélváltásaik igazolják, hogy nagyon mély emberi kapcsolat alakult ki közöttük.[8] „*A világot Szent-Györgyi és családja tágította ki számomra. Albert szerzetesi életmódot folytatott, szerette a zenét, a költészetet, megtanított, hogy utazni kell, amíg az ember fiatal*." – nyilatkozta Karig az 1980-as években.[9]

A két félév bölcsészet nem elégítette ki Karig ambícióit, vagy éppen Szent-Györgyi hatására keresett más élethivatást. 1933 nyarán a szegedi Gyermekklinikán elvégzett egy hathetes csecsemőgondozó tanfolyamot, párhuzamosan pedig jelentkezett az egyetem Orvostudományi Karára. Felvételi kérelmét azonban létszámhiányra hivatkozva az egyetem dékánja elutasította. A fiatal lány szemmel láthatóan kereste önmagát, küzdött a pályaválasztás nehézségeivel: később, az 1945–46-os tanévben a Pázmány Péter Tudományegyetemen két féléven át jogot is hallgatott.[10] Közben nővérét követve biztos keresetet jelentő foglalkozás után nézett: elvégezte a Budapesti Kereskedelmi Akadémia egyéves kereskedelmi szaktanfolyamát, mérlegképes könyvelő lett.[11] Ezután Szent-Györgyiné közvetítésével két évig

[7] PIL Karig Sára Gyűjtemény, 15. d.
[8] PIL Karig Sára Gyűjtemény, 8., 14. d.
[9] Gergely (1988) i. m. 12.
[10] PIL Karig Sára Gyűjtemény, 14. d.
[11] A kereskedelmi szakvizsgát 1934. június 13-án tette le jól megfelelt eredménnyel. PIL Karig Sára Gyűjtemény, 10. d.

volt au pair Angliában.[12] Az itteni munka mellett látogatta a durhami egyetem előadásait, majd nyelvtanári diplomát szerzett a londoni egyetemen, miközben a Fábiánus Társaság gyűléseire is eljárt.

Életében több nagy szerelme is volt, de Angliából visszatérve megszületett benne az elhatározás, hogy nem megy férjhez. Szuverén egyéniségére jellemzőek voltak indokai: „*Eldöntöttem, hogy azt* [a házasságot – P. M.] *nem nekem találták ki. Ehhez valószínű még az is hozzájárult, hogy érdeklődési köröm sem felelt meg az akkori ideálnak. Egyébként biztosan lehetett volna egy férjet is nevelni, de nem akkor, amikor az egyik oldalon az egész ország, és én egyedül, esetleg egy-két emancipáltabb, világlátottabb valaki a másikon, aki olyat is látott már, hogy egy férfi esetleg mosogat. Ezt Angliában így csinálják… Még az én nagy ideálom, Szent-Györgyi sem foglalkozott az egyetlen imádott lányával, csak akkor, amikor értelmesebb, felnőttebb lett.*"[13]

1937-ben a Salgótarjáni Vas- és Gépgyár budapesti irodájában helyezkedett el, mint angol-német levelező. Főnöke Justus Pál, a Szociáldemokrata Párt értelmiségi csoportjának egyik vezetője volt.[14] Az 1930-as évek végén az ő hatására került közel a szociáldemokrata mozgalomhoz, majd 1943-ban be is lépett a pártba.

1939-től két éven át a Kereskedelmi Bank alkalmazottja volt, majd újabb két évig a gróf Somsich Borkereskedelmi Részvénytársaságnál dolgozott. Az utóbbi cég ügyvezető igazgatója, Zerkowitz Oszkár[15] Bajcsy-Zsilinszky

[12] Newcastle-ban egy kisfiúra felügyelt. A családdal még 1945 után is leveleztek, a kapcsolat akkor sem szakadt meg, amikor a sebészorvos családfőt Indiába küldték dolgozni. Karig Sára: *A szerencse lánya*. Életútinterjú. Készítette Bakonyi Éva. Budapest, Magvető, 2019. 487.

[13] Karig (2019) i. m. 194.

[14] Justus Pál (1905–1965): szociáldemokrata politikus, ideológus; költő, műfordító. 1925-ben belépett a pártba. Az 1930-as évek első felében Nyugat-Európában élt. Hazatérése után 1944-ig tisztviselő; 1939-től az SZDP-ben különböző funkciókban tevékenykedett, kapcsolatba került az illegális kommunistákkal. 1945 februárjától az SZDP propagandabizottságának vezetője, majd az országos pártvezetőség tagja lett. Bár ideológiai kérdésekben konfrontálódott a kommunistákkal, támogatta a két munkáspárt egyesítését 1948-ban; a fúzió után az MDP központi vezetőségi tagja lett. 1948-tól letartóztatásáig, 1949. június 18-ig a Magyar Rádió alelnöke volt. 1949-ben a Rajk-per nyolcadrendű vádlottjaként életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben szabadult, 1956-ban részben rehabilitálták. A börtönben kezdett műfordítással foglalkozni, szabadulása után a Corvina Könyvkiadó szerkesztője lett.

[15] Zerkowitz Oszkár, ifj. (1908–1948): borkereskedő. Apjától örökölt jó hírű borkereskedő cégét vezette. 1939-től lengyel menekültek segítésében vállalt szerepet, majd az ellenállási mozgalom aktív tagja lett. A nyilasok elfogták, 15 évi börtönbüntetésre ítélték. Sopronkőhidára került, onnan halálmenetben Bajorországba vitték. Helytállásáért a háború után a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatával tüntették ki, azonban az ÁVH 1947 júniusában letartóztatta, Baden bei Wienben a szovjet hadbíróság 25 év kényszermunkára ítélte, a Gulag egyik táborában hamarosan elhunyt. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 2.2.1. I/13. D. operatív kartonok.

Endre[16] híve volt; a borraktárban fegyvereket rejtettek el Bajcsy-Zsilinszkyék számára.[17]

1944–1945-ben

Amikor 1944-ben a történelem döntéskényszer elé állította Karig Sárát, maga választotta meg tudatosan, hogy melyik oldalra álljon. Teljesen természetes volt számára, hogy amikor az embereket a hatalom üldözi, neki mentenie kell őket. 1944 márciusa után emberek százain segített lakással, papírokkal, ötletekkel, tanáccsal, gyermekeket helyezett el gyermekotthonokban, hogy elkerüljék a gettó borzalmait – olvasható egy 1945-ben keletkezett levélben.[18] Lengyel menekülteket és német fogságból szökött angol katonákat bújtatott tíz különböző, nevére bejelentett lakásban.[19] Nyolcszor kötött névházasságot csak azért, hogy keresztény papírokhoz juttasson embereket. Hivatalosan ebben az időben a Svéd Vöröskereszt gyermekosztályán dolgozott. Az osztályt Asta Nilsson és Valdemar Langlet vezette.[20] Az egész humanitárius akció élén Raoul Wallenberg állt.[21] A Karigékra

[16] Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944): a második világháború antifasiszta vértanúja. 1936-tól a Független Kisgazda- és Polgári Párt tagja, 1939-től parlamenti képviselő. A német befolyás ellenében a Duna menti népek föderációját szorgalmazta és fellépett a fasizmussal szemben is. Kapcsolatot tartott a szociáldemokrata és az illegális kommunista párt képviselőivel, síkra szállt a politikai és faji okokból üldözöttekért, a nácikkal szembeni ellenállás vezéralakja lett. Magyarország 1944. március 19-én bekövetkező német megszállása után kétszer is letartóztatták, majd a nyilas országgyűlés kiadta őt a katonai bíróságnak, amely halálra ítélte. 1944. december 24-én este végezték ki Sopronkőhidán.

[17] Karig (2019) i. m. 99.

[18] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) XIX–B-1-r BM Elnöki iratok, 1945. 802. A levelet Dési Huber Istvánné Sugár Stefánia, pedagógus, Karig Sára jó barátja írta Szaberszky Józsefnek 1945. augusztus 20-i keltezéssel. Szaberszky ekkor a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya Társadalmi alosztályának vezetője volt. A levelet írója csupán Stefiként írta alá, de a tartalmából egyértelműen lehet következtetni a szerzőjére. Szaberszky pozíciójáról ld.: Péter Gábor 77/1945. sz. napiparancsa. 1945. május 15. ÁBTL 1.1. 1. d.

[19] A lengyel menekültek segítése titkos kormányzati támogatással folyt id. Antall József irányításával. Karig (2019) i. m. 96-98. Az angol katonák mentésében Evelyn Gore-Symes, egy Budapesten maradt angolnyelvtanár közvetítésével vett részt, aki 1943–1944-ben a brit angol katonai hírszerzés szökött szövetséges hadifoglyok hazajuttatásával foglalkozó szekciójának (MI9) civil munkatársa volt. Karig (2019) i. m. 107–109., 153.

[20] Karig (2019) i. m. 114–115., 120., 132., 137–138. Asta Nilsson (1879–1964) gyermekgondozónő, 1944–1945-ben Budapesten a Svéd Vöröskereszt gyermekirodájának munkatársa. Valdemar Langlet (1872–1960) újságíró, író, nyelvész, eszperantista. 1932-től a budapesti tudományegyetem svéd nyelvi lektora, majd 1944–1945-ben a Svéd Vöröskereszt magyarországi főmegbízottja.

[21] Karig (2019) i. m 121-127. Raoul Wallenberg (1912–?), a Budapesten 1944 júliusától szolgálatot teljesítő követségi titkár 20.000 zsidó ember náci koncentrációs táborokba történő deportálását akadályozta meg. Wallenberget 1945 januárjában tartóztatta le a szovjet hadsereg Budapesten, a diplomata további sorsát máig homály fedi.

bízott kisgyermekeket és csecsemőket hagyományos magyar árvaházakban és gyermekotthonokban helyezték el, biztonságosabbnak gondolva ezeket, mint az újonnan felállított svéd vöröskeresztes gyermekotthonokat. A félelem beigazolódott: az árvaházi gyermekek szerencsére mind megmenekültek, a Svéd Vöröskereszt intézményeibe viszont betörtek a nyilasok.[22]

Karig Sára 1941-1942-ben a lakása teraszán

Forrás: Karig család

Karig Sára közvetlenül a háború után megkapta az Alexander-kitüntetést, amellyel Sir Harold Alexander tábornagy, a Földközi-tengeri szövetséges haderő főparancsnoka kifejezte köszönetét azért a tevékenységéért, amelyet Karig a Brit Nemzetközösség katonáinak nyújtott a menekülésben.[23] Karig visszaemlékezése szerint az angolok ekkor felajánlották neki az angol állampolgárságot. Karig neve szerepel több listán is, amely azoknak a nevét és lakáscímét tartalmazza, akik 1944–1945-ben az angolokkal együttműködtek Budapesten.[24]

[22] uo. 135.

[23] Karig (2019) i. m. 109. Karig a „Certificate of Thanks, Grade IV" 1054. számú kitüntetést kapta meg.

[24] The National Archives of the United Kingdom, Kew (a továbbiakban TNA) – Foreign Office FO 371/48512. Ennek a jelentésnek az érdekessége, hogy ötven évre zárolták, s csak 1996-ban vált kutathatóvá. Egy másik lista is található a háború alatti együttműködőkről: TNA – War Office WO 208/5478 Hungary and Yugoslavia jelzet alatt.

1985-ben az izraeli Yad Vashem Intézet a Világ Igaza kitüntetéssel méltányolta Karig tevékenységét,[25] aki 1987-ben, amikor a Wallenberg-emlékünnepségen vett részt Izraelben – a hagyományokhoz híven – az Igazak fasorában elültetett egy szentjánoskenyérfát.

Karig Sára német megszállás alatti munkája itthon is ismert volt. Major Tamás, a kommunista színész, aki az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője és a Nemzeti Színház igazgatója volt, 1945-ben írta róla a következő sorokat: „*Karig Sára* […] *pártunkat az egész náci megszállás alatt (1944. március 19-től a felszabadulásig) bátran és aktívan támogatta. Lakást adott Haraszti Sándor elvtársunknak és családjának (Haraszti most a Szabadság főszerkesztője), Losonczy Géza elvtársunknak, aki most a Szabad Nép szerkesztője, – akkor, amikor őket a Def.*[26] *halálra kereste. Én is tárt kapukat találtam nála, ha éppen nem volt lakásom, rengeteg iratot kaptunk tőle – lakása valóságos anyakönyvkivonat mosoda volt. Több ízben megbeszéléseket is tartottunk Karig Sáránál Donáth Ferenc elvtársunkkal, a Központi Vezetőség tagjával és Kállai Gyula elvtárssal, (most belügyi államtitkár). Azt hiszem, ennyi elég annak bizonyítására, hogy Karig Sára azon kevesek közé tartozik, aki ténylegesen*[27] *tevékeny részt vett az ellenállási mozgalomban*."[28]

1945. április elején a Szociáldemokrata Párt vezetése megkereste, hogy dolgozzon titkárként Millok Sándor szociáldemokrata miniszterelnökségi államtitkár[29] mellett a hazahozatali kormánybiztosságon. Nagy szükség volt itt a nyelvtudására: a hadifoglyok és a németek által erőszakkal nyugatra hurcoltak hazatérésében segédkezett. Amikor a hivatal megszűnt, 1946

[25] A kitüntetést 1986-ban Reuveni Sári hozta el Izraelből és adta át Karig Sárának.

[26] A Magyar Királyi Honvédség Vezérkara 2. osztálya, a közismert VKF-2 volt felelős a kémelhárítás központi irányításáért, ennek egyik alosztálya volt a Defenzív alosztály, amelyet a köznyelv egyszerűen „Def"-nek hívott.

[27] Ez a szó az eredeti dokumentumban aláhúzással ki van emelve.

[28] MNL OL XIX–B-1-r BM Elnöki iratok, 1945. 802. Dési Huber Istvánné 1945. augusztus 20-i, Száberszky Józsefnek küldött leveléhez csatolt eredeti példány. Dési Huberné a levelében Sára kérését tolmácsolta, aki meg akart menteni egy Hámori Ödönné Molnár Zsuzsa nevű nőt, aki neki az ellenállási mozgalomban sokat segített, de a politikai rendőrség letartóztatta. Száberszky ekkor a politikai rendőrség Társadalmi alosztálya élén állt: ez alá az egység alá tartozott az internálási részleg, valószínűleg az érintett nőt internálhatták, mert az igazolási eljárás során nem igazolták.

[29] Millok Sándor (1887–1959): újságíró, szociáldemokrata politikus. A Déli Vasútnál volt munkás, majd tisztviselő, 1914-től párttag. 1919-ben a vasutasok szakszervezetének egyik vezetője. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, 1924 végén jött haza. 1941-től a Népszava felelős szerkesztője. 1944-ben Mauthausenbe hurcolták, 1945 májusában tért haza. 1945. június 16-tól miniszterelnökségi államtitkár, 1945. július 18-tól miniszterelnökségi politikai államtitkár. 1945. augusztus 31-től a deportáltak, menekültek, valamint a hadifoglyok hazahozatalával és itthoni elhelyezésével kapcsolatos összes teendők kormánybiztosává nevezték ki. 1945. szeptember 22-étől megbízatásának elnevezése és az azzal járó jogkör változik, illetve kibővül: ő a nyugatról hazatérő deportáltak, menekültek, hadifoglyok, valamint az Ausztriába és Németországba hurcolt magyar javak hazahozatalával kapcsolatos teendők kormánybiztosa.

decemberében a British Council-hoz került előadónak, majd titkárnak. Közben végig társadalmi munkában pártaktivista volt Budapesten a Szociáldemokrata Párt II. kerületi végrehajtó bizottságában. Bekapcsolódott a párt Oktatási Titkárságának munkájába: előkészítő tanfolyamokat szervezett és tartott azok számára, akik szerettek volna belépni a pártba.[30]

Az 1947. augusztus 31-i választások

Karig már az 1945. évi nemzetgyűlési választásoknál részt vett a választási listák összeállításában, az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választásokon pedig a II. kerületi választási központ vezetőjeként koordinálta a munkálatokat.[31] Ebben a minőségében érte a történelem következő kihívása is: a Magyar Kommunista Párt választási visszaélésének a felismerése. Igazságérzete, a demokratikus elvekhez való ragaszkodása nem hagyta ezt szó nélkül. Hallgathatott volna, de nem tette. Azt mondhatjuk, ez is a saját válasza a kihívásra. Hisz az országos választások egyik kerületében sem tört ki a csalások miatt akkora botrány, mint a Karig által vezetettben.

Mivel a II. kerületben ötvennél több választókörzet volt, Karig a kapcsolattartás megszervezésére egy sajátos telefonos összeköttetést talált ki. Angliai útja során hallott róla, hogy üzleti megbeszéléseket lehet telefonon lebonyolítani úgy, hogy minden partnert összekapcsolnak egymással. Mikor ezt elmesélte a kerületi postásoknak, azok azt mondták, hogy ezt a rendszert ők is ki tudnák építeni. Ilyen előzmények után a II. kerületi Távbeszélő Hivatal szociáldemokrata dolgozói teljesítették a kérést, és augusztus 31-én, ha Karig úgy akarta, minden szavazatszedő bizottságban egyszerre hallották őt.[32]

Az 1947. évi választójogi törvény több pontban különbözött az 1945. évitől. Az egyik ilyen az ún. „kék cédulával", vagyis ideiglenes névjegyzékkivonattal történő szavazás kiterjesztése volt. 1945-ben az ideiglenes névjegyzékkivonattal csak a szavazatszedő- és választási bizottságok azon tagjai szavazhattak, akik nem a saját szavazókörzetükben teljesítettek szolgálatot. 1947-ben viszont bárki élhetett ezzel a lehetőséggel, aki előre tudta, hogy a választás napján nem tartózkodik a szavazókörzetében, s a választójogát igazolandó, beszerezte a nevére kiállított névjegyzékkivonatot, vagyis a választási jogosultságát igazoló kék színű iratot. Hivatalosan ezeket a papírokat

[30] Karig (2019) i. m. 168.
[31] Erre az időszakra kéthavi fizetés nélküli szabadságot kapott a British Council-tól.
[32] Karig (2019) i. m. 28.

az Állami Nyomdában nyomtatták, de nem volt rajtuk víznyomás, vagy bármely egyedi jel, amivel a hamisítást ki lehetett volna zárni. Miután az 1945-ös választáson semmilyen visszaélés ezekkel a papírokkal nem történt, a törvényhozók 1947-ben sem gondoltak előre a csalás lehetőségére. Karig mint a kerületi választási bizottság elnöke, Ries István szociáldemokrata igazságügy-minisztertől[33] kapta meg a „kék cédula" csomagot. Miután hivatalosan kiosztották ezeket a papírokat azoknak, akiket illetett, a választási bizottság egyik tagja, aki a II. kerületben az MKP titkára volt, azt kérte Karigtól, hogy a megmaradt űrlapokat adja át neki, s ő beviszi a központba. Karig erre azt felelte, hogy mivel Riestől kapta az ideiglenes névjegyzék-kivonatokat, neki köteles elszámolni is velük, s nem adta át őket. Karig visszaemlékezése szerint ekkor az illető a következő szavakkal fenyegette meg: „*Karig elvtársnő, Szibéria nincs olyan messze!*"[34]

Karig Sárában már ekkor felébredt a gyanú: vajon mire kellenek ezek a „kék cédulák", hiszen mindenki, akinek erre szüksége volt, megkaphatta őket törvényes úton. Fejlett igazságérzete a visszaélésnek még a gyanúját sem tudta elfogadni. Ezért mint jó szervező, határozott egyéniség, a választásokat megelőző utolsó megbeszélésen arra kérte a szavazatszedő bizottságok elnökeit, hogy azonnal értesítsék őt, ha bárhol bárki „kék cédulával" voksol. Így a központi választási iroda titkárnője rögtön feljegyezhette azok adatait.[35]

Augusztus 31-én, nem sokkal a választások megkezdése után jött az első telefon: X. Y. gyári munkás leadta „kék cédulás" szavazatát. Ez önmagában még rendben is volt, de a gyanú okának kizárására Karig a szavazó adatait azonnal megtelefonálta az összes szavazatszedő bizottságnak azzal, hogy ha az illető valahol újból jelentkezne szavazni, irataival együtt tartsák vissza, és adják át az ott tartózkodó rendőrnek csalás szándékára hivatkozva. Karig gyanúja beigazolódott, valóban sokan több helyen próbáltak ily módon szavazni. A lefogások híre gyorsan eljutott az Országos Választási Bizottsághoz, Ries István telefonon kért felvilágosítást Karigtól arról, hogy mi történik. Karig teherautókat kért tőle, hogy a visszaélőket el tudják szállítani. Végül a rendőrség bevitte őket az Andrássy út 60-ba, a politikai rendészeti osztályra, ahol azonban Karig Sára szerint az egyik ajtón bementek, a másikon pedig kiengedték őket, az irataik pedig egy lelakatolt páncélszekrényben Karigéknál maradtak.[36]

---

[33] Ries István (1885–1950): ügyvéd, szociáldemokrata politikus. A Szociáldemokrata Párt országos vezetőségének tagja. 1945. augusztus 20-tól az SZDP PB tagja, 1945. július 21-től 1950. július 17-éig igazságügy-miniszter. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatták, a börtönben agyonverték.

[34] uo. 205.; Gergely (1988) i. m. 13.

[35] Karig (2019) i. m. 208.

[36] uo. 210.

Karig akciója nagy vihart kavart. Böhm Vilmosnak, a Szociáldemokrata Párt nagy öregjének[37] a visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a választókerületekben a hamis szavazólapokkal történő választókat igazolás és nyomozás céljából valóban átadták a rendőrségnek. Amikor azonban erről Rajk László, a kommunista párti belügyminiszter tudomást szerzett, bizalmas rádiórendeletet bocsátott ki, amely szerint azokat a rendőröket, akik letartóztatják a visszaélő szavazókat, menten felfüggeszti állásából. Erre Ries igazságügy-miniszter azonnali hatállyal utasította az ügyészeket, hogy szálljanak ki a szavazatszedő bizottságokba, és tartóztassák le a hamis névjegyzékkivonattal szavazókat, valamint adják át őket a bíróságnak. Válaszként Rajk újabb rádiórendeletben utasította a rendőröket, hogy a választási helyiségekben megjelenő ügyészeket utasítsák ki, ha nem akarnak távozni, tartóztassák le őket.[38]

Karig az egész „kék cédulás" ügy[39] országos hátteréről semmit sem tudott.[40] A választások estéjén újra felkereste az a személy, aki a maradék ideiglenes névjegyzékkivonatokat el akarta vinni tőle, s most azoknak az iratait szerette volna megkapni, akiket „lefogtak" a „kék cédulák" jogosulatlan használata miatt. Karig ezt megtagadta, mire ő ismét megfenyegette, s eltávozott.[41]

[37] Böhm Vilmos (1880–1949): szociáldemokrata politikus, eredetileg írógépműszerész volt, ifjúmunkásként kapcsolódott be a munkásmozgalomba. Magánúton elvégezte a középiskolát, majd a vasasszakszervezet vezető funkcionáriusa lett. 1913-tól 1919 márciusáig az országos vezetőség tagja volt. Az első világháborúban főhadnagyi rangot szerzett a balkáni fronton. A polgári demokratikus forradalom idején hadügyi államtitkár, majd miniszter lett. Ezt követően a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének szocializálási népbiztosa, majd főparancsnoka volt. A bukás után emigrációba kényszerült, és a szociáldemokrata emigráció egyik vezéralakja lett. Előbb Csehszlovákiában élt, majd Svédországba települt, ahol sajtófigyelőként dolgozott a stockholmi angol nagykövetségen. 1945 őszén tért haza és kapcsolódott be a párt vezetésébe. 1946-ban stockholmi követté nevezik ki. 1948-ban lemondott és nem tért vissza Magyarországra.

[38] Ries István az eseményekre hivatkozva, illetve arra, hogy nem tudja garantálni a „törvények uralmát", benyújtotta lemondását, amit hosszas egyeztetés után vont csak vissza. Böhm Vilmos*: Másodszor emigrációban*. Budapest, Progresszió, 1990. 154–55., 176.

[39] Szerencsés Károly*: A kékcédulás hadművelet* (Választások Magyarországon 1947). Budapest, IKVA, 1992.; Gyarmati György*: „Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar!" Adalékok az 1947. évi országgyűlési választások történetéhez*. Társadalmi Szemle, 1997. 8–9. sz. 144–161.

[40] Az 1947. augusztus 31-én tartott országgyűlési választásokon a kommunista pártot a „kék cédulák" körülbelül 60.000-rel több szavazathoz juttatták; ezek plusz 2-3 helyet jelenthettek számára a parlamentben. Palasik Mária*: Chess Game for Democracy: Hungary between East and West 1944–1947*. Montreal & Kingston, London, Ithaca, McGill-Queen's University Press, 2011. 140.

[41] Karig (2019) i. m. 205., 211.

Karig Sára elrablása

A fenyegetést sajnos beváltották. A hatóságok részéről gyáva válaszlépésnek minősíthetjük Karig elrablását, fogságba vetését, és évekre a Szovjetunió vorkutai sarkövezetébe történő száműzetését. Ezt a sorsot Karig már nem magának választotta, de azon kellett igyekeznie, hogy Emberként élje túl a fogságot.

1947. szeptember 2-án[42] reggel készült vissza a British Council-ba dolgozni, szándéka az volt, hogy útközben betér az elöljáróságra, s beadja a nála maradt hivatali páncélszekrény kulcsát, ahol az elkobzott iratokat őrizték. Amikor Ponty utcai lakásából kilépett, két civil ruhás férfi várta, s közölték vele, hogy a gazdasági rendőrségre viszik tanúkihallgatásra. Sára ekkor a családban használt egyezményes füttyjellel az ablakhoz hívta nővérét, akivel együtt lakott, és felkiáltott neki: „*a gazdasági rendőrségre megyek, ha nem kerülnék elő, telefonáljatok az igazságügy minisztériumba*".[43] A következő sarkon álló nagy fekete lefüggönyözött ZiSZ gépkocsihoz kísérték, majd a Vilma királynő útjára szállították, ahol átadták a szovjet hatóságoknak.[44] Itt elvették az iratait és az értékeit, még a szociáldemokrata pártjelvényét, a kalapácsos embert sem hagyták nála! Ugyanezen a napon a szovjet hatóságok az ausztriai szovjet megszállási zónába indultak vele, s Baden bei Wienben helyezték el. A megszállók az itteni villasor pincéit börtönnek rendezték be, ezen a helyen tartották fogva Karigot is több mint két hónapig. Folyamatos éjszakai kihallgatások következtek, nappal viszont nem hagyták aludni. Karig eleinte reménykedett, hogy valamiféle félreértésről lehet szó, hiszen nem volt sem befolyásos pártvezető, sem hivatásos politikus.

Karig eltűnésének visszhangja

Karig eltűnését értetlenül fogadta a Szociáldemokrata Párt vezetése. Szakasits Klára visszaemlékezése szerint Szakasits Árpád, a párt főtitkára a választásokkal hozta kapcsolatba Karig elhurcolását, mivel ő konkrét bizonyítékokat szolgáltatott az MKP választási csalásához.[45] Böhm Vilmos ugyanezt erősíti meg memoárjában. Beszámol róla, hogy ő maga

[42] uo. 200.
[43] uo. 486.
[44] uo. 127. A szovjet államvédelmi szerv, az NKVD 1945. január második felében költözött be ide, a mai Városligeti fasor 4./b szám alatt fogdát üzemeltetett.
[45] Szakasits Árpád lányának visszaemlékezését ld.: Schifferné Szakasits Klára*: Fent és lent 1945–1950*. Budapest, Magvető, 1985. 216–217.

járt Rákosinál, és kérte a segítségét Karig Sára felkutatásához. Rákosi látszólag azonnal intézkedett: telefonált Rajk László belügyminiszternek és Pálffy Györgynek, aki a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályát vezette. De mindketten közölték: nem tudnak Karig sorsáról. Böhm megkereste a Szövetséges Ellenőrző Bizottság[46] elnökhelyettesét, V. P. Szviridov altábornagyot is, aki ígéretet tett: ha Karig náluk van, szabadlábra helyezteti. Néhány nap múlva azonban innen is az a válasz érkezett, ők nem tartóztatták le.[47] Bán Antal, a párt főtitkárhelyettese szerint egyszerűen azért hurcolták el Karig Sárát, hogy megfélemlítsék a szociáldemokratákat.[48]

Vorkuta után (1955. márciusában)
Forrás: Karig család

Az SZDP vezetése valóban nem tudott arról, mi történt Kariggal. A Budapest II. kerületi szociáldemokraták a *Kossuth Népe* című független napilap szeptember 6-i számában a rendőrségi hírek között tették közzé a következő hirdetést az eltűnéséről, illetve a kereséséről: „*Keressük Karig Sárát, aki szeptember 2-án reggel fél 9 óra tájban a Ponty ucca 14. számú ház elől eddig ismeretlen körülmények között eltűnt. Aki tud róla valamit, adja le információit a II. ker. Kapás ucca 53. szám alatt, a Szociáldemokrata Párt II. kerületi titkárságán.*"[49] A család és a barátok sem maradtak tétlenek. Azonban amikor Karig bátyja hivatalos levélben a

[46] A szövetségesek és Magyarország között 1945. január 20-án kötött fegyverszüneti egyezmény alapján a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) ellenőrizte a fegyverszüneti szerződés végrehajtását. A békeszerződés ratifikálásáig (1947. szeptember 15-ig) működött, tagjai a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az USA képviselői voltak. A többi vesztes országban is létrehozott hasonló testületekben az elnöki jogkör és a döntő szó mindig azé a nagyhatalomé volt, amelynek hadserege az adott legyőzött államot megszállta, illetve onnan a német hadsereget kiverte. Ezen a jogon kapta meg a SZEB elnöki posztját Magyarországon a Szovjetunió. Az elnök K. J. Vorosilov marsall volt, aki 1946 márciusáig vezette a szervezetet, ezután Szviridov altábornagy elnökhelyetteseként látta el az elnöksséggel járó feladatokat. Palasik Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 25–30.; Palasik (2011): i. m. 16–19.

[47] Böhm (1990) i. m. 182–185.

[48] Bán Antal: Magyarország. In: *A függöny legördül. Kelet–Európa szocialista pártjainak sorsa*. Ed.: Denis Healey. Budapest, Kéthly Anna Alapítvány, 1995. 88.

[49] Karig (2019) i. m. 484. (Karig Sára a vele készült interjúban tévesen a *Népszavá*t említette.)

Belügyminisztérium segítségét kérte testvére felkutatásához, azt válaszolták, hogy valószínűleg Nyugatra disszidált. Dési Huber István özvegye – akivel, mint már említettük, Sára jó barátságban volt – is érdeklődött utána a hatóságoknál, de azzal ijesztettek rá, hogy aki Karig Sára után kutat, ugyanoda kerül, ahol ő van.[50] Végül egy szociáldemokrata ügyvéd bukkant a nyomára, aki a család tudomására hozta, hogy biztos értesülései vannak arról, hogy rokonukat a politikai rendőrség tartóztatta le, majd átadta a szovjet kémelhárításnak.[51] A család akkor bizonyosodott meg arról, hogy Sára él, amikor 1947 végén egy, a lembergi (lvovi) elosztótáborból szabaduló nő levelet írt nekik Sára kérésére.[52] Egyetlen alkalommal tőle magától is kaptak egy vöröskeresztes képeslapot Vorkutáról, ami azért történhetett meg, mert a táborban vöröskeresztes bizottság járt látogatóban.[53]

Az ausztriai szovjet zónában

Karig Sárát – a közelmúltban előkerült fogolykartonja szerint[54] – 1947. szeptember 4-én tartóztatta le az MGB-nek, vagyis a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériumának a Központi Hadseregcsoport mellett működő Kémelhárítási Főosztálya. Baden bei Wienben 1947 novemberéig tartották fogva. Hivatalosan ez alatt az idő alatt orosz kémelhárító tisztek folytatták le ellene a vizsgálatot. Már az első napokban kiderült, hogy kémkedéssel vádolják. Sára azt gondolta, hogy ez csak blöffölés volt, mert szerinte a vallatói még azt sem tudták, hogy a British Council-nál volt állásban.[55] Karig pár héten belül legalább negyvenféle változatban írta le életrajzát kihallgatói számára. A kihallgatások vége felé két magas rangú egyén elé vitték. Közülük az

[50] uo. 482.
[51] uo. 485. Sajnos Karig az ügyvéd nevére nem emlékezett.
[52] uo. 479.
[53] uo. 480. A lapra címét is ráírhatta, a család küldött is levelet és csomagot, de azt Karig Sára sohasem kapta meg.
[54] 2019 végén a Magyar–Orosz Levéltári Együttműködési Bizottság munkájának eredményeképpen 682.000 hadifogolykarton került a Magyar Nemzeti Levéltárba. A Szovjetunióba hurcolt magyarok adatbázisa 1944–1960 című projekt keretében a Magyar Nemzeti Levéltár és a Hadtörténeti Levéltár munkatársai végzik a kartonok feldolgozását. Amint ez a hatalmas munka elkészül, az adatbázis nyilvánossá válik. MNL OL Karig Sára fogolykartonja.
[55] Karig Sára ezt valószínűleg tévesen ítélte meg. A fent említett hadifogolymentő akciókban részt vevők listája, valamint ehhez hasonló iratok az angol és az amerikai titkosszolgálatoktól eljutottak a szovjet titkosszolgálatokhoz is. Mivel Karig több listán is szerepelt, kézenfekvő lehetett, hogy megvádolják kémkedéssel. Vö. Benedek Mihály: *Karig Sára – aki „egy szálba sodorta a világ szeleit”*. Litera, 2019. június 5. ld.: https://litera.hu/irodalom/publicisztika/karig-sara-aki-egy-szalba-sodorta-a-vilag-szeleit.html (letöltés ideje: 2020. ápr. 29.)

egyik ügyész volt, aki németül közölte Kariggal, hogy ügyében Magyarországon is nyomozást folytattak, és beszereztek róla minden szükséges információt. Neki kellene a vádat képviselnie, de ő nem talált arra indokot, hogy ellene védeljárást kezdeményezzenek, s nem látja indokoltnak azt sem, hogy a magyarok átadták a szovjet hadseregnek. Egyúttal aláírattak vele egy angol nyelvű nyilatkozatot, hogy a szabadulása után mindarról, amit ott tartózkodása alatt tapasztalt, s ami vele történt, senkinek sem fog beszélni. Majd egy éjjel nyílt a zárka ajtaja, kevéske holmiját összeszedették vele, de ezúttal nem kihallgatásra vitték. Felrakták egy nagy hússzállító autóra, amellyel átvitték a neunkircheni börtönbe. Mielőtt beszállt volna a teherautóba, egy hivatalos személy felolvasott neki egy határozatot, amit németre is lefordítottak. Ebből Karig megtudhatta, hogy a magyar hatóságok kérésére hozták el Magyarországról azzal az indoklással, hogy jelenléte akadályozná a kommunista párt és a szociáldemokrata párt demokratikus együttműködését, személye pedig zavarná a demokratikus fejlődést. Ezért határozatlan időre száműzik Magyarországról.[56] Karigban ekkor tudatosodott: nincs menekülés, elviszik a Szovjetunióba. Belenyugvásról szó sem volt, fogsága első három évében megragadott minden fellebbezési lehetőséget, hat hónaponként ostromolta beadványaival a hatóságokat.[57]

A Szovjetunióba történő elszállításra azonban újabb hónapok múlva került sor, addig a neunkircheni börtönben raboskodott, amely gyakorlatilag a szovjetek ausztriai gyűjtőtáboraként működött. Innen indultak a nagy fogolyszállítmányok a lembergi elosztótáborba, természetesen Magyarországon keresztül. Neunkirchenben jobbak voltak a viszonyok, volt fűtés és meleg víz, és tejhez is hozzájutott. Karig visszaemlékezéseiben mindig megjegyezte, hogy már csak az északi sarkövezetben döbbent rá, hogy Ausztriában milyen jó volt az élelmiszer-ellátás. A tiszti ellátást kapta: zsíros disznóhúsokat, nagy darab marhacsülköket sok káposztával, amit azonban az ő diétához szokott gyomra nem tudott befogadni. Ennek következtében már akkor, a kezdetek kezdetén 22 kilogrammot fogyott. Utóbb, amikor ténylegesen kevés tápértékű és rossz volt a koszt, nagyon sajnálta, hogy nem evett rendesen, bár megtehette volna. Későn jött rá, hogy „*nem jóízű ételeket kell enni, hanem kalóriákat*".[58]

Neunkirchenben a börtönben dolgozott is. A vizesblokkokat takarította, valamint varrógéphez ültették: egy magyar származású, Csehszlovákiában

[56] Karig (2019) i. m. 230–231.
[57] uo. 175., 336., 440–441., 456., 476.; Gergely (1988) i. m. 14.
[58] Karig (2019) i. m. 272.

tanuló orvostanhallgató sorstársnőjével együtt a foglyok ruháit hozták rendbe. Karig a bajai nyári szünidők alatt édesanyja kívánságának megfelelően több háztartási tanfolyamot végzett: szabás-varrást, kötés-horgolást, háztartásvezetést, főzést, savanyúságtartósítást tanult. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ő ezt akkoriban kötelező rossznak tartotta, azonban a fogságból való hazatérése után be kellett vallania: ennek a gyakorlati tudásnak nagy hasznát vette a rabság éveiben. Ezért kerülhetett a börtön kétszemélyes szabóságára is. Az öreg Singer varrógép kapcsán érdekes történetet mesélt el, amely Kovács Bélához, a Kisgazdapárt 1947. február 25-én elhurcolt főtitkárához kapcsolódik. Őt is Neunkirchenben, ugyanennek a börtönnek a férfiszárnyán tartották fogva a szovjet hatóságok ebben az időben. Egyszer hoztak Karigékhoz foltozásra egy férfi alsónadrágot, amelybe KB monogram volt hímezve. Karig intuíció alapján azonnal Kovács Bélára[59] asszociált, akinek sorsáról csupán annyit tudott, hogy szintén a szovjet hatóságok hurcolták el. A két nő szerzett piros-fehér-zöld anyagot, és a korc alá bedolgozták egy kis piros szívvel együtt. Így küldték vissza viselőjének. Amikor megbizonyosodtak, hogy valóban a kisgazdapárt főtitkára a rab, bejuttattak hozzá szappant, cigarettát, mivel takarítani a börtön férfiszárnyába is ők jártak.[60] Egy másik alkalommal német katonai posztószövetből kellett volna férfiöltönyt készíteni. Méretként egy viselt ruhát adtak át, de az anyagból csak a nadrágra tellett. Kovács Béla szabadulása után derült ki, hogy ezt is neki készítették. Kovács meg is kérdezte Karigtól: „*Mondja, miért olyan nagyra csinálta? Úgy lötyögtem benne!*"[61]

[59] Kovács Béla (1908–1959): középparaszt, politikus. 1933-tól a Független Kisgazdapárt tagja, 1944. december 23-tól 1945. november 15-ig a Belügyminisztérium politikai államtitkára, 1945. november 15-től 1946. február 23-ig földművelésügyi miniszter. 1945. augusztus 20-tól a párt főtitkára, parlamenti képviselő. A legnépszerűbb parasztpolitikusnak, karizmatikus személyiségnek tartották, aki képes összefogni a parasztságot, következetesen védte a klasszikus demokrácia értékeit, kevésbé volt engedékeny, mint pártjának más reprezentánsai, ellenállt a munkáspártok hatalomkisajátítási kísérleteinek. Ezért Rákosi Mátyásnak, a Kommunista Párt főtitkárának közbenjárására 1947. február 25-én este a magyarországi szovjet megszálló hatóságok elhurcolták, bírósági tárgyalás nélkül húsz évre ítélték a Szovjetunióban, 1955-ben visszahozták Magyarországra, de csak 1956. április 2-án térhetett vissza családjához. Ld.: Palasik Mária*: Kovács Béla 1908–1958*. Budapest, Occidental Press – Századvég Kiadó, 2002.

[60] Karig (2019) i. m. 233-234., 242.

[61] uo. 243. Ez egyszerűen arról árulkodik, hogy fogva tartása alatt Kovács Béla is lefogyott.

A vorkutai sarkövezetben

Karig Sárát 1947. december végén a Lembergbe induló utolsó transzporttal vitték el Neunkirchenből. Vagonjaik két napig a budapesti Déli pályaudvaron vesztegeltek, de nem tudtak üzenetet kijuttatni. A lembergi táborban a szegedi csecsemőgondozó tanfolyamnak hasznát véve a tábor orvosa mellett mint szakképzett munkatárs dolgozott: rüh és vérbaj gyógyítása, poloskairtás volt a munkájuk. Fehér ruházatot kapott, aminek minden darabján egy már messziről leolvasható szám volt a fogoly azonosítására: a fehér sapkáján, a hátán, a karján és a térdén.[62] Karigot két hónap múlva vitték tovább vonattal a főváros felé. Moszkvában a vonatról leszállították azokat az embereket – köztük Karigot is –, akikről még a hatóságok sem tudták, mi az úti céljuk. Itt mindjárt megfürödhettek, kaptak tiszta fehérneműt, majd az Állambiztonsági Minisztérium Ljubjanka téri központjában egy nagy gyűjtőzárkában lettek elszállásolva. Karig fogolykartonja szerint itt, Moszkvában 1948. március 13-án a szovjet BTK 58. §-a 6. cikkely 1. bekezdése alapján tíz évre ítélték. A vád az volt ellene, hogy Anglia javára kémkedett. Az ítéletet a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériumának Különleges Tanácsa hozta.[63] Mindenesetre tárgyalás nem volt, és Karig maga sem tudott az ítéletről, ami alapján fogva tartásának helyeként a Belügyminisztérium (MVD) 6. számú Különleges Lágerét adták meg – Vorkuta városában.[64] Ezután indult vele a vonat északnak, útközben másfél-két napra megálltak Kirovban. Utólag Karig úgy gondolta, erre a megállóra azért volt szükség, hogy kibírják az utat. Meleg ruhát nem kaptak, Lembergben a ruházata ugyanaz volt, mint amiben a Ponty utcából elindult szeptember 2-án: teveszőr kabát, gyapjúzsorzsett ruha és disznóbőr szandál. Ezeket cserélte el Lembergben melegebb holmira azzal a nővel, aki levélben számolt be szabadulása után a Karig családnak a Sárával történt találkozásáról. Így a sarkövezetbe induláskor már volt egy vattakabátja és egy vattanadrágja. Jóval később a táborban kapott egy pár agyontalpalt nemezcsizmát, egy lábközépig érő, gyapjúval bélelt buslátot, vagyis meleg felsőkabátot, egy füles sapkát és egy pár egyujjas kesztyűt. Saját fehérneműje ott már nem volt senkinek, mindenki a kincstárit viselte.[65]

Kirovból még két és fél napig tartott a vonatút Vorkutára. Utólag megtudta, ezzel szerencséjük volt, mert északra csak egy sínpár vezetett, és mindig

[62] uo. 291., 255–256.
[63] MNL OL Karig Sára fogolykartonja. Karig emlékei szerint Moszkvában csupán egy napot töltöttek, de annyi bizonyos, hogy nagyon rövid időt.
[64] uo.
[65] Karig (2019) i. m. 278.

meg kellett várni a szemből érkező szerelvényt, ami jócskán megnövelte a menetidőt. Külön vagonokban voltak a nők és a férfiak – többnyire politikai okokból elítélt ukránok, oroszok és beloruszok –, minden vagonban négy őr vigyázott a rendre. Mikor a vonat megállt, az őrök leszálltak, „*olyankor a férfiak átkiabáltak: Azt mondják, hogy az alatt a támfa alatt, ahol állunk, ezer rabnak a csontja van. Biztosan nem fogunk elsüllyedni a mocsárban*."[66] Merthogy Pecsorától fölfelé már elég sok volt a mocsár, az ingovány.

Karig Sára még 1948 márciusában meg is érkezett Vorkutára, amely az északi sarkkörön túl, az Urál hegységtől északra fekszik. Az évi átlaghőmérséklet mínusz 19 Celsius fok, hosszú téllel, hathetes nyárral. A várost a pecsorai szénmedence erőforrásainak kiaknázása hívta életre. Ehhez a rabmunkáltatás biztosította az alapvető munkaerőt. A szigorított, úgynevezett javító munkatáborokat gyárak és bányák mellé telepítették. A vorkutai büntetőtábor (javító-nevelő munkatábor) – különböző elnevezésekkel – 1931 és 1960 között működött; fennállása alatt az egykori Szovjetunió egyik legnagyobb táborrendszerévé fejlődött egy Bács-Kiskun megye nagyságú területen. Vonzáskörzetébe a Vorkuta, Pecsora, Uhta, Inta, Obszkaja, Recsnoj települések körzetében létesített munkatáborok tartoztak. A vorkutai táborrendszerben a foglyok száma 1948-tól folyamatosan nőtt: míg előtte kb. 130 ezres éves létszámot regisztráltak, 1948-ban mintegy 160 ezer, 1949-ben 193 ezer rab tartózkodott a vorkutai, az intai, a pecsorai, a mineráli és a recsnoji táborokban; a magyarok aránya 0,5-0,6% között volt.[67]

A foglyokat kétszáz fős – külön női és férfi – barakkokban helyezték el. Karig – körülbelül fél év kivételével, amikor egy szverdlovszki táborba szállították át – fogsága éveit a sarkövezetben töltötte embert próbára tevő körülmények között. A mostoha időjáráson és a zord élet- és munkakörülményeken kívül megalázó volt, hogy a brigádvezetők – akik egyszerű közbűntényesek voltak – lefasisztázták őket, mint akik a „*szent szovjet hazára emelték a kezüket*". A foglyok között egy sajátos hierarchia alakult ki: a közbűntényesek voltak a hazafiak, a politikai foglyok pedig a haza ellenségei.[68]

Karig Sára majd három évig nehéz fizikai munkát végzett: dolgozott szénbányában, tőzegkitermelésen, agyagbányában, ahol csilléket kellett megrakni agyaggal és betolni kézzel a téglagyárba. Dolgozott még útépítésen, fakivágáson, útjavításon, higiéniai csoportban, kertészetben,

[66] uo. 260.

[67] Varga Éva Mária*: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956). Az oroszországi levéltári források tükrében*. Budapest, Russica Pannonicana – L'Harmattan Kiadó, 2009. 199-200.

[68] Karig (2019) i. m. 274.; Szira Péter: *Magyarok a GULAG-on. Hét évig a sarkövezetben. Száműzetés: életfogytiglan*. Mai Nap, 1989. április 27. 13.

ebédlőben, továbbá szénakaszáláson a Vorkutától 200 kilométerre, délre eső területen.

A zord éghajlat, a nehéz munkakörülmények és minden nehézség ellenére vitalitás, elpusztíthatatlan életerő jellemezte, az volt az életfilozófiája, hogy derűs élni akarással a legképtelenebb helyzetet is képes túlélni. Karig Sára a Bakonyi Éva által vele készített interjúban többször is említette – ugyan jó adag önirónia val –, hogy ő mindig „*közösségi mócsing*" volt.[69] Ez a tulajdonsága még Vorkután is jellemzi őt, bár éppen ennek a következménye, hogy általában nem maradt meg sokáig egy munkahelyen, „*mert mindig azt hittem, hogy ha a munkát könnyítem, akkor milyen jó lesz mindenkinek. De kiderült, hogy nem az a fontos, hogy mindenkinek jó legyen.*" – mesélte Bakonyi Évának. Mindjárt három példát is említett, amely azt bizonyítja, hogy Karig még a lágerben is – saját szavaival élve – „*közösségi mócsing*" volt, még akkor is, mikor a közösség nem mindig értékelte a munkamódszerekre tett újítási ötleteit. Ezekből álljon itt három történet. Először a felső szénbányában a tőzegkitermelést reformálta meg. Mikor kiderült, hogy a tőzeget nem súlyra, hanem térfogatra veszik át, azt javasolta, hogy hagyjanak ki neki egy kis területet, hadd kísérletezzen. „*Az előttünk lévő brigád letakarította róla a mohokat, és akkor láttuk, hogy ott van a tőzeg a földnek a tetején. Azt az ember ütötte, és akkor rétegekben levált. Az volt az újítás, hogy én azt mondtam, ha az ember sziklát vagy csontot akar széttörni, akkor mindig ugyanoda üt. Ezek mind hasadnak, mint a másfajta szenek, a tőzeg is hasad.* […] *Szóval az ember odaáll, odaüt ugyanarra a pontra négyet-ötöt, és egyszerre csak kihasad egy szép nagy darab. Akkor vagy tíz darabot így kihasítottam, és az már egészen más, mint kicsi darabokat lefarigcsálni róla. Ezek olyan egyszerű dolgok, amiket soha nem tanultam, azt se mondhatom, hogy ezek a génjeimben benne voltak, de valami olvasmányemlékem lehetett arról, hogy hogyan kell vágni a sziklát.* […] *Amikor a brigádvezető látta a módszeremet, azt mondta, próbálja meg más is. Aztán azt is megmutattam, hogy a nagyobb darabokból lehet csinálni egy elég szilárd gúlát. De azt sem úgy, hogy laposan egymásra tenni, hanem mindegyiket egy kis szög alatt. Ez azt jelentette, hogy legalább egyharmadával lecsökkentettem az elvégzendő munkát, tehát többet topoghattak, többet sétálhattak körbe-körbe…*" – számolt be évtizedekkel később.[70]

Legközelebb a kertészeti brigádba osztották be, ahol tőzegcserepeket csináltak – ehhez kaptak kesztyűt. A tőzeget fagyos fekáliával össze kellett

[69] Karig (2019) i. m. 209., 569.
[70] uo. 279-281.

Karig Sára otthonában (1981)
Forrás: Karig család

keverni, és abba vájtak egy lyukat, majd beletették a kis palántát. Ezek a fekáliacserepek bekerültek a melegházakba, amit agyagcsövekkel fűtöttek. Karig a fekáliavágásnál jól tudta használni a tőzegvágási tapasztalatait. „*Szóval az én találmányom az volt, azt még a háztartásból tudtam, hogy a jégszekrényből kivett vajat megmelegített késsel könnyebb volt elvágni. Tehát fel kell forralni egy nagy kanna vizet, és amit szét akarunk vágni, egy vonalon végigöntjük forró vízzel. Én arra gondoltam, hogy ez milyen klassz dolog, megkönnyítené a munkát, mire azt mondták nekem, menjek a pokolba. Továbbra is csinálták a maguk módján*" – számolt be a kudarcáról Karig.[71] Így azután nagyon hamar kitették a kertészetből az újítása miatt, mivel az ő módszerével két-három óra alatt elvégezték volna a napi munkát.

Ezután helyezték át a higiéniai csoportba, amelyik a barakkok féregtelenítését, évente legalább négyszer a fertőtlenítését, és a betegek ápolását végezte. Erről az emlékéről így számolt be: „*Volt egy szabad gyógyszerésznő, akinek segíteni kellett porokat készíteni. Volt még a betegszobákat ellátó egészségügyi személyzet, amelyik váltotta egymást, háromszor tíz nővér. Ezek külön barakkban laktak, és a foglalkozásuknál fogva tiszta fehérben járhattak, úgyhogy ez egy nagyon előkelő kategória volt. Na, hát itt a féregtelenítésnél is volt már heteken belül egy óriási újításom. Ugyanis nagy katlanokban csinálták meg a forró fertőtlenítőszert, aztán kimerték és a fapriccseket végigöntözték vele. Nekem az volt a véleményem, hogy ezzel csak elkábítják a poloskákat. A poloska rendkívül erős állat. Mi kitettünk poloskát negyvenfokos hidegbe egy orvosságostubusban, és úgy nézett ki, mintha összefagyott volna. Egy hét múlva behoztuk, kitettük a poloskát az asztalra, fél óra múlva elkezdett mozgolódni, és elindult felém, mert engem imádott mindenféle parazita.* […] *Hát ezek ellen a poloskák ellen indítottam meg a háborút. Az volt a találmányom,*

[71] uo. 272., 290.

hogy a javítóműhelyben a katlan fedelére csináljanak egy olyan csavarmenetes dugót, amire rá lehet tekerni egy gumicsövet. Volt tűzhely minden barakkban, és amikor forrni kezd a fertőtlenítőszer, akkor a gőzt ezzel a gumicsővel mindenhová be lehet juttatni, és akkor mindenhonnan holtan vagy félig halálra bódítva kizuhannak a poloskák, már csak össze kell őket söpörni. […] *Aprólékos munkával mindenhová bepumpálták a fertőtlenítőszert. Ezzel az én módszeremmel egy barakk két napig tartó fertőtlenítése fél nap alatt kész volt. Hát röpültem onnan is – már megint.* […] *a brigádvezető megmagyarázta, hogy nem vált be a kísérlet.*"[72]

Ezután kezdte egy kicsit lazábban venni a tábori életet: „*különösen akkor, mikor már rájöttem, hogy sem a magyar politikának, sem a magyar név becsületének nem fog használni, ha elpusztulok*" – indokolta.[73] A nehéz munka, a gyakran mínusz 60 Celsius fokos hideg, a gyatra táplálék szervezetét meggyötörte, általános egészségi állapota leromlott, állandó gyomorhuruttal küszködött. Fél arca feldagadt, középfülgyulladással kórházba került, meg kellett operálni. Az orvos fájdalomcsillapító híján nem akarta a műtétet vállalni. Ám Karig Sára nem hagyta magát, közölte, hogy ért a betegápoláshoz, és maga is elvégzi a szükséges operációt, ha más nem teszi meg. Hatalmas akaratereje ezen is átsegítette, a műtét, amit végül az orvos végzett el, sikerült, ő pedig néhány hónapra a kórházban maradt betegápolóként. Később kétoldali daganatos mellműtéten esett át – szintén érzéstelenítés nélkül.[74]

Nem tudni, hogy miért került át öt-hat hónapra Szverdlovszkba, majd vissza Vorkutára, de Szverdlovszkban viszonylag jó körülmények között tartották egy 440 fős német hadifogolytáborban, egyetlen nőként. Az orvosi részlegben szabadítottak fel számára külön szobát, dolgoznia nem kellett, egész nap azokat a könyveket olvashatta, amelyeket a német tábornokok otthonról csomagban kaptak.[75] Miután visszakerült Vorkutára, a tábor könyvkötőműhelyébe osztották be. Barátai segítségével elterjesztette, hogy ért a szakmához, ő pedig elhitette a feljebbvalókkal, hogy nem tud oroszul olvasni. Erre azért volt szükség, mert gyakran a tábor bizalmas iratait kellett lefűznie. Ragasztóként a műhelyben csirizt használt, amit lisztből főztek. Az elspórolt lisztből ügyes leleménnyel ünnepnapokon barátaival palacsintát tudtak sütni maguknak.

Az örök optimista Karig azt tartotta: életében semmi nem történt véletlenül és haszontalanul. A fogságban is életre szóló barátságokat kötött észtekkel,

[72] uo. 291-292.
[73] uo. 340.
[74] uo. 300-302. A primitív eszközökkel és körülmények között végrehajtott műtétet itthon korrigálták.
[75] uo. 300., 361-362.

litvánokkal és oroszokkal egyaránt. A szovjet állampolgárok csomagot kaphattak, amelyet szívesen megosztottak a többiekkel is. Az így szerzett fokhagyma, süvegcukor és kétszersült mind kincsnek számított a táborban. Legjobb barátnőjének hozzátartozói akkor is kéthavonta küldtek Sárának illegálisan csomagot, amikor a barátnőjét áthelyezték egy másik vorkutai táborba, hogy megakadályozzák a politikailag veszélyesnek tartott barátságok elmélyülését.[76] Karig az itt kötött barátságokról így emlékezett: „*Ha jó kedvem van, azt mondom, hogy olyan életkorban, amikor az ember általában már nem szerez új barátokat, nekem sikerült a rendkívüli körülmények között olyan barátokat nyernem, akik életre szóló barátok, és akik ott önmagukat megrövidítve, megosztották velem, ami nekik jó volt az életükben, és megmentették az életemet.*"[77]

A vorkutai táborban szerzett barátai nagy szeretettel és elismeréssel nyilatkoztak róla évtizedekkel később: „*Sára olyan ember volt, aki körül összegyűltek a többiek, az értelmiség. Boldogok voltunk, hogy olyan emberekkel találkoztunk, akikkel lehetett irodalomról, zenéről beszélni, verseket mondtunk egymásnak.* […] *Összegyűltünk köré, összetartottunk, színésznő, mérnök, könyvtáros, grafikus, irodalmár.*"[78]

A fogság pozitív hozadékának tekintette továbbá a megszerzett nyelvtudást, amelynek segítségével eredetiben olvashatta Puskint, Tolsztojt, Dosztojevszkijt. Kitartó szorgalommal tanult meg ukránul, majd oroszul, és ez segítette, hogy később – szabadulása után – a bolgár nyelvet is elsajátítsa. Fogságáról – fejben – verses naplót vezetett, amelyből részletek meg is jelentek. Versei lírai ihletettséggel emlékeznek a rénszarvasokra, a zürjén pásztorokra, a tundrára, a barátokra… Mintha nem is kényszermunkatáborban születtek volna![79]

A hazatérés

Sztálin 1953. márciusi halála a táborokban is változást hozott, kezdték összeírni a foglyokat. Eleinte nem is remélték, hogy ez a szabadságot jelentheti. Karig az elsők között került vissza Lembergbe, ahol ekkor a hadifoglyok elosztótábora üzemelt. Innen 1953. november végén magyar zászlóval feldíszített tehervagonban, egy hadifogoly-szállítmánnyal indult haza.

[76] Ez a szándék azonban meghiúsult, halálig tartó barátságok szövődtek levelezéssel, kölcsönös látogatásokkal.

[77] Karig (2019) i. m. 240.; 492. Karig azon kevesek közé tartozik, akik visszatértek Vorkutára. Erre az 1990-es évek elején Sára Sándor *Magyar nők a GULAG-on* című dokumentumfilmjének forgatásakor került sor. A filmet 1992-ben mutatták be.

[78] Sára Sándor: *Magyar nők a GULAG-on. Dokumentumfilm-sorozat 1–3.* 1992.

[79] Karig Sára: *Sarkövezet. Versek*. Budapest, Philobiblon, 1995.

A szerelvényen már őrszemélyzet sem volt. A magyar hatóságok névsor szerint átvették őket a határon, s mindenki számára kiállítottak egy igazolást arról, hogy hadifogoly volt.[80] Karig Sárát fogolykartonja szerint, az 1953. november 25-i jegyzőkönyv alapján Csop állomáson adták át a Magyar Kormány képviselőjének, Ladvánszky rendőr őrnagynak.[81] Az átvett foglyokat Nyíregyháza-Sóstóra szállították szűrőtáborba. Néhány nap után itt Kariggal közölték, hogy családja Budapesten, a Ponty utca 14-ben él, de azt nem tudták megmondani, hogy pontosan kik laknak ott. Mint hazatérő hadifogoly ingyen utazhatott, kapott tíz forintot, s feltették a pesti vonatra azzal az utasítással, hogy megérkezése után azonnal jelentkeznie kell a körzeti orvosi rendelőben. A hivatalos papírok szerint Karig 1953. november 26-án lépte át a határt, a lakónyilvántartó szerint december 2-án jelentkezett be a Ponty utcai lakásba, 10-én pedig már beteglapja volt a Maros utcai orvosi szakrendelőben.[82]

Megérkezve a Nyugati pályaudvarra, elsőként egy telefonfülkét keresett, és saját neve után kutatott a telefonkönyvben. Meglepetésére meg is találta, de lehangolódott, amikor felhívta a számot, és nem válaszolt senki. Gyalog indult Budára a Margit hídon át. A Ponty utcai házban meglepődve látta, hogy két lakáson is Karig névtábla található: az egyiken a nővére, a másikon a bátyja neve. Sára nem tudott róluk semmit. Fogalma sem volt róla, hogy édesapja beleőrült, majd belehalt abba, hogy ő eltűnt. Édesanyja ekkor Bajáról Budapestre költözött Júlia lányához, bátyja pedig családjával beköltözött a szomszédos lakásba.

Karig Sára 66 százalékos rokkantként érkezett meg a Szovjetunióból. Hazajövetele után sokáig klausztrofóbiás volt. Nem járt társaságba, moziba, színházba. Minden zárt helyiségben rosszul érezte magát. Erről megrendítően vallott: „*Nem mondom azt, hogy fuldokoltam, de az volt az érzésem, hogy nem tudok kiszabadulni, megint be vagyok zárva. Éjjel felébredtem, rosszul aludtam, szóval nem voltam jó egészségi állapotban. Azonkívül nekem fel is kellett dolgozni ezt az egész förtelmes élményhalmazt. Ez annál is inkább lerakódott bennem, mert* [a fogságban – P. M.] *nem foglalkoztam vele, hanem inkább egy derűs élni akarással néztem a dolgokat, azzal, hogy ez az én életem, ha itt is kell leélnem, és ha itt meg kell halnom, nekem*

[80] MNL OL Karig Sára fogolykartonja. Karig neve megtalálható több listán is, amely a Szovjetunióból hazatért hadifoglyok, máskor kompromittált személyek névsorát tartalmazza. Lásd: ÁBTL 3.1.9. V-113; V-110209/2.; V-110209/5; V-110209/10; V-113409/10. Karig a 740-es törzsszámon szerepel, ÁBTL 3.1.9. V-113409/5 118, 123.

[81] Ladvánszky Károly (1928–2014), ekkor rendőr őrnagy, 1977 és 1989 között belügyminiszter-helyettes, országos rendőrfőkapitány.

[82] PIL Karig Sára Gyűjtemény, 3. d.

akkor sem adnak más életet."[83] Annak ellenére, hogy Karig ilyen válságba került a hazatérése utáni időszakban, az nem telt aktivitás nélkül. 1954 közepén a Szovjet–Magyar Baráti Társaságnál elvégzett egy orosz felsőfokú fordítói tanfolyamot, 1956-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetemen felsőfokú nyelvvizsgát tett angolból, oroszból, majd 1957 tavaszán németből is. 1957-ben pedig az egyetem magyar–néprajz szakos levelező hallgatója lett.

Látogatóban Szent-Györgyi Albertnél Amerikában

Forrás: Karig család

A civil életbe való visszatérés nem volt könnyű, nehezen jutott túl azon az érzésen, hogy őt itthon elfelejtették, és nem is kell senkinek. Voltak barátok, akik féltek a vele való találkozás következményeitől, s még az utcán is átmentek a túloldalra, hogy köszönni se kelljen.[84] Mások viszont ott segítettek, ahol tudtak. Köztük volt az egykori szegedi barát, Ortutay Gyula; Holló János professzor, akadémikus, tanszékvezető műegyetemi tanár; Derera Éva, a Magyar Rádió Gyermekosztályának szerkesztője; Barát Endre, az *Ország–Világ* című lap szerkesztője; valamint Domokos János, aki az akkori *Új Magyar* (1957-től Európa) *Könyvkiadó* szerkesztője volt. Ezek a barátok, ismerősök alkalmi munkákhoz segítették, míg 1956 júniusában szerződést nem kapott az *Új Magyar Könyvkiadó*tól. Domokos János biztatására megtanult bolgárul, és a kiadó hosszú távú terveiben is számoltak tudásával: évtizedekig volt itt

[83] Karig (2019) i. m. 472-473.
[84] uo. 500–501.

főszerkesztő. Olyan, a világon egyedülálló sorozatot gondozott, mint a *Népek meséjé*nek több mint nyolcvan kötete, vagy az *Égtájak* című antológiasorozat. Tolmácsolta a magyar olvasóknak többek között Bulgakovot, továbbá az ukrán és a bolgár irodalom kiváló alkotásait. Az irodalom jótékony követeként közvetített Illyés Gyula és Borisz Paszternak, illetve Paszternak és a *Doktor Zsivago* olasz kiadója, Giangiacomo Feltrinelli között.[85] Azért is sokat tett, hogy az 1978-ban Nobel-díjat kapott Isaac Bashevish Singer novelláit megismerhesse a magyar közönség. Részben ez is oka volt, hogy az 1960-as évektől Karigot figyelte a magyar politikai rendőrség.[86]

Tevékeny életével és munkásságával igen sokat tett a népek és kultúrák közeledéséért: azt mondhatnánk, hogy menedzselte többek között a finn, az afrikai, az ausztrál, a vietnámi stb. irodalmat Magyarországon.

1974-ben belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba, ahogy ő indokolja: „*volt egy olyan naiv elképzelésem, hogy jót tesz az a pártnak, ha minél több rendes ember a tagja, hiszen így jobban le lehet küzdeni a pártban lévő hiányosságokat…*".[87]

1977-től az *Új Tükör* világirodalmi szerkesztője is volt. De azután sem maradt tétlen, miután 1989-ben nyugdíjba vonult: az irodalom közelében maradt. Több mint tíz tudományos, irodalmi, közéleti társaságnak volt a tevékeny tagja, köztük a Károlyi Mihály Társaság elnöke.[88]

A rehabilitáció

Karig Sára 1954-ben kérte először rehabilitálását, de arra nem kapott választ.[89] 1956 tavaszától folyamatosan kereste igazát: beadványokat írt a Szovjetunió magyarországi nagykövetéhez, Molnár Erik igazságügy miniszterhez, és a Belügyminisztériumba. Az illetékesnek vélt hatóságok azonban egymásnak adták a labdát. A budapesti szovjet nagykövetség konzuli osztályának titkára azt válaszolta, hogy az ügy a magyar hatóságokra tartozik. A Belügyminisztérium közölte, hogy az Igazságügy Minisztérium az

[85] uo. 432–435.

[86] Szőnyei Tamás*: Titkos írás – Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990.* 1–2. Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 1. 928–929.; 2. 537.

[87] Karig (2019) i. m. 596. Karig először 1957-ben adta be tagfelvételi kérelmét az Európa Könyvkiadóba, de a kiadói párttitkár elutasította, mondván: „*Nem mindenki ártatlan, akit rehabilitáltak!*"

[88] Karig Sárát az 1970-es évektől mély barátság fűzte Károlyi Mihályné Andrássy Katinkához, aki 1981-ben megírt végrendeletében Karigot és Jemnitz Jánost jelölte meg szellemi örökösének, rájuk bízva a Károlyi-hagyaték gondozását is.

[89] Karig (2019) i. m. 516.

illetékes, az IM pedig újra a szovjet diplomáciai képviselethez irányította. Karig Sára Molnár Eriknek írt, 1956. augusztus 25-i levelében tényként állapította meg: „*teljes anyagi és egészségi romlásom helyreállítását, rehabilitálásomat és kártérítésemet semmilyen hatóság nem foganatosította*."[90] Valójában erre sem kapott hivatalos választ. Közben az 1956-os forradalom napjait félelemben élte meg, attól tartott, hogy az egykori politikai foglyokat a bekövetkező megtorlás során ismét elvihetik.[91]

Rehabilitációját valószínűleg az lendítette előre, hogy 1957. januártól az Európa Könyvkiadó főszerkesztője lett, és ebben a beosztásában 1957 őszén Moszkvába kellett volna utaznia egy hivatalos küldöttséggel, amelynek élén Köpeczi Béla, a Kiadói Főigazgatóság vezetője állt. Karig azonban, mivel nem volt rehabilitálva, nem kapott útlevelet. Ekkor ismét a Belügyminisztériumhoz fordult, a történtekre így emlékezett vissza: „*Bementem a Belügyminisztériumba és közöltem, hogy útlevélre van szükségem, és azt is megmondtam, hogy nem akarok a Szovjetunióba disszidálni.*"[92] Ennek következményeként Karig ügye elmozdult a holtpontról. Az 1953 szeptemberében létrehozott Legfőbb Ügyészség Különleges Osztálya a BM Ellenőrzési Főosztályával, majd a BM Titkársággal karöltve 1954-től foglalkozott a törvénysértések feltárásával. A hozzájuk fordulónak általában szabványválaszt küldtek: az illetőt „alaptalanul" internálták, tartották fogva, „*ezért emiatt semmi hátrány nem érheti*". Valószínűleg ez a szerv kapta meg Karig kérelmeit is, legalábbis ezt az utolsót, és mivel az útlevél sürgőssé tette az ügyet, elkezdtek vele foglalkozni. 1957. szeptember 23-i dátummal egy összegzés készült Karigról, amely szerint „*jobboldali szociáldemokrata*", „*angol hírszerző tisztekkel állott kapcsolatban, akikkel kémadatokat közölt*". És ami külön érdekes, kiemelve olvasható, hogy „*Kémkedés miatt a Szovjetunióban 10 évre ítélve*", majd hogy szovjet kormányrendelet alapján szabadult.[93] Vagyis a magyar belügyben csak volt valami információ már ekkor is Karig Moszkvában hozott 1948. márciusi ítéletéről. Majd egy dátum nélküli – a fenti információval ellentétes tartalmú – jegyzőkönyv következik, amely szerint „*a szovjet elvtársak tájékoztatták a magyar* [rendőr nyomozót] *a Karig Sára-ügyről, és elmondták, hogy semmit nem bizonyítottak rá, ítélet nem volt ellene. 1953-ban*

[90] Belügyminisztérium Központi Titkárság Rehabilitációs iratok 22.

[91] Karig (2019) i. m. 314., 567., 572., 573., 580. A családi visszaemlékezések is megerősítik ezt. Karig Sára legtöbbször, ahogy sokan mások, OSE-nak, vagyis októberi sajnálatos eseményeknek nevezte a forradalmat.

[92] Pogonyi Lajos: *Én is jártam Vorkután. Beszélgetés Karig Sárával arról, hogy nem a börtön és a láger a legszörnyűbb, hanem az, ha az ember nem tud sem a tükörbe, sem önmagába nézni*. Ország–Világ, 1988. szeptember 14. 10–11.

[93] Belügyminisztérium Történeti Irattára, Rehabilitációs iratok 22. Az összegzés aláírója: Sinné.

felajánlották neki a szovjet állampolgárságot, de inkább hazajött." Majd a jegyzőkönyv így folytatódik: „*A bizottság megvizsgálta Karig Sára ügyét. Nevezettről sem mi, sem a szovjet hatóságok nem állapítottak meg olyan cselekményt, ami internálását indokolttá tette volna, ezért részére rehabilitációs okmányt adunk ki.*"[94] Valószínűleg ennek a következménye, hogy Karig Sára az alábbi, 1957. október 2-án kelt levelet kapta a Belügyminisztérium Titkárságáról: „*Értesítem, hogy kérésére ügyét felülvizsgáltuk. Megállapítást nyert, hogy Önt (1914. Baja, Moravcsik Janka) 1947. szeptember 2-től 1953 decemberéig indokolatlanul internálták. Ezért emiatt semmi hátrány nem érheti. Borgos Gyula ezredes, a BM titkárságvezetője* [aláírás, pecsét]." Az iratot 1957. október 8-án vette át az érintett, s ezt Szabó István rendőr nyomozó főhadnagy nyugtázta.[95] Karig operatív kartonján a következő indoklás olvasható: rehabilitálták, „*mivel ítéletére vagy ellenséges tevékenységére utaló adattal nem rendelkeztek*".[96] Ezután Karig nagyon gyorsan kézhez kapta az útlevelét, és csatlakozott a már Moszkvában tartózkodó könyvkiadói delegációhoz. Moszkvai vendéglátói megkérdezték Karigtól, hogy milyen kívánságai vannak. Ő – népmesei fordulattal – három kívánsággal élt, közülük az első az volt, hogy a Szovjetunióban is rehabilitálják.[97] A folytatásról így számolt be: „*A szállodában néhány napon belül meglátogatott egy civil ruhás férfi, és közölte velem, hogy felkereshetem az Arbat utcában lévő Katonai Főügyészséget.*"[98] Hogy itt mi történt, azt Karig Sára egy másik interjúban mondta el: 1957. november 6-án meg is jelent a Katonai Főügyészségen, ahol a tárgyalását tartották; még ezelőtt tanulmányozhatta az iratait, majd ott összeült a 8-10 magas rangú tisztből álló hadbíróság, amely kimondta, hogy bűncselekmény hiányában megszüntették az ellene folyó eljárást.[99] Azt kell mondanunk, ez a szerv valójában nem a rehabilitációját mondta ki, ezzel azonban a magyar hatóságok már nem foglalkoztak, Karig Sárát rehabilitáltnak tekintették, mert amikor Moszkvából hazatért, már várta itthon az értesítés az

[94] uo.

[95] uo. 6-9/4896/1957. BM Titkársága levele Karig Sárának.

[96] ÁBTL 2.2.1. I/13.5. 598.

[97] Pogonyi (1988) i. m. 11. A másik két kívánsága az volt, hogy megnézhesse a Szovjetunió fennállása 40. évfordulójára rendezett díszünnepséget, valamint hogy találkozhasson Bulgakov hozzátartozóival. Mindhármat teljesítették. „*A harmadik kívánságom beteljesülése Bulgakov Margaritájának barátságát jelentette számomra – moszkvai látogatásom legszebb óráit vele, a bulgakovi »helyek« és közös otthonuk megismerésével tölthettem*" – számolt be a Pogonyi Lajos által készített interjúban.

[98] uo.

[99] Mátraházi Zsuzsa: *Kényszerpályák. Munkatáborban Vorkután. Pótinterjú Karig Sárával.* Magyar Nemzet, 1989. augusztus 12. 9.; Belügyminisztérium Történeti Irattára, Rehabilitációs iratok 22. A Karig Sárára vonatkozó rehabilitációs irategyüttes nem került át az ÁBTL-be. Lásd még: Palasik Mária: Alkotó élet, hányatott sors. Karig Sára életútja. In: *Asszonysorsok a 20. században.* Szerk. Balogh Margit–S. Nagy Katalin. Budapest, BME, 2000. 310–311.

Országházban működő jóvátételi irodától. Kárpótlásként kapott egy háromszobás lakást az Attila úton, a budai Vár alatt.[100]

Zárszó

A rehabilitáció valamelyest könnyített az életén, de az elvesztegetett éveket nem pótolhatta semmi. Amikor a Szovjetunióból hazatért, már negyvenéves volt. Ő úgy tartotta, hogy ekkor egy harmadik életet kezdett el. Hálás volt a sorsnak, hogy végül olyan munkát végezhetett, amihez kedve volt. Életének ez a szakasza semmivel sem lett kevésbé mozgalmas, mint a korábbiak: rengeteg embert ismert szinte az egész világról, kiterjedt levelezést folytatott, s nagyon sokat utazott. Olyan sikeres ember volt, akit sokan szerettek.

Az 1970-es évek végétől munkásságát politikai és irodalmi kitüntetésekkel ismerték el, de közülük a legbüszkébb az 1986-ban kapott József Attila-díjára volt.[101]

Sosem ment férjhez, családját édesanyja, testvérei, bátyja gyermekei és szeretett kutyái jelentették. Életének azonban meghatározója volt a nagyobb közösséghez tartozás is, a maga választotta közösségek nemcsak hogy befogadták, hanem meg is sokszorozták erejét, szerették tettrekészségét, optimizmusát, nagylelkűségét, derűjét, humorát, sokszor féltették vakmerőségéért, lázadó hajlamáért, törékeny termetéért. A világ minden táján élő barátai értékelték azt, ahogyan a „*zengő szélből kihallotta a világ szavait*", és bármikor szembefordult bármilyen hatalommal, ha úgy érezte, cselekednie kell. Nem volt rá jellemző a bizonytalanság, de egyszer ő maga is elbizonytalanodott, azon törve a fejét, vajon hogyan viselkedett volna, ha nem viszik el fogságba 1947-ben. A szociáldemokrata politikusok ellen 1947 tavaszától kezdve levezényelt koncepciós perekre célozva úgy gondolta: „*…nagy szerencse volt, hogy elvittek, mert nem tudom, mi történik, ha itt maradok, és bekerülök valami szép perbe. Erre meglett volna a lehetőség, mert olyan emberek kerültek bele, akik nyelvekkel foglalkoztak, akik külföldre jártak, akiknek külföldi kapcsolataik voltak. Szóval csupa olyan normális dologgal foglalkoztak…*"[102]

[100] Karig 1957-től 1961-ig lakott ebben a lakásban, az I., Attila út 17. IV. emelet 3.-ban, majd visszaköltözött az I., Ponty utca 14.-be, ahol 2016 óta emléktábla áll.

[101] Számos kitüntetése közül megkapta például a Finn Oroszlánrend lovagi fokozatát (1989), a Magyar Népköztársaság Csillagkeresztjét (1989), a Magyar Köztársaság Csillagkeresztjét (1994).

[102] Karig (2019) i. m. 597-598.

Ilyen volt Karig Sára rövid 20. százada, egy rendhagyó női sors Európa keleti feléből, egy különleges nő sorsa, aki Ember tudott maradni az embertelenségben. Ahogyan Orbán Ottó fogalmazott: „*becsüljük kínlódva megőrzött emberségét.*"

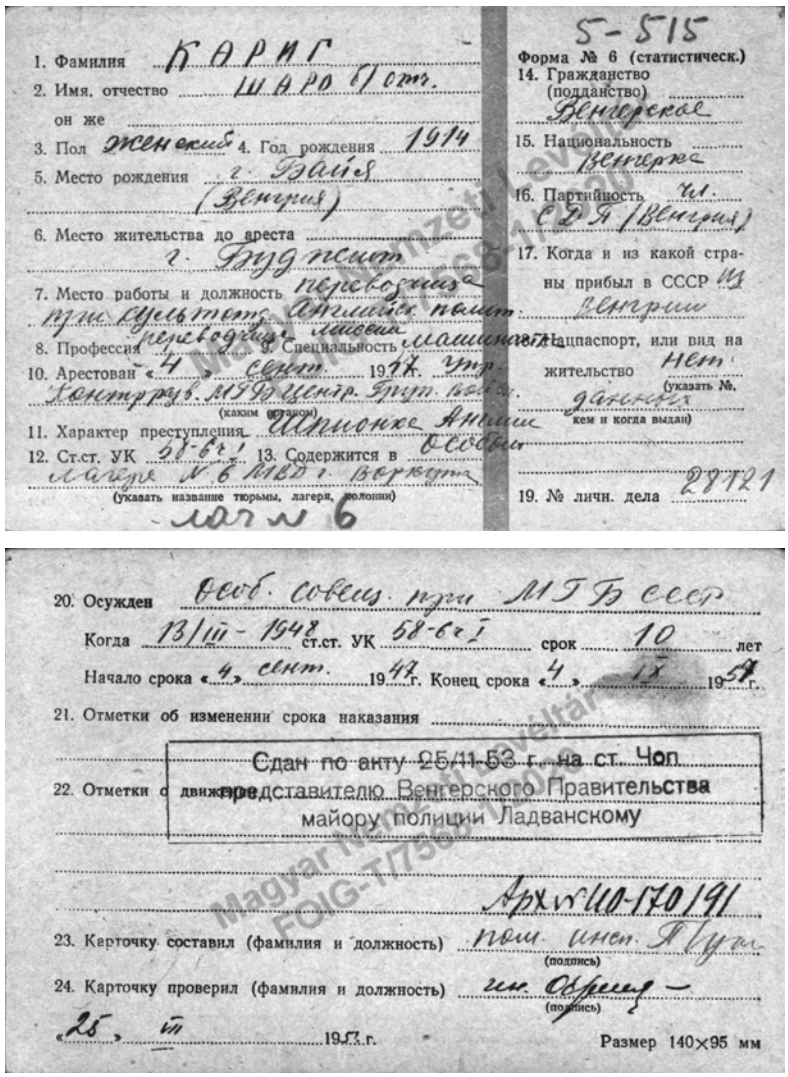

1. Фамилия КАРИГ
2. Имя, отчество ШАРО (Ота)
он же
3. Пол женский 4. Год рождения 1914
5. Место рождения г. Будапешт (Венгрия)
6. Место жительства до ареста г. Будапешт
7. Место работы и должность переводчица при культотделе Английск. пашни
8. Профессия переводчица 9. Специальность машинистка
10. Арестован «4» сент. 1947 г. упр. Контрразв. МВД центр. группировки
(каким органом)
11. Характер преступления Антисов. агитация
12. Ст.ст. УК 58-6 ч.1 13. Содержится в лагере № 6 МВД г. Воркута
(указать название тюрьмы, лагеря, колонии)
лаг № 6

Форма № 6 (статистическ.)
14. Гражданство (подданство) Венгерское
15. Национальность венгерка
16. Партийность н/п СДП (Венгрия)
17. Когда и из какой страны прибыл в СССР из Венгрии
18. Паспорт, или вид на жительство нет (указать №, кем и когда выдан) данных
19. № личн. дела 28121

5-515

20. Осужден Особ. совещ. при МГБ СССР
Когда 13/III - 1948 ст.ст. УК 58-6 ч.1 срок 10 лет
Начало срока «4» сент. 1947 г. Конец срока «4» IX 1957 г.
21. Отметки об изменении срока наказания
22. Отметки о движении Сдан по акту 25/11-53 г. на ст. Чоп представителю Венгерского Правительства майору полиции Ладванскому
Арх. № 10-170191
23. Карточку составил (фамилия и должность) пом. инсп. Я. Луц
(подпись)
24. Карточку проверил (фамилия и должность) ст. Обрезд —
(подпись)
«25» III 1957 г.
Размер 140×95 мм

Karig Sára fogolykartonja

Forrás: MNL

Rácz János:

Az angolszász álláspont és a szovjet táborok

Kényszermunka

Jogos kérdés: mit is gondoltak a szovjet kényszermunkatáborokból az Elbától keletre? Mire is használták akár frazeológiai értelemben a szovjet politikai berendezkedés legvisszataszítóbb intézményét? Használták-e egyáltalán? A *The New York Time*st [*TNYT*] és a *The Time*st vontam be a vizsgálatba; a legnagyobb angolszász napilapok segítségével igyekeztem megtalálni azokat a cikkeket, amelyekben írtak a szovjet kényszermunkatáborok rendszeréről. Ráadásul ez azért célszerű, mert a *TNYT* és a *The Times* is rendelkeznek online keresőmotorral, ezért több vizsgálatra is mód kínálkozik. Akár néhány kattintással kideríthetjük, hogy a GULAG első szó szerinti említését a *The Time*sban 1968-ban találhatjuk meg.[1]

Érdemes megjegyeznünk, az amerikaiak kevés esetben használták a GULAG vagy GUPVI fogalmakat, sokkal inkább a 'Soviet forced labor camp' és 'Soviet forced labor' kifejezést alkalmazták. 1930 és 1989 között ezt a kifejezést összesen 3007 cikkben említették meg.[2] A kérdés csak az, hogy ez most sok vagy kevés? Mivel kellene összehasonlítanunk a legnagyobb amerikai[3] napilap GULAG említéseit, hogy erre a kérdésre választ kapjunk? Nyilván a holokauszt náci haláltáborait sokkal, de sokkal többször emlegették, mint a GULAG táborokat. Az angol *The Time*sban sem sűrűn használták a GULAG megnevezést. 1948-ban írták le először a *The New York Times*-ban.[4] Az amerikai

[1] John Erickson: *The all-embracing arm of Russia's KGB*. The Times, 1968. január 12. 9.
[2] The New York Times https://www.nytimes.com/search?dropmab=false&endDate=19891231&query=Soviet%20Forced%20Labor%20Camp&sort=oldest&startDate=19300401 (letöltés ideje: 2020. jan. 13.)
[3] Stilisztikai okok miatt az Amerikai Egyesült Államokra, egyaránt használom az Egyesült Államok és Amerika megnevezéseket is.
[4] *Cyrus Leo Sulzberger: Soviet Forced Labor Held Economic Asset in Study*. TNYT, 1948. június 30. 6.

sajtótermékekben sokszor alkalmaztak egy másik kifejezést is a szovjet kényszermunkatáborok világára, a 'slave labor' megnevezéssel már 1921-ben is találkozhatunk. Igaz ekkor még annak a szovjet törvénynek a jellemzését írták körül vele, amely szerint: 16 és 50 év között mindenkinek kötelezővé tették a munkavégzést.[5] Gyakran írták le a 'convict work', fegyencmunka megnevezést is, különösen a brit lapok éltek ezzel a lehetőséggel. A *The Times*-ban a 'slave labour' szófordulatot sokszor olvashatjuk, 1930 és 1985 között (520 említés), de a 'Soviet labour camp' (113 említés), 'forced labour' (1425 említés) (convict labour) szavakkal is jellemezték a szovjet táborok világát. Fontos, hogy a 'slave labour' összetételt a náci táborokra is használták. A 'forced labour' első ízben 1919-ben szerepelt az angol napilapban.[6] 1930-ban ugyanakkor a kényszermunkatáborok szovjet intézmény több aspektusát az orosz cári jobbágysághoz hasonlították.[7] Ez utóbbi publikáció arról számolt be, hogy a kolhozok parasztságát időnként kivezényelték építkezési és fakitermelési munkákra.

Ugyanebben az évben találkozhatunk a *TNYT* liberális sajtóorgánumban a 'Soviet Forced Labor' összetétellel. Ebben az esetben a *TNYT* egy svéd újságot jelölt meg forrásként, amelyben azt állították, hogy a szovjetek az ötéves terv keretében kényszermunkára vezényelték a rabokat és a parasztságot. Fakitermelésen dolgoztatták őket Észak-Karéliában.[8] Mindez alapos versenyelőnyt eredményezett a szovjet faexportnak. Nem véletlen, hogy a Svéd Faexport Társaság vezérigazgatója nyilatkozatot adott ki, amelyet kifejezetten a britek szovjet import faszállítmányai miatt fogalmazott meg. Rámutatott, hogy Oroszország az első világháború előtt is exportált fát, de akkor betartotta a kötelező gazdasági szabályokat, bért fizetett a munkásainak, ezért az export áraik az általánosan uralkodó szinten helyezkedtek el. Csatlakozott Hilton Young brit parlamenti képviselő által a brit miniszterelnökhöz írt leveléhez, amelyben több szökött, egykori kényszermunkás ügyére alapozott. Azt állította, csak a saját kezével kilencven egykori rab eskü alatt tett vallomását rögzítette. A Szovjetunió volt az egyetlen olyan ország, amely rabszolgamunkával dolgoztatott, ezért nem lehetett szabadversenyről beszélni a továbbiakban.[9] Ezt a szabadversenyt kívánta visszaállítani Svédország.

Mégis hogyan kaptak még ennél pontosabb képet már a kezdeti időkről is az Egyesült Államokban és Nagy Britaniában? Érdemes ezt a kérdést pontosabban is megvizsgálni.

---

[5] Henry Taft: *Labor in Soviet Russia*. TNYT, 1921. június 21. 12.
[6] [Név nélkül]: *The Allies and Russia*. The Times, 1919. július 22. 13.
[7] [Név nélkül]: *Forced Labour in Russia*. The Times, 1930. február 22. 12.
[8] [Név nélkül]: *Charges Russians have Forced Labor*. TNYT, 1930. április 6. 62.
[9] [Név nélkül]: *Soviet and Timber Trade*. The Times, 1931. január 5. 11.

Bojkott vagy valami más?

A *TNYT* egy publikációja szerint egy piercefieldi papírgyár érdekes szállítmányt kapott.[10] A leszállított fahasábok között az egyik munkás talált egy cirill betűkkel teleírt darabot. Lefordítani nem tudta, de ismert valakit a közeli ruházati áruházban, aki tudott oroszul. A szállítmány a Szovjetunióból érkezett Kanadába, hajón szállították Montreal és Quebec között, majd onnan vonattal Piercefieldbe jutott el. Az orosz szöveget ceruzával írták; lefordítása után kiderült, hogy Arhangelszkben készült. Minden bizonnyal egy favágótelepen dolgozó kényszermunkás írta a fára. Az ismeretlen „rabszolga" szerint milliók dolgoznak nem megfelelő ruházatban a fakitermeléseken, miközben alig kapnak valamit enni. Emiatt a munkások inkább csontvázakra hasonlítanak, hetente ezrek fagytak halálra, miközben alig adtak nekik bármilyen eszközt a fakivágásra és feldolgozásra. 1930-ban a *The Times* is hírt adott a szovjet exportra szánt fakitermelés anomáliáiról, szovjet lapokra hivatkozva állították, hogy a termelési tervtől elmaradás miatt drasztikus eszközöket alkalmazva a moszkvai kommunista vezetés kötelező munkára, kényszermunkára vezényelte az embereket.[11] Nem csoda, ha a cikk szerint az érintett területekről tízezrével menekültek az emberek.

A helyzetet bonyolította, hogy 1930 nyarán Genfben Nemzetközi Munkaügyi Konferenciát tartottak a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tagjainak részvételével [ILO]. Az ILO tagjai elfogadták, hogy a lehető legrövidebb időn belül beszüntetik a kényszer- és kötelező munka minden formáját.[12] A Szovjetunió nem volt az ILO tagja. A szigetországi napilap hírt adott arról a finnországi esetről, amikor négy orosz menekült, köztük az egykori Kolcsakhadsereg tisztje sikerrel szökött át Finnországba. Információkkal szolgáltak a fakitermelésre vezényelt kényszermunkásokról.[13]

Mindez azt eredményezte, hogy egyesek bojkottot hirdettek a szovjet fafélék, fűrészáruk importjára, csakhogy a britek ezt nem fogadták el. MacDonald miniszterelnök elutasította Hilton Young képviselő beadványát, aki három orosz menekült állításaival támasztotta alá mindazt a horrort, ami a Szovjetunióban fakitermelés címszóval folyt. A miniszterelnök nyílt levélben válaszolt a képviselőnek. Azt állította, hogy a fakitermelést a Szovjetunióban, mind kötelező, mind kényszer, mind szabad, azaz önkéntes alapon

[10] [Név nélkül]: *Note on the woods tells of terror in Russia*. TNYT, 1930. december 18. 7.
[11] [Név nélkül]: *Stalin'new method*. The Times,1930. április 9. 15.
[12] [Név nélkül]: *Forced Labour Convention*, The Times,1930. június 16. 13.
[13] [Név nélkül]: *Russian Refugees' Escape*. The Times, 1930. szeptember 4. 9.

is művelik, és mivel nem lehet bizonyítani, hogy az import szállítmányt éppen ki és hogyan termelte ki, ezért a bojkott felesleges.[14]

Bár nem hivatalos kérésként, de a brit kormányzat megkereste a Szovjetuniót azért, hogy kivizsgálhassák a rabszolgamunka vádját. Litvinov külügyi népbiztos azt válaszolta Hugh Dalton külügyi államtitkárnak, hogy nem kényszermunkával termelik ki az exportra szánt fát. Egy konzervatív képviselő azt kérdezte, hogy lát-e lehetőséget egy népszövetségi vizsgálatra. Dalton ezt a lehetőséget elutasította; nem látott rá esélyt, hogy egy olyan állammal szemben kezdeményezzenek nemzetközi vizsgálatot, amely nem tagja a Népszövetségnek.[15] Ennek ellenére az Egyesült Államokban létezett olyan törvény, amely tiltotta a rabszolgamunkával, kényszermunkával kitermelt áruk importját, nem beszélve arról, hogy volt olyan ötlet is, amely szerint függetlenül attól, milyen munkával termeli ki az exportra szánt anyagokat, mindent bojkottálni kell, ami a Szovjetunióból származik. Végül az amerikaiak léptek az ügyben és 1930. július és 1931. február között bevezették a szovjet fűrészáruk embargóját.[16] A helyzetet tovább bonyolította, hogy a *The Times* 1931 májusában cikksorozatot szentelt a szovjet fakitermelésben használt kényszermunkának.[17]

A *TNYT*-ban ugyanez történt 1930 végén és 1931 elején. A szovjetek mindent tagadtak. Sőt azzal fenyegetőztek, hogy ők is bojkottálni fogják a nyugati árukat. Olyan ügyesen tették mindezt, hogy sikerrel tévesztették meg, mind a brit delegációt, mind az újságírókat.[18] Ráadásul az amerikai totális bojkott a Szovjetunió áruira, veszélyeztette az Egyesült Államok gazdaságát is. A mangánérc esetében ismét engedélyezni kellett a szovjet jó minőségű importot, mert a hazai szükségletekkel nem tudták orvosolni az ipar szükségleteit.[19] További áruk embargó bevezetését, illetve az embargó meghosszabbítását hiába kezdeményezték amerikai politikusok, a szenátus pénzügyi bizottsága elutasította.[20] Eközben Kanada is bevezette a szovjet import embargóját. Kiterjesztették nemcsak a fűrészárura, de a szőrmére, szénre,

[14] Név nélkül]: *M'Donald Refuses Red Timber Boycott*. TNYT, 1931. január 20. 2.
[15] [Név nélkül]: *Soviet Rejects British Request for Inquiry On Charges of Convict Labor in Labor Camps*. TNYT, 1931. január 27. 7.
[16] Ezzel kapcsolatban megjelent egy *The Times* cikk is. [Név nélkül]: *Timber from Soviet Russia*. The Times, 1930. július 7. 14.
[17] Edward Arfon Rees: The People's Commissariat of the Timber Industry. In: *Decision-making in the Stalinist Command Economy*, 1932-1937. Ed. Rees, E. A. London, Palgrave MacMillan, Basingstoke. 1997. 128.
[18] uo.
[19] [Név nélkül]: *Refuses to bar out soviet manganese*. TNYT, 1931. február 25. 41.
[20] [Név nélkül]: *Embargo measures dies in comittee*. TNYT, 1931. február 26. 4.

azbesztre is.[21] Persze nemcsak a rabszolgamunka ténye zavarta az angolszász hatalmakat. Féltek attól is, hogy a Szovjetunió gazdasága megerősödhet az ötéves terv végrehajtása során, nem véletlen, hogy Winston Churchill is csatlakozott azokhoz, akik kereskedelmi embargót szerettek volna bevezetni a moszkvai vezetés ellen. Véleményük szerint, ha nem akarják saját iparuk tönkretételét és munkásaik utcára kerülését, akkor meg kell állítaniuk a szovjet gazdasági kampányt.[22] A kényszermunkával végzett ingyenes munka réme, azt is jelentette, hogy a szovjetek minimális befektetéssel kezdtek exportra termelni éppen akkor, amikor a gazdasági világválság megbénította a Nyugatot. A védelmi költségek lefaragása miatt tovább fokozódott a Szovjetuniótól való félelem. Ennek ellenére a Munkáspárt vezette brit kormányzat nem fogadta el az embargó lehetőségét, a képviselőházban 166-137 ellenében leszavazták a javaslatot.[23]

Reálpolitika

Érdemes megközelíteni a kérdést időbeli, majd tartalmi szempontok szerint is. Időbeli aspektusból azért, mert abból kiderülhetne, hogy a liberális kiadvány mennyiben alkalmazkodott az amerikai külpolitika vargabetűihöz. Ezek alapján elkülönítettem az 1930 és 1939, majd az 1939 és 1941 és az 1941 és 1945 közötti időszakot. Lássuk, hogy milyen következtéseket tudunk levonni.

1930 és 1939 között, tehát a háború kitöréséig mindössze 44 publikációban olvashatunk a szovjet táborok világáról, 1939-től 1941-ig tehát a háború első szakaszában egyetlen cikket sem találhatunk a szovjet kényszermunkatáborokról. Sőt ugyanezt tapasztalhatjuk egészen a háború végéig. Az egyetlen említés amerikai részről egy 1943. december 1-én publikált cikk. Ám ez is „csak" arról tett említést, hogy Sztálin tervbe vette, a háború után a németeknek kényszermunkával kell újjáépítenie az általuk elpusztított, tönkretett szovjet területeket.[24] A brit *The Times* sem maradt el ebben a tekintetben az Egyesült Államok legnagyobb napilapjától; 1939 és 1945 között összesen 186 cikkben írtak kényszermunkáról, de sokkal többet írtak a náci táborokról, mint a szovjetek ügyeiről.[25] Az újság – köszönhetően a háborús szövetségnek

[21] [Név nélkül]: *Canada puts ban on Soviet imports*. TNYT, 1931. február 28. 8.
[22] [Név nélkül]: *Urge British ban on Soviet products*. TNYT, 1931. március 7. 9.
[23] [Név nélkül]: *British Reject Bill To Bar Soviet Goods*. TNYT, 1931. április 22. 12.
[24] Robert Musel: *Forced Labor for Germans. Reported as Aim of Stalin*. TNYT, 1943. december 1. 1; 6.
[25] The Time Archívum https://www.thetimes.co.uk/archive/find/%2522forced+labour%2522/w:1939-01-01~1945-06-01/o:date/10?region=global (letöltés ideje: 2020. febr. 23.)

– sokat írt a nácik oroszok, lengyelek, franciák ellen elkövetett rémtetteiről. A *The New York Times*-hoz képest, később kezdtek foglalkozni a szovjet táborvilággal. Az első cikk 1948-ban jelent meg.[26] A különbség leginkább abban keresendő, hogy amint később részletesebben is elemezni fogom a kényszermunka elítélése nemcsak a szovjet politikusoknak okozott volna gondokat.

Mi történt a nyugati és különösen az amerikai lelkiismerettel? A közös háborús érdek, Hitler legyőzésének fontossága felülírta a politikai okokból kényszermunkára hurcoltak szenvedő jajkiáltásait. Sztálin elfogadható, sőt kívánt szövetséges lett, olyan szövetséges, akinek elfogadása kizárta a kínos kérdéseket. Pedig akadtak volna ilyen kérdések. A 2. világháborúban, mindazok, akik szovjet hadifogságba estek, nem sok jóra számíthattak. A Szovjetunió nem írta alá az 1929. évben megkötött genfi egyezményt, amely garantálta a hadifoglyok jogait.[27] Érdemes megemlíteni azt is, hogy a háború alatt a japán származású amerikai állampolgárokat is internálta és táborokba zárta a washingtoni adminisztráció.

Jól jellemzi a helyzetet, hogy Henry Agard Wallace, aki Roosevelt elnöksége idején volt az Egyesült Államok alelnöke, 1944-ben járt a Szovjetunióban és látott kényszermunkatáborokat is. Ám ennek később megjelent könyvében egyetlen sort sem szentelt, helyette a Szovjetunió ázsiai területein tapasztalható gazdasági fejlődést dicsérte.[28] Vagy félrevezették, vagy azt akarta maga is, hogy vezessék félre. Olybá tűnik, hogy a szövetséges szovjet propagandát egyesek készpénznek vették az amerikai oldalon is. A németek voltak az igazi ellenség.

Ám mégis a kényszermunkára hurcolt vagy hurcolandó németség kérdése megosztotta a *New York Times* olvasóit is a háború végső óráiban. 1945. április 21-én ezen a kérdésen elmélkedő olvasó levelét közölték a lap oldalain. Az író hosszasan elemezte az egymással homlokegyenest szembenálló politikai véleményeket. A szövetségesek megosztottak voltak a kérdésben. Vitatkoztak azon, hogy szükséges-e a német gazdaság teljes rekonstrukciója. Egyrészről igen, viszont a szovjet álláspont szerint, ez csak azt eredményezné, hogy a nácizmus ismét feltámadna. Nyilván azok, akik úgy gondolták, a németeknek a háború után otthon lenne tennivalójuk, inkább Európa minél

[26] [Név nélkül]: *Economic Social Council*. The Times. 1948. február 3. 3.

[27] Kiss Dávid: Az 1947-es magyar béke-előkészítés az új haderő szervezésének és a határok kialakításának tükrében. In: *Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára.* Szerk.: Fülöp Mihály. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 134.

[28] David J. Dallin – Boris I. Nicolaevsky: *Forced Labor in Soviet Russia*. London, Yale University Press, 1947. VII.

előbbi talpra állításában voltak érdekeltek. Ezen politikai erők féltek Európa lecsúszásától. A levélíró azt állította, a norvégok egy része sem tartotta túl jó ötletnek a németek kényszermunkájával felépíteni Norvégiát, különösen akkor, amikor alig van ennivaló. Nagyobb büntetésnek vélték, ha a németek hazamennek, és ott szembesülnek a nincstelenséggel, a nélkülözéssel.[29] Mások, mindezek ellenére, büntetni akarták a németeket, többen támogatták Moszkva elképzeléseit a német származásúak kényszermunkára vezényléséről.[30]

A háború befejezése után, majd egy év telt el, mire a lapban megjelent az első olyan cikk, amelyben foglalkoztak a szovjet kényszermunkatáborokkal. Ám az első publikáció elolvasása után is egyértelmű, hogy nem rendelkeztek pontos adatokkal a témát illetően. A cikket jegyző Edwin L. James is kénytelen volt elismerni, hogy külföldiek nem kaphattak információkat a táborok világáról, így a külvilág sem rendelkezett közvetlen hírekkel a táborok helyzetéről. Éppen ezért James 9 és 17 millió közé tette azok számát, akiket politikai okokból elnyelt a szovjet kényszermunkatáborok világa. A pontos szám természetesen a szovjet állam titka volt. Az újságíró arra is rámutatott, hogy a szovjetek folyton arra hivatkoznak, hogy ezek a táborok pusztán csak a politikai korrekciót szolgálják. Érdekességképpen megemlíthető, hogy a szerző a Kongresszusi Könyvtárban megnézte „*A Kommunizmus Akcióban*" című munkát, amely éppen azokat a kutatási eredményeket tartalmazta, amelyet az illinois-i képviselő Dirksen kezdeményezésére folytattak a kommunizmus tárgyában; a kötetből idézte a kényszermunkára vonatkozó fejezetet.[31] Ezek alapján James azt állította, hogy a kényszermunka rendszere egyszerre politikai és gazdasági kényszer is volt. A publicista tett néhány olyan következtetést, amelyet érdemes ismét idéznünk. Amennyiben valóban 11 millió embert zártak politikai okokból táborokba, akkor a teljes korabeli szovjet lakosság (180 millió fő) hat százalékát tartották a rezsim szempontjából veszélyesnek, ez pontosan duplája annak az 5 millió embernek, akik a Szovjet Kommunista Párt tagjai voltak.[32] És vajon látott ebben problémát James? Önmagában nem, mert szerinte a Szovjetunió belső ügye, hogy milyen rendszert épít ki. Ám azzal, hogy exportálni próbálta a politikáját és máshol is hasonló rezsimeket igyekezett „eladni", veszélyessé vált. James Visinszkij és Molotov frazeológiai fordulataira emlékeztette az olvasókat, arra, hogy Moszkva szerint, akik külföldön ellenállnak az „orosz programnak", fasiszták, antidemokraták

[29] Alexander S. Alexander: *Letter to the Times, Forced Labor Stirs Debate*. TNYT, 1945. április 21. 13.
[30] uo.
[31] Edwin L. James: *Russian Forced Labor Politically Produced*. TNYT, 1946. szeptember 8. 71.
[32] uo.

plutokraták, akik pedig szovjet földön állnak szemben a rendszerrel, a kényszermunkatáborban találhatják magukat.[33]

Ennél is konkrétabb megközelítés, hogy milyen esetekben szólalt meg az amerikai kormányzat a kényszermunka kérdésében. Nem a szovjeteknek címezték az első diplomáciai köntösbe csomagolt neheztelésüket, hanem a jugoszlávoknak. Richard C. Paterson az Egyesült Államok belgrádi nagykövete, az Egyesült Államok nevében elítélte azt a jugoszláv eljárást, mely során a békeidőben rosszabb körülmények között tartottak személyeket kényszermunkatáborokban, mint az a háború alatt történt. Az amerikaiak nem véletlenül figyeltek fel erre az ügyre, ugyanis több amerikai állampolgár (született amerikai, vagy amerikai és jugoszláv kettős állampolgár) került kényszermunkatáborba. Különösen Christian Hegel ügye indította el a diplomácia adok-kapok levelezését, üzengetést az Amerikai Egyesült Államok és Jugoszlávia között. Hegel, bár amerikai állampolgár volt és rendelkezett amerikai útlevéllel, mégis két évig kényszermunkát végzett Jugoszláviában.[34] Úgy kellett az Egyesült Államok nagykövetségére, majd Triesztbe menekülnie. Mindez különösen annak fényében volt pikáns, hogy Washington és Belgrád papíron egymás szövetségesei voltak. Egyébiránt a háború idején főleg azon amerikaiakat tartóztatták le, akiknek német rokonaik voltak és éppen ezért kollaborációval gyanúsították őket. A *The New York Times* cikke szerint 1946. október 16-án összesen 119 fő esetében igazolt állampolgárságot az Egyesült Államok, és tisztázta őket a vádak alól. Ezek 25 százaléka német rokonsággal bírt, a többiek jugoszláv származással is rendelkeztek.

A két kormány közötti levelezés már nyáron elkezdődött egy másik eset kapcsán. A clevelandi születésű Anton Kancar miatt, 1946. augusztus 10-én írt először a washingtoni adminisztráció a jugoszláv kormánynak. Azzal vádolták őket, hogy Kancart átadták a szovjeteknek, akik kényszermunkatáborba küldték az amerikai születésű kettős állampolgárt.[35] Három nappal később a jugoszláv kormány kijelentette, hogy nem rendelkeznek semmilyen információval az esetről és kifogásolták az amerikai nagykövetség eljárását. Még ugyanebben a hónapban, augusztus 28-án először vetette fel az amerikai State Department Hegel esetét. A jugoszláv nagykövetség visszautasította a vádakat és azt is, hogy bármilyen kényszermunkatábor létezne az országukban. Sőt azt állították, hogy hiába volt a Szövetséges hatalmak potsdami megállapodása, éppen az amerikaiak miatt maradt 110.000 német

[33] uo.
[34] [Név nélkül]: *U.S. Charges Enslavement Of Americans by Yugoslavia*. TNYT, 1946. október 19. 1.
[35] [Név nélkül]: *U.S. Charges Enslavement Of Americans by Yugoslavia*. TNYT, 1946. október 19. 7.

származású Jugoszláviában, mert nem akarták őket átvenni és áttelepíteni nyugat-német területekre, holott ezt az igényüket már többször jelezték a belgrádi amerikai nagykövetségnek.[36] Mi állt ezen kívül a háttérben? Csak a kényszermunkatáborok?

Közel sem. Az angolszász hatalmaknak 1945-től folyamatosan gondot okozott Tito területszerzési ambíciója, amely különösen Trieszt tekintetében csúcsosodott ki, midőn 1945 áprilisában Tito partizánjai bevonultak a városba. Az angolszász hatalmaknak azonban stratégiai szempontból szükségük volt a kikötő megszerzésére. Tito pedig még a békeszerződés előtt igyekezett kész helyzetet teremteni a város és környéke megszállásával. A szövetségesek innen, a tenger felől is akarták biztosítani Ausztria megszállási övezetét. Bár 1945 júliusában a partizánok részben kivonultak a területről, de a város hovatartozásának kérdése állandó feszültséggóc lett a nyugati szövetségesek és a kezdetben a szovjetek támogatását élvező Tito között. Tehát miközben a jugoszláv kényszermunka szörnyűségeiről beszéltek az angolszász hatalmak, egy mélyebb feszültséggóc húzódott meg a két ország között. Ebben az értelemben az Egyesült Államok propagandájában a kényszermunkáltatás kérdése a nyomásgyakorlást is szolgálta a békeszerződés megkötése előtt. Nem csoda, ha a jugoszláv kormány kategorikusan visszautasította a vádakat, az egész kényszermunkatábor kérdést pusztán egy ellenséges propagandatámadásnak tartották.[37] Sőt azt is állították, hogy a belgrádi kormány képviselői éppen az Egyesült Államoknak köszönhetően nem látogathattak el sem az olasz, sem az osztrák táborokba, hogy hontalanként nyilvántartott személyek közül megkereshessék azokat a jugoszlávokat, akik háborús bűnt követtek el. Bár azt is kijelentették, a *TNTY* cikke szerint, hogy az amerikai belgrádi nagykövetség azokat az állampolgárokat szeretné kikérni, akik Jugoszláviában német kisebbségek voltak, a háború alatt náci szervezeteknek voltak a tagjai.[38]

1946 végén már az is kiderült, hogy a szovjetek görög rítusú püspököket is elhurcoltak Lengyelországból, a rutén származású egyházi vezetők sem kerülhették el ezt a sorsot. A vatikáni *L'Osservatore Romano* szerint 1946. júniusban került sor a vallási vezetők deportálására. Przemyśl püspökét, aki megtagadta, hogy önként a szovjetekkel menjen, az utcán ütlegelték, majd feldobták egy teherautóra.[39]

Összességében a háború után két évet kellett várni, hogy az amerikai politikai közbeszéd és sajtó témája legyen a szovjet GULAG.

---

[36] uo.
[37] [Név nélkül]: *Yugoslavs dispute U. S. 'Slave' charge*. TNYT, 1946. október 21. 14.
[38] uo.
[39] [Név nélkül]: *2 Bishops in Poland. Said to be Deported*. TNYT, 1946. december 10. 11.

1947 – egy másfajta szovjet-kép kialakulása felé

Moszkva és Washington kapcsolata két évvel a háború lezárása után egyre feszültebbé vált, ám nem az Egyesült Államok kormánya tiltakozott elsőként a GULAG rabszolgamunkája ellen. Az *Amerikai Szakszervezeti Szövetség* [AFL], úgy érzékelte, hogy ez a fajta kényszermunkáltatás tovább terjedt a második világháborúban, az egykori tengelyhatalmak és szövetségeseik katonái, munkásai, köztük a leigázott kelet-európai nemzetiségek, illetve a terület politikai foglyai is az áldozatai lettek.[40] Konkrét számokat is tartalmazott a cikk, amelyből kiderült az a szomorú valóság, hogy bizony a nyugati szövetségesek is – az Egyesült Államok kivételével – kényszermunkát végeztettek hadifoglyokkal. A körülmények azonban jobbak voltak és közel nem annyian végeztek fogolyként munkát Nyugaton. 1947-ben Matthew Woll az AFL nemzetközi osztályának vezetője nyíltan beszélt arról, hogy a nácizmus bűneit nem megbocsátva tovább élt a jogtalanság, a rabszolgamunkáltatás intézményének fokozásával. Különös ellentmondást látott a Szovjetunióban, ahol a rendszer önmagát szocialista munkás köztársaságnak állította be, miközben a Föld legnagyobb „rabszolgamunka komplexumát" üzemeltette. A szovjet sajtó maga is bevallotta, hogy Szibériában 5 millió hadifoglyot dolgoztatnak büntető táborokban.[41] Mindezt a nácizmus bűnére adott válaszként próbálták elfogadtatni a világgal.

Mr. Woll azonban elítélte azt is, hogy szovjet állampolgárokat tartanak fogva a táborokban pusztán azért, mert nem értenek egyet a Szovjetunió politikájával, megemlítette a moszkvai diktatúra fogságában senyvedő nem orosz származású milliókat is. Ám nemcsak a szovjet gyakorlattal volt problémája. Elítélte az ausztrál kormányt is, akik hagyták, hogy a földbirtokosok a pápuák rabszolgamunkájával műveltessék az ültetvényeiket.[42]

Az AFL még 1948-ban is aktívabban lépett fel az amerikai kormányzatnál a szovjet típusú kényszermunka intézménye ellen. Ebben a kérdésben az ENSZ főtitkárral is konzultálni kívántak.[43]

1947 mégis egy fontos esztendőnek tekinthető a téma szempontjából, különösen azért, mert ekkor jelent meg az első komolyabb történeti munka, amely foglalkozott a szovjet kényszermunkatáborok rendszerével.[44] A kötetet a *TNYT* is bemutatta. Az erről szóló cikk különlegessége, hogy ugyanazon

[40] Louis Stark: *AFL decries trend to 'forced labor'*. TNTY, 1947. március 3. 7.
[41] uo.
[42] uo.
[43] [Név nélkül]: *U.N. inquiry asked on forced labor.* TNYT, 1948. július 8. 15.
[44] Dallin, D. – Nicolaevsky, B. (1947) i. m.

az oldalon egy másik könyvismertetés is napvilágot látott, az a munka a náci haláltáborokról értekezett.[45] Olybá tűnik, hogy a Szovjetunió és a legyőzött náci Németország „lágervilágai" hasonló politikai elbírálásban részesültek, legalábbis a *The New York Times* 1947-es számában egy oldalra szedték a történetüket. Egy másik publikáció szerint a Szovjetunió ENSZ képviselője Visinszkij külügyminiszter-helyettes ellen becsületsértés miatt millió dolláros kártérési pert indítottak volna a szerzők. Ügyvédjükön keresztül azt kérték, hogy a szovjet diplomata mondjon le a diplomácia mentességéről és vállalja az eljárást. Visinszkijt azzal vádolták, hogy az ENSZ közgyűlése előtt támadta a kötet íróit és munkájukat. A szovjetek nem kommentálták a szerzők ügyvédjének megkeresését.[46]

Miért pont 1947-ben jelent meg ez a munka? Miért nem jelent meg előbb? 1947 minden szempontból lényeges esztendő a hidegháború szempontjából. 1947 februárjában megkötötték a párizsi békét, ezzel pontot tettek a 2. világháborúra. A Szovjetunió és az Egyesült Államok vesztesekkel szembeni érdekközössége ezzel okafogyottá vált. 1947. március 12-én Truman elnök beszéde, amelyben meghirdette a „rabországok" felszabadítását és a kommunizmus feltartóztatását, új utakra vezette az amerikai politikát. Ezt követően hirtelen ismét fontos lett a GULAG világ. Nem másították meg a múltat, az 1947-ben megjelent, már idézett kötetben Henry Agard Wallace alelnök 1944-es szereplőéért, azért mert a politikus egyetlen szót sem szólt a szovjet kényszermunkatáborokról.[47] A könyv különlegesége mindenképpen abból eredeztethető, hogy szemtanúk beszámolói is olvashatók benne. Egy-egy fejezet erejéig összefoglalták az általuk tapasztaltakat. Már az első oldalakon, a szovjet „átnevelő táborok" világáról az egykor – 1940 és 1942 között – maga is fogoly Ernst Tallgren professzor értekezett.[48] Időközben Wallace szerepe is megváltozott, az egykori amerikai alelnök, aki megjárta 1944-ben a Szovjetuniót, 1947-ben azért járt immár „magánemberként" Nyugat-Európában, hogy felszólaljon a Truman-doktrína ellen. „Béke missziója" keretében nem fogadta el a Szovjetunió politikájának veszélyeiről szóló hangokat. Párizsban találkozott a Francia Kommunista Párttal és más baloldali szervezetekkel. Érvrendszerében De Gaulle diktátorrá vált, ezek után kevésbé kell csodálkoznunk, hogy 1944-ben szovjet útja során is becsukta szemét a kényszermunkatáborok látványára.[49]

[45] Brooks Atkinson: *Penal, Servitude, Russian Mode*l. TNYT, 1947. augusztus 31. 47.; Alfred Werner: *From a Nazi Death Camp*. TNYT, 1947. augusztus 31. 47.
[46] [Név nélkül]: *Vishinsky 'Slander' brings Authors' Suit*. TNYT, 1947. november 2. 26.
[47] Dallin, D. – Nicolaevsky, B. (1947) i. m.
[48] uo. 3.
[49] [Név nélkül]: *Abroad. Wallace Homecoming*. TNYT, 1947. április 27. 108.

Az 1950-es évekig kellett várni arra, hogy a Szovjetunió és a kommunizmus veszélyeit elismerje és meghaladja addigi politikai tévedéseit.

Ám Wallace sokáig célpontja maradt azon szervezeteknek, személyeknek és politikusok, akik komoly fenyegetést láttak a Szovjetunió megerősödésében.[50] A New york-i McAlpin Hotelben tartottak egy konferenciát a *Munkásokat Támogató Szövetség* nevében. Közel háromszász ember vett részt a megbeszélésen, ahol két olyan felszólaló is szerepelt, akik belülről is megtapasztalták a szovjet kényszermunkatáborok vendégszeretetét. A konferencián szereplő négy szenátor közös nyilatkozatban szólította fel Wallace-t, hogy ítélje el a kényszermunkatáborok intézményét, ne tegyen úgy, mintha nem létezne a GULAG a Szovjetunióban. Moszkva könnyen támadható volt az Elbától nyugatra lévő világban a kényszermunkatáborok emlegetésével. Wallace azonban nem volt hajlandó a GULAG létezését elismerni.

1947-ben a *TNYT* hírekkel szolgált olyan szemtanúktól is, akik megjárták a szovjet táborok minden egyes szegletét. Tudósítóik Japánból is publikáltak cikkeket. Voltak olyan japán „hadifoglyok", lényegében egykor Mandzsúriában élő civilek, munkások, vállalatvezetők, akiket, mint antikommunistákat tartóztattak le és vezényeltek a szovjet-török határ szovjet oldalán építkezésekre, bányamunkákra. 1947-ben repatriálták őket, ezzel remek információforrást szolgáltattak a táborokban zajló körülményekről az amerikai újságoknak.[51] Hamarosan előkerültek olyan visszaemlékezők is, akik amerikai állampolgárként járták meg a GULAG táborait. Frank Sielski a lengyel rokonait látogatta meg 1938-ban. Lengyelország szovjet megszállása során tartóztatták le. A Moszkvához közeli sztálinogorszki – ma Novomoszkovsz – kényszermunkatáborba került, bányamunkát kellett végeznie egészen 1945-ig. Folyamatosan leveleket próbált küldeni az amerikai nagykövetségre, az üzenetei nem jutottak el a címzettekhez. A szovjet őrök és a cenzorok cigarettákat sodortak belőlük. 1945 szeptemberében szabadult a fogságból. A *TNTY* írása szerint 1947-ben még 19.000 amerikai állampolgár várta, hogy Gdasnkból hajón szállítsák az Egyesült Államokba.[52]

Frank Sielski története nem az egyetlen eset. Irma Mohaupt az Amerikai Egyesült Államokba született, édesapja német származású volt, édesanyja Magyarországon látta meg a napvilágot. Mindössze hatéves volt, amikor a család Jugoszláviába költözött. A háború során édesapját a szeme láttára gyilkolták meg a jugoszláv partizánok. Ezt követően a 17 éves lányt a szovjet

[50] [Név nélkül]: *'Slave' Labor Held Threat To World*. TNYT, 1948. február 29.
[51] Lindesay Parrott: *Prisoners Forced into Soviet mines*. TNYT, 1947. október 12. 68.
[52] [Név nélkül]: *U.S. Citizen Charges Soviet Forced Labor*. TNTY, 1947. október 28. 13.

csapatok elhurcolták és Ukrajnában dolgoztatták egy gyárban. Egy ismerősének sikerült üzenetet küldeni, aki értesítette a müncheni amerikai konzulátust. Elkezdtek dolgozni azon, hogy kiszabadítsák, két szovjet őrt megvesztegettek. Végül a szovjetek megszállta német övezetbe került, ahol teheneket fejt egy gazdaságban. Miután megerősödött, egy német lánnyal átszöktek az Egyesült Államok hadserege által ellenőrzés alatt tartott nyugat-német területre.[53] Onnan sikerült New Yorkba utaznia, ahol elmesélte milyen körülmények között szenvedte meg a szovjet kényszermunkatáborok borzalmait.

Természetesen a szovjetek nem hagyhatták figyelmen kívül, hogy a kényszermunkatáborban elkövetett cselekményeik, a hadifoglyokkal, civilekkel szembeni bánásmód történetei kikerülnek Nyugatra is. A japán katonák elbeszélései, amelyek visszajutottak Moszkvába, annyira felbőszítették a szovjet kommunistákat, hogy egy *TNYT* cikk szerint azzal fenyegették a repatriálás előtt álló japánokat, hogy amennyiben negatívan beszélnek a fogságukról, akkor azok kerülhetnek bajba, akik a táborokban maradtak. Megfenyegették őket azzal, hogy honfitársaikon torolják meg, ha bármi rosszat is mondanak.[54] Külön figyelmet érdemlő az is, hogy a szovjet hadifogságból a pályaudvarra érkező egykori hadifoglyokat a *Japán Kommunista Párt* tagjai fogadták. Élelmet és cigarettát osztogattak a hazatérőknek; úgy tűntették fel a pártjukat, mint a hadifoglyok egyetlen barátját.[55] Nem véletlen, hogy pont a japán hadifoglyok kerültek az érdeklődés középpontjába. A *Japán Kommunista Párt* igyekezett kiterjeszteni a befolyását a közszolgálatok szakszervezeteire. Douglas MacArthur tábornok, aki a Japánban álló szövetséges csapatok vezénylése mellett korlátlan hatalommal ellenőrizte az ország politikai és társadalmi életét, támogatta a japán kormány döntését, amelyben megtiltották a közszolgálatok sztrájkját. A szovjetek politikai alapon támadták ezért a japán kormányt, MacArthur tábornok úgy vélte, hogy jobb lett volna, ha a szovjetek inkább betartják a potsdami értekezlet határozatait és nem tartanak már három éve japán hadifoglyokat rabszolgamunkán.[56] A tábornok azt is visszautasította, hogy a hadifoglyok visszaszállításának a költségeit a japán kormányra terheljék.[57]

[53] [Név nélkül]: *Girl flees Soviet after five years*. TNYT, 1947. október 19. 20.
[54] Lindesay Parrott: *Japanese Prisoners said to feel Soviet ire for disparaging stories told about Russia*. TNYT, 1948. június 20. 49.
[55] uo.
[56] Lindesay Parrott: *M'Arthur is tart in reply to Soviet*. TNYT, 1948. szeptember 18. 6.
[57] Lindesay Parrott: *U.S. rejects claim by Soviet in Japan*. TNYT, 1948. október 31. 1.

1948-1949: A kibontakozó propagandaharc évei

A britek sem tétlenkedtek tovább a GULAG ügyében. Bekapcsolódtak a szovjetek kényszermunkatáborait ostorozó nyugati politikai kommunikációba. Cristopher Mayhew, aki a Munkáspártot képviselte és 1948-ban a Külügyminisztérium államtitkárjaként dolgozott, felszólalt a Szovjetunió ellen. Mindez az ENSZ egy olyan bizottsági ülésén történt, ahol egy határozati terv volt a téma a nemzetközi emberi jogok ügyében. A tiltakozó szovjet képviselő hozzászólását a bizottsági szavazás vágta ketté.[58] A *TNYT*-ben megjelent publikáció szerint ez egy új nyugati politikai technika része volt. A Szovjetunió a nyugati hatalmakat vádolta a kolonizált területek lakóinak kizsákmányolásával, illetve az Egyesült Államok feketék elleni törvényeit is támadta, „lincstörvényeknek" nevezve őket. Mindezekre nyugati viszontválaszként érkezett a szovjet kényszermunkatáborok emlegetése. Mayhew-hez hasonlóan Roosevelt elnök özvegye is ezért beszélt a GULAG világáról.

Mayhew azokat a személyeket idézte, akik megjárták a szovjet poklot és tanúvallomásaikkal elárasztották a nyugati sajtót. A brit külügyminisztérium államtitkára rájuk támaszkodva úgy ítélte meg, hogy olyan még nem fordult elő az emberiség történetében, amit a szovjetek a saját állampolgáriakkal műveltek a táborokban, pusztán csak az olcsó munka reményében. „*A szabad világ kérdéseket tesz fel a szovjet kényszermunkatárborokról. Azt kérdezzük: a különböző forrásokból származó valamennyi jelentés teljesen hazug lenne? Mindezek felett azt kérdezzük: ha nincs semmi rejtegetnivaló, akkor miért a hallgatás és titkolózás? – fejtegette az ENSZ előtt az államtitkár. Ha tévedünk, akkor hadd ismerjük meg az igazságot. Addig visszautasítjuk a szovjet propagandisták erkölcsi jogát, hogy megtámadva szabadságunkat kinevessék a demokráciánkat. Amennyiben a szovjet megmondóemberek azt óhajtják, hogy folytatódjon a Brit Nemzetközösség és a Nyugat kritizálása az emberi jogok miatt, akkor adják meg nekünk ugyanezt a jogot, hogy hozzáférhessünk a társadalmi fejlődésük sikerének és kudarcainak tényeihez és adataihoz. Ám addig is visszautasítjuk erkölcsi jogukat, hogy ellenünk ismételjék indokolatlan és megalapozatlan állításaikat.*"[59]

A szócsata 1949-ben is folytatódott. Willard R. Thorpe, az Egyesült Államok gazdasági miniszterhelyettese, az ENSZ Szociális és Gazdasági Tanácsa előtt vetette fel a szovjet kényszermunka intézményének kérdését.[60] Thorpe

[58] Charles E. Egon: *Briton U.N. lays slavery to Soviet*. TNYT, 1948. október 16. 1.
[59] Charles E. Egon: *Briton U.N. lays slavery to Soviet*. TNYT, 1948. október 16. 2.
[60] George Barrett: *Slavery charged to Soviet by U.S.; U.N. inquiry asked*. TNYT, 1949. február 15. 1.

azzal vádolta a szovjeteket, hogy szándékosan elrejtik a tényeket a táborokról. Thorpe az Amerikai Szakszervezeti Szövetséggel közösen lépett fel az ügyben. Thorpe szerint úgy tűnt, hogy Lincoln rabszolgafelszabadításával és az oroszországi jobbágyfelszabadítással véget ért az emberi történelem sötét időszaka, ám aztán jött a nácizmus és később kiderült, hogy emberek millióit tartják úgy, mint rabszolgákat.[61] Mivel a szovjetek ezt tagadták, nem maradt volna más, mint egy pártatlan vizsgálat lefolytatása, Thorpe javaslata ugyanez volt.

A Szovjetunió természetesen elutasította, hogy ENSZ független vizsgálóbizottságot állítsanak fel a kérdésben. Szemjon Carapkin szovjet küldött azt feltételezte, hogy az amerikaiak a vizsgálóbizottságot felhasználva juttatnának kémeket hazájába. „*Beutazni a Szovjetunióba tiltott azok számára, akik gyűlölik az országot*."– tette hozzá.[62]

Az angolszász hatalmak az ENSZ-ben próbálták elítélni a Szovjetuniót, de nemcsak a kelet-közép-európai államok, hanem az ausztrálok is ellenezték ezt a megoldást. Az utóbbiak ENSZ képviselője azt javasolta, hogy minden rabszolgamunkát ítéljenek el, így az angolok és az amerikaiak sem lesznek kivételek.[63] A szovjetek érdekes védekezése szerint ezek csak korrekciós táborok, amelyek újra tanítják azokat, akik a moszkvai rezsim politikája ellen lázadtak. Az ENSZ nem állított fel vizsgálóbizottságot, ezért a *Munkásokat Támogató Szövetség* [Workers Defense League] kezdeményezte egy nem hivatalos vizsgálóbizottság létrehozását.[64] Ebben a vizsgálóbizottságban az amerikai akadémiai szféra is szerepet vállalt. A csoport vezetésére az egyetemi szférából a brooklyni kollégium vezetője Dr. Harry D. Gidoeonse vállalkozott, több egykori fogoly, szemtanú meghallgatásával kezdték el a munkát. Az ENSZ számára kívánták benyújtani eredményeiket. Nicolae Radescu egykori romániai miniszterelnök is elmondta a véleményét az AFL vizsgálóbizottsága előtt. Azt állította, hogy a szovjetek több ezer románt hurcoltak el szovjet kényszermunkatáborba, genocídiummal is vádolta Moszkvát a besszarábiai és bukovinai románok deportálása miatt. Radescu szerint a Szovjetunió célja etnikailag tiszta határ kialakítása a Baltikumtól egészen a Fekete-tengerig. Radescu szavaira teljes egészében rímelt Észtország egykori külügyminisztere, Kaarel R. Pusta nyilatkozata is. Pusta úgy vélte, hogy az új szovjet ötéves terv megvalósítása miatt égető szüksége volt Moszkvának a legolcsóbb munkáskezekre, ez volt a deportálások egyik oka. Az AFL

[61] uo. 2.
[62] George Barrett: *Soviet Denies Slave Charge; Bars U.N. Inquiry in Camps*. TNYT, 1949. február 16. 1.
[63] George Barrett: *Pole charges U.S. uses U.N. as tool*. TNYT, 1949. február 19. 7.
[64] [Név nélkül]: *Human wall plan is laid to Soviet*. TNYT, 1949. február 25. 5.

vizsgálóbizottsága azonban nemcsak a szovjet kényszermunkatáborok ügyét vizsgálta, de ugyanúgy elítélte az afrikai, ázsiai, latin-amerikai és Egyesült Államokban tapasztalható „rabszolgamunkát". Nem véletlen, hogy a szakszervezetek bekapcsolódtak a kényszermunka megítélésének kérdésébe. Az AFL-hez hasonlóan a Szakszervezeti Világszövetség [WFTU] is az ENSZ Szociális és Gazdasági bizottságához fordult a kényszermunka ügyében. Csakhogy amíg az AFL a szovjet táborokkal foglalkozott volna, addig a WFTU sokkal inkább a „kapitalista" országok gyarmatain vizsgálta volna a kényszermunkát. 1948-ban az is megtörtént, hogy egyszerre adták be saját, de eltérő szándékú kezdeményezésüket az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsában. Hector McNeil, aki brit képviselőként vett részt azon a tanácskozáson, ahol ez megtörtént, azonnal azt javasolta, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezethez kerüljön az ügy.[65] Nem véletlenül, hiszen a WFTU szovjet befolyás alatt állt.

A csata a két oldal között tovább folyt, de valós eredmény nélkül. A GULAG témájában a vita az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsában zajlott. Az Egyesült Államok javaslata is az volt, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, az ILO folytassa le a vizsgálatot az ügyben és gyűjtse össze a legtöbb adatot a témában.[66] Az ILO bevonása elfogadhatatlan volt a tanácsban szavazó Lengyelországnak, Fehéroroszországnak és a Szovjetuniónak. A moszkvai vezetés nem kért ebből, hiszen a Szovjetunió nem volt tagja ennek a szervezetnek. Ennek ellenére 14:3 arányban elfogadták az Egyesült Államok javaslatát, amely azt is kimondta, hogy az ENSZ főtitkár érdeklődje meg a kelet-közép-európai államoktól, a nemzetközi vizsgálatban milyen mélységig tudnak, akarnak részt venni. Ráadásul a szovjet javaslatot, amely minden országban vizsgálta volna a munkások életkörülményeit 15:3 arányban lesöpörték. Ezt követően Carapkin – a szokások szerint – kijelentette, hogy a vizsgálóbizottság sohasem fog szovjet területre lépni.

Az ILO természetesen független vizsgálóbizottságot állított fel az ügy feltárására, a lengyel és csehszlovák küldöttek is megszavazták, de ez nem jelentett semmit sem, mert a Szovjetunió nem volt tagja a szervezetnek.[67]

A szovjeteket felháborította az, hogy az angolok megszerezték és lefordították a kényszermunkatáborokra vonatkozó szovjet törvényt, majd az ENSZ delegátusok rendelkezésére bocsátották. Az Egyesült Államok sem hagyta elsikkadni az ügyet, ezúttal Willard Long Thorpe, aki három

[65] [Név nélkül]: *U.N. Council and Labour Conditions*. The Times, 1948. július 21. 3.
[66] George Barrett: *U.N. backs inquiry into slaves labor.* TNYT, 1949. március 8. 1.
[67] [Név nélkül]: *ILO Maps Soviet Inquiry*. TNYT, 1949. június 5. 12.

amerikai elnök bel- és külügyi tanácsadója is volt, terjesztett javaslatot az ENSZ elé egy tizenegy főből álló vizsgálóbizottság megszervezésére, amely a világszervezet bármely országában lefolytathatta volna a vizsgálatot a kényszermunka kérdésében. Indoklása szerint: „*Az Egyesült Államok helyzetéből adódóan morális kérdés, hogy bárhol is üsse fel a fejét a gonosz a világon, készek vagyunk elfogadni egy független vizsgálat lefolytatásának igényét, bármi is legyen a következménye.*"[68]

Ennek a vizsgálóbizottságnak a felállítását nem tudták keresztül erőltetni, a britek akkor támogatták volna, ha csak dokumentumokat készít, de nem hallgat meg külföldi szemtanúkat, az egykor kényszermunkatábor borzalmait megjárt túlélőket. Végül 10:5 arányban elutasították a vizsgálóbizottság létrehozását. A szigetországi delegáció meghátrált, mert álláspontjuk szerint egy ilyen bizottság alkalmatlan lett volna a feladat elvégzésére, hacsak nem tudnak minden egyes országba eljutni. Csak Törökország, Peru, Belgium, Chile szavazott az Egyesült Államokkal.[69] Az Egyesült Államok mindent megtett annak érdekében, hogy meggyőzzék a brit képviselőket, azt állították, hogy ez akkor is megéri, ha a kommunista és nem kommunista világ arra használná a bizottságot, hogy a britek egykori gyarmatbirodalmát rossz színben tűntesse fel. Az amerikaiak szerint ezt is le kellett volna nyelni annak érdekében, hogy Washington a világ tudtával bizonyítékokat szerezzen, és bemutassa, mit is jelent a szovjet kényszermunkatábor.[70]

Az amerikai politikai fogalomtár a kényszermunka helyett egyre többször a rabszolgatartáshoz hasonlította a szovjet kommunista gyakorlatot. Rabszolgatartó államokról értekezett a *TNYT* egy publicisztikája is.[71] Sőt olyan kijelentés is elhangzott a szovjet GULAG intézményével kapcsolatban, amelyet manapság holokauszt relativizációnak neveznének Nyugat-Európában. 1949-ben a hidegháború kontextusában még azt is kijelentethették, hogy a szovjet kényszermunkatáborok szörnyűségeihez hasonlóak a nácizmus rémtettei, még időben előbb is keletkeztek. Ez az érdekes összefüggéskeresés a nácizmus és a kommunizmus között nem szűnt meg ennél a megállapításnál, voltak olyan foglyok is, akik miközben megjárták a szovjet kényszermunkatáborokat, belülről ismerték a náci koncentrációs táborok világát is. Margareta Buber-Faust, Heinz Neumann özvegye volt az egyik olyan személy, aki mindkét típusú fogság körülményeit megtapasztalta, így összehasonlíthatta a két szélsőséges ideológia tisztogatási módszereit.

[68] Michael L. Hoffman: *U.S. Urges inquiry into Forced Labor.* TNYT, 1949. augusztus 4. 2.
[69] Michael L. Hoffman: *U.N. Bars Inquiry On Forced Labor.* TNYT, 1949. augusztus 6. 30.
[70] Michael L. Hoffman: *U.S. Urges inquiry into Forced Labor.* TNYT, 1949. augusztus 4. 4.
[71] [Név nélkül]: *Slave States*. TNYT, 1949. március 9. 24.

Heinz Neumann német kommunista és újságíró volt, aki aktívan vett részt a Komintern szervezésében, mint oly sok Szovjetunióba emigrált más kommunista, az 1930-as évek nagy tisztogatásának lett az áldozata. Ezt követően az özvegyét Szibériába küldték, az 1939 és 1940 közötti Sztálin és Hitler közeledésnek köszönhetően Moszkva több németet is kiadott a náciknak. Margareta Buber-Faust egy csapásra a ravensbrücki koncentrációs táborban találta magát. Egészen a háború végéig tartottak szenvedései. Visszaemlékezései szerint a szovjet őrök sohasem kínozták vagy verték a rabokat, hanem sokkal inkább mentálisan, a folyamatos börtönbüntetéssel törték meg foglyaikat, amivel azt érték el, hogy ellenforradalmi tevékenységnek ismerjék el addigi cselekményeiket. A kivégzéseket és a népirtást, a zsidóság gázkamrákban való meggyilkolásának módszereit nem alkalmazták a szovjetek – Margareta Buber-Faust szerint –, ők inkább, mivel volt rá elég területük, elküldték a foglyaikat Szibériába, ahol nem megfelelő, minimálisan elégséges táplálásuk mellett halálig dolgoztatták őket. Több szempontból a szibériai kényszermunkatábor rosszabb volt, mint a ravensbrücki koncentrációs tábor, legalábbis Heinz özvegye erről számolt be: „*Fásultak voltunk, tudtuk, egész nap dolgoznunk kell ahhoz, hogy teljesítsük a normát, vagy éhen halunk*."[72] Mi is volt a végső konklúzió? Mind a szovjet kommunizmus, mind a nácizmus borzalmait túlélt Margareta Buber-Faust összefoglalója alapján „*a náci haláltáborokat a bennük meggyilkoltak számával, míg a szovjet kényszermunkatáborokat a „munkán keresztül korrigálás" alternatív kifejezése szerint mind a halottakkal, mind a lélekben halottakkal lehet rangsorolni*."[73] Azaz másképpen, de mindkét táborban gyilkolták az embereket.

GULAG történetének reneszánsza az angolszász világban

A GULAG mint fogalom, mint szó megismertetésének történetében legnagyobb szerepe Alexander Szolzsenyicinnek volt. Nem véletlen ezért, hogy ezt a szót 1970-től használják gyakrabban a *The New York Times*ban is. 1970-től napjainkig összesen 753 alkalommal írtak a GULAG-ról.[74] A *The Times* ugyanekkor 1985-ig 223 cikkben írt a GULAG-ról.[75] Az angol napilap

[72] Cyrus Leo Sulzberger*: Prisoner Who Escaped Compares Nazi and Russian Labor Camps*. TNYT, 1949. március 12. 7.
[73] uo.
[74] TNYT https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1948/06/30/86745602.pdf?pdf_redirect=true&ip=0, (letöltés ideje: 2020. jan. 20.)
[75] The Times Archívum https://www.thetimes.co.uk/archive/find/%2522Gulag%2522/w:1919-01-01~1985-01-01/o:date/2?region=global (letöltés ideje: 2020. jan. 20.)

csakúgy, mint a *The New York Times* főként az 1970-es években foglalkozott a témával, az emigrálásra kényszerített orosz író Szolzsenyicin ügye miatt.

Ennek fényében érdekes lehet, hogy volt-e olyan elnök az Egyesült Államok történetében, aki a beszédében külön megemlítette a GULAG kérdését. Ebben az esetben a 'forced labor', a kényszermunka említését is vizsgáltuk a Virginiai Egyetem honlapján, ahol az összes elnöki beszéd megtalálható egy adatbázisban.

A szovjet kényszermunka első említése 1949-ben hangzott el, és egyáltalán nem meglepő módon, Truman elnök a beiktatása során említette meg az ügyet. Hatásos beszédének első részében a demokrácia és a kommunizmus különbségeit világította meg. Igyekezett nem a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti hatalmi játszmáról, hanem sokkal inkább két ideológia közötti csatáról értekezni. Truman szerint „*a kommunizmusban az egyént törvényes okok nélkül letartóztatják, per nélkül kényszermunkára ítélik, mint az állam tulajdonát. Az állam eldönti az egyén milyen információt kaphat, milyen műveszettel foglalkozhat, milyen vezért követhet és mit gondolhat.*"[76]

1961-ben John Fitzgerald Kennedy a kanadai parlamentben említette meg azon érdekességet, hogy a szabad emberek Észak-Amerikában, a farmjaikon előállíthatnak minden élelmet az éhező világ számára, miközben a kommunisták kényszermunkával is csak a hiányt termelik.

1983-ban Ronald Reagan szólalt fel egy konzervatív politikai konferencián és kifejtette, hogy a világ figyelmét az amerikaiaknak szükséges felkeltenie a szovjet kényszermunkára.

A GULAG szót legtöbbször éppen ez utóbbi elnök használta leggyakrabban és ez sem véletlen. Reagan volt Trumant követően a legantikommunistább elnök. Már 1982-ban kimondta a tanulmányunk szempontjából lényeges szót, amikor a brit alsóházban beszélt: „*Most tisztában vagyunk azzal, hogy köztünk és egész Európában nézeteltérések vannak arról, hogy a közszolgálatnak milyen szerepet kell játszania a nemzetgazdaságban és az életben. De egy ponton mindannyian egyesülünk, a diktatúra minden formája és legfőképpen a totalitarizmus és az olyan szörnyű embertelenségek elleni gyűlöletünkben, mely a korunkban előidézte a nagy tisztogatást, Auschwitzot, Dachaut, Gulágot, Kambodzsát.*"[77]

Reagan, mint látható szintén olyasmit tett, ami ma egyáltalán nem szokás Nyugaton, együtt említette a nácizmus és a kommunizmus bűneit. És ezt

[76] Henry Truman 1949. január 20-i beszéde.

[77] Ronald Reagan beszéde a brit alsóházban 1982. június 8. https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/june-8-1982-address-british-parliament (letöltés ideje: 2020. febr. 20.)

nem is először és utoljára tette. 1986-ban a kábítószer elleni kampánnyal kapcsolatos megnyilatkozásában úgy beszélt az Egyesült Államok rendszeréről, mint a világ üldözöttjei számára az egyetlen reményről. Ezért is érkeztek meg, mind a holokauszt, mind a GULAG túlélői az észak-amerikai szuperhatalom területére.[78]

Nem tagadhatjuk, a GULAG témájának angolszász reneszánsza Reagan elnöksége idején ért el a csúcspontra. Az elnök 1989-es leköszönő beszédében is megemlítette. A Szovjetunió és az Egyesült Államok új kapcsolatait azzal árnyalta, hogy bár az 1970-es enyhülés idején a szovjetek mindent megígértek, de ettől semmi sem változott: „*Megígérték, hogy jobban bánnak majd a saját és a világ népeivel. De a GULAG még mindig GULAG volt és az állam továbbra is expanzionista marad, továbbá még mindig proxy háborúkat folytattak Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában.*"[79]

1989-90-ben az új világ küszöbének átlépése után a GULAG témája egyre inkább a kelet-közép-európai népek közös emlékezetének részét képezte, miközben elvesztve propaganda-tartalmát szinte megszűnt az angolszász politika számára. A történelem részévé vált, immár a történészeknek kell emlékeztetni rá a világot.

[78] Ronald Reagan beszéde a nemzethez a drog elleni kampányról 1986. szeptember 14. https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-14-1986-speech-nation-campaign-against-drug-abuse (letöltés ideje: 2020. febr. 20.)

[79] Ronald Reagan 1989. január 11-i leköszönő beszéde. https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-11-1989-farewell-address (letöltés ideje: 2020. febr. 20.)

Vigóczki Máté:

Bűn, tudat nélkül?

A GULAG emlékezete a mai Oroszországban

Meglehetősen nehéz helyzetben van az, aki szeretne eligazodni az állami terror, a Szovjetunió politikai elnyomásának és kényszermunkatáborrendszerének jelenkori oroszországi megítélésében. Megnehezíti a feladatot az, hogy nincs a jelenlegi orosz államnak hivatalos állami ideológiája, az emlékezetpolitikája sem volt egységes az elmúlt közel három évtizedben és az állami, egyházi és civil szereplők között felemás mértékben alakult ki együttműködés ezen a területen. A téma jobb megvilágításához először át kell tekintenünk a Szovjetunió felbomlásával létrejött új állam identitás- és emlékezetpolitikáját.

A GULAG-emlékezet elhelyezése az új Oroszországban

A Szovjetunió 1991-es megszűnésével létrejött Oroszországnak újra kellett definiálnia önmagát, kapcsolatait a volt tagköztársaságokkal, megtalálnia a helyét a nemzetközi rendben és megakadályoznia a szeparatista törekvéseket határain belül. Ezek határozott katonai, gazdasági lépéseket jelentettek, de ugyanakkor egy új identitás kialakítását is. Utóbbi területen a megörökölött szimbólumokkal és hosszú történelemmel bíró ország azonban számos akadállyal volt kénytelen szembesülni. Lehetetlen vállalkozás lett volna a korábbi szuperhatalom ideológiájához vagy éppen a cári korszak ideájához visszatérni, hiszen egyik sem jelentett már egységesítő erőt, erőszakos kikényszerítéséhez pedig egyszerűen szűk forrásokkal bírt az új ország. Ezek a narratívák egy erős birodalomhoz kapcsolódtak és hiányoztak az adottságok és a lehetőségek, hogy újra így tudja meghatározni magát Moszkva.[1]

[1] Malinova Olga: Constructing the „Usable Past": the Evolution of the Official Historical Narrative in Post-Soviet Russia In: *Cultural and Political Imaginaries in Putin's Russia*. Szerk. Niklas Bernsand és Barbara Törnquist-Plewa. Hollandia, Brill, 2018. november 1. 85-104., 85.

Az első, 1917 utáni kvázi demokratikus orosz állam túlontúl rövidnek bizonyult, hogy bárminemű követésre sarkallta volna a döntéshozókat. A Szovjetunió ideológiája megbukott, az ellenzéke, amelynek irodalma a tamizdatban és szamizdatban terjedt, viszont túlságosan szerteágazó volt, egyúttal megosztó és nem volt képes a lakosság többségét egyesíteni.

Borisz Jelcin még egyértelműen az „új" Oroszország demokratikus értékeit hangsúlyozta a „régi" elnyomó diktatúrával szemben. Két célja volt ezzel a megkülönböztetéssel. Egyrészt segítette, hogy kialakuljon a „mi" tudat a kilencvenes évek átalakítását átélő emberekben, másrészt a szembeállítást alárendelték a politikai-gazdasági átalakítás legitimációjának.

Új orosz identitás végül a totalitárius múlttal szemben nem tudott kialakulni, a politikai elit úgy döntött tehát, érdemesebb a szovjet örökség szimbolikus elemeit szelektíven felhasználva kialakítani az új narratívát.[2] Hátráltatta a folyamatot, hogy a kilencvenes évek gazdasági összeomlása, megalázó katonai vereségei (első csecsen háború), a korábbi nagyhatalmi szerep elvesztése a lakosság jelentős részében azt a képet alakította ki, hogy a nyugati típusú, liberális, szabadpiacon alapuló modell egyre inkább tévút és káoszba taszítja az országot. Ez a tapasztalat pedig óriási kontrasztban állt a nemrég még a világ második legerősebb hatalmaként eltöltött évtizedekhez képest. Röviden: soha nem volt olyan erős a Moszkva központú állam, mint 1945 után, és rég volt annyira gyenge, mint 1991-et követően. Ilyen átmenetben különösen fontos az ország történelmének hivatalos narratívája.

A politikai elnyomás 1991-ig

Az említett kontraszt egyik fontos alkotóeleme volt a politikai szabadságjogok meglétének és megvalósulásának kérdésköre, hiszen a demokratikus átmenet és gazdasági összeomlás, általános életszínvonalcsökkenés és a politikai represszió drasztikus csökkenése együtt jártak, nehéz volt szétválasztani a két folyamatot.

A korszak egyik legfőbb szimbolikus dokumentuma a politikai elnyomottak rehabilitációjának kérdését rendező 1991. október 18-án elfogadott törvény, mely szerint a represszió 1917. október 25-én (november 7-én), azaz a bolsevik hatalomátvétel napján kezdődött.[3] Fontos hangsúlyozni, hogy az orosz dokumentumok nem külön a GULAG táborokról tesznek említést, hanem a

[2] Malinova (2018) i. m. 86.
[3] http://base.garant.ru/10105390 (letöltés ideje: 2020. máj. 20.)

„politikai represszió" kifejezést használják, mely sokkal tágabb és pontosabban körülhatárolja az üldözöttek körét, de egyik sem tartalmazza az 1917-es hatalomátvételt megelőző időszak elnyomását. Az utolsó politikai indíttatású eljárást 1991 áprilisában indították, melyet az augusztusi puccs miatt végül elutasítottak. Az októberben elfogadott törvény 11-11,5 millió emberre vonatkozott.[4] Többévnyi kutatómunka eredménye azt mutatja, hogy ebből körülbelül 5,8 millióan egy csoporthoz való tartozás miatt (kulákság, vallási közösség, népcsoport), 4,7-5 millió fő pedig egyéni politikai okok miatt szenvedte el a represszió. A folyamatosan frissülő „*Politikai terror áldozatai a Szovjetunióban*" című listában több mint 3 millió név szerepel.[5] A Sztálin nevéhez kötődő táborrendszert 1929-től kezdték el egységesen megszervezni. Természetesen bőven megvoltak az ehhez szükséges infrastrukturális alapok, de a klasszikusnak tekinthető GULAG táborai a harmincas-, negyvenes években működtek. Felszámolásuk Sztálin 1953-as halála után kezdődött meg, de a Perm 36 nevű tábor például 1987 decemberéig a politikai elítélteknek volt fenntartva.

A hosszú évtizedeken keresztül a változó politikai és társadalmi körülmények közt nem alakulhatott ki egységes emlékezetpolitika. 1953-ig értelemszerűen a megfélemlítés és a folytatólagos megfigyelés tartotta vissza a táborokat megjárt elítélteket, hogy tapasztalataikról beszéljenek, vagy akár leírják. A visszaemlékezések azon szerencsések tollából születhettek meg, akik nem csak a börtönökből, de magából a Szovjetunióból is távozni tudtak, de ekkor a Nyugaton megjelentetett memoárjaik mérsékelt visszhangot váltottak ki. Ugyanígy viszonylag ismeretlenek maradtak a megszállt országokból a táborokba hurcoltak elmesélései is.

Hatalmas változás volt a hruscsovi olvadás időszaka, hiszen az új pártfőtitkár egyik legfőbb legitimációs forrása Sztálin bűneinek beismerése volt 1956-ban a XX. pártkongresszuson. Hruscsov elítélő beszéde bátorítást adott a tömeges rehabilitálást követően szabaddá vált raboknak ahhoz, hogy leírják emlékeiket. Túlzás lenne ezt a szabadság éveinek látni és azt feltételezni, hogy ekkor személyes célon kívül bármi más vezette volna az írói munkát.[6] Sőt, az ekkor született visszaemlékezések követték a pártkongresszust abban az értelemben, hogy a politikai üldözöttek Sztálinnak és az NKVD hibáinak tulajdonították saját letartóztatásukat, miközben hangsúlyozták elkötelezettségüket a párt és az állami ideológia mellett, melyek tévedhetetlenségéhez nem fért kétség.[7]

[4] https://www.memo.ru/ru-ru/history-of-repressions-and-protest/chronology-stat/ (letöltés ideje: 2020.máj. 20.)
[5] https://base.memo.ru/ (letöltés ideje: 2020.ápr.20.)
[6] http://pmem.ru/index.php?id=354 (letöltés ideje: 2020.máj.21.)
[7] uo.

Alexander Szolzsenyicin 1962-ben megjelentetett *Iván Gyenyiszovics* egy napja című műve újabb lökést adott az emlékezet fejlődésének. Mivel a hatalom egy országos lapban engedélyezte az írás publikálását, rengetegen érezhették – joggal –, hogy saját „egy napjukat" is feltárhatják mások előtt. Ezt követően Moszkva tele volt memorandumokkal, történetekkel, színjátékok kéziratával, melyek a sztálini évek elnyomásáról szóltak.[8] Az ekkor született művek egy másik jellemzője volt, hogy sok esetben valóban írók, költők tollából fakadtak, tehát önmagukban művészeti alkotásként is értékesek.

Azonban Hruscsov 1964-es megbuktatása után ismét megszigorodott a politikai vezetés, aminek következtében a GULAG táborainak témája is áldozatul esett. Szolzsenyicin *A GULAG szigetvilág* című grandiózus műve már csak szamizdatban terjedhetett, de ennek ellenére arra késztette az olvasókat, hogy a saját emlékeikkel szembeállítva akár vitázzanak is a benne foglaltakkal. Ekkor kezd el hátrébb szorulni a párt mentegetése és hangsúlyosabbá válni a hétköznapi elemek, a mindennapok szenvedései a leírásokban. Sőt, egyre kevésbé jellemző annak hangsúlyozása, hogy az egykori rabok, rabságuk éveiben végig a párt hű követői voltak.

Gorbacsov reformidőszakában még mindig nem jelenik meg az állami emlékezetpolitika a politikai elnyomásról, de jelentős változások történnek. Korábban csak a Nyugaton kiadható műveket adhatták ki, újra hatalmas lendületet kaphatott a társadalmi párbeszéd. Fény derült arra, hogy sok ismert művész, tudós is megjárta egyik-másik tábort (pl. Dmitrij Lihacsov, Lev Razgon, Alekszej Kapler, Georgij Zszsenov stb.), de erről addig nem mertek írni. Sokszor mindenfajta kritika nélkül közölték ezeket az írásokat (ne felejtsük, hogy a levéltárak is elérhetetlenek voltak), számos esetben túlromantizálva, elnagyolva bizonyos elemeket az elmesélésben. Összességében sokkal szabadabban lehetett nyilvánosan is beszélni a történelemről, így a politikai elnyomás témájáról is. Így érkezett el az 1991-es év és a rehabilitációról szóló törvény megszületése.

Az új Oroszország első éveiben a feltárt számos szörnyű eset nyilvánosságra kerülése hamar közömbösséget váltott ki a lakosságban.[9] A kiadók a súlyos válság éveiben egyre kevésbé látták jövedelmező vállalkozásnak egy újabb emlékirat kiadását. Ugyanakkor megkezdődött az elnyomáshoz kötődő titkos dokumentumok, archívumok feltárása, mely a hazai és nemzetközi közönség érdeklődését is felkeltette. A magánkiadások száma alacsony szintre süllyedt, megjelentek azok a művek, melyeket már a

[8] uo.
[9] uo.

publikált dokumentumok ismeretében írtak, vagy egészítettek ki korábban megírt memoárokat a volt rabok leszármazottjai.

Az emlékezet fizikai és szimbolikus helyei

Az első köztéren elhelyezett emlékhelyek fontos szimbolikával rendelkeznek. 1990. október 30-án, tehát még a Szovjetunió fennállása alatt, Moszkvában a Lubjanka téren az Állambiztonsági Bizottság (KGB, mely az NKVD jogutódja) épülete előtt, míg Szentpétervárott (ekkor még Leningrád) 2002-ben állítottak műemléket a hírhedt Szoloveckij-szigetekről származó gránittömbökből. A szentpétervári helyszín érdekessége, hogy az az egykori *Politikai Foglyok Háza* (Дом политкаторжан) előtt található, mely épület a *Volt Politikai Foglyok és Száműzöttek* Társaságának (Общество бывших политкаторжан и ссыльнопоселенцев) adott otthont 1921 és 1935 között. Ez a társaság a cári időszak elnyomottjai, köztük rengeteg forradalmár emléke előtt tisztelgett, de a sors iróniája, hogy a harmincas évek sztálini tisztogatása megtizedelte a tagságot, majd végül meg is szüntették. Munkásságuk egyébként nagyban hasonlított egy modern társaságra, hiszen rendszeres folyóiratokat adtak ki, üldözött forradalmárok műveit terjesztették, a dekabristák, narodnyikok, a munkásmozgalom és úgy általában a cári rendszer politikai ellenfeleinek memorandumait jelentették meg. Az október 30-i dátum pedig azért jelentős, mert 1974-ben éhségsztrájk tört ki a Perm mellett, a politikai raboknak fenntartott táborban (Perm 36). Ez a sztrájk aztán minden évben megismétlődött és egyes ellenzéki körökben az országos emlékezés eszközévé és tüntetések apropójává vált, míg végül a Memorial Társaság érte el az emlékművek felállítását. Az 1991-es szabályozás pedig hivatalosan is október 30-át jelölte ki a politikai üldözöttek emléknapjának. Az említett permi létesítmény egyébként egészen 1987-ig működött, amit a táborrendszer nagy részének felszámolása után is üzemeltettek és politikai elítélteknek tartották fent. 1995 óta múzeumként működik, de a 2010-es években több adminisztratív és pénzügyi nehézséggel kellett szembenéznie, a Krím-félsziget elcsatolásának évében majdnem kénytelen volt bezárni, számos orosz sajtóorgánum pedig hazafiatlansággal vádolta az intézményt.[10]

Az 1989-ben alapított *Memorial Társaság* (teljes nevén Nemzetközi Történelmi-, Oktatási-, Emberi Jogi- és Jótékonysági Társaság „Memorial", Международное историко-просветительское правозащитное

[10] https://www.gazeta.ru/culture/2014/07/25/a_6145885.shtml (letöltés ideje: 2020. jún. 3.)

и благотворительное общество «Мемориал») a szovjetunióbeli politikai elnyomás kutatását, megismertetését és az emberi jogok védelmét tűzte zászlójára. Első elnöke a Nobel-díjas orosz fizikus, Andrej Szaharov volt, aki maga is elszenvedte az állami elnyomást és emigrálni kényszerült. Jelenlegi vezetője, az egyébként szintén fizikus Lev Pohomarjov pedig a napjainkban is orosz emberi jogi és demokratikus szabadságjogi helyzet, valamint a börtönrendszer bírálója. Munkájukat beárnyékolja a hatalom adminisztratív üldözése és nem állami szereplők fizikai támadásai is, utóbbi áldozatául esett egyik munkatársuk, Natalja Estemirova, 2009-ben. Egyik munkatársuk ellen többször indult eljárás pedofilvádak gyanúja miatt[11], 2012 óta pedig a nonprofit szervezetekről szóló törvényi szabályozás következtében hivatalosan is az orosz füleknek különösen rosszul hangzó „külföldi ügynökként" kellett regisztrálniuk magukat. A társadalom egyrészéből és a politikai elit részéről vélhetően az válthatott ki ellenszenvet, hogy a GULAG története mellett, de részben ezzel összefüggésben történelmileg érzékeny témákat boncolgatnak és mutatják be a Moszkva vezetésű állam bűnösségét. A hivatalos álláspont szerint a szervezetet az Egyesült Államokból finanszírozzák és céljuk az orosz közvélemény befolyásolása.[12]

A Memorial hozta létre a GULAG-emlékezet legnagyobb oroszországi dokumentumgyűjteményét. Hathatósan segédkezett a volt táborlakók kulturális- és tárgyi emlékeit bemutató „*A GULAG kreativitása és élete*" nevű múzeum (Музей „Творчество и быт ГУЛАГа")[13] több mint 2400 darabból álló gyűjteményének létrejöttében is. Ugyanígy internetes adatbázis létezik a moszkvai áldozatok neveivel[14], életrajzokról[15], az NKVD egykori alkalmazottainak a listájáról[16].

Részben a Memorial kezdeményezésére, a nagy terror 80. évfordulója 2007 óta évente lezajlik a „Nevek visszatérése" (Возвращение имён) nevű rendezvény, mely során a Szoloveckij-kő előtt felolvassák a kivégzettek neveit. Beszédeket nem mondanak, csupán több órán keresztül neveket sorolnak fel. Szerény részvétel mellett, de több városban is átvették ezt a szokást. A hivatalos emléknap előtt, október 29-én rendezik meg, amivel ki akarják fejezni, hogy képmutatásnak látják és elhatárolódnak az állami megemlékezéstől.[17]

---

[11] https://novayagazeta.ru/articles/2016/12/21/70964-papa-skazal-chto-so-vsem-razberetsya (letöltés ideje: 2020. máj. 22.)
[12] https://www.interfax.ru/russia/308503 (letöltés ideje: 2020. máj. 22.)
[13] http://www.museum.ru/M1767 (letöltés ideje: 2020. máj. 22.)
[14] https://mos.memo.ru/ (letöltés ideje: 2020. máj. 22.)
[15] http://listsbook.memo.ru/ (letöltés ideje: 2020. máj. 22.)
[16] https://nkvd.memo.ru/index.php/НКВД:Главная_страница (letöltés ideje: 2020. máj. 22.)
[17] https://meduza.io/slides/aktsiya-vozvraschenie-imen-29-oktyabrya-pochemu-tuda-nado-idti (letöltés ideje: 2020. máj. 30.)

A Magyarországon is ismert botlatókövekhez hasonló állampolgári kezdeményezés is indult Oroszországban, az *Utolsó cím* (Последний адрес) néven. Egy-egy elhurcolt rab alapadatait tartalmazó kis méretű fémlapokat helyeznek el az áldozat utolsó hivatalos lakhelyének épületén, ezzel is közelebb hozva a hétköznapi emberhez a történelmet. Idén februárban állították az ezredik ilyen emléktáblát. Munkájukat megnehezíti, hogy a hatóságok gyakran lépnek fel velük szemben.[18]

2015-ben állami támogatással nyitotta meg kapuit a látogatók előtt a *GULAG Történetének Állami Múzeuma* (Государственный музеей истоории ГУЛАГа) Moszkvában.[19] A létesítmény egy volt újságíró rab, bizonyos Anton Antonov-Ovszejenkó lakásán megszervezett kiállítás volt, melyet felkarolt a Kreml.

Szintén 2015-ben kezdte el működését a *Halhatatlan Barakk* (Бессмертный барак) nevű nem állami fenntartású internetes oldal[20], mely szintén célul tűzte ki a politikai elnyomás, éhínség, deportálások és tömeges kivégzések áldozatai emlékének ápolását, archívumok, dokumentumok összegyűjtésével. Az elnevezést vélhetően az egy évvel korábban elindított és rendkívül széles társadalmi és állami támogatottsággal bíró, a Nagy Honvédő Háborúban életüket vesztettekről megemlékező *Halhatatlan Ezred* (Бессмертный полк) mozgalom ihlette.

2017. október 30-án Moszkvában ritka módon a GULAG Történetének Állami Múzeuma és az oroszországi kormány közös emlékművet avattak fel, *A bánat fala* (Стена скорби) néven. Az átadó súlyát jól mutatja, hogy azon Vlagyimir Putyin is részt vett.

Az ortodox egyház álláspontja a civil szervezetek mellett egy másik, nem állami narratívát képez és saját emlékhelyekkel is rendelkezik. Történelemszemléletükben az emberi szenvedés áll a középpontban, melyet a kereszténység mártírjainak eszményképéhez hasonlítanak.[21] A központban nem az elnyomó állam bírálata, hanem például a hit megvallásáért elszenvedett büntetés magasztalása áll. Kritikus az ateista kommunista múlttal szemben, de a civil szervezetekhez képest Moszkva számára sokkal kevesebb kihívást jelent, mivel a jelenkorra nem reflektál. Részben az állami narratíva merít az egyház álláspontjából és becsatornázza a saját kialakítandó történelemszemléletébe.

[18] https://otr-online.ru/news/v-peterburge-komitet-po-arhitekture-schel-nezakonnoy-ustanovku-tablichek-poslednego-adresa-116142.html (letöltés ideje: 2020. jún. 1.)
[19] https://gmig.ru/ (letöltés ideje: 2020. jún. 1.)
[20] https://bessmertnybarak.ru/ (letöltés ideje: 2020. jún. 1.)
[21] Ulturgasheva, Olga: *Gulag Legacy: Spaces of Continuity in Contemporary Everyday Practices*. Laboratorium: Russian Review of Social Research. 7, 1, 2015. január 5-14. 11.

Az egyház tulajdonában van az egykori butovói kivégzőhely területe. Ezen a Moszkva melletti helyszínen több mint húszezer politikai foglyot végeztek ki a harmincas években. A helyszínen az áldozatok emlékére építették az *Orosz Újjászületés Emléktemplomá*t.

Ugyanígy visszakerült az egyház tulajdonába a Szoloveckij-szigeteken található kolostor-együttes, melyben az 1920-as évek elején az egyik első munkatábort szervezték meg. A lerombolt épületek helyére emlékkereszteket állítottak, melyeket minden évben több ezer turista látogat meg.

A közvéleménykutatások

Szerencsére készültek az elmúlt években közvéleménykutatások, melyek során felmérték, hogy az orosz lakosság milyen attitűddel bír a politikai elnyomás áldozatai irányában, mit gondol Sztálin szerepéről és, hogy a családi beszélgetésekben milyen történelmi időszakok bukkannak fel.

Kezdjük Sztálin szerepével, melyről régóta kérdezi meg az emberek véleményét a *Levada Centr.*[22] A legfrissebb, 2018-as felmérésben a válaszadók két legnagyobb tábora tisztelettel (29%) vagy közömbösséggel tekint (31%) az egykori vezetőre. Kifejezett csodálattal vagy épp megvetéssel, csupán elenyésző véleménnyel mindössze a válaszadók 2-2 százaléka van. 2006-2012 közt volt egy időszak, mikor majdnem negyedével kevesebben „tisztelték", de nagyjából ugyanennyien vélekedtek indifferensen róla, de a Krím-félsziget 2014-es elcsatolásának éve nagy lökést adott Sztálin megítélésének is. Utóbbiban vélhetően szerepet játszott az erős vezető azonosítása az annektált terület miatt érzett széleskörű társadalmi eufóriával.

Kicsit pontosabb volt a közvélemény-kutató központ azon kérdése, miszerint mennyire találják bölcs vezetőnek, aki gazdag és hatalmas országgá tette a Szovjetuniót?[23] Itt szembetűnő, hogy a 2008-2018-as időszakban folyamatos többségben voltak az állítással teljesen és részben egyetértők (50-57%), míg az ezzel részben vagy teljesen egyet nem értők aránya több mint felére, 37 százalékról 18 százalékra apadt.

Abban is szinte állandó, 60 százalékos egyetértés mutatkozik meg, hogy „*hibái és bűnei ellenére a legfontosabb dolog, hogy Sztálin vezetése alatt a Szovjetunió győzött a Nagy Honvédő Háborúban*."

[22] https://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2019/07/2018-Eng.pdf, 168. (letöltés ideje: 2020. máj. 11.)
[23] https://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2019/07/2018-Eng.pdf, 169. (letöltés ideje: 2020. máj. 11.)

Ugyanígy szerepel a kérdések közt, hogy mennyire ért egyet azzal az állítással, miszerint Sztálin „*embertelen zsarnok volt és ártatlan emberek millióinak halálát okozta?*”[24] Ezzel az állítással is 2016-ig a válaszadók több mint hatvan százaléka folyamatosan egyetértett, 2018-ban azonban leesett „mindössze” 45 százalékra, a bizonytalan válaszadók javára.

Azok aránya pedig általában egyharmad volt, akik szerint az orosz nép nem kerülheti el azt, hogy Sztálinhoz hasonló, erőskezű, zsarnoki vezető vegye át a hatalmat, a relatív többség ennek megismétlődését elképzelhetetlennek tartja.[25]

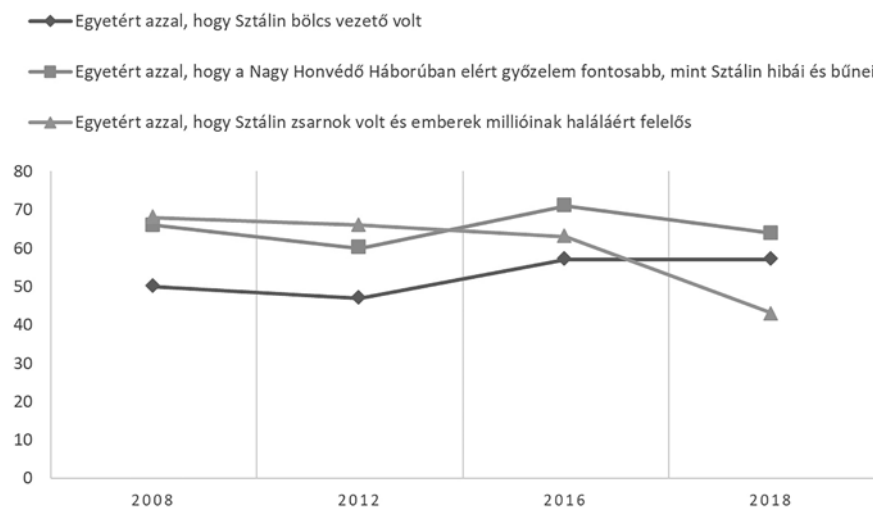

Sztálin személyének megítélése.

Forrás: Levada Centr

Kiemelendő mindazonáltal, hogy az összes, fentebb vázolt kérdésekre igaz, hogy jelentős mértékben nőtt azok aránya, akik szerint nehéz vagy lehetetlen egyértelmű választ adni a feltett kérdésekre. Kifejezetten a 2016-2018-as időszak során érzékelhető ez az elbizonytalanodás. Jól mutatja, hogy növekvő a tanácstalanság az orosz lakosság körében a múltszázad történelmének több jelentős kérdésében is. Sőt, azok aránya több mint duplájára nőtt, akiket egyáltalán nem érdekel az orosz történelem (7-15 százalék).

Ezzel párhuzamosan a relatív, de az abszolút többség is tapasztalható olyan kérdésekben, miszerint mennyire támogatják a politikai elnyomás áldozatainak

[24] https://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2019/07/2018-Eng.pdf, 168. (letöltés ideje: 2020. máj. 11.)
[25] https://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2019/07/2018-Eng.pdf, 169. (letöltés ideje: 2020. máj. 11.)

emlékének ápolását, könyvek kiadását a témában, az eddig titkosított dokumentumok hozzáférhetővé tételét, a rehabilitálást stb.[26] Ugyanakkor a Sztálinnak állított emlékművek állítását 2017-ben fele-fele arányban támogatták és ítélték el, de egy 2005-ös felméréshez képest jelentősen csökkent az elítélők aránya.[27]

A Kreml-közeli VCIOM nevű közvéleménykutató intézet 2018-ban arról kérdezte a lakosságot, hogy mely történelmi témák bukkannak fel a családi beszélgetések során.[28] A három megjelölt téma a Nagy Honvédő Háború, az 1918-1923-as polgárháború és a sztálini represszió. Az eredmény nem meglepő módon azt mutatta ki, hogy szinte minden orosz családi beszélgetésben (81%) előkerül a második világháború, ugyanakkor a polgárháború (30%), és a sztálini elnyomás (35%) alig.

A 2017-ben publikált, a moszkvai *GULAG* Történetének Állami Múzeuma és a VCIOM által közösen készített felmérés szerint az oroszok kétharmada biztos abban, hogy a represszió az ország vezetőinek szándékos politikája volt, kicsivel több mint ötödük szerint ez inkább alulról indult, tehát a feljelentések zöme állampolgári indíttatású, illetve a bűnüldöző szervek hatékony munkájából adódott és nincs mögötte központi szándék.[29] 71 % a kutatás szerint úgy véli, hogy a tömeges üldöztetés számos ártatlan áldozatot is eredményezett. A VCIOM intézet hasonló témában azt mutatta ki, hogy az emberek kicsivel több mint ötöde úgy véli, hogy az elnyomás áldozatai igazából „*csalók, tolvajok, árulók vagy összeesküvők*" voltak.[30]

A közvéleménykutatásokból az alábbi következtetéseket lehet levonni. Egyrészt látszik, hogy Sztálin szerepe az orosz történelemben kettős, hiszen egyszerre győzedelmeskedtek vezetése alatt a második világháborúban, miközben tisztában vannak zsarnokságával. Másrészt a Nagy Honvédő Háború helyezkedik el a történelem központjában. Talán nem túlzás azt állítani, hogy nemcsak a Szovjetunió, de az új orosz állam is ugyanolyan mértékben támaszkodik az 1945. május 9-i győzelem napjára, mint legitimációs forrásra. Harmadrészt mutatkozik társadalmi támogatottság a politikai elnyomás emlékeinek ápolására, melyben a vezető szerepet az állam tölti be. Negyedrészt pedig jelentős számban nőtt azok aránya, akik nem rendelkeznek véleménnyel országuk történelmének felsorolt kérdéseiről, vagy éppenséggel nem is érdekli őket az orosz történelem. Ezeket a megállapításokat

[26] https://www.levada.ru/en/2017/09/26/great-terror/ (letöltés ideje: 2020. máj. 11.)
[27] uo.
[28] https://wciom.ru/fileadmin/file/reports_conferences/2018/2018-10-05_Gulag.pdf, 8. (letöltés ideje: 2020. máj. 11.)
[29] https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=3598 (letöltés ideje: 2020. máj. 24.)
[30] https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=116301 (letöltés ideje: 2020. máj. 24.)

figyelembe véve kell elhelyeznünk a GULAG táboraiban raboskodók emlékének megítélését.

	Előfodul, hogy beszélünk róla	Ilyen beszélgetés sohasem zajlik le köztünk	Nehéz válaszolni
sztálini elnyomás	35%	64%	1%
Nagy Honvédő Háború	81%	19%	0%
polgárháború (1918–1923)	30%	70%	0%

Milyen történelmi téma fordul elő a családi beszélgetéseken

Forrás: VCIOM

A hazafias narratíva kialakítására tett kísérlet

Az emlékhelyeket és projekteket felsorolva láthatjuk, hogy azok jó része állampolgári indíttatású, vagy éppen olyan civil szervezeté, mely kénytelen „külföldi ügynökként" működni. Hivatalosan az orosz állam és a politikai elit nem vagy alig láthatóan vesz részt a GULAG táborok emlékeinek ápolásában. Ennek okait egyrészt a közvéleménykutatásokban kell keresni, amiből egyértelműen kitűnik, hogy Oroszország társadalma számára a dicsőséges történelmi kép és az erős vezető tisztelete rendkívüli fontossággal bír, amibe kevésbé fér bele a hibák és bűnök beismerése. Sztálin esetében is a legfontosabb érdem a Harmadik Birodalom felett aratott győzelem, valamint az ország modernizálása, melyek talán elképzelhetetlenek lettek volna olyan – túlontúl finoman fogalmazva – össztársadalmi áldozathozatal nélkül, melyet a politikai elnyomás és a táborrendszer működtetése tett lehetővé.

Az orosz társadalom történelemképe mellett a másik ok, amiért az emlékezésben alig vesz részt az állam, sőt inkább adminisztratív eszközökkel igyekszik hátráltatni az alulról jövő kezdeményezéseket, sokkal prózaibb: az aktuálpolitika. A Memorial például, ahogy fentebb is olvashatjuk, olyan emberi jogvédő szervezet, mely a történelmi mellett napjaink Oroszországát is kritizálja, így annak csecsenföldi politikáját és a börtönök állapotát, valamint a szólás- és politikai szabadságot is, mely kritika a politikai elitet is célba veszi. A politikai elitnek nehéz úgy kiállni a történelmi Moszkva-központú állam által elnyomottak mellett, hogy annak ne legyen aktuálpolitikai

vonatkozása. Nehéz úgy elismerni az erős vezető által vezetett és erősen központosított állam hibáit, hogy az óhatatlanul ne vessen fel jelenkori kérdéseket.

A Kreml a gordiuszi csomót úgy tudja átvágni, ha központosítja és megpróbálja hazafiassá tenni a GULAG-emlékezetet. 2015-ben erre törekedve elfogadta a kormány az *Állami Politika a Politikai Elnyomás Áldozatainak Emlékének Megőrzése* (Концепция Государственной Политики По Увековечению Памяти Жертв Политических Репрессий) nevű koncepciót.[31] Célja az állami, egyházi és civil szereplők közti együttműködés koordinálása, a generációk közti kapcsolatok megerősítése és az ifjúság hazafias nevelése „*az Oroszországi társadalom morális egészségének erősítése érdekében*".[32] Leírása 2020-ig összegzi az állami lépéseket, melyek tulajdonképpen megfeleltethetők a civil szervezetek munkájával, viszont a gyakorlatban ez a központosított emlékezetpolitika megalkotását jelenti. Ennek az egyik legfontosabb látható eredménye volt a moszkvai *GULAG Történetének Állami Múzeuma* létrehozása és a 2017-es *Bánat fala* nevű emlékhely felállítása is.

Amiben új a dokumentum, az a patriotizmus összekapcsolása a sztálini elnyomás és a GULAG áldozatainak emlékével. Putyin elnökségét végigkíséri a hazafiságra való hivatkozás[33], sőt az állami ideológia hiányát is a hazafiság eszméjével szeretné pótolni.[34] Ez a hivatkozási alap a Kreml perspektívájából képes lehet arra, hogy közös diskurzust indítson el és közös álláspontra hozza a társadalom legkülönbözőbb tagjait, a civil és egyházi mellett pedig egy követendő állami irányt szabjon az emlékezetpolitikának. Ez a fajta hazafias irány nem tagadja teljesen a múlt traumáit, jól kiegészíti az egyházi nézőpontot, de a civil szervezetek narratívájával szemben másfajta jelentést tulajdonít a politikai elnyomásnak és önkénynek. Így történhetett meg, hogy hónapokkal a *Bánat fala* felavatása előtt Putyin óva intett Sztálin démonizálásától, mely szerinte Oroszország ellenségeinek eszköze az ország gyengítésére.[35] Ez a hazafias irány egy lezárt történelmi fejezetnek tekinti a represszió korszakát, mely nem állítható párhuzamba a jelenlegi Oroszországgal[36], és elsődlegesnek tekintendő bármilyen más (értsd: alulról, vagy külföldről érkező) narratívával szemben.

---

[31] http://president-sovet.ru/documents/read/393/ (letöltés ideje: 2020. máj. 22.)
[32] uo.
[33] Sniegon, Tomas: Dying in the Soviet Gulag for the Future Glory of Mother Russia? Making "Patriotic" Sense of the Gulag in Present-Day Russia In: *Cultural and Political Imaginaries in Putin's Russia*. Szerk.: Niklas Bernsand és Barbara Törnquist-Plewa. Hollandia 2018. november 1. 105-140., 105.
[34] https://tass.ru/politika/2636647 (letöltés ideje: 2020. máj. 22.)
[35] https://www.gazeta.ru/politics/2017/06/17_a_10721567.shtml (letöltés ideje: 2020. máj. 23.)
[36] Sniegon (2018) i. m. 105.

Tomas Sniegon történész szerint a hazafias felfogásban az egyénnel szemben a kollektíva, a traumával szemben a fejlődés kerül hangsúlyozásra.[37] A represszió áldozata a Szovjetunió teljes népe volt, akik az ország felvirágoztatásáért adták életüket, haláluknak tehát volt értelme, csakúgy, mint az önkénynek.[38] Ennek eredménye nem csak a győzelem volt a Nagy Honvédő Háborúban, hanem az is, hogy a huszadik század nagy részében a világ második legnagyobb hatalmává válhattak. Azonban az elnyomás okozta trauma is kollektív volt, melyet az orosz nép ugyanúgy el tudott viselni és túl tudott élni, mint a háborút. Az új történelemszemlélet szerint az orosz népnek ez a példa segíthet értelmet találni a Szovjetunió felbomlása utáni szenvedésnek és traumának is.[39] Amelyik soknemzetiségű, több vallást gyakorló és nyelvet beszélő nép képes volt átvészelni több évtizednyi elnyomatást, az képes az áldozathozatalra a jelenben és a jövőben egyaránt. Egy olyan narratívában viszont, ahol a közösség és az áldozathozatal értelme van a fókuszban, az egyéni tragédiák menthetetlenül mellőzötté válnak.

Összegző gondolatok

A GULAG emlékezetét, illetve a politikai elnyomás áldozatainak emlékét nem lehet elválasztani az orosz történelemszemlélettől. Jelcin, Medvegyev és Putyin is kénytelen volt egy egyszerre heroikus, de traumákkal egyaránt megterhelt „ezeréves" történelemi alapokra megkezdeni az „új Oroszország" építését, úgy, hogy ezzel a saját politikai döntéseinek is legitimitást adjanak. Ebben a folyamatban nem lehet figyelmen kívül hagyni a szuperhatalmi pozíció elvesztése óta érzett traumák, valamint a szenvedéssel teli múlt társadalmi megítélését sem. Egyszerre szolgáltat lehetőséget, hogy a Kreml kritikusait az országra törő ellenségnek láttassák (a civil szervezetek „külföldi ügynök" megbélyegzése), és arra is, hogy párhuzamot vonva az egykor át- és túlélt megrázkódtatások közt, reményt és egyfajta történelmi léptékű értelmet adjanak a történéseknek.

Az állami narratívában azonban a politikai elnyomás kérdésköre csupán egy mellékes terület, melyben szeretne kizárólagos szerepre szert tenni a Kreml, miközben a fő hangsúly vélhetően továbbra is a Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem és az orosz civilizáció egyediségének hangsúlyozása fog állni.

[37] Sniegon (2018) i. m. 135.
[38] uo.
[39] uo.

Dunajszky Géza:

A Nuzali GULAG felvidéki áldozatai

Előadásom, ezáltal írásom alapanyagát Pásztor Géza mérnök visszaemlékezése és az általa Svájcba kicsempészett Nuzali lista képezi. Az anyag Pásztor Géza bányamérnök örökségeként, halála után Genfből a Szlovák Hadtörténeti Múzeumba, Pozsonyba került. Félő volt, hogy ott nyoma veszik. A múzeum egyik dolgozója, Zsidekné Kolárovics Veronika segítségével így került hozzám, illetve polgári társaságunkhoz. Szerepem a közzétételében csupán annyi volt, hogy felkutattam az írás másik két szereplőjének utódait, akik közül ifj. Flórián László tanárt már régebbről, személyesen is ismertem. A segítségével megtaláltam a Rimaszombaton élt Fiedler Viktor Zsuzsa nevű lányát, aki ma is ott lakik a gömöri városkában. Fiedler Viktor a nuzali tábor orvosa, Flórián László jogász a táborban a foglyok által megválasztott „mindenes", nem hivatalosan az igazgatója volt. Az anyagot közben egy újságíró lefordította szlovákra, amit 2011-ben a Szlovák Nemzeti Emlékezet Hivatala jelentetett meg egy brossúrában. Ez annyiban könnyítette meg a dolgunkat, hogy nem németből kellett lefordítani magyarra, hanem szlovák nyelvből. Erre ifj. Flórián Lászlót kértem fel, aki így Pásztor Géza eredeti gondolatait ki tudta egészíteni édesapja visszaemlékezéseivel. Így lett az anyag tökéletesebb.

„IZVENYITYE, AGYIN KLOP…"
(Akik megjárták a gulág poklát…)[1]

Apámat, Dr. Flórián Lászlót a háború végén, 1945. március 6-án civilként valamilyen ürüggyel berendelték akkori lakhelyén, Késmárkon[2] a katonai parancsnokságra (NKVD)[3], s családja (felesége s épp csak 1 éves kisfia) csak 1948 júliusában látta viszont. A közbeeső éveket a Kaukázusban töltötte,

[1] Fordította és kiegészítette: Flórián László, 2016.
[2] Késmárk 1945. január 28-án szabadult fel.
[3] NKVD – Narodnyij komisszariat vnutrennich del – Belügyi Népbiztosság, a KGB elődje.

„kényszerüdülésen", a Nuzal nevű internálótáborban. Internálták, mert Szlovákiában magyarnak vallotta magát, s nem volt hajlandó erről lemondani. A táborba három barátjával együtt került: Dr. Fiedler Viktorral, az orvossal, Pásztor Géza mérnökkel és Kovács Gyula gépésszel Poprádról. A táborban lévő internáltak és hadifoglyok többnyire a közeli ólombányákban dolgoztak, de a négy barát közül hármat kiemeltek, mert szükségük volt tudásukra, szervezőképességeikre. Így lett Fiedler a tábor (és környék) orvosa, Pásztor a minden technikai dologhoz értő mérnökember, s apám, a jogász lett – ahogy emlegette – az „*adjutant nacsalnyika staba bataliona*", tehát a tábor őreként ott állomásozó szovjet zászlóalj főnökének adjutánsa. Szépen hangzik, de ez tulajdonképpen azt jelentette, neki kellett megszervezni a tábor életét, mert a „*nacsalnyik*" mással volt elfoglalva (gondolom, a vodkával).

A hármak (Flórián, Fiedler, Pásztor)

Forrás Flórián-archívum

Az alábbi emlékek főleg Pásztor Géza Németországban kiadott emlékiratain alapulnak.[4] Igyekszem az eredetit hű fordításban visszaadni, de időnként-helyenként beleszövöm azokat az emlékeket is, amelyeket Apám hagyott ránk. Ezek majd dőlt betűvel jelennek meg szövegben. Tény azonban, hogy nagyon keveset beszélt a tábori életről, arról, hogyan bírta ki a szinte három és fél esztendőt, inkább csak egy-egy anekdota az, amire mi – gyerekek – emlékszünk. Valószínűleg nem volt kellemes visszaemlékezni az ott átéltekre, no meg nem is volt szabad arról beszélni, amit a „nagy" Szovjetunióban megéltek.

S rögtön bevezetőül: a fenti cím is egy anekdota örökké visszatérő eleme. A tábor fabarakkjaiban – mesélte Apánk – nyüzsögtek a különféle bogarak, mászkáltak a falakon, a plafonon. S egyszer, mikor épp a közös tiszti étkezdében ebédeltek, beleesett a plafonról egy bogár Apám levesébe. S mikor ezt a mellette ülő „nacsalnyik" észrevette, belenyúlt Apám levesébe (természetesen kézzel) és hírhedtté vált udvarias (?) bocsánatkéréssel: „Elnézést, egy bogár!" – kidobta a levesből a bogarat. Utána folytatták. Ezt a sztorit sokszor hallottuk Apámtól, ezzel jellemezte a tábor életének színvonalát.

Viki bácsi és Géza bácsi (nekem már csak így maradtak meg) többször vendégeskedtek nálunk Eperjesen, de hogy közös emlékeik előjöttek-e olyankor, nem emlékszem. Vagy nem voltunk – mint gyerekek – részesei a beszélgetéseknek, vagy inkább nem is emlegették fel a rossz időket. S mégis, idővel Géza bácsi úgy érezte, főleg miután már Németországba költöztek (a felesége német ősei révén német állampolgárságot kapott), hogy le kell írni, közre kell adni a történteket, hadd tanuljon belőle az utókor. Ezért tesszük ezt most mi is, először magyarul. Adjuk át a szót Pásztor Gézának:

Azért döntöttem ezen emlékiratok összeállításáról, mert már nem bírom nézni, hogy a német nemzet szemére vetik, még ennyi évvel a háború vége után is, mennyi minden szörnyűséget követett el. És senki sem akarja tudomásul venni, hogy a háború befejeztével ártatlan emberek millióit hurcolták el a Szovjetunió hatóságai kényszermunkára, s ott szörnyű és embertelen körülmények közt kellett élniük. Hány embernek – s nemcsak zsidóknak – nyújtott anyagi segítséget kártérítésként Németország, mennyi emlékművet építettek

[4] *Anstatt Kriegsende – Verschleppung auf Zwangsarbeit in die Bleigruben im Kaukasus.* (A háború vége helyett a kaukázusi ólombányákba való elhurcolás kényszermunkára). Szlovákul rövidebb változata megjelent 1994-ben a *Hlas ľudu* c. folyóiratban („*Prežil som gulag*" címen); a német szöveg szlovák fordításban itt található: http://www.upn.gov.sk/publikacie_web/pamat-naroda/pamat-naroda-02-2013.pdf (letöltés ideje: 2020. máj. 15.)

az erőszak áldozatainak? De ki emlékezik meg az elhurcoltak millióiról, akik embertelen körülmények közt életüket vesztették, s akiknek még a sírját sem lehet megtalálni? Nincs bennem bosszúérzet, csak az igazság valamilyen megnyilvánulását szeretném látni, amely legalább leszögezi, hogy a háború mindkét oldalon szörnyű volt, de azt is tisztázná, hogy a Szovjetunióbéli förtelmeket már a háború befejezése után követték el.

„Három napos kisegítő munkák"

1944 ősze. A Dukla felől ágyúdörgés hallatszik. Nálunk, a Tátra alatt a német kisebbség tagjai a gyorsan visszavonuló német hadseregtől utasítást kapnak a nyugat felé való evakuációra, de közben naponta halljuk, hogy a vonatszerelvényeiket bombázzák. Mi, akiknek nincs okuk a menekülésre és nem hiszünk a különféle rádióállomások által sugárzott híreknek, hogy az oroszok a front átvonulása után a fiatal és egészséges embereket Oroszországba hurcolják kényszermunkára, tanácskozunk és megvitatjuk, mit kéne csinálni. Elsődleges célunk megmenteni az újonnan felépített gyárat a felrobbantástól, hiszen tudjuk, hogy a Sprengkommando hol helyezte el a 41 aknát. Vannak köztünk, akik az utászoknál szolgáltak, s éjjel sikerült nekik az aknákat hatástalanítani. Azt akarják, hogy a front átvonulása után ideiglenesen vezessem a gyárat. Már tudják valahogy, ki fogja vezetni a helyi nemzeti bizottságokat (MNV) és a kommunista pártot, bár mi erről semmit sem tudunk.

Eltűnnek az utolsó németek – nem sikerült felrobbantaniuk a gyárat –, s megjelennek az első orosz katonák, a félelmetes Malinovszkij-hadsereg előőrse. Ezt szabadon eresztett rabok képezik, akiknek – sebesülésük esetén – büntetlenséget ígértek a „vér mindent lemos" jelszó alapján. S már kezdődik is az őrjöngés, a hajsza asszonyaink után, a lakások kirablása, az alkohol keresése. Szörnyű egy éjszaka! De reggelre nyugalom lesz, más egységek érkeznek, megjelennek a tisztek, lassan kimerészkedünk az utcákra.

Futok a gyárba, ahol az első munkásokkal is találkozom, s kezdem szervezni a munkálatokat a sérült hadianyag megjavítására. Belép egy orosz főhadnagy, bemutatkozik mint a gyár parancsnoka, s mögötte már ott vannak a Svoboda-hadsereg első alakulatai. De ennek tisztjei – kárpátaljai zsidók, akik a magyarok bejövetele után (1939) a Kárpátokon át az oroszokhoz menekültek – azt mesélik, hogy őket az oroszok azonnal elfogták, elhurcolták, s hosszú évekig dolgoztak fegyencként az északi erdőkben. Csak az a rendelet szabadította ki őket, mely szerint Csehszlovákia állampolgáraiként

önként jelentkezhetnek a Svoboda-hadseregbe; így élték túl Dukla poklát, ahol az első sorokban harcoltak, s most itt vannak. De azt mondták nekem, nincs az az erő, amely arra kényszerítené őket, hogy az oroszok által elfoglalt területre térjenek vissza. Megerősítették, hogy a felszabadított területekre lépésük után a később megjelent NKVD-egységek fiatal férfiakat, de nőket is hurcoltak el, s a hátországba vitték őket. Libabőrös lettem – tehát a civil lakosság erőszakos elhurcolásáról terjesztett hírek igazak! De mit tegyünk? Hogyan kerüljük ezt el? Nincs menekvés: mindnyájan csapdába kerültünk!

A falvakban és városokban gyorsan megalakították a helyi nemzeti bizottságokat, a járási nemzeti bizottságokat (ONV) és a Szlovák Kommunista Pártot (SzlKP), ezeket többnyire önjelöltek vezetik. Egy nap utasítást kaptunk a gyárba, hogy minden 18 és 50 közötti férfi (természetesen egészséges és munkaképes) jelentkezzen egy megadott poprádi címen. Velem együtt 44 férfi indult oda. A cím az NKVD parancsnokságának címe volt. Még a gyárban figyelmeztetett az orosz főhadnagy, hogy ne menjek oda, hiszen én vagyok a gyár ideiglenes üzemvezetője. De én kötelességemnek tartottam, hogy velük menjek, s esetleg kikérjem őket a saját gyárukban való munkára, hiszen tulajdonképpen nekik végeztük a javításokat. S így pecsételődött meg a sorsom a következő négy és fél évre. Egyetlen szobába zártak minket, úgy voltunk bepréselve, mint a heringek, nem tudtunk mozdulni, s nem volt lélegezni sem levegőnk. Egyenként raboltak ki mindenünkből, enni nem adtak, s szükségre is csak egyszer 12 óránként mehettünk. A szomszédok, akik ismertek, gyorsan hírt adtak Mateócra, családjaink így tudták meg, hová tűntünk. Feltehetőleg naponta új „foglyok" érkeztek Poprádra, mert két nap után, mikor kikergettek az utcára, már néhány százan voltunk. Gyalog hajtottak minket őrkutyák és gépfegyveres katonák közt egész Lőcsére, ahol a néhai megyei bíróság celláiba zártak. Itt egy egész hónapig tartottak fogva. A cellában 40 ember részére egyetlen vödör szolgált a kis és nagy szükségre, ez hamar túlfolyt, kibírhatatlan bűz volt, s állandóan szűkült a hely, ahol fekhettünk. Feleségeink és Lőcse város irgalmas polgárai el-eljöttek a bíróság épülete elé, s termoszokban adtak át a katonáknak ételt-italt számunkra, amit megosztottunk azokkal, akiknek senki nem hozott semmit, mert a katonáktól hosszú napokig nem kaptunk semmit. A vízhiány csakhamar veseproblémákat okozott, de az egyetlen orvosunknak sem volt lehetősége segíteni, s az oroszok mindenkit, aki a fájdalomtól vonaglott, szimulánsként összevertek. Az oroszok gyorsan észrevették, hogy a termoszok alján rövid híreket csempésztek be nekünk, így összetörték az összes termoszt, tulajdonosaikat összeverték, így étkeztetésünk véget ért. Ezentúl egy esetleges darab kenyér s egy kancsó víz volt minden.

Egyszer az ablakon át megláttam feleségemet, és sikerült elmondania, hogy a gyár munkásai elvitték Kassára, hogy az ideiglenes csehszlovák kormánytól, amely ugyanott székelt, ahol az NKVD, kikérjen a gyár számára. Beneš irodájától írásos utasítást kapott szabadon engedésemre, ezt az NKVD is aláírta és lepecsételte, át kellett adnia a börtönben. De itt az utasítást szörnyű nevetés közben összetépték, s csak annyit mondtak neki, hogy pár évet majd ledolgozom Oroszországban, s vagy visszatérek, vagy megdöglöm. Akkor azt hittem, megértettem, mi vár ránk. De a többévi tapasztalat aztán mindezt túlszárnyalta.

A transzport

Másnap már teherautóra raktak, mint a marhákat, s vándoroltunk Lengyelország felé. Útközben csehszlovák katonákkal találkoztunk, akik megpróbáltak rábeszélni, szökjünk meg, mert élve nem kerülünk haza. De még Poprádon figyelmeztettek, hogy mindenkit, aki szökéssel próbálkozik, lelőnek s legyilkolják otthon egész családját. Így hát semmit sem vállaltunk. Az első lengyel börtönben úgy tuszkoltak be a cellába, hogy mozdulni sem tudtunk. A kis rácsos ablak nem eresztett be elég levegőt, s itt haltak meg első bajtársaink. Miután őket kivittük, amikor naponta egyszer kiengedtek szükségre, kicsit felszabadult a hely, s legalább lélegezni tudtunk. Ilyenkor az ember vadállattá válik, s csak az önfenntartási ösztön működik benne. Szükségre egy, a cellák közt fekvő udvarra kergettek ki, amelyet nagy réteg emberi ürülék fedett az előttünk ott lévő foglyoktól. Magasan e fölött le kellett csücsülnünk fa gerendákra, de aki nem tartotta meg egyensúlyát, leesett s belefulladt. Sanokban[5] orvosunkkal együtt a börtönkápolnába kerültem, ahol annyian voltunk, hogy csak állni lehetett. A vödröt szükségleteinkre az oltárra állították, s oda kellett járnunk a katonák röhögése közepette.

Egy reggel kívülre kergettek. Menetoszlopot állítottak össze belőlünk. Ötünknek kellett kézzel összefogódzni, s gépfegyveres katonák és őrkutyák közt hajtottak a vasútállomásra. Láttam egy síró lengyel nőt, amint egy aranyórát kínálgat a köztünk lévő férjéért. A katona közénk ugrott, kilökte a lengyelt, elvette az órát, s közénk lökte az első arra járót az utcáról. Ez aztán velünk volt hosszú éveken át.

Hetvenesével vagonokba tömtek minket, majd beszögezték az ablakokat és az ajtót is. Csak a vagon deszkafalának résein láttunk ki. A vagon

[5] Város Lengyelország dél-keleti részén.

közepén vaskályha állt, de tüzelőanyag nem volt, bár még mindig kemény tél dúlt. Az ajtó mellett találtunk egy keskeny favályút, ennek kellett szolgálnia szükségeink elvégzésére. De ennyi ember mellett csakhamar bedugult, s a vagonban szörnyű bűz terjengett. Már első nap ketten meghaltak, s mivel mindenki odébb húzódott tőlük, kevesebb hely maradt a fekvésre vagy guggolásra. Én közéjük feküdtem, így nyugodt fekhelyet biztosítottam magamnak. Egynéhányszor valahol a mezőn megálltunk, a katonák fagyos cukorrépát téptek ki, s behajították a vagonba, mi meg téptük kézzel, foggal, hiszen késeinket, serpenyőinket már az elején elvették. A vizet vagy a forró levest is, amely égette kezünket, tenyerünkbe fogtuk fel. Egy éjjel a katonák riadót fújtak. Mint az őrültek rohangáltak kutyáikkal a vagonok közt, és sikertelenül kerestek két lengyelt, akiknek sikerült felfeszíteni a padlót és leereszkedni a sínek közé. Így hát a katonáknak két fő hiányzott a létszámból. *„Nyicsevó…"* A következő állomáson megállították a vonatot, elkaptak két véletlenül arra járó ukránt, s ezek aztán évekig velünk voltak.

A Kaukázus lábánál, az Alagir nevű állomáson, a Kaukázus-hegység gyönyörű, de számunkra borzalmakat jósló panorámája tárult elénk. Sejtettük, hogy ezek a hegyek jövendőbeli börtönünkké válnak, sőt esetleg sírhelyünkké, ami sokaknál valóra is vált.

A mi 44 főt számláló gyári csoportunkból évek elteltével csak 22 tért haza, ezek közül a legidősebbek közé tartozom, ma 77 éves vagyok.[6]

A vonat négy nap után állt meg. Kinyíltak az ajtók, s mi – a fiatal, szinte gyerek, de gépfegyverrel felfegyverzett és őrkutyákkal kísért katonák nagy ordítozása közepette – majdnem kiestünk a vagonokból, legyengülve, éhesen. Halottainkat a katonák kidobták a töltésre. Ott maradtak észrevétlenül fekve, és soha nem tudtuk meg, kik voltak, honnan voltak, s vajon végképp eltemették-e őket. Nem ismertük egymást, így nem tudtunk róluk semmi közelebbit, ám sokan irigyelték őket, mert a halál megszabadította őket a további gyötrelmektől. Annak ellenére, hogy alig álltunk a lábunkon, a katonák megpróbáltak minket hármas oszlopba formálni. Brutálisan ordítoztak velünk, ütöttek a puskatussal, ránk uszították a kutyákat, ha megálltunk. Akárcsak a nácik, az oroszok is éretlen, felelőtlen sihedereket használtak az elhurcoltak transzportjainak kíséretére, akik gépfegyverrel a kezükben úgy érezték, korlátlan uraink. Évekig visszhangzottak fülünkben ösztökélő kiáltásaik: *„Sirij sag!"*, azaz siessünk. De hogyan, mikor alig álltunk a lábunkon? Alagir állomásától 40 km út állt előttünk a Nuzal táborig, 4 km-re Mizur városkától. A katonák idegesek voltak, már szerettek volna leadni minket a

[6] A cikket 1991-ben írta.

célállomáson, így hát ösztökéltek puskatussal, kutyákkal. Csak később tudtuk meg, hogy vagy 1800-an voltunk. A pontos létszámot soha nem tudtuk meg. Soraink mind jobban fellazultak, az emberek el-elmaradoztak, összeestek. Csak ha utunkat valamilyen hegyi patak keresztezte, vetettük a vízbe magunkat, s hosszú szomjazás után végre legalább tiszta ivóvizet ihattunk. Hátulról itt-ott lövések dörrentek, mert ha valaki kimerülten fekve maradt, arra nem vártak, egy gépfegyvergolyó szabadította meg szenvedésétől. Csak hosszú órák után jelentek meg az első teherautók, ezekre dobálták fel, mint fadarabokat, azokat, akik már nem bírtak menetelni. Eltartott egy nap, egy éjszaka, míg célba értünk a táborba, mely kétemeletes faépületekből, két falazott épületből és több kisebb épületből állt, s köztük nagy üres tér. Mindezt háromsornyi szögesdrótkerítés övezte, őrtornyokkal, ezeken megint azok a fiatal gépfegyveres katonák, lent pedig az őrkutyák. Tehát az NKVD koncentrációs táborába kerültünk, amely semmiben sem különbözött a nácik táboraitól, amelyeket a későbbi években oly gyakran láttunk az „antifasiszta" filmekben. Az alapvető különbség ellenben az volt, hogy most már a háború után voltunk, s az oroszok „felszabadítottak" bennünket – megfosztottak szabadságunktól! S állandóan felmerül a megválaszolatlan kérdés: MIÉRT?

Érkezés a táborba

Abban a sorrendben, ahogy érkezünk, hajtanak minket a tábor végén lévő épületbe, az étkezdébe és konyhába. Első alkalommal hosszú idő után rozsdás pléhbögrékben vizes, üres levest kapunk, meg egy darab kenyeret. Úgy éreztük magunkat, mint a végre vályúhoz kerülő állatok.

Körülbelül 800 ember „megetetése" után a szakácsok kijelentették, hogy a többi 1000 ember számára nincs étel. Ekkor jöttek rá a tisztek, hogy a mi transzportunknak egy nagyobb táborba kellett volna mennie az Urálon. A Kaukázusra tévedésből kerültünk, de most már itt kellett maradnunk. Hosszú órákig tartott, míg a többiek számára is elkészült valami ennivaló, s kapott mindenki egy darab kenyeret. De mi legyen ennyi ember alvásával? Brutális és kíméletlen módon elkezdtek a katonák behajtani a barakkokba, s ott, ahol három priccs volt, el kellett helyezkednünk nemcsak priccsenként kettőnknek, hanem még mindenütt a földön is, míg teljesen kimerülten el nem aludtunk. De aludni nemigen lehetett, mert egész éjjel másztak ki emberek szükségre, felébresztették a többieket, fokozatosan mind gyakrabban, már a kijárók sora szinte meg sem szakadt. Sokan a fáradtságtól ott maradtak úton a barakkból saját piszkukban heverve, de a katonák elkergették őket, s vissza kellett térniük.

A táboron keresztül folyt egy hegyi patak, ezt vízvezetéken odavezették, ahol mosakodhattunk is, természetesen szappan nélkül, hiszen azt már a legelején a fogkefékkel, fogpasztával, körömollóval s egyéb toalettszerekkel együtt elrabolták. Sem az emeletes barakkokban, sem sehol másutt a tábor területén nem volt semmilyen higiéniai berendezés. Így hát a házak közelében egy magaslaton kijelöltünk két helyet, s idejártunk végezni kis és nagy szükségünket. Kaptunk csákányt és lapátot, ki tudtunk ásni két gödröt, de ennyi ember mellett ezek hamar megteltek. Nem volt semmilyen papírunk, ezért életlen, gömbölyű köveket kerestünk, s ezeket használtuk WC-papír helyett, s használat után megmostuk és megőriztük. A szerencsésebbek megmentették legalább egy zsebkendőjüket, s használat után kimoshatták hideg vízben s megszáríthatták. Szappan helyett homokot kezdtünk használni mosakodáshoz, mert a piszok testünkön elviselhetetlen kezdett lenni.

Annak ellenére, hogy nemcsak a férfiakat, hanem a nőket is már az első lengyel táborból a másikba való átszállítás közben tetőtől talpig szőrtelenítették és valami szörnyen büdös folyadékkal fertőtlenítették, hamar elszaporodtak a tetvek. Feltehetőleg a vagonokból hoztuk őket magunkkal. Akkor még nem is sejtettük, hogy épp ezek a tetvek hozzák közénk a halált, mert a flekktífusz[7] hordozói voltak, s elég volt egy csípés, hogy megfertőzzön egy embert. Elterjedt a vérhas, ez a szörnyű vész, s csakhamar a tífusz első esetei is előfordultak. Február volt, a Kaukázuson még alapos hideg, de nem volt mivel takaróznunk. Takarókat csak fél évvel később kaptunk. Szörnyen szenvedtünk a hidegtől, csak egymáshoz bújva feküdtünk a priccsek puszta deszkáin vagy a földön. Sokaknak az elvékonyodott bőrükön átütöttek a csontok, e helyek begyulladtak, gennyeztek, szörnyű bűz terjengett, de segítség sehol. Egyetlen orvosunknak, az ótátrafüredi Dr. Fiedlernek, akit a műtőasztal mellől vittek el, és soha nem tudta meg, mi lett a betegeivel, nem volt semmilyen gyógyszere. Az egyetlen dolog, amit a transzport alatt sikerült megmentenie, egy kis üveg jód volt, miután elfogyott, az üveget többször vízzel kiöblítette, s ezzel az „oldattal" gyógyítgatta a gennyes sebeket. Később ezzel gyógyította a szörnyű vérhast is, amelytől az emberek nyílt, gennyező sebeket kaptak, eltorzultak, nem láttak, mert szemük bedagadt. A vérhas gyorsan terjedt a barakkok közt felkavart homok által. Így terjedt a vérhas, s a flekktífusz a tetvektől. Kiderült, hogy a házak fa falaiban és a priccsekben poloskák milliói teleltek át, s most kiéhezetten ránk vetették magukat szörnyű viszketést okozva.

[7] A kiütéses tífusz régies neve.

Amikor a katonák észrevették a flekktífusz első jeleit, páni félelem lett úrrá rajtuk. Hermetikusan lezárták az egész tábort, s a főzéshez az élelmiszert meg a kenyeret csak hosszú lapátokkal adták be a szögesdróton át. Halottainkat, akikből naponta több és több lett, csak időről időre vihettük ki a kerítés elé, ott kiáshattunk egy vermet a Kaukázus kemény, köves földjében, s bedobhattuk a testeket minden fertőtlenítés és nyilvántartás nélkül a verembe.

A flekktífusz a fertőzött tetvek csípése után rövid idővel magas, 41-42 fokos lázzal jelentkezik. Az érintett tébolyodott lesz, nem akar enni, s ha senki sem kényszeríti, éhen és szomjan hal. De ami még rosszabb, ilyen magas láznál nem tudja, mit csinál. Látomásai lesznek, s ezeket követve sokan felmásztak a ház tetejére, s lezuhantak, agyonverték magukat. Mások a szögesdrót mögött szülőházukat vélték látni, felmásztak a szögesdrótkerítésre, s ott a katonák barbár nevetés közben lelőtték őket, mondván „*szökés közben*". S hiába kérdeztük: Hová jutottunk? Arra ítéltettünk, hogy itt pusztuljunk eme járványok eredményeképpen? Hát nincs számunkra segítség? Legnagyobb szerencsétlenségünkre a flekktífuszt Dr. Fiedler is megkapta. Szinte egy egész hétig magas láza volt, félrebeszélt, erőszakkal tömtek a szájába egy kis kenyeret, öntöttek egy kis vizet, s odakötözték a priccshez, nehogy elszökjön. Hogy elveszítsük egyetlen orvosunkat, aki segíthetne? Szerencsére sikerült e nehéz kórt legyőznie, s tanácsot adott, hogyan kezdjük el a sziszifuszi harcot a tetvek ellen, amelyek a flekktífuszt okozták. Hogyan? Nos, az egyik ház valószínűleg az előttünk ott lakóknak „fürdőül" szolgált. Ide belépve mindenki levetkőzik, eldobja alsóneműjét, lezuhanyozik legalább vízzel, ha már szappanja – mint nekünk – nincs, s a kijáratnál aztán „tiszta" alsóneműt kap tekintet nélkül a nagyságra. Csak később tudtuk meg, hogy az effajta kollektív fürdési módszert általánosan alkalmazták munkásszállásokon, és senki sem csodálkozott azon, hogy nem a saját alsóneműjét kapja vissza. Azonban nekünk csak egy volt, amit testünkön hoztunk, s erről kellett lemondanunk, ha el akartuk kezdeni a harcot a tetvekkel. Befűtöttünk a katlanok alá, párát hoztunk létre, s ebben a forró párában pusztítottuk a tetveket. De nem tudatosítottuk, hogy a téli kucsmák és kesztyűk, amikben jöttünk, a párában összezsugorodnak és tönkremennek. Ezt csakhamar többen észrevették, s eldugták kucsmájukat, nem hagyták fertőtleníteni. Ezért aztán az embereknek többször kellett sorakozniuk, végigmenni a fürdőn, s közben át kellett kutatnunk az egész tábor minden sarkát, hogy megleljük az elrejtett és „megmentett" személyes tárgyakat. Ez megnehezítette és lassította a fertőtlenítést, többször meg kellett ismételni. Mivel naponta 18-20 emberünk halt meg, s ezeket pucéron temettük el, lassan szert tettünk „cseredarabokra"

is, amelyeket azoknak adtuk, akiknek valamijük összezsugorodott vagy el is égett. Így aztán szinte mindenki, akiről már leszakadt a ruha, kaphatott valami másikat. Csakhogy ez nem volt hosszú távú megoldás.

Végre aztán hoztak nekünk halott német katonák után átlőtt, helyenként beszáradt vérrel festett vattaruhákat. Jómagam is hozzájutottam egy ilyen vattanadrághoz, s mivel jó állapotban volt, s az én méretem is, így évekig hordtam. Jól melegített, s nem zavart az ismeretlen szerencsétlen beszáradt vére sem. Ezek után az egyenruhák után alsóneműt is kaptunk, szintén elesett német katonák után. De még mindig nem volt elég ahhoz, hogy mindenkinek legyen legalább egy váltás fehérneműje, s ne mindig más, ismeretlen méretű inget vagy gatyát kapjon. Egyszer egy darabka szappant is kaptunk, amely persze nem volt elégséges mosakodáshoz is, meg mosáshoz is. Az oroszok nem értették, miért kell a ruhaneműt is gyakrabban mosni, amikor úgyis becseréljük fürdés után. Kinevettek a napi fogmosáskor is, még ha fogkefe helyett csak az ujjainkat használtuk is, vagy egy darabka szappant. Feleslegesnek tartották annyi vizet használni hozzá. Egy őrnagy meg is mutatta, a szájába vizet vett, kiöblítette a száját, majd a vizet markába köpte, s megmosta az arcát.

Mikor a halottaink száma már százakra emelkedett, lehetséges lett szükség esetén a cipőcsere is. Volt köztünk egy cipész Poprádról, aki otthon csak megrendelésre gyártotta a legdrágább cipőket, de most örült, ha egész nap a táborban maradhatott, s javíthatta cipőinket. Mikor a tisztek látták, hogyan dolgozik, parancsba adták, hogy gyártson cipőt nekik meg családjaiknak. Felsőrésznek a katonai vászon félcsizmákat használta, a talpat meg gumiabroncsból készítette. Csak látták volna, milyen büszkén viselték cipőit a tisztek és feleségeik, hiszen venni akkoriban, a háború végén, nem lehetett semmit. Akkoriban egész Oroszország az amerikai konzerveken élt, amelyeket a háború alatt kaptak. Ezek nélkül a Szovjetunió már rég éhezett volna. A konzerveket kitűnő galvanizált pléhből gyártották, s ebből egy ügyes bádogosunk gyönyörű tányért, sőt teáskannát is gyártott magának. Mikor ezt az oroszok meglátták, őt is a táborban tartották, s attól kezdve csak a tiszteknek gyártott edényeket háztartásukba.

Mi, akik tudtunk szlovákul, a legjobban értettük az oroszokat, s ők is minket. Ezért megbíztak, hogy szervezzünk valamiféle alakulatokat, s vezessünk be katonai rendet. Így aztán az egész táborban szlovák vezényszavakat vezettünk be. Szervezésünk alatt derült ki, hogy az oroszoknak még néhány hét után sem volt fogalmuk arról, hány embert hoztak, s hányan haltak időközben meg. Eddig többnyire mindent csak saccoltak. Megállapítottuk, hogy fenyegetéseik, melyek még otthon hangzottak el, mikor

összefogdostak minket, hogy mindenkinek, aki szökni próbál, legyilkolják otthon a családját, megalapozatlan volt, hiszen nem tudtak rólunk semmit. Megpróbáltak ugyan minket néhányszor összeszámolni úgy, hogy mindenkit a tábor egyik sarkába kergettek, s aztán egyenként, kettesével, majd ötösével el kellett menetelnünk előttük, s mindegyikük maga előtt a homokba vonalakat húzott. De esténként, mikor összehasonlították a számlálás eredményeit, megállapították, hogy a végeredmény nem stimmel. A papír akkoriban Oroszországban rendkívül ritka volt, de valahonnan szereztek pár – az egyik oldalán teleírt – ívet. S még egy értéket adtak: tintaceruzát, s megbíztak, állítsuk össze a jelenlévők névsorát. Természetesen ez a névsor nem volt pontos. Már csak azért sem, mert addigra meghalt pár száz ember, akikről már soha senki nem tud meg semmit. Minden szigorú ellenőrzés ellenére hazatértünkkor sikerült átcsempészni első, körülbelül 400 halottunk névsorát, születési- és lakhelyadataikkal, honnan hurcolták el őket stb., s ezt a listát eljuttattuk többeknek. Például a Vöröskeresztnek Genfbe, az Eltűntek Felkutatása Központjának Németországba, a Helsinki Bizottságnak Pozsonyba, az Elhurcolt Személyek Szövetségének Eperjesre stb. Reméljük, hogy ezen listák alapján legalább most, több évtized múltán tudomást szerezhetnek a családtagok arról, hol, mikor és milyen körülmények közt hunytak el szeretteik. Sírjaikat keresni a kaukázusi hegyekben, Nuzal község közelében teljesen hiábavaló, mert az első hónapokban a halottak testét találomra hányták vermekbe, később – igaz – már egy helyre, a mi temetőnkbe. Meztelen testük gödrökbe került ott, ahol a sziklák közt kicsit puhább volt a talaj, de a helyeket nem volt szabad megjelölnünk sem kereszttel, sem másképp. Négy év után kaptunk engedélyt arra, hogy a temetőben felállítsunk egy nagy, közös fakeresztet. Ezt azonban a helyiek ellopták, nem sokkal az után, hogy az első hírek megérkeztek a tábor likvidálásáról.

Arról, hogy hiábavaló keresni halottaink maradványait, a következő történet is tanúskodik. 1945 decemberében éltük meg a Kaukázuson első karácsonyunkat. S mivel az oroszoknak karácsony nem ünnep, 24-e is munkanap volt. Este fáradtan értünk haza, leültünk egy nagyobb szobában a priccsekre, karácsonyi dalokat énekeltünk és sírtunk, mint a gyerekek. Egyszer csak katonák törtek be a szobába, s parancsot adtak néhány szakasz felsorakozására. Az udvaron lámpák, kutyák, gépfegyveres katonák fogtak körül. Csákányokat és lapátokat osztottak ki nekünk, és kihajtottak a temetőnkbe kb. 1 kilométerre a tábortól. Meg voltunk győződve róla, hogy eljött az utolsó óránk, saját sírjainkat fogjuk ásni. A temetőben ismét körbefogtak, akkor a lámpák fényében szörnyű kép tárult elénk: a hegyekből farkasok jöttek le, a temetőben kikaparták a földből és a sziklák alól halottaink

testét, szétszórták az egész területen a kezeket, lábakat, belső szerveket. Ezeket temettük újra kora reggelig. Erről a Szentestéről soha életünkben nem feledkezünk meg! Hogyan és hol akarja hát bármilyen bizottság keresni az elhurcoltak sírjait?

Orvosunk, Dr. Fiedler szerencsésen túlélte a flekktífuszjárványt, s így egész oroszországi tartózkodásunk alatt őrangyalunk maradt. Csakhogy neki is pénzt kellett keresnie a tábor számára, mint mindnyájunknak. Így hát „eladták" a bányakombinát kórházának, ahol nemcsak az oroszoktól, de a helyi oszétektől is csakhamar kiérdemelte a „csodadoktor" nevet. Főnöke egy oszét orvos volt, aki az orvosi rendelés előtt kecskéit dédelgette, földjeit kapálgatta, s gyakran a legelemibb higiéniai előírásokat sem tartotta be. Nem csoda hát, hogy sok páciense meghalt, hiszen még a szükséges emberi kapcsolatokat sem építette ki velük. Munkaidőn kívül nem volt hajlandó senkit sem kezelni. Így ilyenkor mindig a mi orvosunkat hívták a táborból, ahonnan kb. 2 kilométer volt a kórház. Az ő számára nem létezett munkaidő. Hosszú éveken át ápolta az egész tábort, az ő segítsége nélkül bizonyára sokan közülünk meghaltak volna. Csak sokkal később osztott be az NKVD a táborba három német hadifogoly orvost. Később telefonvonalat is létesítettek a tábor és a kórház közt, így gyakran hívták éjjel is, annak ellenére, hogy a kórházban lakott az oszét orvos. Két kilométert gyalogolni a kórházba főleg a téli hónapokban életveszélyes volt. A farkasok a hegyekben a hó alatt nem találtak élelemre, így leereszkedtek a völgyekbe, kemény harcokat folytattak a tábor körül az őrkutyákkal, s falkába verődve nem átallották az embert is megtámadni. Dr. Fiedler gyakran magányos gyalogos volt, életét mindig féltettük. Ezért magunk közt gyufagyűjtést szerveztünk, mert a gyufa még az oroszok közt is annyira becsült volt, hogy gyakran fizetőeszközként használták. Ezen kívül egy fabuzogánnyal is felfegyvereztük, ezt mészbe mártottuk, mert a fehér színtől a farkasok éjjel féltek. Páni félelemben lépkedett a sötét éjszakában, amikor csak a farkasok világító szemét látta maga előtt és mögött, útban a kórházba és vissza. A farkasok mindig csak pár lépést hátráltak, amikor pár pillanatra meggyújtott egy-egy gyufát s megfenyegette őket a buzogánnyal.

Hasonló halálos félelmet én is megéltem egy sötét éjszaka, amikor egy elektromos berendezés balesete miatt gyalog kellett elmennem a 4 km-re fekvő Mizurba. Az út magas sziklákba vágva vezetett. A másik oldalon, a szakadékban az Ardon, a sebes hegyi folyó. Egyik kezemmel a sziklákba kapaszkodtam, a másikban a kis kést tartottam, amelyet a vattakabát ujjában rejtettem el, hogy a rendszeres heti ellenőrzésnél a katonák ne találják meg. Az út egy örökkévalóságig tartott, miközben tudtam, hogy az esetleges

farkasok ellen a kis kés mit sem segített volna. De erkölcsi erőt adott. A táborba teljesen kimerülten tértem vissza, kivert a halálos veríték. De ezen az úton gyalogolni nappal is váratlan és sokszor halálos fenyegetést jelentett, amikor gyalog kellett munkába menni, mert a kombinát nem küldte értünk időben a teherautókat. A magas sziklákról állandóan kisebb-nagyobb kövek potyogtak, néha egész szikladarabok. Akit eltaláltak, ottmaradt összetört fejjel. Csak akkor vettük észre, mikor valaki kiesett a hármas oszlopból, s nem mehettünk tovább.

Egyszer egy kétségbeesett helyi oszét nő jött a táborba, s zokogva kérte a parancsnokot, hogy engedje vele Fiedler doktort a hegyi faluba, ahol beteg férje fekszik. Az oszét orvos ebben az esetben sem volt hajlandó vele menni, mert aznap már ledolgozta munkaidejét. Dr. Flóriánnal, az eperjesi ügyvéddel együtt, aki a tábor belső életét szervezte, a parancsnok elengedett minket a nővel.

Érdekes módon Apám nem nagyon akarta, hogy P.G. írásában név szerint szerepeljen. Ezért van az, hogy P.G. csak itt említi meg név szerint, egyéb alkalmakkor csak „jogászunk”-ként emlegeti. Az ottani életről nem sokat mesélt, vagy nem akart, vagy megfogadta az utasítást, mely szerint nem volt szabad. Talán azt sem akarta, hogy mi, gyerekek esetleg az iskolában elkotyogjuk, amiket otthon a Nagy Testvérről mesél…

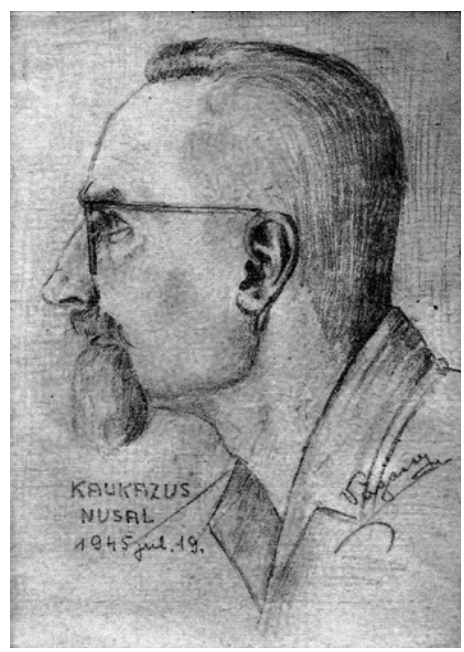

Nuzali profil

Forrás: Flórián-archívum

Az út a faluba néhány óráig tartott, s a nő Dr. Fiedlert állandóan győzködte, nem fogja megbánni, ha segít a férjén. S bár e nélkül az ígéret nélkül is elment volna, kíváncsian vártuk, mi lehet e királyi jutalom ettől a szegény asszonytól. Izgatottan vártuk a kunyhó előtt, s néztük, mi van a kezében, valami újságba csomagolt tárgy. S az újságból kivett egy kukoricalepényt! Nem tudtuk, nevessünk-e vagy sírjunk. De megértettük, hogy ez a lepény az asszony számára egy királyságot ért! Nagy egyetértésben megettük, még ha nem is pótolta az energiát, amelyet erre a hegyi túrára elhasználtunk.

Mindennapi élet az ólombányákban és Oszétia táboraiban

Gyakran kérdezik tőlem, milyen volt mindennapi tábori életünk, főleg az iránt érdeklődnek, mit csináltunk vasárnap és ünnepnapokon. Szabad napunk sokszor hosszú hónapokig nem volt, mert a tábor vezetősége minden lehetőséget kihasznált, hogy munkaerőként eladjon bárkinek, aki fizet érte. Leggyakrabban a bányakombinát volt az, amely ilyen feketemunkával segített magának a tervteljesítésben, hogy jutalmakat kapjon vagy, hogy valakit a terv nem teljesítése miatt ne csukjanak le. De gyakran a kolhozok és más szervezetek is jelentkeztek, ezeknek az olcsó munkaerő megfelelt. A munkánk jövedelmén a tisztek osztoztak, de a katonák is kaptak valamit, akiknek terven kívül kellett minket kísérgetni és őrizni. Rosszabb, gonoszabb és kegyetlenebb kereskedést még a jobbágyok esetében sem tudok elképzelni a középkorban.

Embereink többsége a föld mélyén dolgozott a bányákban, szörnyű biztonsági és higiéniai munkakörülmények közt. A bányákban az embereink kimondottan rabszolgaként dolgoztak. A tárnák egészen 800 méterrel a felszín alatt voltak, az emberek hátára csöpögött a meleg, sőt forró víz, eközben állandóan fújt a szellőzőlevegő hideg fuvallata. A bezárt bányákkal a háború alatt senki sem törődött, a bányamozdonyok és csillék sínei helyenként bokáig vízben álltak. A villanyvezetékek szabadon feküdtek a földön vagy a vízben. Azt még egy laikus is el tudja képzelni, hogy minden rövidzárlat a bányászok halálos balesetét jelentette. Az ércet kézi fúrógéppel fejtették, az ólompor a levegőben elviselhetetlen volt, belepte a bányászok egész izzadt testét és tüdejüket. Csak egy év elteltével hozták létre az első melegvizes zuhanyozókat, ami azonban már nem segített a megmérgezett bányászokon, s a többieknél sem gátolt meg más betegségeket, mert a kiutalt szappan nagy részét a tisztek és családjaik megtartották maguknak. Az ilyen halálos beteg emberekből állították aztán össze az első transzportokat haza. Ezek voltak

otthonunkból való elhurcolásunk után az első tanúi annak, hogy élünk és hová tűntünk. Írnunk tudniillik nem volt szabad, el voltunk vágva a világtól. Nem voltunk semmilyen hadifogoly-listán. A Vöröskereszt nem tudott rólunk, senkihez sem fordulhattunk segítségért. Beneš ezt ördögi módján jól kigondolta, hogyan szabaduljon meg tőlünk. Ezeknek a beteg embereknek hazaérkezésük után az Államrendőrség (ŠtB) szigorúan megtiltotta, hogy elmondják, hol voltak, mit csináltak Oroszországban, így hát sokan még ezután sem tudtak meg semmit elhurcolt családtagjaikról.

Szerencsésebbek voltak azok a táborból, akiket nem osztottak be földalatti bányamunkára, de a felszínen dolgozhattak, mint lakatosok, ácsok, asztalosok vagy más iparosok, vagy akiket a tisztek maguknak tartottak fenn a táborban. Ezek aztán primitív bútorokat gyártottak gyalulatlan deszkákból a tiszti lakásokba, cipőt vagy csizmát gyártottak, ruhát varrtak a tiszteknek és családtagjainak. Ezeket az embereket aztán úgy jutalmazták, hogy a közös kiutalt élelmiszerből mindannyiunk rovására többet adtak nekik. Mindenki úgy harcolt életéért, ahogy tudott, hogy megélje a holnapot. Akinek lehetősége volt, lopott anyagból valami olyat gyártott, amit el tudott adni az oroszoknak pénzért vagy egy darab kenyérért, annak ellenére, hogy ők sem bővelkedtek sok mindenben. Az esztergályosok például sárgaréz rúdból „jegygyűrűket" esztergáltak, s minden „nacsalnyik" kapott belőlük természetesen egy párt, hogy szemet hunyjon e feketemunka felett. Egy ügyes iglói tanár fából faragott cigarettadobozokat, ezek szépen fogytak.

Az ilyen és hasonló tárgyak emlékként megmaradtak. A nuzali táborból származó „termékeket" Apám hazahozta, s a család megőrizte. Mint látható, azért igyekeztek szellemi tevékenységet is folytatni, erről tanúskodnak a maguk alkotta sakkfigurák. Apám azóta is szeretett – és tudott – sakkozni.

Emléktárgyak - cigarettadoboz és szipkák
Forrás: Flórián-archívum

Emléktárgyak - sakkfigurák
Forrás: Flórián-archívum

Mivel nagyon hiányoztak nekünk a higiéniai és kozmetikai kellékek, mert az oroszok rögtön az elején ellopták, a körmünket pl. úgy kellett ápolnunk, hogy lerágtuk vagy kövekhez dörzsöltük. Összeálltam ezért egy ügyes reszelőssel, aki kézzel is olyan szépen vágott ki reszelőket, mintha géppel készültek volna. Vasfűrészből körömreszelő alakú darabokat vágtam ki, s ő ezekre fogakat vágott, most már csak vevő kellett. A lányok a táborból a műhelyeket takarították, mindegyiknek adtam egy-egy reszelőt. Nagyon örültek neki, s rögtön megpróbálták eladni az orosz nőknek. Csakhogy azok nem tudták, mire kell ezt használni, de miután a lányaink elmagyarázták nekik, hogy az ilyen körömápolás minden kulturált nő sajátja, az üzlet virágzott, míg a piac telítődött. A hasznot megosztottuk a reszelőssel és a lányokkal, s így tudtunk először a bazárban (szabad piac) kecsketejet, napraforgót, napraforgóolajt venni.

A kecsketej megint felidéz egy emléket. Apám mesélte, hogy mivel a táborban gyerekek is voltak (s ez kicsit eltér attól, amit P.G. leír, lásd lejjebb), s kevés volt a tej, bizony megesett, hogy a felnőtt férfiak lemondtak tejadagjukról, hogy összeadják a gyerekek számára. Elképzelhető, hogy a gyerekeket idősebb korban távolították el. De egy kép arról is tanúskodik, hogy nagyobbacska gyerekek is voltak még a táborban.

A három barát egy ismeretlen kislánnyal (Pásztor, Flórián, Fiedler)

Forrás: Flórián-archívum

A fésűk, amiket alumíniumszalagból gyártottam, s fűrésszel vágtam bele fogakat, nem voltak kelendők, mert nem volt mivel simára csiszolni a fogakat, így tépték a hajat. Minden ilyen gyártmányból hoztam haza egy-egy darabot, de soha sem veszem kézbe őket, mert a hosszú átélt nyomorúságra emlékeztetnek.

A kombinát egyik raktárában a németek előtti evakuáció után kb. 1000 villanymotor maradt. A raktárt menekülésekor felgyújtották, de most a kombinátban nagy villanymotorhiány keletkezett. Persze a tekercseléshez hiányzottak a huzalok és a segédanyag. Ám egy nap megbíztak a tekercselőműhely megszervezésével. Előbb szétszereltem pár leggyakrabban használt típust, felrajzoltam a háromfázisos tekercselősémákat, de nem voltak szakembereim, villanyszerelőim. Aztán találtam megfelelőket Svitből, Rózsahegyről és Gölnicbányáról. A kombinát kiküldte értük teherautóit, s pár nappal később elkezdtük a munkát. Mint mindenütt, itt is csodát vártak tőlünk, de nem bírták megérteni, hogy különböző teljesítményű és tervezésű motorokhoz különböző vastagságú huzalok kellenek. Így megint veszélyes helyzetbe kerültem. A kombinát Moszkvából várt ellenőrzést, mert anélkül, hogy velünk egyeztették volna, írásban megígérték, hogy egy nagy flotációs[8] rendszert egy bizonyos dátumig üzembe helyeznek. Ehhez ellenben hiányzott egy óriási motor, melyhez nem volt megfelelő huzalunk. Feleslegesen magyaráztam nekik, hogy a huzalnak, amely rendelkezésünkre állt, a keresztmetszete

[8] Dúsító eljárás érc vagy szén hasznos alkotórészeinek elválasztására a meddőtől oly módon, hogy a finomra aprított és vízbe helyezett anyagból a hasznos részt vegyszerekkel a felszínre csapatják ki.

sokkal nagyobb, mint amire szükségem van, hogy a tekercseknek nem lesz elég menete és az ampérban mért áramerősség akkora lesz, hogy a motor rövid időn belül túlmelegszik, és elég. De mit tegyünk? A bizottság érkezése közeledett. Tudni akarták, mit jelent a „rövid időn belül"? Maximum 20 percet garantáltam nekik, s ez megnyugtatta őket, mert a berendezés beindításához és bizottság általi átvételéhez ez elég volt. Aztán így is történt. A bizottság meggyőződött róla, hogy minden forog, s utána gyorsan elhívták őket egy másik helyiségbe, ahol aláírták a jegyzőkönyvet. A legfontosabb az volt, hogy a sikeres beüzemeltetést alaposan meg lehetett ünnepelni. Az már senkit sem érdekelt, hogy a motor pontosan előrejelzésem szerint túlmelegedett, rövidzárlatos lett, s elégett. „*Nyicsevó!*" – mindenki elégedett volt, hiszen biztosították prémiumaikat és senkit sem csuktak le a terv nem teljesítése miatt. S ezután csak megírtak s aláírtak egy új jegyzőkönyvet, egy szerencsétlen balesetről, de most már a moszkvai bizottság nélkül.

Hasonló sorsra jutott egy alacsony fordulatszámú, de nagy átmérőjű olasz motor (ez a sűrített levegő földalatti ventilátorát hajtotta) váratlan balesete is. Épp május 1-je előtt keletkezett rövidzárlat az egyik menetében, s elképzelhetetlen volt, hogy a javítást az ünnep alatt csináljuk meg. Ezen a napon – mint az akkori vörös nagyhatalom legnagyobb ünnepén – betartották a munkatilalmat. Még a következő napon sem lehetett dolgozni, mert az embereknek ki kellett aludniuk magukat és ki kellett józanodniuk. Így tehát két nap maradt a javításra. De hogyan oldjuk meg a munkatilalmat? Senki sem merészelt utasítást adni, így a kombinát vezetősége, miután konzultált az NKVD-vel, engedélyt kért Moszkvától. Megkapták, de az utasítás szerint a javítóosztagnak egész idő alatt a munkahelyen kellett maradnia. Ott voltak kénytelenek aludni és étkezni, hogy senki se lássa őket, s jelenlétük a munkahelyen senkit ne háborítson fel. Nevetséges formaság. Hiszen köztudott volt, hogy hosszú évekig feketemunkát végeztünk szabad napjainkon is. Így hát elindultam a villanyszerelő osztagommal az ünnep előestéjén a munkahelyre, ahol felvilágosítottak, hogy abban az esetben, ha a motor május 3-án reggel nem fog működni, szabotázs miatt bíróság elé állítanak. Tehát megint fejem fölött Damoklész kardja! S eközben a hibás motort nem is láttam eddig, nem tudtam felbecsülni a kár nagyságát! A zárlat a tekercs egyik profilmenet fázisában keletkezett, ezeket valamilyen prés segítségével csinálják. A szétszerelés két hétig is eltartott volna. Már a börtönben láttuk magunkat, hacsak csoda nem történik. Olyasmit kockáztattam meg, amit otthon semmilyen körülmények közt nem tennék: a motor hibás tekercsét kettéfűrészeltettem, s áthidaltam egy egész tekercselést egy rézidommal. Az oroszok annyiban betartották ígéretüket, hogy annyi ennivalót hoztak,

amennyit egyszerre csak otthon láttunk néha. Úgy éreztük magunkat, mint a halálraítéltek, akik utolsó kívánságukként még egyszer jóllakhatnak. Harmadnap reggel a műszak kezdete előtt összegyűlt a motor mellett nemcsak a kombinát vezetősége, hanem az NKVD is. Letérdeltünk, keresztet vetettünk. Aztán reszkető kézzel elfordítottam a főkapcsolót. A motor az oroszok óriási ujjongásától kísérve beindult, hibátlanul működött, s talán még ma is megy. Az elvégzett munkáért persze nem kaptunk jutalmat, sőt még csak szabadot sem kaptunk aznap, hogy kipihenjük a lelki feszültséget és a sokkot. Hiszen nem vettek emberszámba, csak rabszolgák voltunk.

Az orosz hadsereg Európában való előnyomulása közben a gyárakban minden berendezést leszerelt, mindent, ami mozdítható volt. Ezt különleges alapossággal végezték Németországban, ahonnan nemcsak a gépeket, munkaeszközöket és az anyagot vitték el, hanem – míg voltak – a munkásokat, szakembereket is. A kombinát már régen kérvényezte, hogy ezekből a szállítmányokból utaljanak nekik ki bányamozdonyokat, míg aztán egyszer végre meg is kaptuk. Megint csak szabotázs miatti bírósági per fenyegetésével utasítást kaptam, hogy öt mozdonyt tegyek egy hónapon belül üzemképessé. De már az első mozdony hálózatba kapcsolása után óriási robbanás kíséretében rövidzárlat folytán leégett. Megállapítottam, hogy a németek, mielőtt feltették volna a mozdonyokat a vonatra, összevissza kapcsolták a csatlakozásaikat. Mivel nem volt hozzájuk semmilyen dokumentáció, sem kapcsolási rajz, szétszedettem az összes – néhány száz – csatlakozást, megjelöltettem az elejét és végét, s fáradságosan megrajzoltam a kapcsolási rajzot. Otthon ilyen jellegű munkát sem vállaltam volna. De nem volt mit tennem, ha nem akartam feladni a reményt, hogy egyszer mégiscsak hazajutok. Ez a szörnyű Damoklész-kard, ez az állandó – állítólagos szabotázs miatti – bírósági perrel való fenyegetettség az évek alatt tönkretett. Ilyen és hasonlóan felállított csapdákkal akarták elérni, hogy olyan állapotba kerüljek, amikor önként beleegyezem a vörös birodalomban való állandó tartózkodásommal. Ugyanezt akarták elérni Dr. Fiedlernél is, az utolsó évben azzal, hogy már az otthoni határnál kiemeltek a transzportból, visszavittek, s további 15 táboron keresztül hurcoltak, s mindenütt pszichikai terrornak vetettek alá. Ugyanakkor Dr. Fiedler nejéhez valami „ismeretlen“ emberek jöttek (az ilyenek soha sem mutatkoztak be), s felajánlották neki, hogy a gyerekekkel együtt elviszik a férjéhez Kijevbe, hogy meggyőzze, fogadja el az egész család az állampolgárságot.

A második világháború alatt a német hadsereg annak érdekében, hogy elfoglalja a kaukázusi olajmezőket, egész Alagír városáig jutott. Tovább, a hegyekbe már nem jutottak. Csakhogy az oroszok nemcsak a helyi lakosság egy részét,

hanem a mizuri központú ólombányák berendezésének legnagyobb részét is evakuálták előttük. Nekünk valószínűleg az volt a rendeltetésünk, hogy ezeket a bányákat újra üzembe helyezzük. Előbb a legprimitívebb eszközökkel az útfelújításon dolgoztunk, a teherautók számára Alagírból Mizúrba. Az utat a lejtőbe vágták, alatta a mély völgyben a vad hegyi folyó, felette az eget ostromló kaukázusi hegyek. Fáradságos, meddő robot volt, mert minden eső újra lemosott egy darab új utat, s a teherautók közlekedése nyaktörő volt. A hátsó kerékpár egyike gyakran a levegőben lógott, de ennek ellenére éjjel-nappal érkeztek az evakuált gépek és berendezések Alagírba, ahol teherautókra tették át őket. A munka sürgős volt, minden csoportnak a lehető legjobb eredményeket kellett kimutatni. S mindenre az NKVD katonái ügyeltek. A napi norma teljesítésétől függött embereinknél a napi kenyéradag, amely csak 100%-os teljesítménynél volt elég arra, hogy az ember felújítsa másnapra szükséges energiáját. Aki nem teljesítette a normát, nem kapta meg kenyéradagját, sokáig nem bírta ki, s egy idő után meghalt. A kenyér mellett kaptunk ugyan naponta három levest, vagy inkább vizet, mert szerencsés volt az, aki a levesben egy zsírfoltot is talált. A levesen kívül a napi adag részét képezte három kanálnyi kukorica-, szója- vagy egyéb kása.

A kukoricakása („kukoricsanka") íze megmaradt – úgy tűnik – Apám szájában. A későbbi időkben is kellett Anyánknak főzni, pedig általában nem volt nálunk szokás. Igaz, ilyenkor Apám már olvasztott vajjal öntötte le, s elmesélte, Oroszországban erre nem volt lehetőség. Csak vízzel főzték. De mi is ettük, s ízlett. Persze nem kényszerből fogyasztottuk.

A húst az amerikai konzervekből, amit a kásába kellett volna keverni, már előtte megették a tisztek és a katonák. Az NKVD és a bányászati kombinát vezetősége közt irgalmatlan kizsákmányoló harc folyt munkaerőnkért. Kimondottan eladtak minket a táborból a bányának, pénzt kaptak értünk, de mi ebből a pénzből nem láttunk semmit, vagy néha csak nagyon kis morzsákat. Egészségi állapotunk szerint osztottak kategóriákba, s ezek szerint különböző munkákra. Csakhogy a tiszt, aki árult minket a bányába, ugyanakkor előttünk, nyilvánosan és szégyentelenül egyezkedett az orvosnőnkkel arról, mennyi és milyen kategóriájú emberre van aznap szüksége. Az orvosnő belecsípett a disztrófiás[9] (tehát munkaképtelen) emberek hátsó felébe, s ezzel első kategóriájú bányászokká sorolta be őket, s rögtön megvolt a szükséges létszám a bányákba. Az érc fejtésekor keletkező ólompor

[9] hiányos táplálkozás, anyagcserezavar vagy hormonhiány okozta szöveti rendellenesség

az emberi test pórusaiban ülepszik le, főleg a szem alatt, s naponta forró vízzel és szappannal kell kimosni. S emellett a bányásznak naponta meg kell innia legalább egy liter tejet, hogy reménykedhessen: egészséges marad. De szappan sehol, tejet csak pénzen lehetett venni, az szintén nem volt, így bányászaink hamar lebetegedtek. Mikor már sokan voltak, s mind többen haltak meg, mint már említettem, akkor ezekből az „élőhalottakból" állították össze az első transzportokat haza. Ők lettek az első élő hírnökök, akik elvitték hírét annak, hová tűntünk. Hazaérkezésük után azonban berendelték őket az államrendőrségre (ŠtB), megfenyegették őket bírósággal és más következményekkel, s megtiltották, hogy bárkivel beszéljenek arról, hogyan ment soruk a Szovjetunióban, mit csináltak ott, nemhogy arról, hány ember pusztult ott el. Ez mindannyiunknál megismétlődött hazaérkezésünk után. Engem is állandóan beidéztek, fenyegettek és megfélemlítettek.

Az ő szemükben magunkon viseltük az orosz koncentrációs táborból szabadultak billogját: évekig voltunk ott valami miatt, de mi volt az, azt senki sem tudta. De mivel féltek a nagy testvért megvádolni, egyszerűen úgy regisztráltak minket, mint akik valamiért bűnhődtek ott. De miért bűnhődtek s milyen büntetéssel, az már senkit sem érdekelt. Erről beszélni egyszerűen tabunak számított. Csak káderlapjainkra került nevünk mellé mindig egy megjegyzés: *„ismeretlen okoknál fogva a Szovjetunióba szállítva"*.

Nincs olyan nemzetközi jog, amely feljogosítana egy idegen hadsereget, hogy elhurcolja egy akkor már szövetséges állam területéről annak polgárait. Ha a háború alatt bármelyikünk elkövetett is volna valamilyen vétséget vagy bűncselekményt, csakis a csehszlovák intézményeknek lett volna joguk megvádolni minket s büntetőeljárást vezetni ellenünk. Ma már tudjuk, hogy ezt a rajtunk gyakorolt jogsértést az oroszok saját nemzetükön is gyakorolták, mikor saját embereik millióit hurcolták el hasonló táborokba kényszermunkára.

Beneš tehát nagyon jól tudta, mi várja polgártársait Kelet-Szlovákiában, amikor hivatalos beleegyezését adta elhurcolásukhoz, amire – mint elnöknek – nem is volt joga. De könnyen tette meg, mert így megszabadult a gyűlölt szlovákoktól, magyaroktól, németektől, hiszen közöttünk csak egyetlenegy cseh nő volt! Teljes két éven át voltunk – kivéve a híreket, amelyeket a halálosan beteg kiszabadultak vittek haza – a hazaiak számára eltűntek, hiszen nem engedélyeztek nekünk semmilyen postai kapcsolatot sehová a világon. Tehát rosszabbul álltunk, mint a bármilyen hadsereg hadifoglyai, akik néha küldhettek haza a Vöröskereszten keresztül legalább egy postai levelezőlapot.

Elhurcolásuk későbbi éveiben (1947-ben) már volt lehetőség néhány levelezőlap elküldésére is, szintén a Vöröskereszten keresztül, természetesen szigorú cenzúra mellett. Így Apámnak nővére, illetve sógornője által írt lapja (Florian Vlagyiszlav-nak címezve) fennmaradt a borítékkal együtt. Érdekes módon nagynéném Pestről oroszul írt neki.

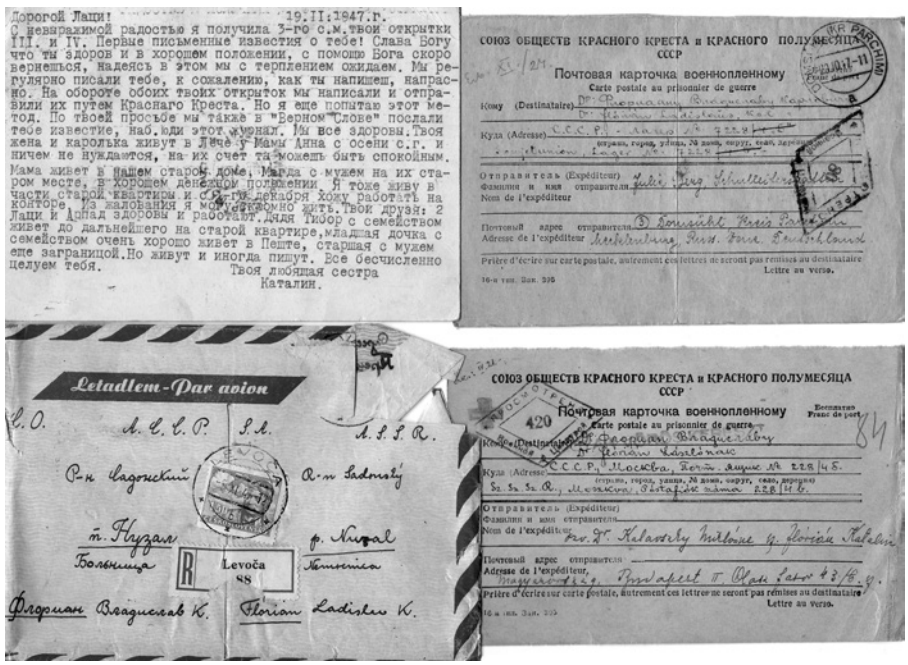

A fennmaradt levelezés

Forrás: Flórián-archívum

Ez a körülmény is bizonyságul szolgált, hogy tulajdonképpen elraboltak minket, a világnak sem szabad tudnia rólunk, nem támaszkodhatunk semmilyen nemzetközi jogra, egyszerűen az NKVD kényének-kedvének vagyunk kitéve. Senki sem tudja elképzelni, hogyan hatott mindez ránk, mennyire kétségbeesettek voltunk, hányan gondoltak mindinkább az öngyilkosságra. Nem tudtuk, hazajutunk-e valaha, miért vagyunk végképp itt, hiszen soha sem állítottak bíróság elé, soha sem ítéltek el (hiszen nem is volt miért), így hát rosszabbul éreztük magunkat, mint a gyilkosok, akiket elítéltek a gyilkosság miatt, de legalább pontosan tudják, mennyi időre, s mikor kerülnek haza.

Azzal a gondolattal is foglalkoztunk, hogy megszökünk – de hogyan és hová? A kaukázusi hegyek között voltunk, az Elbrusz és Kazbek közt, ahol délre az örök hó és jég lábánál minden út és ösvény véget ért. Az északi részen meg az NKVD egységei járőröztek állandóan. Minden szökés kezükben végződött, a szökevényeket visszahozták a táborba, s az egész tábornak végig kellett néznie, hogyan ütik-verik őket, míg csak ki nem adták lelküket. Mi jogosította fel őket, hogy így bánjanak ártatlan emberekkel? Tudatosította ezt Beneš, amikor beleegyezett elhurcolásukba, tudatosították a HNB és SlKP funkcionáriusai, amikor összeállították névjegyzékeinket? Mikor lesznek ezek az emberek mindezért felelősségre vonva? Hiszen sokan közülük még ma is élnek! S valószínűleg még sokan élnek azok közül is, akik akkor Beneš körül, az akkori csehszlovák kormány közelében voltak. Miért nincs annyi erejük, hogy felfedjék az összes akkori ármányt, hadd tudja meg az egész világ, milyen bűntetteket követtek el az akkori kiskirályok a legalapvetőbb emberi jogok ellen? Nem lehet mindent csak az NKVD szerveire fogni, akik számára az ilyen jellegű emberellenes tevékenység szokásos, mindennapi tett volt, hanem meg kell találni azokat is, akik szolgamódra kiszolgálták őket, s így ártatlan embereket küldtek a halálba!

S így múltak az évek a legkisebb reménysugár nélkül. Időről időre ugyan összeállítottak valami transzportfélét embereinkből, de soha nem tudtuk meg, valóban haza kerültek-e.

A többnyire Ukrajnából és Lengyelországból származó, 250 táborban lévő nőből sokan hosszan gyógyultak nemi betegségeikből vagy csakhamar állapotosak lettek, mert a felszabadulás után még otthon megerőszakolták, majd elhurcolták őket. Az újszülötteket ezek az anyák soha nem látták. Állítólag állami nevelésbe adták őket. Az asszonyok nehezen bírták a munkát a bányában, mert bár még a számunkra is ismert orosz törvények értelmében tilos volt nőket a bányán belül dolgoztatni, a nőket ugyanúgy munkára fogták, mint a férfiakat. Boldog volt az a nő, akit konyhamunkára, a mosodába vagy a ruhajavítóba osztottak be. Ám ezek kivételek voltak, mert ezért a munkáért nem fizetett a bányakombinát, amelynek naponta eladtak minket.

A nők közt volt egy lengyel operaénekesnő is, még mindig bundában, ahogy az utcáról elvitték. Otthon a katonák megkérték, lépjen fel a katonák koncertjén, de a koncert végén már nem engedték haza, megerőszakolták, s besorolták egy következő transzportba.

Volt köztünk két lengyel is, akiket az oroszok a német koncentrációs táborból „mentettek meg". Még az ottani koncentrációs tábor rabruháit viselték, kezükön ott a tetovált fogolyszám. De nem engedték őket haza, közénk sorolták őket csak azért, mert bevallották, hogy az AK (Armija krajova),

tehát a londoni lengyel kormány parancsait teljesítő lengyel hazafiak seregében harcoltak a nácik ellen. S nem az AL (Armija ludova) tagjai voltak, akik Moszkvából kapták parancsaikat. Sokáig kísértettek köztünk csíkos német rabruháikban, csak akkor cserélték ki nekik, mikor már estek szét. Minden ilyen eset csak erősítette meggyőződésünket, hogy kényszermunkára raboltak el otthonról.

Bár a háború alatt a németek nem jutottak el egészen Mizurba, a hegyekbe, mégis evakuálták előlük a bánya felszíni és föld alatti berendezéseit keletre, ahonnan most tehervonatokkal hozták vissza. Az lett a rendeltetésünk, hogy az ólombányákat újra üzembe helyezzük. A bányakombinát *(„Szadonszkoje Rudoupravlenyie")* személyzete – mint később megtudtuk – civil rabokból állt, akiket néhány évre *„szszilnyij"*-re (száműzetésre) ítéltek. Tőlünk eltérően fabarakkokban laktak, tehát szabadon, de nem hagyhattak el egy bizonyos körzetet. Elszökni nem tudtak, mert az NKVD minden völgykijáratot őrzött, s a hegyekbe, az örök hó és jég birodalmába szökni nem lehetett. Ezek a „szabad" oroszok voltak a munkavezetőink és mestereink a bányákban és műhelyekben. Sokáig nem is beszéltek velünk, mert azt mondták nekik, hogy veszélyes fasiszták vagyunk, életfogytiglani kényszermunkára ítélve. Tehát tulajdonképpen féltek tőlünk, mert nem tudták, nem az NKVD besúgója-e valamelyikünk. Féltek, hogy valami miatt feljelenthetjük őket. Ez a kölcsönös félelemérzet a kommunista társadalom jellegzetes jele. Akkor még nem tudtuk ezt, de hazaérkezésünk után saját bőrünkön éreztük meg. Az államrendőrség hamar megtanulta ezt a módszert, hiszen ezt gyakorolták a kommunista párton belül is, meg másutt is a hivatalokban.

Alagírból mindent teherautókkal kellett továbbszállítani Mizurba és más, még távolabbi bányákba. Az utak, amelyeken az autók közlekedtek, nehezen voltak utaknak nevezhetőek. Mint annyi minden más ebben az óriási birodalomban, ezek az utak is csak provizóriumok voltak, s a közlekedés rajtuk életveszélyes. A sziklás, köves lejtőbe az út szinte belevéső dött, a kiásott sziklák és föld le-lezuhantak az út alatti szakadékba, ahol a vad hegyi folyó, az Ardon zúgott. Az út fölött meg ezer méteres sziklás hegyek magasodtak. S így kellett, csak emberi erővel, bármilyen gépesítés nélkül rendbe tenni egy 40 km-es utat. Mindenütt, ahol az utat elmosta az eső, egy újabb részt vágtunk a sziklába, hogy épp csak elférjenek az autó kerekei. Gyakran csak annyira volt széles az út, hogy az autó mind a négy kereke nem fért fel rá, s egyikük a szakadék felett függött a levegőben. Ilyen könnyelműen tettek ki életeket életveszélynek, mert ezeken az autókon úgy szállítottak minket, hogy 70 ember szorosan egymás mellett állt, s nem volt hol kapaszkodni vagy mire támaszkodni. Mindeközben a sofőrök nyaktörő sebességgel

hajtottak, s nevettek félelmünkön, nem gondolva arra, hogy saját magukat is veszélyeztetik. Egyszer egy ilyen teljesen megrakott autó lezuhant, többször megperdült, s fejére állt a folyóban. A katona, aki kísérte az embereket, ott maradt felszúrva saját szuronyára, s majd mindenki komoly sérülést szenvedett főleg a fején. A baleset helye csak pár kilométerre volt a tábortól, s szörnyű volt figyelni a véres fejű embereket, ahogy futnak a táborba, s keresik az orvosi segítséget. De sokaknak nem lehetett segíteni, s az autó alatt a folyóba fulladtak. Ennek a balesetnek az ellenére sem tettek semmilyen biztonsági intézkedéseket. Már másnap ugyanolyan veszélyesen szállították az embereket.

Minden munkafolyamatban valamiféle normákat állítottak fel, s a munkavezetőinknek naponta ki kellett állítaniuk egy igazolást arról, ki hogyan teljesítette a normát. 100%-os teljesítményért járt 600 gramm fekete, nedves, tehát nagyon nehéz kenyér, napi három leves, s naponta kétszer három kanálnyi valamilyen kása. A leves zsírtalan volt, itt-ott úszkált rajta egy zsírfolt, a kásából hiányzott a hús. A húst, a zsírt és a többi élelmiszert már a kiutalásnál ellopták a tisztek és a katonák, akik így – a mi rovásunkra – javítottak ellátásukon. Ahogy az egész Szovjetunió lakossága csak az amerikai konzervekből élt, amelyek nélkül a lakosság éhen halt volna, mi is ezeket a konzerveket kaptuk, természetesen miután nagy részüket ellopták. Állandó jelleggel szenvedtünk az éhségtől, egymást loptuk meg, ahol tehettük. Farkasokká váltunk. Aki soha nem éhezett, el sem tudja képzelni, mire képes az ember, ha éhezik. Gyorsan terjedt az avitaminózis, hiszen semmi vitamint nem kaptunk. A munkaképtelen emberekből csoportokat hoztak létre, ezek zsákokba gyűjtötték – ahol a vaddisznók feltúrták a terepet – a csicsókát, egyfajta vad krumplit, amit a vaddisznók annyira szeretnek. Tavasszal kötelezően a tűlevelű fák hajtásaival is etettek, bár az orvosok véleménye szerint ez inkább kárt okozott szervezetünkben, mint hasznot. Csak e „paradicsomból" való hazaérkezésem után állapította meg bőrorvosom, hogy az orosz koncentrációs táborban egy erős disztrófián[10] estem át, közel álltam az éhhalálhoz. Mindig azt gondoltam, hogy az a jelenség, mikor a lábikrámba nyomom az ujjam, s a keletkezett lyuk csak nagyon lassan tűnik el, az avitaminózisnak köszönhető, nem tudtam, mily közel voltam az éhenhaláshoz. Mivel a kenyér minden grammja létfontosságú volt számunkra, s egymástól minden morzsát irigyeltünk, a kenyérkiadást úgy oldottuk meg, hogy valami primitív mérleget készítettünk. Mizurban, az üzlet előtt tanúk jelenlétében megmértünk egy követ, amely aztán minden mérés alapjául

[10] Tápanyaghiány okozta szövetsorvadás.

szolgált. A kenyeret munkaképtelen lányok szeletelték, őket „kenyérvágóknak“ hívtuk. Más, munkaképtelen férfiak pedig fából kis fogpiszkálókat faragtak, s ezekkel tűzték hozzá az alapadaghoz a további kenyérdarabkákat, hogy egy gramm sem hiányozzék.

Órája egyikünknek sem volt. Hiszen a „*davaj csaszi*“[11] már a tisztek és katonák első zsákmánya volt még Szlovákia területén. De valami szerint csak kellett a tábor életét irányítani. Asztalosaink deszkából nagy órát gyártottak mozgó mutatókkal, s ezeket a mutatókat a szolgálatos – szintén munkaképtelen – kapuőr óránként továbbigazította a szolgálatos tiszt órája szerint, hiszen órája csak neki volt.

Az amerikai konzervek pléhéből ügyes iparosaink tálacskákat gyártottak a levesre, illetve kására. Mikor ezt a tisztek meglátták, felmentették őket a bányamunka alól, s számukra és családjaik számára kellett tálakat és szamovárokat gyártaniuk. Le sem lehet írni, milyen primitív körülmények közt éltek ezek a tisztek a táboron kívül lévő fakunyhóikban, milyen gyatrán öltöztek feleségeik vagy élettársaik.

Beosztottak hozzánk egy gyönyörű, fiatal, orosz fogorvosnőt, mert fogaink állapota katasztrofálissá vált. Talán egy év elteltével kapta meg fogorvosunk az első fogóját, amellyel fogat húzhatott, persze a plombálásra vagy fogak gyógyítására gondolnunk sem lehetett. De a legrosszabbul azok jártak, akik eltörték vagy elvesztették szemüvegüket, mert pótszemüveg egyszerűen nem létezett.

Egy nap a fiatal fogorvosnőnk, mint egy páva sétált kombinéban, ruha nélkül, s büszkén nézegetett maga körül. A táborban óriási feltűnést keltett, hiszen aránylag fiatal, nőkre kiéhezett férfiak voltunk. Gyorsan elmagyaráztuk neki, hogy nem nyári ruhát visel, mint gondolta, hanem kombinét. Kiderült, hogy katona korában Bécsben kirabolt egy lakást, elvitte a lakástulajdonos összes alsóneműjét, s most úgy érezte magát benne, mint a paradicsomban.

A bányakombinát 35 km-es körzetében nem létezett semmilyen közlekedés. A mi embereinket – ha volt elég autó – teherautókon hordták hetvenesével, de az orosz munkások vagy gyalog jártak munkába, vagy a szállításért valamivel fizetniük kellett a sofőrnek. Elég volt már messziről felmutatni egy doboz gyufát, egy darab szappant, vagy akár egy darab kenyeret, s az ember már fel is ugorhatott. Az orvosunkat és engem jól ismertek az egész kombinátban, így a sofőrök mindig ingyen vittek bárhová.

Egyszer épp így indultam a Zgitre, a 2500 m magasan fekvő bányabejárathoz, amikor megláttunk egy európai módra öltözött oszét szépséget.

[11] „Ide az órával!”

Ismertem. Mizurban dolgozott egy tervezőirodában technikusként, de neki sem akart a sofőr megállni. Csak rábeszélésemre tett úgy, s felültetett a zgiti bányába szállított bányafára. Ismerősként köszöntöttük egymást, megköszönte, hogy megállíttattam az autót, mert különben gyalogszerrel mehetett volna egész fel. Elmesélte nekem, hogy katonaként járt Bécsben, onnan hozta ezt a szép ruhát is, amely rajta volt (hogyan jutott hozzá, azt már nem vallotta be). Állítólag tudta, hogy Zgitbe készülök, és szándékosan szervezte meg találkozásunkat. Megköszönte, hogy egyszer Mizurban, az igazgatóságon kinyitottam előtte az irodaajtót s udvariasan megkértem, lépjen be. Ilyesmit nem szokott meg az orosz kollégáktól. Azok durván és udvariatlanul viselkednek a nőkkel szemben. Emlékszem, ezen könnyekig meghatódott. Ilyen udvarias embereket állítólag csak Európában látott, s szívesen ott is maradna valahol örökre. Kinyomozta, ki vagyok, hogy az NKVD-táborba vagyok zárva, hogy mérnök vagyok, és mint a kombinát főenergetikusának helyettese gyakran járom a bányákat ellenőrzés végett. Teketória nélkül kezdett arról beszélni, hogy szívesen hozzám jönne feleségül, s szabadulásom után velem menne Csehszlovákiába. Még az sem kedvetlenítette el, hogy elmondtam, nős vagyok s otthon kislányom vár rám. Azt javasolta, kikér a táborból az NKVD-től, s legalább addig együtt élhetnénk. Elmagyaráztam neki szépen, hogy nálunk kicsit más erkölcsök uralkodnak, de sehogy sem akarta megérteni. Mikor már sehogy sem tudott meggyőzni, előhúzta legerősebb tromfját, mert biztos volt benne, hogy ennek nem tudok ellenállni. Elmondta, hogy anyjával együtt egy helyi, oszét faluban élnek, s náluk nem éheznék, mert saját kecskéjük van, tehát saját tejük is, sőt, kis földjükön krumplit is termelnek. Miután azonban látta, hogy még ez a legerősebb érv sem hatott rám, bánatosan sírni kezdett. E sorok olvasóját biztos meglepte ez az elutasító magatartásom a csinos, kimondottan szép és intelligens leánnyal szemben, hiszen akkor 32 éves voltam, évekig nem érintkeztem nőkkel, tehát minden idegszálammal kívántam őt. De biztosan elhiszi a kedves olvasó, ha azt mondom, csak a nemi betegségektől való félelmem miatt álltam ellen. Nem egyszer láttam a falvakban, ahogy a nők és férfiak felsorakoztak az orvosok előtt az utcán, s ott kapták – mint futószalagon – az injekciókat. A nemi betegségeket a frontról hazatérő katonák és katonalányok hozták haza, s aztán járványként terjedtek. A tudat, hogy így kéne visszatérnem a családomhoz, erőt adott ahhoz, hogy minden kísértésnek továbbra is ellenálljak.

Táborunk a kaukázusi hegyek gyönyörű vidékén feküdt, valahol az Elbrusz és Kazbek közt. De mi ezt a szépséget csak elátkozott pokolnak láttuk, amelyből nem volt menekülés az örökké hóval, jéggel fedett magas

hegyek miatt. A tábor melletti mély szakadékban folyt az Ardon folyó, s közvetlen a szögesdrót mellett tekergett az út a szegény oszét falvakba, ahol a lakosság hihetetlenül rossz körülmények közt élt. Minden kunyhó mellett kis, fürge patak folyt, ez hajtott egy kis őrlőkővel felszerelt malmocskát a kukoricaliszt őrléséhez. A kukoricát a helyiek a Kaukázus lábánál termesztették, beérése után sovány szamarakon szállították falvaikba. Még a sztálini korszakból eredő privilégiumaik alapján pálinkát, arakot főztek belőle, de olyan primitív módon, hogy az egészségre ártalmas volt. Természetesen a pálinkafőzés idején a férfiak nem mentek munkába, részegen hevertek a kunyhók előtt, s az asszonyok nyílt tűzön, forró köveken kukoricalisztből ún. „scsurkit", valamiféle lepényeket sütöttek nekik. Az oszétek egyébként nagyon szép növésű emberek, a nők 18-25 év közt kimondott szépségek. Ez után a kor után, mint a keleti nők többségénél, nagyon gyorsan öregednek, ráncosodnak. Ez valószínűleg annak is köszönhető, hogy minden nehéz munkát a nők végeznek, nehéz terheket cipelnek hátukon, mindig néhány lépéssel férjük után mennek, az meg előttük pávaként hordozza magát. Pálinkafőzés alatt, esküvő vagy más ünnep alkalmával a férfiak külön dáridóznak, s a nők csak azt kapják, ami utánuk megmaradt. A nők készítik az ételt, de a szoba küszöbén adják át a legidősebb férfinak, bemenniük nem szabad. A vőlegénynek el kell rabolnia választottját, s hazaszökni vele, míg a lány fivérei üldözik. Ha a leány az elrablás után nem megy hozzá a fiatalemberhez, akkor nem maradhat otthon, az egész falu száműzi. A lagzi három napig tart, s a menyasszony egész idő alatt fátyollal fedve a ház küszöbén áll. A férfi vendégek felemelhetik fátylát, s arcába nézhetnek, de kezébe kell nyomniuk a nászajándékot.

Röviddel elhurcolásunk után, amikor még tartott a háború s a lakosság legalább úgy éhezett, mint mi a táborban, a férfiak leginkább az alkohol után áhítoztak. Ekkor hívott meg egy munkatársam titokban magához azzal, hogy lesz „szpirit" (spiritusz) és állítólag „zakuszki"[12] is. Akkor még nem tudtam, mit jelent a „zakuszki", s lelki szemeim előtt a krémeseink és tortáink jelentek meg. Ez természetesen felajzott, hiszen cukrot már hetekig nem láttunk, s majd rosszul lettem, mikor az édességekre csak gondoltam is. Mikor aztán elmentem hozzájuk, mindnyájan már az asztalnál ültek, s mindenki előtt két teli „sztakan", két decivel (200 gramm). Az asztal gyalulatlan deszkáján ott állt felvágva kenyér, hús, uborka, ecetes görögdinnye (!), de sehol nem láttam a sütit. Kézbe vettük a húst és kenyeret, megsóztuk, ettük,

[12] Lefordíthatatlan szójáték: a szlovák „zákusky" szó magyarul süteményt, desszertet jelöl. De egyben a „harap" ige jelentését is hordozza – ld. A bekezdés végén.

míg aztán a legidősebb megemelte poharát és egy hajtásra megitta az arakot. Én is így tettem, de nem vettem észre, hogy a többiek az első pohár után gyorsan kiitták a második teli poharat is. Azt hittem, eljött az utolsó órám, elállt a lélegzetem, a szívem a torkomban vert, elvörösödtem s szinte összeestem. Mindnyájan elkezdtek kiáltozni „pij!, pij!" (igyál!), s mutogattak a másik pohárra, de nem értettem, hogyan ihatnék meg még egy pohárral ebből a gyilkos alkoholból. Csak amikor erőszakkal kinyitották számat, s beleöntötték a tiszta vizet a második pohárból, akkor jöttem rá, hogy vízzel kellett leöblítenem az alkoholt, amely számomra méreg volt. Mikor kicsit magamhoz tértem, oldalba löktem a szomszédomat, s megkérdeztem, hol vannak a sütemények, amelyeket annyira vártam. Nagy röhögés közepette rámutatott a húsra, uborkára, meg minden másra az asztalon, mondván, ez a „zakuszki", hiszen harapjuk az innivalóhoz. Így gazdagítottam orosz szókincsemet.

Élet a Kaukázus hegyei közt

Volt egy fiatal politikai tisztünk (a „politruk"[13]), egy intelligens és tudásvágyó ember, aki belőlünk, az értelmiségiekből valamiféle szakkört alakított ki, s mindenre rákérdezett saját tudományos ágazatunkból, amit nem tudott. Bár csak hadnagy volt rangját tekintve, mindenki félt tőle, még a magasabb rangú tisztek is. Ezt akkor még nem fogtuk fel, de mára már megértettük a rendszert. Szenvedélyes turista és hegymászó volt, s vele sikerült párszor feljutnunk a jéghegyekre 3500 méter magasan.

Az előzőekben elmondottaktól eltérően Apám arra emlékezett, hogy a második-harmadik évben – legalábbis ők – szabadabban mozoghattak, a tábort is elhagyhatták, hiszen elmagyarázták nekik, hogy nincs hova szökniük. Így történt, hogy ritka szabad idejükben esetleg kirándulhattak is, hegyi túrákat csinálhattak, de természetesen mindig vissza kellett térniük a megadott időben a táborba.

[13] Az orosz „*političeskij rukovoditel*" rövidített változata, tehát politikai vezető/tiszt.

Fotó a völgy előtt

Forrás: Flórián-archívum

Mindig azt hittük, hogy ilyen magasságban már síri csend uralkodik, hogy a természet teljesen megdermedt. De amint megfigyeltük a felettünk tornyosuló hegyeket egy kiálló nagy szikla alól, azt vettük észre, hogy szinte állandóan zuhannak le a völgybe a sziklák, a hó és jég tömegei, ami erős dörejjel és zajjal járt. A nagy sziklák és bércek zuhanását, ütközését és töredezését éjjel olyan szikraeső kísérte, hogy úgy nézett ki, mintha valaki egy nagy tűzijátékot gyújtott volna meg. Gyönyörű volt a jégmező látványa is az ezer meg ezer magasba törő „sziraxszal", 10-15 méter magas, hegyes képződménnyel, amelyek úgy néztek ki, mint jéggé vált indián sátrak. Tátrai hegymászóink kíséretében, hosszú kötéllel összekötve néhány tíz lépést tettünk a 80 m mély szakadékok felett is, amelyek a jégmezőn keletkeznek, s amelyek – mert gyakran vékony hó- és jégréteg fedi őket – nagyon veszélyesek. Aki oda beleesik, az már nem tér vissza. Leengedtünk egy égő lámpást kötélen a szakadékba, de a fényt már rég nem láttuk, s a kötél már nem volt elég hosszú. A jégmező oldaláról, a magas hegyekből állandóan zuhan lefelé egy-egy elszabadult szikla vagy jég, ami szörnyű dörejjel jár, mint egy dörgés vagy ágyútűz. Mi meg azt hittük, hogy itt föntcsend és nyugalom van. A zuhanó szikla vagy jég már pár méter után lavinát okoz, amely aztán irdatlan elemi erővel magával visz mindent, ami útjába kerül. Így rekesztette

egyszer el egy 200 m széles hó-, szikla- és jéglavina az Ardon folyó teljes völgyét, eltorlaszolta az utat ház nagyságú kitépett fákkal és sziklákkal, földdel, kaviccsal és mindennel, amit magával sodort.

Veszedelmes volt ez az egész völgyre, hiszen ez a tömeg azzal fenyegetett, hogy elzárja a folyó útját, elsodorja az utat, egy óriási tavat hoz létre, s itt az árvíz. A lavina felett élők el voltak vágva a külvilágtól. A mi táborunk vezetősége lett volna az egyetlen, aki megpróbálhatta volna eltávolítani a lavinát, de napokig tartott, míg engedélyt kaptak hozzá a felsőbb szervektől Moszkvából. Mert hiszen arról volt szó, hogy a lavina egész hossza és szélessége mentén kellett volna dolgoznunk szétszóródva, s ehhez nem volt elég őrkutya meg katona. A völgy mindkét lejtőjén gyorsan őrbódékat építettek, lezárták a völgyet a lavina felett és alatt, s végre elkezdődhettek a mentőmunkálatok. A bányakombinátból mindnyájunk számára hoztak lapátot, csákányt és fűrészt, de az autókon kívül nem volt semmilyen gépesítés. Úgy dolgoztunk tehát, mint a kínaiak a gátépítésnél, csak az embertömegekkel. A nagy sziklák eltávolítására robbanóanyagot használtunk a bányából. De látták volna, hogyan ellenőrizték a robbanóanyag minden egyes darabját, nehogy egy darabkát is megtarthassunk belőle, amit elvihetnénk a táborba, s netán szökést kísérelhetnénk meg vele. Hetekig tartott, míg szabaddá tudtuk tenni és ki tudtuk javítani az utat.

Néhány kilométerrel a lavina helye felett állott állítólag a háború előtt a moszkvai színészek üdülőközpontja. Úgy képzeltük el, mint a mi szakszervezeti üdülőinket, mert az emberek sokat meséltek arról, milyen kitüntetés az, odajutni üdülésre. Örültünk neki, mikor embereink közül kiválogattak kőműveseket, ácsokat, lakatosokat és más szakembereket, s felvitték őket ebbe a központba, hogy mielőbb helyezzék üzembe. Amit aztán ezek meséltek róla, az több volt, mint elképzeltük. Földszintes faépületek, félig lebontva a háború előtti és utáni évek alatt, kitépett padló és letépett mennyezet, az ágyaknak, szekrényeknek, székeknek nyoma sincs. Gyalulatlan deszkából ütöttek össze embereink minden szükséges „bútort", szekrény helyett kampósszöget vertek a falba a ruhák felakasztására és hasonlókra. Mint mindenütt a szovjet táborokban, itt is kihagytak az ajtókon kis ablakokat, hogy ellenőrizni lehessen, mi történik a szobában. Hasonló berendezéssel szerelték fel a közös étkezdét is, és kezdődhetett az üdülés.

Néhány nappal az üdülővendégek érkezése előtt azonban megbetegedett a kombinát igazgatója, egy NKVD-s ezredes. Az orvosunk oszét kollégájával egyetemben megállapította, hogy azonnal műteni kell, különben nem éri meg a reggelt. Az oszét orvos elutasította a műtét elvégzését, így egyetlen lehetőség maradt: Dr. Fiedler fogja elvégezni. De ettől a lehetőségtől megrettent az NKVD egész vezetősége, mert ki tudja, nem akarja-e a műtét alatt megölni.

Végre engedélyt kaptak Moszkvából, hogy operálhat, de az orvosunk minden tiltakozása ellenére ott álltak a műtőasztal mellett az NKVD pisztollyal felfegyverzett katonái, hogy lelőjék, ha netán megpróbálná megölni az ezredest. Mint azt nekünk Fiedler doktor a műtét után elmondta, ez volt élete legnehezebb műtétje. Már maguk a piszkos, nem sterilen öltözött katonák is komoly veszélyt jelentettek, s emellett még pisztolyok fenyegetése mellett operálni szörnyű érzés volt. A műtét befejezése után az orvosunk egész testét kiverte a halálos veríték, s egész testében reszketett. Az ezredes csakhamar meggyógyult, s háláját azzal fejezte ki, hogy orvosunk kiválaszthatta három barátját, s velük együtt meghívták az említett üdülőközpontba. Mind a négyen gondba estünk, hogyan menjünk oda, hiszen munkaruhánkon kívül egyebünk nem volt. Jött egy megváltó ötlet, mert nyár volt. Az elhalt magyar parasztok után ottmaradt hosszú, fehér vászon alsónadrágjuk, ebből varrónőink – saját európai meggyőződésünk és ízlésünk szerint – elegáns rövid tenisznadrágot, sortot varrtak nekünk. Nem sokkal ez előtt utaltak ki a tábornak egy adag új „Rommel"-inget, ezekből kaptunk egyet-egyet. Úgy képzeltük, különlegesen elegánsak vagyunk, de még hiányzott a megfelelő cipő. De a cipészünk autógumi abroncsból és vékony szíjakból szandált készített nekünk, s így felszerelésünk teljes lett. A megadott napon az ezredes teherautót küldött értünk, s így jelentünk meg az üdülőközpontban, ahová már napokkal előre hozták a színészeket Moszkvából, természetesen szintén teherautókkal, akárcsak minket munkába. Az ezredes személyesen fogadott, de látszott az arcán, hogy kellemetlenül meglepte öltözékünk. Ő maga nem szólt semmit, de a botrány rögtön kirobbant, ahogy beléptünk az étkezdébe, ahol egy orosszal együtt asztalhoz ültettek minket. Mintha parancsra tették volna, a színészek mind felugráltak, ujjal mutogattak ránk, s egymásnak mondták: *„Aha, alsógatya van rajtuk!"* Csak az ezredes tekintélye mentette meg a szituációt, de ennek ellenére minden szem ránk szegeződött. Az asztalon előttünk oda volt készítve négy kanál, négy villa, de csak egy – feltehetőleg közös – kés. Vártuk, hogyan fog viselkedni asztaltársunk. A levest mindnyájunknak külön hozták ki, ezzel nem volt gond. Csakhogy a húsát az orosz a közös késsel vágta fel, s nyugodtan továbbadta nekünk, tegyünk mi is úgy. De mi kivettük zsebünkből odarejtett kis késeinket, kivettük a húsdarabunkat, s nyugodtan ettünk késsel-villával, nem, mint a többiek, csak villával, esetleg kanállal. Újra nyugtalanság támadt, most már körülálltak minket, s úgy néztek ránk, mint valami jelenésre, még jó, hogy nem kommentálták, mint a viccekben: *„Kak vo fil'me"* (mint a moziban). Amikor az ezredes elmagyarázta nekik, kik vagyunk, miközben láttuk, nagyon imponálnak nekik akadémiai titulusaink (az egyik orvos, a másik jogász, a harmadik mérnök),

megnyugodtak a kedélyek és végül sokukban kellemes embereket ismertünk meg. Kiderült, mikor ideszállították őket, s jól őrzött táborunk mellett mentek el, azt mondták nekik, hogy „*háborús bűnösök, hitleri fasiszták*" vagyunk.

A szabadság reménye - szappanbuborék

Tisztjeink valószínűleg ki voltak képezve az emberek pszichológiai kínzására, mert időnként elszórtak köztünk híreket korai elbocsátásunkról, transzportjaink összeállításról, oroszok érkezéséről, akik majd leváltanak minket. S mi meg görcsösen ragaszkodtunk ezekhez a tudatosan hazug hírekhez, s újra meg újra csalódtunk. Egyszer besoroltak olyan munkacsoportokba, amelyeket *„rabocsie batalióni"*-nak hívtak (munkazászlóaljak), merthogy a kolhozokban fogunk dolgozni, s a szezonális munkák végeztével hazamegyünk. Máskor meg azzal áltattak, hogy fel kell építeni egy téli tábort 2500 m magasan, ahol az egyik bányatárna bejárata volt, állítólag a civil oroszok számára, akik majd leváltanak minket, de aztán abban a táborban is, amelyik félig a föld alatt volt, a mi embereink laktak.

Több évi reménytelenség s szinte teljes letargia után elkezdték embereinket csoportosan elszállítani, de soha sem tudtuk meg, hová. Igaz, hogy azt mondták nekünk, hazamennek, de nem értettük, miért éppen ők, s nem mi. De az információt nem tudtuk ellenőrizni, hiszen haza nem írhattunk. Egyszer aztán, úgy 3,5 év elteltével, úgy tűnt, hogy a tábor likvidálására készülnek. Barátunknak, a jogásznak, a tábor parancsnoka titokban megsúgta, hogy a transzport valóban haza készül, de állítólag mi ketten, az orvossal nem jutunk haza. Ezt persze nem mondta el nekünk, hogy ne essünk kétségbe, s esetleg kárt ne tegyünk magunkban, csak egy évvel később, mikor otthon találkoztunk, magyarázott el mindent.

Ez valóban így történt. Apám többször mesélte, hogyan szedték le barátait a vonatról, mikor pedig már szinte otthon voltak. S nemcsak velük történt meg mindez. Mások is voltak, akik később s komplikált módon kerültek haza. Apám ebből a szempontból szerencsésnek mondható. Igaz, őt akkor (1948-ban) nem Csehszlovákiába irányították, hanem magyarként Magyarországra küldték. Debrecenben székelt a Hadifogoly-gondozó Kirendeltség, ők állították ki neki, mint civilnek (!) a hazatérésre jogosító igazolványt, amelyben csehszlovák állampolgárság van ugyan feltüntetve, de ezt a beneši dekrétumok alapján már elvették tőle. Hazatérése után újra kellett kérvényeznie. S a kérvényen az állampolgárság rubrikába ezt írta: vitás…

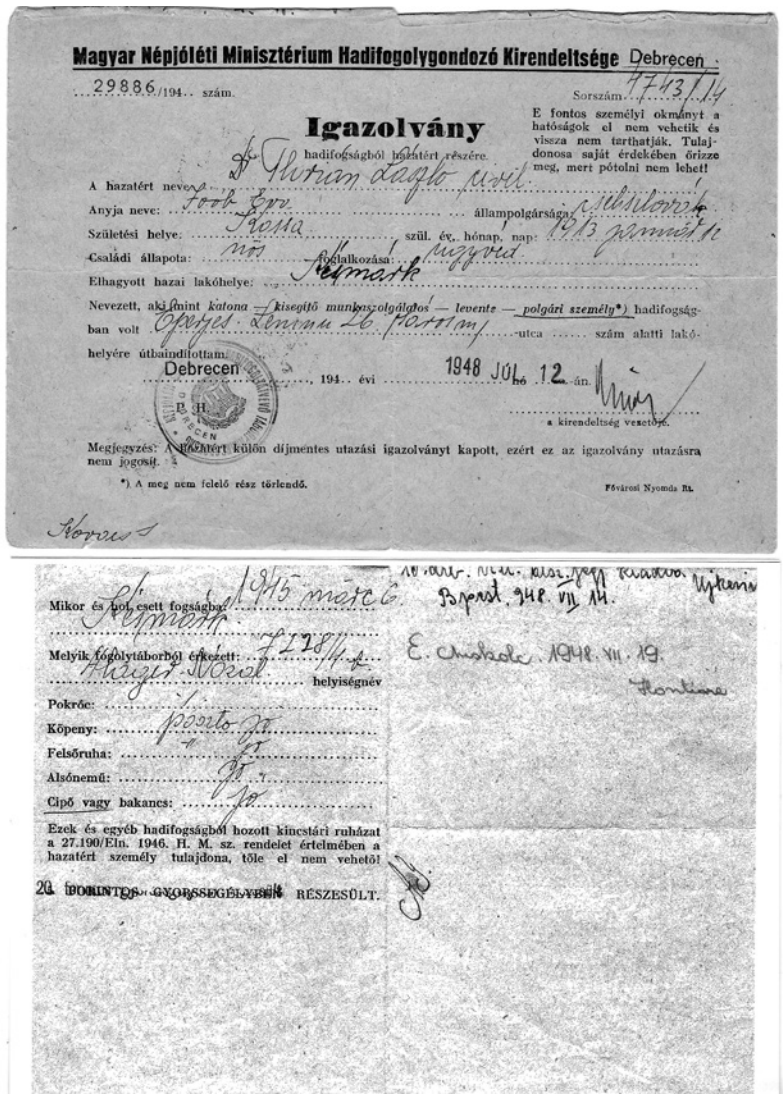

Magyar Népjóléti Minisztérium Hadifogolygondozó Kirendeltsége Debrecen

29886/194.. szám. Sorszám: 47431/14

Igazolvány

hadifogságból hazatért részére.

E fontos személyi okmányt a hatóságok el nem vehetik és vissza nem tarthatják. Tulajdonosa saját érdekében őrizze meg, mert pótolni nem lehet!

A hazatért neve: dr. Florian László ifjú.

Anyja neve: Tóth Éva állampolgársága: csehszlovák

Születési helye: Nyitra szül. év, hónap, nap: 1913 január 11

Családi állapota: nős Foglalkozása: ügyvéd

Elhagyott hazai lakóhelye: Érsekújvár

Nevezett, aki mint katona — kisegítő munkaszolgálatos — levente — polgári személy*) hadifogságban volt Országos Lenin u. 26. Barakk, utca ..... szám alatti lakóhelyére útbaindíttatott.

Debrecen, 194.. évi 1948 július hó 12. án.

P. H.

a kirendeltség vezetője.

Megjegyzés: A hazatért külön díjmentes utazási igazolványt kapott, ezért ez az igazolvány utazásra nem jogosít.

*) A meg nem felelő rész törlendő.

Fővárosi Nyomda Rt.

Mikor és hol esett fogságba: 1945 március 6 Érsekújvár

Melyik fogolytáborból érkezett: 7178/4. sz. Hajdú-Böszörmény helységnév

Pokróc: 1

Köpeny: posztó 1

Felsőruha: 1 öltöny

Alsónemű: 1

Cipő vagy bakancs: 1 pár

Ezek és egyéb hadifogságból hozott kincstári ruházat a 27.190/Eln. 1946. H. M. sz. rendelet értelmében a hazatért személy tulajdona, tőle el nem vehető!

20. FORINTOS GYORSSEGÉLYBEN RÉSZESÜLT.

Budapest, 1948. VII. 14.

E. Érsekújvár, 1948. VII. 19.

A Debrecenben kiadott igazolás

Forrás: Flórián-archívum

Az NKVD mindhármunkat valamilyen kifogással ott akart tartani Oroszországban, mert mindnyájunk szakmai tudását fel akarták használni. Őt [*Apámat*] hármunk közül kihúzta a táborparancsnok a listáról, hálából, hogy barátunk megmentette őt többévi fegyháztól. Tudniillik valaki feljelentette a parancsnokot, hogy a mi holmink által gazdagodott, hogy ellopta minden aranyunkat, arany óráinkat, amiket még megtaláltak nálunk.

Jogászunkat elvitték a fővárosba, Dzaudzsikaukazba[14], s ott az NKVD bizottsága hallgatta ki. Mint jogász jól meggondolta, valljon-e a tábor parancsnoka ellen, mert nem hitt a vizsgálószervek őszinteségében, hiszen azok talán tudatos bűnrészességgel vádolták volna. Helyes döntése egy további, Oroszországban eltöltött évtől mentette meg, s tőle kaptak aztán családjaink végre hiteles híreket rólunk.

Mit sem sejtve utaztunk a többiekkel együtt a tehervagonokon egész a határig, mikor egyszer csak nevünket olvasták. Magunkkal kellett vinnünk minden holminkat, két fegyveres katona közé állítottak, mint bűnözőket. Még láttuk, ahogy transzportunk elindul Csehszlovákia felé, de minket belöktek egy másik vonat vagonjába, amely ellenkező irányba indult, vissza Oroszországba. Nem beszélhettünk egymással sem, nem tudtuk, mi történik velünk. Az egyik katona még a WC-re is elkísért, míg a másik másikunkat őrizte. Kárpátalján keresztül vittek egészen Sztrijig[15]. Ezt a várost atyáink elbeszéléséből ismertük, akik itt voltak fogolytáborban az I. világháború idején. A katonák a bejáratnál átadtak minket, s már várt is az első meglepetés.

Nem tudták, mit tegyenek velünk, mert Moszkvából csak egy sürgönyt kaptak nevünkkel és azzal az utasítással, hogy tartsanak ott a további rendelkezésig. Mivel ez hadifogolytábor volt, nem tudták, hogyan soroljanak be minket, hiszen miután a hadifoglyok és elhurcoltak milliói meghaltak, számot kellett adniuk a Nemzetközi Vöröskeresztnek. Sokáig tanakodtak, mit tegyenek, mert az „elhurcolt civilek" kategóriát nem ismerték. Végül úgy oldották meg, hogy kérdezősködtek, milyen hadseregben szolgáltunk, s miután mindketten a csehszlovák – később szlovák – hadsereg tartalékos főhadnagyai voltunk, a szövetséges hadsereg hadifoglyaiként tartottak számon, ami persze teljes képtelenség volt. De ennek köszönhetően nem kellett dolgoznunk, s egy kicsit nagyobb adag élelmiszert és dohányt utaltak ki nekünk.

De a lelki sokk, amit abban a pillanatban éltem meg, amikor Csehszlovákia helyett újra Oroszországba vittek vissza három és fél évnyi reménytelenség és kétségbeesés után, azt okozta, hogy egész belső világom újra összeomlott. Úgy éreztem magam, mint aki mély szakadékba zuhan, ahonnan nincs visszaút. Hasonlóan jártam, mint azok, akik a bombázások alatt közeli halálukat érezték a földalatti bunkerben. Reggel a barátom gesztikulálva figyelmeztetett, poroljam le a hajam a fehér portól. Csakhogy ezt a festéket nem lehetett leporolni, egy életre a fejemen maradt. Ez alatt az egyetlen

[14] Az orosz Vlagyikavkaz.
[15] Ukrán város a lembergi kerület déli részén.

éjszaka alatt lettem 35 évesen ősz hajú emberré! Orvos barátom eddig nem hitt benne, hogy ez lehetséges, de az én esetem meggyőzte.

A fabarakkokban újabb csapás várt ránk. Poloskák milliói leptek el, főleg éjszaka kirajzottak, s nem hagytak aludni. A tábor magyar és osztrák hadifoglyok számára épült, így nem igazán tudtuk, miért ide kerültünk, s mit fognak velünk csinálni. A barátomat mint orvost külön priccsen helyezték el, én osztrák tisztek közé kerültem. Ők sem dolgoztak, így maradt bőven időnk ismerkedni, beszélgetni. A tábor lakóit valamiféle építkezésen foglalkoztatták. Már másnap reggel közelebbről megismerkedhettem velük. Reggel, mikor munkába indultak, odahívtak a kapuhoz, s arra kértek, menjek velük a munkahelyükre mint tolmács. Az építkezés nem messze a vasútállomástól volt. Állítólag mozdonydepót kellett volna építeniük. Jött egy orosz mérnök a tervekkel, s a mérnököt kereste közöttünk. Valószínűleg én voltam az, mert minden tiltakozásom ellenére rögtön átadta az összes tervet, s megmutatta a kijelölt nivellációs pontot. Kezembe nyomott egy üvegprizmát – nivellációs műszer helyett – és egy 20 méteres mérőszalagot. Hiába tiltakoztam, hogy nem vagyok építészmérnök, hanem elektromérnök, s minden bizonnyal nem az vagyok, akit keres, intézze el a táborbeliekkel. Beszélgetésünk után szó nélkül távozott, s én nem tudtam, mit tegyek. A hadifoglyok körém gyűltek, s követelték, adjak nekik munkát, mert a *„szpravka”*, tehát az elvégzett munkáról szóló igazolás nélkül nem kapják meg este a kiutalt kenyerüket és az élelmiszert. Csak rájuk való tekintettel kezdtem el a terv szerint kitűzni a falak vonalát, beosztottam őket a jövendőbeli épület egész vonala mentén, s elkezdtük ásni az alapokat. Megtaláltam az adatokat is a napi normáról, így tudtuk, naponta mennyit kell ásni. Este jött valami emberke, végigmérte a dolgokat, s aláírta mindenki számára a listát, s a jól végzett munka után hazavezettek. A hadifoglyok unszoltak, hogy menjek velük másnap is. Így lettem építészmérnökké. Pár nap múlva készen voltunk az ásással, az emberek elégedettek voltak. A teherautók közben szállították a követ az alapokhoz, amelyeket el kellett kezdeni építeni. Egy reggel jelentkezett nálam egy ember egy betonkeverővel és cementzsákokkal, mondván, ő fog ellátni betonnal. Kiválasztottam egy pár embert, aki már otthon is épített házat, tehát értett a kőművességhez, kineveztem őket pallérokká, s elkezdtük az alapok építését. Egy óra elteltével azonban megállapítottam, hogy nem teljesítjük a normát, ezért tanácskozásra hívtam a pallérokat. Az építkezés köré megfigyelőket állítottunk, akiknek figyelmeztetni kellett minket, ha valami ellenőrzés közeledne, s vidáman dobáltuk a gödrökbe a száraz köveket beton nélkül. A gödrök hamar megteltek, de mit tegyünk a betonnal? A „betonosnak” gyorsan megmagyaráztam, hogy nem vagyok orosz, hanem egyike a raboknak, s hajlandó vagyok vele egyezséget

kötni: csak annyi betont szállít, amennyit rendelek, amennyi elég lesz a kövek befedésére, ha jönne az ellenőrzés. A maradék betont eladhatja a kolhoznak, s én kapok cserébe egy vödör krumplit. Így biztosítottuk a hadifoglyoknak a norma teljesítését, én kaptam a magam és többek számára a táborban krumplit, s az orosz árulta a betont. Tehát a káposzta is megmaradt, a kecske is jóllakott. Pár napig minden rendben ment, de aztán elkészültek az alapok, s elkezdték szállítani a téglát. Egyenes falak építése számunkra, a „szakemberek" számára gyerekjáték volt, de a terv szerint komplikált átmérőjű magas pilléreket is fel kellett húzni. Szerencsémre számomra aznap véget ért a munka, s orvosunkkal együtt egy másik táborba szállítottak, Norilszkba[16]. A nagy ukrán[17] síkságon egy óriási gödörben kőbánya működött, több szinten fejtették a követ. A tábor több kilométernyire feküdt, kegyetlen hideg volt, s már reggel négykor kellett kelnünk. A hideg szél és a finom, fagyott hó elviselhetetlen volt. A táborban nem volt ivóvíz, a ciszternákból fejenként naponta 2,5 liter vizet kaptunk mosakodásra, ivásra és teafőzésre. Egy óriási csarnokban háromemeletes priccsek szolgáltak szállásul, s mivel három műszakban dolgoztunk, soha nem volt nyugalom. Nem lehetett aludni.

Ebből a táborból váratlanul egy következő lágerbe vittek át, soha nem tudtuk, miért és hová visznek. Így hurcoltak végig egy év alatt a Szovjetunió európai részén 15 különböző táboron. Mindig éjszaka ébresztettek fel, felültettek a vonatra vagy teherautóra, s néhány száz kilométerrel odébb új táborban találtuk magunkat. Amikor úgy gondolták, hogy már eléggé megpuhítottak pszichikailag, beidéztek kihallgatásra, mindig éjfél után, amikor álmosak voltunk. Eleinte azzal vádoltak, hogy a „politrukkal" kémsejtet alapítottunk, aztán megpróbáltak beszervezni, dolgozzunk Csehszlovákiába érkezésünk után az NKVD-nek. Máskor Moszkvában vagy Leningrádban ajánlottak fel állást, azzal, hogy kihozzák utánunk családunkat s minden berendezésünket. De nem álltunk kötélnek, s ők nem tudták megérteni, hogyan lehet ilyen ajánlatot visszautasítani. Mert Oroszország e két legkulturáltabb városában élni, minden orosz álma. Valószínűleg nem tartottak minket normálisnak, hogy ezt visszautasítjuk. Néha azt is kínálták, találhatunk magunknak nőt, s élhetünk vele, mert nem értették meg mélyebb erkölcsi elveinket.

A pszichológiai terror nőttön nőtt. Idegesek kezdtek lenni visszautasító magatartásunk miatt. Lembergben (Lvov) megint másként próbálkoztak: hintón furikáztak a városban, állították, hogy szabadok vagyunk, hogy az állomásra megyünk és haza. Aztán egy nagy épület udvarára vittek,

[16] Ez már Észak-Szibéria, a sarkkörön túl.
[17] Feltehetőleg tévedés, ez nem Ukrajna.

megvárakoztattak, de nemsokára más tisztek vettek át, bezártak minket külön-külön egy-egy kis cellába, ahol napokig csak álltunk vagy guggoltunk, mert több hely nem volt. S újra kihallgatás éjfél után, újra a kérdések, miért nem akarunk ott maradni mint a polgáraik. Aztán egyszerre csak taktikát változtattak, szállodában helyeztek el, hordták nekünk az ennivalót. Mondták, így fogunk élni egész életünkben, ha ott maradunk orosz állampolgárként.

Egyszer Kijevbe is eljutottunk, egy táborba, ahol csak a különböző hadseregek magas rangú tisztjei laktak, ezek közül sokan hírszerzők is voltak. Sok különféle értékes emberrel ismerkedtünk meg, eljártunk előadásaikra is, de féltünk szorosabb kontaktust kiépíteni, mert soha sem tudtuk, kit állítottak ránk, hol és mikor hallgatnak le.

Kijevben földalatti bunkerekben, *„zemljankákban"* laktunk 70-esével. Mindig 10 ember számára volt egy priccs. Nagyon szűk volt, csak oldalunkon lehetett aludni. Ha valaki éjjel meg akart fordulni, elmorogta a „fordulj" parancsot, s akkor mindenki félálomban megfordult. A legkellemetlenebbek itt is az éjszakai kihallgatások voltak, már az idegeinkre mentek. Egyvalaki felkelésekor mindenkit felzavart, s a kihallgatás után meg végtelenül azt tárgyaltuk meg, mit akarnak elérni, mit várnak tőlünk. Már kezdtük megszokni, hogy időnként váratlanul felébresztenek álmunkból. De most az egyszer meg kellett fürdenünk, kaptunk tiszta alsóneműt és ruhát, felültettek egy teherautóra, semmit sem mondtak, de tovább vittek megint valahová 500 kilométerrel odébb.

Éhségsztrájk és hazatérés

Az új helyen, az új táborban minden elölről kezdődött: kihallgatás, pszichikai nyomás, reménytelen várakozás. Elkezdődött az 1949-es év, tehát elhurcolásunk ötödik esztendeje. Ebben az időben már érdeklődni kezdett a külföld az elhurcoltak iránt, és az NKVD szerveinek nem volt mindegy, hányan halnak meg közülünk. Szigorúbban számon kértek dolgokat Moszkvából, s megtudtuk azt is, hogy Moszkvába kell jelenteni minden éhségsztrájkot is, ha négy napnál tovább tart. Orvos barátommal megegyeztünk hát, hogy éhségsztrájkba kezdek, hogy kiharcoljak mindkettőnk számára valami végleges megoldást. Neki nem volt szabad éhségsztrájkot folytatnia, mert ott is orvosként dolgozott, s orvosi esküje tiltotta, hogy kockáztassa a rábízott emberek életét. Elkezdtem visszautasítani az ételt, amit a priccs mellett halmoztak föl számomra, hogy kísértsen. Másnap fájdalmat kezdtem érezni. Fokozatosan legyengültem, s ezt az állapotot használták ki az oroszok, hogy kihallgatásra

hívjanak, s mindenféle fenyegetésekkel megpróbáljanak meggyőzni, hogy fogadjam el az ételt. Kihallgatás alatt állnom kellett előttük, pedig alig álltam a lábamon. De hajthatatlan maradtam. Nem volt mit vesztenem, mert így élni egy további, ötödik évig remény nélkül nem volt kedvem. Az elkövetkező két napon is megpróbáltak rábeszéléssel és fenyegetéssel változást elérni, de a negyedik nap végén megígérték, hogy hazaküldenek, ha elkezdek enni. Valószínűleg féltek esetünket Moszkvának jelenteni és féltek egy esetleges vizsgálóbizottság érkezésétől. Óvatosan, barátom felügyelete mellett kezdtem újra enni. Újra meg kellett fürdenünk, kaptunk tiszta alsóneműt és ruhát, s éjfélkor felültettek egy személyvonatra, állítólag a csehszlovák határ felé. Két nap és éjszaka aludtam a gyengeségem miatt, s csak akkor ébresztettek fel, amikor ki kellett szállnunk. De majdnem megőrültünk, mert Csop helyett Odesszában tettek ki. Teherautó várt ránk, ismeretlen helyre kellett szállítania. Elvesztettem önuralmamat, s a parti falon át a tengerbe akartam vetni magam. A minket kísérő tiszt azonban erőszakkal megakadályozott benne, s először meg is szólalt. Azt mondta, győződjünk meg róla, hogy fegyvertelen, ő a „békekísérőnk", s le kell adnia minket a nem messzi Lustdorfban a csehszlovák hazatelepítő táborban, ahová naponta érkeznek az NKVD összes táborából az utolsó csehszlovák személyek. Ám az első örömünkből, amelyet többéves kálváriánk gyors befejeződése fölött éreztünk, már másnap ki kellett józanodnunk. Közölték velünk, hogy nincsenek meg irataink, ezeket tévedésből nem küldték velünk együtt, s míg kikérik Moszkvából, várnunk kell a hazatérésre. Tehát egy újabb trükk, s mi lesz utána? Nagyobb adag élelmiszert kaptunk, naponta lemehettünk a tengerhez, napozhattunk, de mindig fegyveres katona őrzött. Állítólag azért, nehogy átússzuk a Fekete-tengert Törökországba!

Lassan meghíztunk, arcunk kikerekedett, majdnem úgy néztünk ki, mint az üdülővendégek. Valószínűleg ez volt a játék célja, mert három hónap elteltével közölték, mégis megkerültek irataink (!), s másnap indulunk haza. Természetesen nem hittünk nekik, hiszen annyi hazugságot hallottunk már. De reggel egy fegyvertelen tiszttel együtt felszálltunk a vonatra, amely Csopba szállított, Ágcsernyővel szemben. Egész testünkben reszkettünk, alig tudtuk kivárni a pillanatot, amikor átlépjük hazánk határát, s újra szabadok leszünk.

Az orosz tiszt átadott a csehszlovák ŠtB (államrendőrség) nyomozójának, aki rögtön ezzel fogadott: „*A törvény nevében letartóztatom!*" Nem akartunk hinni a fülünknek, s azt kérdeztük, így fogad-e hazánk ennyi év szenvedés után? A válasz megdöbbentő volt: „*Ne beszéljenek egymást közt sem, önök foglyok!*" Végigfutott rajtunk a hideg. Erre nem voltunk felkészülve! Vagy

csak azért bánt velünk ilyen gyűlölködve a nyomozó, mert Lustdorfban – hálául négy és fél éves oroszországi munkánkért – vadonatúj német tábori csendőri egyenruhába öltöztettek? Az oroszok szemében ez nagy kitüntetés volt. Hiszen saját embereiknek sem volt mit felvenni, kopott orosz uniformisokban jártak, amelyekben leszereltek. De Kelet-Szlovákia lakosai is, akikkel aztán együtt utaztunk a vonaton, gyűlölettel néztek ránk. Viselkedésükre az is hatott, hogy az ŠtB nyomozója kísért minket. Kassán aztán röviden megpillantottam bátyámat, aki ügyvéd volt, de neki sem engedték meg, hogy beszéljen velem. S néhány pillanat múlva bezárult mögöttünk a börtön kapuja! Egymástól elkülönítve, étel, ital nélkül vártunk reggelig, amikor valami tiszt elé vezettek, aki közölte, nem találták nevünket a háborús bűnösök listáján, így tehát szabadok vagyunk, s mehetünk haza. Kiállítottak nekünk egy-egy vonatjegyet óhajunk szerint, s a kassai Hazatelepítő Bizottság elnökének aláírásával egy igazolást (D. R. 3314 sz., 1949.6.15-i dátummal) arról, hogy közegészségügyi szempontból megvizsgáltak, s ideiglenesen rendben találtak. Hibát nem rögzítettek, így állandó lakhelyünkre bocsátanak. Ennek az igazolásnak kellett pót-személyazonossági igazolványként szolgálnia. E darabka papíron kívül soha senki nem volt hajlandó igazolni, hogy 4,5 évet töltöttem Oroszországban, nemhogy még ott-tartózkodásom okát. Nem volt mivel igazolnom magam. A káderlapjaimra csak beírták: *„Ismeretlen okoknál fogva egész idő alatt a Szovjetunióban tartózkodott.*" Így ragasztották rám a szovjetellenes tevékenység billogját, amit magamon hordtam további évtizedeken át. Hogy ez akkor mit jelentett, mindenki el tudja képzelni.

A továbbiakban Pásztor Géza szlovákiai életének sorsfordulóit meséli el, az ŠtB örökös zaklatásait, mindezt a fenti bejegyzés okán. A gyanú árnyékát nyugdíjazásáig nem tudta letörölni magáról. És soha nem kapott választ arra a kérdésre: „MIÉRT???" Végül 1983-ban feleségével együtt Nyugat-Németországba települt át hivatalos engedéllyel. „Emlékiratait" már ott írta meg.

A nuzali lista[18]

[18] Forrás: *Zoznam ošetrovaných a mŕtvych z tábora Nuzal na Kaukaze.* http://www.juscak.com/products/zoznam-osetrovanych-a-mrtvych-z-tabora-nuzal-na-kaukaze/#.V4DbmYyogJ0.facebook (letöltés ideje: 2020. jún. 30.)

50.	" Banes Jozef, Jozef	1903	P.	Bielska	Bielsko	Anaemia-psychos.
51.	" Malcher Hilda, Robert	1923	M.	Hrchov	Moldava	Erysipel.
52.	" Adamčík Eduard, Julius	1918	S.	Stos	Gelnica	Paralysis cordis
53.	" Galetda Jan, Jozef	1898	S.	Vondrisk	Gelnica	Pneumonia.
54.	" Komorek Jan, Jozef	1903	P.	Bielska	Bielsko	Erysipel. fac.
55.	" Jenkner Karol, Jakub	1896	P.	—"—	—"—	Vitium cordis
56.	13 Toth Alexander, Štefan	1911	M.	Somod	Torna	Angina necrot.
57.	" Olma Jan, Andrej	1893	P.	Kaušnzov	Bielsko	Pneumonia.
58.	14 Kupay Štefan, Štefan	1923		Hrchov	Turna	Asthma bronch.
59	" Zökler Alexand.	1		Brelska	Bielsko	P.B.C.-Inanimata
60.	15. Zimmermann Ludig Jakob	1904		Mníšek	Gelnica	Anaemia-gr.
61.	" Szabo Jozef	1902		Edelin	Gemer	Vitium cordis
62.	16. Fiš Jan, Andrej	1894		Liška	Bielsko	Pneumonia.
63.	" Faudič Štefan, Franti	1901		Somod	Torna	Enterocolitis.
64.	17 Rácz Zoltán, Vojtech	1905		Matejov	Poprad	Vitium cord.
65.	" Beck Jozef, Jan	1899		Bielska	Bielsko	Vit. cordis
66.	" Mai-Kuzel Karol, Gustav	1915		—"—	—"—	P.B.C.
67.	" Celarius Jan, Štefan	1921		Bochňa	Krakov	P.B.C.
68.	18. Snieder Ludwig, Jan	1900		Mníšek	Gelnica	P.B.C.
69.	" Ševčík Jan, Pavel	1904		Bracov	Levoča	Pneumonia
70.	19. Sarelk Jan, Juraj	1904		Bielska	Bielsko	P.B.C.
71.	" Wenzel Karol, Michal	1903		Mníšek	Gelnica	Pneumonia
72.	" Kozmus Friedrich			P. Pšezna	Pleš	Vitium cordis
73.	" Kosarž Matej, Jozef	1		Lipni	Bielsko	—"— —"—
74.	" Linert Karol, Andrej	19		Kunčí	Torf	—"— —"—
75.	" Kus Jan, František	1900		Bielska	—"—	Enterocolitis gr.
76.	" Danko Jan, Jan	1900		Somody	Torna	Bronchopneumonia.
77.	" Kolarž Stanislav, Jan	1920		Wilary	Mislenice	Angina, necrot.
78.	20. Drozdžuch Gertz, Kazimir	1917		Kamen	Bielsko	Sepsis post abort
79.	" Foltin Leopold, Jan	1902		Bielska	—"—	Enteritis gr.
80.	" Čupka Karol, Josef	1902		Gelnica	Gelnica	Erysipel. fac.
81.	" Šrut, Pavol, Jan	1896		Bielska	Bielsko	Vitium cordis.
82.	" Lesňák Vojtech, Gustav	1901		Levoča	Levoča	—"— —"—
83.	21. Kemeaš Štefan, Jan	190		Bedva	Torna	—"— —"—
84.	" Lempa Jan, Jan	189		Černa	Pšena	Lymphoma colli
85.	" Förök Štefan	191		Szögliz	Torna	Vitium cordis
86.	22 Theiss Andr. Matej	190		Mníšek	Gelnica	—"— —"—
87.	" Bulousky Jozef, Bartolomej	190		Horné Orice	Bielsko	Erysip. fac.
88.	" Kelemen Karol, Karol	190		Košice	Košice	Encephalitis
89.	" Ernest Wilhelm, Jakub	19		Bielsko	Bielsko	Ty. exant. - Strangulatio
90.	" Starše Jan, Jakub	19		Gelnica	Gelnica	Ty. exant.
91.	" Kovács Jan, Štefan	1		St. Smok	Poprad	Erysipelas
92.	" Wandrol Otto, Andrej	1		Bielsko	Bielsko	Ty. exant.
93.	23. Karoli Rudolf, Karol	19		Marku	Sp. N. Ves	Enterocolitis.
94.	" Tóth Andrej, Andrej	1		Mníšek	Gelnica	Vitium cordis
95.	24 Ten Eduard, Jan	18		Kunzer	Bielsko	Pneumonia
96.	" [illegible] Jetries, Jan	19		Drom	Košice	Vitium cordis
97.	25. Sobik Sliez, František	19		Dank	Bielsko	Ty. exant. — Strangulatio
98.	26. Kiss Jozef, Štefan	18		Molda	Moldava	Vit. cordis.
99.	" Galoch Jozef, Jan	19		Ruciolp	Púchov	—"— —"— Pneumonia
100.	" Pramuk Štefan, Jozef	1		Doma	Levoča	Erysip. exant. Sepsis
101.	27 Ujfaluši Vojtech, Jozef	19		Kožuc	Košice	Ty. exant.
102.	" Zawacky Paweł, Julius	19		Němá	Spiš. Nová Ves	Erysip. exant. Sepsis
103.	28. Szabo Daniel, Gabriel	19		Pečle	Torna	Vitium cordis
104.	" Nemet Jozef, Jozef	19		Černy	—"—	Dystrophia.
105.	" Dudka Vladislav, Michal	19		Bielsko	Bielsko	Pneumonia. Allagra
106.	" Kopsa Karol, Karol	19		Bielsko	—"—	Ty. exant. - Allagra
107.	" Greisiger Alojz, Jakub	19		St. Lesa	Kežmarok	Ty. exant.
108.	" Vaňo Štefan, Pavel	19		Svidnik	Svidnik	—"—
109.	29 Brosz Vojtech, Jan	19		Marku	Sp. N. Ves	Dystrophia
110.	" Lauter Hugo, Franz	19		Bielsko	Bielsko	Ty. exant.
						Angina. Ludovici

→ Ozurbel Vasil, Peter 1904 † Muszina - N. Szucz - Ty. exant

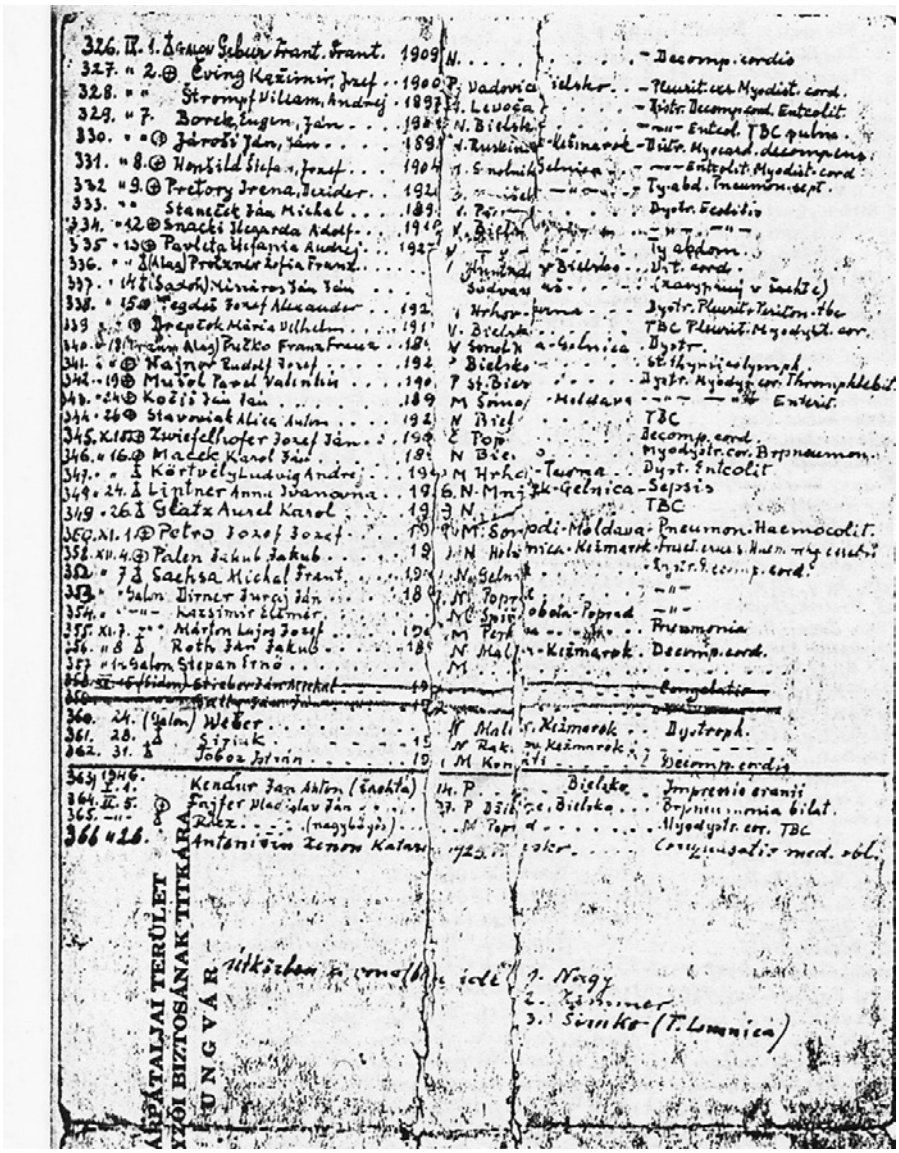

KÉNYSZERŰ RABSÁG, KETTÉTÖRT SORSOK, JELÖLETLEN SÍROK
(A GULAG-KUTATÁS FEHÉR FOLTJAI) – konferenciakötet
Budapest, 2021

Felelős kiadó: GULAG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány
Szerkesztette és a szöveget gondozta: Kovács Emőke
Nyomdai előkészítés, tipográfia: Kónya Miklós
Nyomdai munkák: OOK-Press Nyomda
ISBN 978-615-6251-01-5

Minden jog fenntartva! 2021
www.gulagalapitvany.hu

A Gulágokban Elpusztultak
Emlékének Megörökítésére
Alapítvány

tisztelettel meghívja Önöket
a Kommunizmus Áldozatainak Emléknapja
alkalmából,

KÉNYSZERŰ RABSÁG, KETTÉTÖRT SORSOK, JELÖLETLEN SÍROK

A GULAG-kutatás fehér foltjai

című konferenciájára.

Időpont:
2020. február 25.
9.00-16.30

Helyszín:
Magyar Nemzeti Múzeum
(Budapest, Múzeum krt. 14-16., 1088)
Díszterem

A konferencián való részvétel regisztrációhoz kötött.

Regisztrálni a
gulagalapitvany@gmail.com
email címen lehet
2020. február 24-ig.

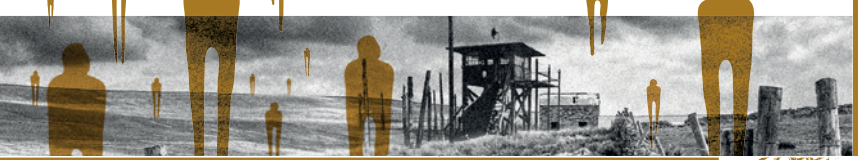

GULÁGOKBAN ELPUSZTULTAK
EMLÉKÉNEK MEGÖRÖKÍTÉSÉRE ALAPÍTVÁNY

1054 Budapest, Alkotmány utca 4.
Tel: +36-30-456-2478
www.gulagalapitvany.hu
gulagalapitvany@gmail.com

A rendezvény támogatói:

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR Alapkezelő Zrt.

KESKENYÚTON Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítvány

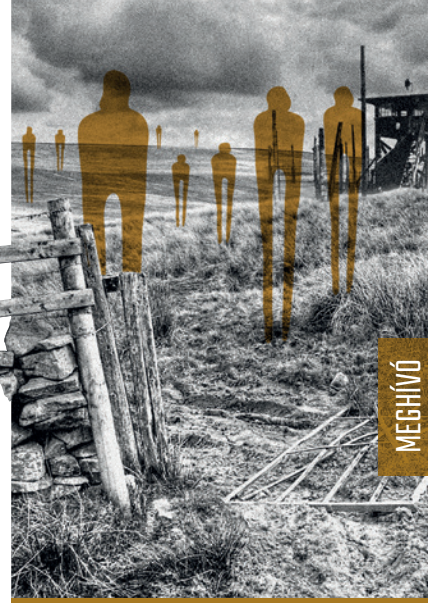

KÉNYSZERŰ RABSÁG, KETTÉTÖRT SORSOK, JELÖLETLEN SÍROK
A GULAG-kutatás fehér foltjai

PROGRAM

KÖSZÖNTŐ
9.00–9.10

Pintér Jolán elnök (GA)

MEGNYITÓBESZÉDEK

9.10–9.25
Szalay-Bobrovniczky Vince
helyettes államtitkár (ME)

9.20–9.35
Varga Benedek
főigazgató (MNM)

I. SZEKCIÓ

Elnök: **Lönhárt Tamás**

9.45–10.05
Földváryné Kiss Réka
elnök (NEB):
A GULAG-kutatás lehetőségei és perspektívái

10.05–10.25
Miklós Péter
igazgató (Emlékpont, Hódmezővásárhely)
Dél-alföldi németek a GULAG-on

10.25–10.45
Palasik Mária
osztályvezető (ÁBTL)
Aki „a zengő szélből kihallotta a világ szavait"
Karig Sára Vorkután

10.45–11.05
Kovács Emőke
tudományos munkatárs (VERITAS)
Keserű valóság
Rózsás János nehéz sorsa

11.05–11.25
Domonkos László
író
Szovjet Spartacusok
rezisztencia a szögesdrót mögött

11.25–11.45
Bertalan Péter
tudományos főmunkatárs (VERITAS)
A kollektív büntetéstől a szuperhatalmi státuszig

EBÉDSZÜNET
11.45–12.45

II. SZEKCIÓ

Elnök: **Kovács Emőke**

12.45–13. 05
Rácz János
tudományos munkatárs (VERITAS)
Az angolszász álláspont és a szovjet táborok

13.05–13.25
Csarnai Márk
történész
Református lelkészek kárpátaljai tragédiája

13.25–13.45
Dunajszky Géza
helytörténész-tanár (Pozsony)
A Nuzali GULAG felvidéki áldozatai

13.45–14.05
Lönhárt Tamás
tanszékvezető egyetemi docens (BBTE, Kolozsvár)
Kisebbségek a „táborok évszázadában"

14.05–14.25
Máthé Áron
elnökhelyettes (NEB)
Kommunista stratégiák a nemzeti kisebbségek körében

KÁVÉSZÜNET
14.25–14.45

III. SZEKCIÓ

Elnök: **Bertalan Péter**

14.45–15.05
Kiss Dávid
tudományos munkatárs (VERITAS)
Az MKP hadifogoly-politikája

15.05–15. 25
Hajagos Csaba
osztályvezető (KKJM, Kecskemét)
Kecskeméttől Novoszibirszkig
A kecskeméti elhurcolások története az írott források tükrében

15.25–15.45
Kovács Kálmán Árpád
tudományos munkatárs (VERITAS):
„[...] a serdülő ifjúság nem mert mutatkozni."
A GULAG-ra való elhurcolások
magyarországi református forrásokban

15.45–16.05
Vigóczki Máté
Oroszország-kutató
A GULAG megítélése a mai Oroszországban

ZÁRSZÓ
16.05–16.15

A konferencia idején a Díszterem előterében a Keskenyúton Alapítvány **Délvidéki magyar golgota** című kiállítását tekinthetik meg.

ISBN 978-615-6251-01-5